

Вісник

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

№ 11

Том 19

2011

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); акад. Академії наук ВО України, д-р техн. наук, проф. **М. М. Дронь** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

Серія: МОВОЗНАВСТВО

Випуск 17, том 2

Дніпропетровськ
Видавництво
Дніпропетровського
національного університету

Розглянуто актуальні проблеми лексики, семантики та граматики слов'янських та західноєвропейських мов. Значну увагу приділено аналізу інноваційних процесів у сучасних мовах, дослідженню мовних явищ та одиниць у комунікативно-прагматичному, лінгвокогнітивному і лінгвокультурологічному аспектах; опису функціональних різновидів мовлення, у тому числі мови Інтернету; питанням перекладу та лінгводидактики.

Для наукових працівників, спеціалістів-філологів, аспірантів і студентів філологічних факультетів, а також для широкого кола читачів, що цікавляться проблемами сучасного мовознавства.

Рассмотрены актуальные проблемы лексики, семантики и грамматики славянских и западноевропейских языков. Значительное внимание уделено анализу инновационных процессов в современных языках, исследованию языковых явлений и единиц в коммуникативно-прагматическом, лингвокогнитивном и лингвокультурологическом аспектах; описанию функциональных разновидностей речи, в том числе языка Интернета; вопросам перевода и лингводидактики.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов и студентов филологических факультетов, а также широкого круга читателей, интересующихся проблемами современного языкознания.

Topical problems of phonetics, grammar and semantics of Eastern Slavonic and West European languages are regarded. A great attention is paid to the research of language phenomena and units in communicative-pragmatic, linguocognitive and linguocultural aspects, to the description of functional variants of speech. The chronicles are published.

The papers are interesting for scientists, specialists in philology, post-graduate students and students of philological faculties, as well as for a wide range of readers who are interested in the problems of modern linguistics.

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко** (відп. редактор), д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко** (зам. відп. ред.), д-р філол. наук, проф. **Ж. П. Колоїз**, д-р філол. наук, проф. **І. І. Меньшиков**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**, д-р філол. наук, проф. **Н. В. Підмогильна**, д-р філол. наук, проф. **О. А. Семенюк**, канд. філол. наук, доц. **І. І. Турута** (відпов. за випуск).

Редакція не завжди поділяє точку зору автора публікації. За точність викладених фактів відповідальність покладається на авторів.

Р е ц е н з е н т и :

д-р філол. наук, проф. **Н. П. Тропіна**
д-р філол. наук, проф. **Л. А. Петрова**

УДК 811.161.1'373

В. Н. Абашина

Львовский национальный университет имени И. Франко

РЕКЛАМНЫЕ СЛОГАНЫ КАК ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ЗНАКИ: СОВРЕМЕННАЯ РЕЧЕВАЯ ПРАКТИКА

Присвячено вивченню одного з сучасних джерел прецедентних текстів, а саме – рекламних текстів. Проаналізовано ступінь їх впливу на мовленнєві характеристики учасників комунікації, а також на рівень культури їх мовленнєвої поведінки.

Ключові слова: прецедентні знаки, рекламні тексти, культура мовленнєвої поведінки, мовленнєві характеристики.

Посвящена изучению одного из современных источников прецедентных текстов, а именно – рекламных текстов. Проанализирована степень их влияния на речевые характеристики участников коммуникации, а также на уровень культуры их речевого поведения.

Ключевые слова: прецедентные знаки, рекламные тексты, культура речевого поведения, речевые характеристики.

The article deals with studying one of modern sources of precedent texts. Advertising texts became such source. The author analyzes a rate of their influence on speech characteristics of participants of communications, as well as on a standard of culture of their speech behaviour.

Keywords: precedent signs, advertising texts, culture of speech behaviour, speech characteristics.

Речева практика настоящего времени во многом показательна, поскольку позволяет увидеть те процессы, которые происходят в языке. Первое, на что обращают внимание заинтересованные лица, это кардинальное изменение общего характера современной коммуникации. На смену официально подготовленному, тщательно выверенному в соответствии с идеологическими, языковыми и коммуникативными нормами стилю общения пришло общение непосредственное, неподготовленное, часто с привлечением элементов манипулятивных технологий. Используемые в таких случаях языковые средства не всегда можно оценить как наиболее приемлемые с точки зрения нормативной лингвистики. Эти процессы становятся еще более значимыми на фоне понимания языка как культурного кода нации. Еще в работе «Пролегомены к теории языка» Л. Ельмслев указывал на необходимость изучения языка как продуктивного способа интерпретации человеческой культуры: «Язык, рассматриваемый как знаковая система и как устойчивое образование, используется как ключ к системе человеческой мысли, к природе человеческой психики. Рассматриваемый как надындивидуальное социальное учреждение, язык служит для характеристики нации. Рассматриваемый как колеблющееся и изменяющееся явление, он может открыть дорогу как к пониманию стиля личности, так и к событиям жизни прошедших поколений» [1, с. 265].

В данной работе исследовательский интерес обращен к одному факту современной языковой действительности – к явлению прецедентности. Постановка проблемы, которая отражена в ее названии, объясняется тем, что современная речевая практика предоставляет интересный материал, наглядно отражающий особенности функционирования прецедентных знаков.

Изучение прецедентности, активно проводившееся на протяжении последнего времени рядом ученых (Д. Б. Гудков, В. В. Красных, В. Г. Костомаров, Г. Г. Слышкин, Ю. А. Сорокин), продемонстрировало значимость этого явления

для многих сторон осуществляемой человеком и социумом речевой деятельности. Отдельное место было отведено аспекту, связанному с возможностями приобщения к культурному наследию, мировому и национальному. Установлено, что, являясь носителями культурных кодов, прецедентные знаки при успешном их использовании в речи способствуют повышению уровня культуры говорящих, как общей, так и речевой. Последняя в рамках настоящего исследования особенно важна, поскольку целый ряд филологических дисциплин самым непосредственным образом занимается культурой речи, а правильнее было бы сказать, культурой речевого поведения. Следствием обозначенного понимания роли прецедентных знаков является насущная необходимость рассмотрения такого материала в обучающих курсах, прежде всего курсах словесности. Одним из центральных лингвометодических заданий этих курсов признано развитие и совершенствование культуры речевого поведения обучающихся. Реальным показателем уровня речевой культуры будет выступать в этом случае отношение говорящих и пишущих к тем вербальным средствам, которые предоставлены современной языковой системой. Способность выбрать наиболее уместные для сложившейся речевой ситуации средства, глубокое знание их коммуникативных возможностей, умение соотносить избранную языковую единицу с конкретными условиями общения – вот те необходимые речевые навыки, которые определяют этот уровень. К языковым средствам, обладающим существенными возможностями в плане влияния на речевые характеристики вступающих в общение людей, относятся прецедентные знаки. Правомерность высказанного тезиса находит подтверждение в позиции В. В. Красных, которая много сделала для изучения явления прецедентности – сущностного и типологического. Так, ученый констатировала, что одной из главных дифференцирующих характеристик прецедентных феноменов является их способность «выполнять роль эталона культуры» [2, с. 171].

Подход к прецедентности с общефилологических позиций свидетельствует, что это весьма актуальная в контексте современных исследований научная проблематика, обладающая содержательным потенциалом, прежде всего в аспекте выяснения особенностей взаимоотношения языка и культуры – проблемы, достаточно давней, но все еще злободневной. И если вступающие в коммуникацию с целью образнее и эмоциональнее показать или убедительнее доказать свою позицию привлекают высказывания, уже обладающие определенной культурной ценностью, то тем самым они демонстрируют, с одной стороны, свое отношение к данной культуре, с другой – собственную причастность к ней. Значимой в этом плане оказывается трактовка прецедентных феноменов Е. А. Селивановой. Рассматривая их как фактор, связанный с культурно-речевой компетенцией участников коммуникативных процессов, ученый особое внимание обращает на влияние таких феноменов на организацию коммуникативного поведения и процессов текстопорождения, на выбор того или иного типа, манеры и формы общения [6, с. 324].

Предметное знакомство с анализируемым явлением также позволяет глубже проникнуть в содержание художественных произведений, поскольку прецедентность может быть использована в качестве своеобразной методики прочтения текста [4]. Пушкинская строка *Суровый Дант не презирал сонета*, в равной степени как и любая другая, несущая в себе прецедентность, позволит заинтересованному читателю, семантизируя прецедентный знак, увидеть связь авторского текста с художественной традицией, а тем самым углубить свое понимание текста. Следует отметить, что явление прецедентности как конструктивный фактор художественного текста изучается достаточно интенсивно, даже стало неотъемлемым элементом литературоведческого и лингвистического анализа. Это,

конечно, способно дать существенные результаты, в том числе и для повышения уровня общей культуры.

Иллюстрацией может послужить пример из собственной обучающей практики. В читаемом курсе «Лингвистики текста» обязательно подается учебный материал о явлении прецедентности как проявлении интертекстуальности, где в качестве примера используется фраза «*Пепел Клааса стучит в мою грудь*» из романа Шарля де Костера «Легенда о Тиле Уленшпигеле». В 70-е годы XX столетия для студентов-филологов это была ключевая фраза, все ее понимали и соответствующим образом воспринимали. В то же время в курсе зарубежной литературы, который слушали тогда студенты-филологи, этот эпохальный роман изучался основательно. Современные студенты-филологи не знают ни собственно фразы «*Пепел Клааса стучит в мою грудь*», поскольку она не вызывает никаких ассоциаций, ни Шарля де Костера, ни романа под названием «Легенда о Тиле Уленшпигеле», ни, наконец, Тиле Уленшпигеля.

Возвращаясь к лингвостилистическому аспекту прецедентности, обратим внимание на то, что при изучении данного явления принципиально важным признается вопрос о его источниках. Ю. Н. Караулов, кому, как известно, принадлежит приоритет в разработке данной проблематики в русистике, отмечал, что его наблюдения над материалом основных источников прецедентных текстов позволили признать мифологию, наряду с обладающими высокой культурной ценностью художественными произведениями, другими словами, то, что принято называть литературной классикой. Заключение Ю. Н. Караулова подтверждают наблюдения уже упомянутой В. В. Красных и ряда других исследователей. Вместе с тем сегодня стали очевидными и иные источники пополнения фонда прецедентности. И очень похоже, что эти новые источники проявляют особую активность. Об одном из них, еще не получившем освещения в имеющейся научной литературе, и пойдет речь.

Навязчивая реклама стирального порошка заканчивается фразой «*тогда мы идем к вам*». Эта фраза в силу определенных обстоятельств обрела в современном пространстве СМИ статус прецедентного знака. Более того, «*тогда мы идем к вам*» можно услышать в самых разнообразных социально-речевых ситуациях, участниками которых могут быть не только пользующиеся преимущественно повседневной речью обыватели, но и носители элитарной речевой культуры. И если для первых свойственно использовать в общении лишённые образности речевые клише, большей частью носящие штамповый характер, то для вторых показательна все-таки противоположная тенденция. Те говорящие, которые относятся к своей речи внимательно, настроены на то, чтобы избегать устоявшихся оборотов речи, ставших языковыми штампами, всегда стремятся в своей речевой деятельности употреблять «живые» средства языка, такие, содержание которых отличается глубоким смыслом каждой привлеченной языковой единицы. Очевидно, что «*тогда мы идем к вам*» не в их числе, даже если эта фраза использована при обсуждении самых животрепещущих вопросов. Свой материал об украинских проблемах с гречневой крупой журналист одного из телеканалов закончил словами: «*Вы еще не готовите гречку? Тогда мы идем к вам*». Такой оборот речи, претендующий, естественно, на оригинальность, на самом деле демонстрирует стереотипность речевого поведения журналиста: вместо живой, образной фразы использован языковой штамп, лишённый, по существу, реального содержания, а кроме того, в силу частого употребления, эмоциональности и выразительности. О том, что рассматриваемая конструкция становится речевым штампом, говорят все новые ее изводы: Анонс на ТВІ (Знак оклику): *Вы написала или сказали что-то не то.*

Тогда правоохранители идут к вам; Львовское ТВ: зволікаєте з оплатою комунальних послуг, тоді вони йдуть до вас.

Аналогичная картина вырисовывается при характеристике еще одного рекламного слогана, который, также как и проанализированный, стал широко употребляться в повседневной речи, приобретая коннотацию навязчивости: *«Лучше жевать, чем говорить»*. В результате многократного повторения рекламы жевательной резинки, для которой приведенная фраза была избрана копирайтерами (составителями рекламных текстов) в качестве слогана, негативное отношение сформировалось и к самой рекламе, и к ее главному, по законам жанра, компоненту – рекламному лозунгу. Тем более удивительным оказывается положение, когда *«лучше жевать, чем говорить»* получает формальный статус прецедентного знака и используется в ситуациях, где о жевательной резинке никто уже не упоминает. Герои телевизионных сериалов, участники разнообразных телевизионных дискуссий и так называемых теле-шоу неоднократно прибегают к нему в ситуациях, когда разговор заходит в тупик и сказать по сути дела больше нечего. Т. В. Шмелева, давая лексикографическое описание термина *слоган*, пишет о том, что его происхождение связывают, среди прочих, и с понятием ‘сильно ударять’ [3, с. 654]. Этим качеством высказывание *«лучше жевать, чем говорить»* не отличается ни в рекламном дискурсе, ни в его вторичном употреблении.

Свидетельством вхождения конструкций анализируемого типа в речевое поле социума (и тем это, к сожалению, показательно) является выступление президента Украины на последнем давосском форуме в Швейцарии. В своей речи он, говоря о трех достоинствах страны для зарубежных инвестиций, охарактеризовал Украину как *«три в одном»*. Конечно, речи первых лиц государства готовятся их помощниками, или, как уже принято говорить, спичрайтерами, готовятся достаточно тщательно, обязательно с привлечением цитат, с упоминанием знаковых для мировой культуры имен и событий. И это понятно и объяснимо. Такова общепринятая практика. Однако не в случаях, когда прецедентным знаком в тексте официального выступления первого лица государства становится рекламный слоган. Такая ситуация нуждается в осмыслении и оценке специалистов. Не хотелось бы, чтобы достаточно примитивный и в целом бессодержательный девиз рекламы кофейной упаковки, наделенной некоторыми свойствами, причем сомнительными, закрепился в национальном лингвокультурном пространстве.

Размышляя над поставленной проблемой, нельзя обойти вниманием язык печатных изданий средств массовой информации, наблюдение над которым очень много дает исследователям в плане диагностирования современной речевой практики, поскольку такие издания могут выступать даже в качестве своеобразного барометра. Значимой особенностью печатных средств массовой коммуникации, как и вообще письменной речи, является предварительная подготовленность материалов, предполагающая их анализ: как авторский, так и специальных редакционных служб, корректорских и редакторских. Тем более вызывающим удивление стало появление в «Газете по-киевски» (№ 202, 2010) в небольшой заметке о шаолинском монастыре как заключающей информационный материал фразы: *«В общем, «кунг-фу – ничто, деньги – все», – доказано китайскими монахами»*. Центральным содержательным компонентом этой фразы оказался оборот *«кунг-фу – ничто, деньги – все»*, корни которого также обнаруживаются в рекламном тексте.

Необходимо подчеркнуть, что реклама и используемый в ней языковой материал постоянно находятся в поле зрения лингвистов и уже неоднократно подвергались оценке, достаточно часто негативной. Известно и отношение к рекламе неспециалистов – обычных людей, кому она собственно и предназначена. В связи с этим весьма показательным является новообразование, которое анализирует в

своем электронном сетевом проекте «Проективный лексикон русского языка «Дар слова» М. Эпштейн. В одном из выпусков 2010 года (№ 279 (356) от 21 февраля) он приводит в качестве такого слово *‘брехлама’*, образовавшееся в результате «скорнения», по В. Хлебникову, двух слов – *брехня* и *хлам* [7]. С М. Эпштейном трудно не согласиться, хотя бы потому, что в преобладающем большинстве случаев рекламные тексты дают информацию, в достоверности которой часто приходится сомневаться. Но вместе с тем, какие бы замечания ни высказывали лингвисты, и какие бы профессиональные оценки они ни давали, реклама – очевидная реальность современной действительности, которая если не всегда, то еще очень долго будет сопровождать человека. Настораживает то, что реклама стала, как написал в предисловии к известной повести «Generation «П» ее автор Виктор Пелевин, проекцией «элементов торгово-политического информационного пространства, принудительно индуцированной в качестве объектов индивидуального ума» [5, с. 5]. При этом нужно сделать весьма важное добавление: также и в качестве объектов индивидуальной речи. И в связи с этим возникают большие опасения, что со временем в речевой практике нового поколения в качестве прецедентных знаков исследователи вынуждены будут фиксировать лишь рекламные осколки. В таких ситуациях рассуждать о совершенствовании культуры речевого поведения будет уже весьма проблематично.

В заключительных строках своей книги с говорящим названием «Русский язык на грани нервного срыва» М. А. Кронгауз призывает научное сообщество и всех заинтересованных лиц, наблюдая за современной жизнью языка, быть бдительными [2, с. 214]. Бдительность следует проявлять и в тех случаях, когда не очень качественный рекламный продукт входит, а вернее сказать, вторгается в национальное речевое пространство, не имея на то весомых оснований и не предполагая благотворных последствий ни для межличностного общения, ни для массовой коммуникации. Поэтому перспективными и целесообразными должны стать постоянные наблюдения за современной речевой практикой, систематизация и профессиональное обсуждение полученных материалов, выработка рекомендаций по вопросам культуры речевого поведения, по конкретным фактам языка, способствующим развитию культуры речевого поведения.

Библиографические ссылки

1. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – С. 264–389.
2. Красных В. В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 374 с.
3. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва / М. А. Кронгауз. – М. : Знак : Языки славянских культур, 2008. – 232 с.
4. Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.
5. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.1. – СПб. : Университетская книга; ООО «Алетейя», 1997. – 447 с.
6. Пелевин В. Generation «П» / В. Пелевин. – М. : Вагриус, 2000. – 367 с.
7. Селіванова О. О. Явище прецедентності в процесах номінації / О. О. Селіванова // Уч. Зап. Таврического нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2009. – Т. 22 (61). – С. 324–329.
8. Эпштейн М. Проективный лексикон русского языка «Дар слова» / М. Эпштейн. – Режим доступа: <http://sudscibe.ru/catalog/linguistics.lexicon>

Надійшла до редколегії 30.05.11

УДК 811.161.1'373.46

М. Н. Бондарчук, А. В. Колчанова

Національний авіаційний університет (г. Київ)

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА В АВИАЦИОННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Присвячено визначенню ролі метафоричних моделей авіаційної термінології у формуванні наукової картини світу.

Ключові слова: термін, метафора, метафорична модель, національна картина світу

Посвящена определению роли метафорических моделей авиационной терминологии в формировании научной картины мира.

Ключевые слова: термин, метафора, метафорическая модель, национальная картина мира.

The article deals with the role of Aviation's terminology metaphorical models in the formation of scientific picture of the world.

Keywords: term, metaphor, metaphoric model, national world picture

Одним из направлений когнитивной лингвистики является исследование отдельных фрагментов языковой картины мира. Изучение феноменов языковой картины мира представляет интерес в теоретико-методологическом аспекте не только для различных отраслей лингвистики, но и для междисциплинарных исследований в области языка для специальных целей, в том числе и авиационной терминологии. Языковая картина мира, являясь частью психической реальности, выступает в качестве контекста познавательной и практической деятельности человека. Становление картины мира в исторической перспективе проходит путь от начальной точки познания (мифологической, наивной) до научной, что образует относительно адекватное представление человека о мире [3, с. 22].

Научная картина мира, по определению Т. С. Пристайко, – это отражение объективной реальности, целостное и систематизированное представление об окружающей действительности на каждом определённом этапе научного познания, сконцентрированное в особом образе организованных языковых системах – терминологиях. Являясь важнейшим средством коммуникации и выражения мысли, язык служит инструментом постоянного, активного осмысления мира человеком и превращения опыта в знание [7, с. 64].

Изучение зафиксированной в языке картины мира осуществляется в разных направлениях, на основе различных научных подходов. Особое внимание исследователей привлекает метафора, которая становится ключом к пониманию основ мышления и процессов создания образа мира [6].

Метафорические выражения языка не только отражают и эксплицируют метафорическое восприятие действительности, но и во многом формируют его, поэтому изучение метафорических переносов в рамках различных сфер позволяет проникнуть в структуры человеческого мышления и понять, каким образом мы представляем себе окружающий мир и своё место в нём. Таким образом, метафору можно рассматривать как инструмент исследования картины мира [2, с. 8].

Когнитивная теория метафоры представлена в работах русских и зарубежных учёных (Н. Д. Арутюнова, А. Н. Баранов, В. Г. Гак, Ю. Н. Караулов, В. Ф. Новодранова, В. Н. Телия, Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. Тернер,

Э. Маккормак), рассматривающих метафору как один из основных механизмов познания мира.

Метафоризация играет важную роль в научном дискурсе. «Функции научной метафоры разнообразны: они помогают быстро «опознать» объект исследования, структурируют научный текст в целом, способствуют объективизации научного знания, являются средством концептуализации» [1, с. 293].

Не является исключением и такая область знания, как авиационная. Авиационный дискурс представляет собой иерархию различных по сложности видов языковой деятельности, одним из которых является метафоризация. С когнитивно-коммуникативной позиции метафоризация – это способ обработки информации в виде набора определённых метафорических моделей. «Метафорическая модель как результат концептуализации и вербализации представляет собой понятийную область (область источника), элементы которой связаны различными семантическими отношениями; названием метафорической модели служит родовое понятие, объединяющее элементы её таксонов» [4, с. 31].

В настоящее время подобные модели выявлены в технической терминологии (Е. С. Стрекалова), в медицинской (С. Л. Мишланова), в подязыке металлургии (Т. С. Пристайко) и др.

Цель настоящего исследования заключалась в исследовании особенностей метафоризации в подязыке авиации и выяснении роли метафорического терминологического образования в отображении научной картины мира, соответствующей сфере авиации.

Анализ метафорических моделей подязыка авиации показал, что наиболее частотной и продуктивной сферой метафорического осмысления оказалась сфера ЧЕЛОВЕК. В неё вошли следующие таксоны:

I. ЧАСТИ И ОРГАНЫ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА. Чаще всего эта модель включает наименования авиационных приборов, причём нередко они образуют гнездо терминов, например: *нога кистыля, нога шасси, консольная нога шасси, многоколёсная нога шасси; колено колонки, колено штурвала; щека крепления, щека крепления цилиндра, щека управления колёсами; рука управления самолётом; ухо тяги; зуб сектора рычага штурвала; плечо вертикального оперения; нос самолёта; губа воздухозаборника; «горло» реактивного сопла* и др.

Нередко используются слова с уменьшительными суффиксами: *ручка управления самолёт, брюшко лопасти, ножка лопатки, носик нервюры, кулачок впускного клапана, глазок двери кабины экипажа*.

II. ОДЕЖДА ЧЕЛОВЕКА. В этот таксон вошли наименования, обозначающие авиационные приборы (*карман кия, горловина воздухозаборника, тормозной башмак, фартук чехла парашюта, косынка стрингера, пояс лонжерона, колпак аэролюка*), многие из них могут образовывать лексическое гнездо: *носок закрывка, носок двигателя, носок фюзеляжа, носок кия, носок крыла, выгнутый носок крыла, управляемый носок крыла, носок передней кромки крыла, носок нервюры, носок элерона, носок аэродинамического профиля, бортовой носок, носок посадочной лыжи*.

III. ЗАНЯТИЯ, ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА. Этот таксон включает наименования, обозначающие типы лётных аппаратов или приборов: «*Морской боец*» (самолёт Су-32), «*Спасатель*» (вертолёт Ми-17М), «*Акробат*» (многоцелевой лёгкий самолёт), «*инструктор*» (системный тренажёр), «*эксперт*» (диспетчерский тренажёр), «*хлопун*» обшивки.

IV. ЧЕЛОВЕК КАК БИОЛОГИЧЕСКИЙ ТИП. Таксон объединяет наименования, обозначающие позы, движения человека, поэтому для создания понятий со значением движение летательного аппарата привлекаются отглагольные существ-

вительные, здесь имеет место метонимический перенос: *швартовка летательного аппарата (в дальнейшем ЛА), болтанка ЛА, валёжка ЛА, врубка ЛА, раскачка ЛА* (с суффиксам -к-). Значительно больше образований от глаголов с суффиксами -ани-е, -ение-е: *подрагивание вертолѐта, подныривание вертолѐта, скольжение* (фигура высшего пилотажа), *сваливание самолѐта в полѐте, висение самолѐта, переваливание самолѐта на крыло, взмывание ЛА, замирение стрелки прибора* и др.

V. ПРЕДМЕТЫ БЫТА, ОКРУЖАЮЩИЕ ЧЕЛОВЕКА. В таксон входят наименования предметов, метафорически использованные для обозначения частей самолѐта, фигур пилотажа и др.:

а) наименования посуды (*вилка крепления лопасти, чашка аварийного выхода*);

б) наименования предметов домашнего обихода (*замок лопатки, фюзеляжный гребень; «кадушка», быстрая бочка, свеча* (фигуры высшего пилотажа); *воздушный мешок, игла амортизатора шасси, ножницы закрылков, коромысло колѐс шасси*). Многие из них образуют лексические гнезда, например: *петля Нестерова, косая петля Нестерова, перевёрнутая «мёртвая петля», плоскость петли, зависание на петле, петля Нестерова из перевёрнутого положения, обратная полупетля Нестерова; нормальный штопор, восходящий штопор, устойчивый штопор, отвесный штопор, устойчивый равномерный штопор, устойчивый интенсивный нормальный штопор, виток штопора, валиться в штопор, испытать самолѐт на штопор, управление штопором* и др.;

в) наименования украшений (*серьга убранного положения шасси, полукольцо парашюта, кольцо воздушного лабиринтного уплотнения*);

г) наименования помещений и интерьера (*воздушный коридор, щель передней кромки крыла, потолок высоты полѐта ЛА, камера шины шасси, лаз самолѐта*);

д) наименования понятий, относящихся к культуре. Так, для обозначения самолѐтов используются наименования персонажей, взятых из мифологии и русского фольклора: *«Атлант»* (ЗМ-Т), *«Пегас»* (опытный штурмовик). *«Антей»* (самолѐт АН-22), *«АВРОРА»* (авиационный программный комплекс), *«Русский витязь»* (самолѐт С-21), *«Конѣк-горбунок»* (сельскохозяйственный самолѐт), *«Руслан»* (самолѐт АН-124), *«Финист»* (многоцелевой самолѐт), обозначения русского промысла: *«Гжель»* (многоцелевой самолѐт). Музыкальные и цирковые термины используются для обозначения частей конструкции летательных аппаратов (*барабан колеса шасси, фокус крыла*), для наименования самолѐтов: *«Дуэт»* (пассажирский самолѐт), *«Аккорд»* (многоцелевой самолѐт) и фигур пилотажа: *«колокол», «мёртвая петля»*;

е) наименования реалий и понятий социальной жизни человека используются для обозначения самолѐтов: *«Торпедо»* (опытный самолѐт-разведчик), *«Пионер»* (опытный спортивный самолѐт), *«Дань»* (беспилотный ЛА), *«летающий кран»* (вертолѐт Ка-26), *«летающий госпиталь»* (вертолѐт Ми-26), *«скорая помощь»* (вертолѐт Ми-171), *«Три друга»* (опытный лёгкий самолѐт), *«Пионерская правда»* (опытный спортивный самолѐт), *«Максим Горький»* (самолѐт АНТ-20), *«Сергей Киров»* (опытный планер);

ж) наименования, относящиеся к математике. Так, слова *восьмѐрка, спираль* обозначают фигуры высшего пилотажа, а слова *«Квант», «Омега», «Круглый», «Полукруглый»* являются названиями самолѐтов.

Вторая сфера метафорического осмысления принадлежит «БИОСФЕРЕ», куда вошли таксоны «РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР» и «ЖИВОТНЫЙ МИР».

Таксон «ЖИВОТНЫЙ МИР» представлен в большей мере наименованиями птиц и частей тела птиц, что объясняется сходством общего признака 'движение'

у птиц и летательных аппаратов. Для наименования самолётов используются **названия птиц** («Стриж», «Кориун», «Орёл», «Буревестник», «Беркут», «Креchet», «Альбатрос», «Ястреб», «Грач», «Аист», «Лебедь», «Утка», «Птенец»); для обозначения частей самолёта и авиационных приборов используются наименования **частей туловища птиц**: **лапа** крепления двигателя, **клювик** (флажковая ручка переключателя), **заваливание на хвост**, **падать на хвост** без опрокидывания, **хвостик** крыла).

Наиболее продуктивны метафорические образования с наименованиями **КРЫЛО** (аэродинамическое **крыло**, безлонжеронное **крыло**, верхнее **крыло**, подвижное **крыло**, двойное складывающееся **крыло**, **крыло** малого сопротивления, **крыло** большого сужения, **крыло** с нулевым углом атаки, **крыло** со слабо закруглённой передней кромкой, **крыло** типа «утка», убирание **крылышки**, **крыльевой** двигатель, **крыльчатка** двигателя) и **ОПЕРЕНИЕ** (стреловидное **оперение**, хвостовое **оперение**, двухкилевое **оперение**, монопланное **оперение**, свободное хвостовое **оперение**, **оперение** с большим углом стреловидности, **оперение** со сдувом пограничного слоя).

Таксон «ЖИВОТНЫЙ МИР» представлен и наименованиями млекопитающих, земноводных, рыб, насекомых, которые используются в качестве названий **самолётов** («Дельфин», «Китёнок», «Рыбка»), **вертолёт** («Аллигатор», «Акула»), «Касатка», «Пчела»), **этапов полёта** летательного аппарата и **фигур пилотажа** (посадка «с козлом», «змея», «кобра» Пугачева), **авиационных приборов** (**кабанчик** руля высоты, **кабанчик** шасси, **кабанчик** элерона).

Метафорически переосмыслены наименования географических понятий и реалий растительного мира: **канал тангажа**, **дорожка** рулѐжная, **воздушный след**, **воздушная яма**, **разворот на «горке»** (фигура высшего пилотажа), **воздушная магистраль**, **тоннель** двигателя.

Для обозначения типов летательных аппаратов могут использоваться наименования атмосферных явлений («**Буря**», «**Молния**»).

Авиационный дискурс, таким образом, представляет собой иерархию различных по сложности типов дискурса, значительную часть которых составляют метафорически преобразованные наименования. Семантическая связь в авиационных наименованиях основана на сходстве основной функции – **полёт летательного аппарата**, **движение его в воздухе** – этим объясняется избирательность компонентов метафор и морфологичность их структуры.

Анализ метафорических моделей сферы авиации показал, что столкновение разных смысловых представлений о мире порождает качественно новую информацию.

Метафорический способ вербализации авиационного знания зависит от уровня концептуализации, т. е. от когнитивного и коммуникативного опыта носителей языка в области авиации. На определённом этапе развития метафора реализует возможность возродить в языке, а следовательно, сделать осознанной новую информацию о мире.

Таким образом, мы видим, что языковая картина мира тесно связана с метафорой как одним из способов её создания и представляет собой не зеркальное отображение мира, а именно картину, зависящую от призм, через которую совершается мировидение. Являясь важным элементом концептуальной картины мира, выполняющим огромную роль в научном познании, метафора в языке науки и техники помогает познать те явления, которые ранее были недоступны или мало изучены, способствует дальнейшему движению исследовательской мысли. В авиационном дискурсе наиболее продуктивно метафора используется в процессе семантического терминообразования с целью вербализации новых понятий. Ба-

зой этих новых терминологических наименований выступают обыденные знания, которые, по мнению В. Ф. Новодрановой, играют в процессе формирования научной картины мира опережающую и опосредованную роль [5, с. 91].

Дальнейшие исследования данной проблематики, как нам представляется, могут быть продолжены в сопоставительном аспекте, в частности в сопоставлении метафорических моделей подязыка авиации с метафорическими моделями и схемами подязыков других областей знаний, что послужит установлению общего и различительного в общем явлении терминологической метафоризации.

Библиографические ссылки

1. **Алексеева Л. М.** Метафоры, которые мы выбираем (опыт описания индивидуальной концептосферы) / Л. М. Алексеева // С любовью к языку : сб. науч. трудов. – М.-Воронеж : ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 288–298.
2. **Дебердеева Е. Е.** Актуальные проблемы когнитивной лингвистики и концептологии (на примере сопоставительного изучения языков) / Е. Е. Дебердеева, О. А. Шатун, Г. Т. Поленова. – Таганрог : Изд. Центр Таганрог. гос. пед. ин-та, 2009. – 240 с.
3. **Колшанский Г. В.** Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : КомКнига, 2006. – 128 с.
4. **Мишланова С. Л.** Когнитивный аспект метафоризации в медицинском дискурсе / С. Л. Мишланова // Научно-техническая терминология. – Вып. 1. – 2003. – С. 30–36.
5. **Новодранова В. Ф.** Роль обыденного знания в формировании научной картины мира / В. Ф. Новодранова // Терминология и знание : матер. I Междунар. симпозиума. – М. : Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2009. – С. 89–93.
6. **Постовалова В. И.** Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 8–69.
7. **Пристайко Т. С.** Профессиональная лексика как отражение наивной картины мира / Т. С. Пристайко // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. – Архангельск, 2002. – С. 64–67.

Надійшла до редколегії 19.04.11

УДК 811.161.1'42

Т. П. Ворова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЯЗЫК ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА КАК ОСНОВА СМЫСЛОВОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Досліджено мову художнього твору геніального російського поета О. С. Пушкіна «Казка про золотого півника». Проаналізовано специфічну інформаційну лінію казки, на основі котрої реконструйовано модель життя та психотип людини давньої земної цивілізації.

Ключові слова: художня мова, змістове тлумачення, людські взаємовідносини, артистизм / естетизм.

Исследован язык художественного произведения генialного русского поэта А. С. Пушкина «Сказка о золотом петушке». Проанализирован специфический информационный слой сказки, на основании которого реконструирована модель жизни и психотип личности древней земной цивилизации.

Ключевые слова: художественный язык, смысловая интерпретация, человеческие взаимоотношения, артистизм / эстетизм.

The language of art work «Tale of the gold cock» by the Russian great poet A. S. Pushkin is researched. Specific informational layer of the fairy tale is analyzed, this information is used for the reconstruction of the lifestyle and the psychological pattern of personality in the ancient terrestrial civilization.

Keywords: language of art, interpretation of sense, human relationship, artistry /aestheticism.

Язык в понимании современного человека представляет некую систему словесного выражения мыслей для общения или передачи информации между людьми. Специфический язык литературной сказки как миниатюрного художественного произведения воспринимается, как правило, в качестве авторского иносказания, некоего эзопова языка: писатель излагает в завуалированной форме собственные идеи при помощи создаваемых сказочных образов и доступных художественных средств. Нас, однако, заинтересовала возможность буквального прочтения информации, представленной в стихотворном произведении А. С. Пушкина «Сказка о золотом петушке».

Вышеуказанная сказка великого русского поэта изучалась многими исследователями, которые, в основном, обращали внимание на вероятные фольклорные источники данного произведения или потенциальные параллели сказочных героев с реально существовавшими историческими лицами (А. А. Ахматова [1], К. А. Бойко [3], Л. В. Дереза [4] и др.). Однако возможность анализа указанного произведения методом прямого прочтения излагаемой информации еще не была использована пушкинистами. Предлагаемая работа является, возможно, первой попыткой подобного рода.

Задачей данной статьи является исследование художественного языка пушкинской Сказки о петушке, задействованного для описания древней человеческой цивилизации Пацифида и модели образа жизни пацифидских представителей. По очередности хронологического воплощения Пацифида из Сказки о петушке является второй человеческой цивилизацией на Земле [2, с. 257]. Название цивилизации указывает и на территорию ее распространения (Тихоокеанский регион), что косвенно подтверждается совпадением имени собственного указанной цивилизации с современным наименованием Тихого океана в западноевропейской транскрипции (Pacific ocean), происходящего от латинского корня pacificus – мирный, миротворческий, водворяющий мир, примиряющий.

В сверхзадачу Пацифиды входило формирование культурных ценностей и традиций, связанных с развитием артистизма / эстетизма как нового уровня сознания человека. Это сыграло решающую роль в зарождении, развитии и расцвете искусства, так как артист и эстет восторгается и опьяняет эффектной внешностью и одеждой, очаровывает речью, восхищается грацией движений, мелодичностью голоса, галантностью манер по отношению к лицам противоположного пола, всегда готов к отказу от канонов, шаблонов и устоявшихся штампов / моделей во внешности, поведении, морали, искусстве. Рассмотрим воплощение цивилизационной сверхзадачи в анализируемой Сказке о петушке.

В системе персонажей сказки выделяется большое количество безымянных действующих лиц (двое сыновей царя, воеводы, многочисленная рать, жители столицы, мудрец), имеются представитель социальной номенклатуры (царь Дадон) и два оккультных персонажа (Шамаханская царица и золотой петушок).

Характерной чертой Пацифиды являлось существование отдельных государств во главе с государем (к Дадону обращаются: «государь», «царь ты наш», «отец народа»), следовательно, данный герой воплощает собирательный образ пацифидского правителя. У царя Дадона прослеживаются все необходимые качества для того, чтобы его можно было охарактеризовать хорошим правителем и умелым управленцем: он «славный» и «грозный», решительный и волевой («наносил

обида смело»), «смолоду» завоевал уважение своей деятельностью, не жалел сил и времени для выполнения проектов и планов («Инда забывал и сон»), остро переживал неудачи при их реализации («Инда плакал царь Дадон») [5, с. 66].

Дадон – уважаемый государь, внутри страны отсутствуют волнения и бунты среди народа как следствие успешно организованной внутренней политики, ему все беспрекословно подчиняются и повинуются во всех сферах жизни. Однако с приближением старости герой неожиданно решил «покой себе устроить». Принятие государем решения царствовать «лежа на боку» несомненно указывает на наличие лени у пацифидских правителей как характерных представителей данной цивилизации. Насколько известно из дальнейшего развития сюжета Сказки о петушке, избранный Дадонем путь бездействия стал фатальным для самого героя и управляемой им страны. У царя возникают и постепенно аккумулируются трудноразрешимые или нерешенные задачи управленческого характера, поэтому он уже не в состоянии эффективно управлять государством как прежде. Следствием накопленных серьезных просчетов правителя стал тот факт, что «соседи беспокоить / Стали старого царя, / Страшный вред ему творя» [5, с. 66].

В целом образ жизни пацифийцев сформировался под влиянием сурового времени и постоянных конфликтов между соседними странами, поэтому для собственного выживания каждому государству необходимо было «содержать многочисленную рать». При этом невозможно выделить какой-либо конкретный район с особо острыми локальными военными конфликтами, так как подобная ситуация была характерной для всех пацифидских государств: «Что и жизнь в такой тревоге!». Активные военные кампании имели глобальный характер, охватывая сушу и море, задействуя сухопутные и морские силы регулярных армий: «Ждут, бывало, с юга, глядь, – / Ан с востока лезет рать. / Справят здесь, – лихие гости / Идут с моря» [5, с. 66]. «Страшный вред» военных действий и постоянная угроза нападения держали в напряжении население всех государств («Люди в страхе дни проводят»). Вооруженные столкновения неизбежно перерастали в массовые жестокие побоища: «Что за страшная картина!», «Рать побитая лежит», «Без шоломов и без лат / <...> мертвые лежат, / Меч вонзивши друг во друга. / Бродят кони их средь луга, / По протоптанной траве, / По кровавой мураве» [5, с. 68].

Физическое напряжение ратников было велико, но также безграничны страдания свидетелей масштабной массовой резни: «Все завывли <...>, / Застонала тяжким стоном / Глубь долин, и сердце гор / Потряслось» [5, с. 69]. Такой образ жизни был обыденным, повсеместным и типичным для Пацифиды, но его трагическим следствием стало быстрое физическое уничтожение как самих враждующих армий, так и мирного населения на территориях соперников, это в конце концов погубило Пацифиду, которая смертельными войнами изжила носителей цивилизации. Следующая важная характерная деталь подчеркивает и усиливает общий тревожный фон в анализируемой сказке: в тексте упоминается только о *единственном* женском персонаже – Шамаханской царице, что указывает на факт малочисленности женщин в Пацифиде, которых обычно настигала печальная участь побежденных мужчин.

Специфика образа жизни пацифийцев в перманентных войнах делала актуальным решение проблемы укрепления обороноспособности армии и заблаговременного оповещения о возможной угрозе нападения. Поэтому государство, располагающее «петушком на спице» как символом военной бдительности, обладало надежной системой слежения, имея при этом явное преимущество перед вероятным противником. В соответствии со сказочным текстом, сторожевая система «петушок» действует без сбоев, т. е. надежна, быстра, эффективна: «Чуть опас-

ность где видна», петушок «Шевельнется, встрепетается <...> / И кричит: “Кири-ку-ку, / Царствуй леж на боку!”» [5, с. 67].

Петушок – «верный сторож», он полностью самостоятелен при выполнении особо важной государственной задачи – «стеречь границы», поэтому предусмотрительный Дадон, владеющий подобной системой опережающего оповещения об опасности нарушения границ, был в более выигрышном положении в вопросе охраны страны, чем его возможные соперники: «Коль кругом всё будет мирно, / Так сидеть он будет смирно; / Но лишь чуть со стороны / Ожидать тебе войны, / Иль набега силы бранной, / Иль другой беды незваной, / Вмиг тогда петушок / Приподымет гребешок, / Закричит и встрепетается / И в то место обернется» [5, с. 67]. В целом подобное прогрессивное нововведение способствовало усилению обороноспособности государства, удерживая противника от новых нападений: «И соседи присмирели, / Воевать уже не смели: / Таковой им царь Дадон / Дал отпор со всех сторон!» [5, с. 67].

Однако при наступившем внешнем общем благополучии петушок в дальнейшем трижды последовательно предупреждает царя о новой неведомой опасности. Вследствие этого в жизни Дадона происходит трагедия – в двух оборонительных походах погибают его сыновья (то, что в Сказке отсутствуют их имена, указывает на типичность судьбы подобного рода для многих молодых людей Пандифиды: они умерли, не успев обзавестись семьями, что, пожалуй, также являлось обычным для представителей данной цивилизации – время было достаточно суровое). Поэтому главному герою приходится самому вспомнить свое ратное мастерство и навыки воинского искусства: перед ним возникла двуединая задача – защитить столицу от нападения неизвестного противника, о котором предупреждает петушок, и отомстить за смерть сыновей. Однако противник оказался настолько необычным, что Дадон не сумел психологически подготовиться к битве с ним, не разгадал хитрых маневров нападающей стороны и не разглядел расставленных сетей в новой манере ведения войны, что в итоге привело героя (и, соответственно, его государство) к гибели.

Новым противником Дадона оказалась Шамаханская царица, прекрасная женщина, сумевшая в одиночку победить три армии с тремя опытными военными предводителями. Интересна выбранная ею тактика: очевидно, что героиня сумела сравнить двух сыновей Дадона между собой, а поводом для этого и возможной наградой для победителя должна была стать сама Шамаханская царица. Успешность предпринятых героиней провокаций для мужчин подчеркивается фактом полного уничтожения двух армий.

Горе Дадона искренно и безмерно, он не заплакал, а «завыл»: « Ох, дети, дети! / Горе мне! Попались в сети / Оба наши сокола! / Горе! Смерть моя пришла» [5, с. 69]. Так как это была третья по счету рать, пришедшая для сражения с неизвестным врагом и в ней под предводительством царя были собраны лица старшего поколения, то здесь, возможно, были отцы и деды тех молодых людей, которые служили под начальством двух сынов Дадона. Поэтому особым смыслом наполняется фраза «Все завыли за Дадонем», ведь погиб цвет нации, два молодых поколения, которые должны были принять эстафету защиты страны и управления государством.

На общем агрессивно-тревожном фоне всеобщего страха, коллективной неуверенности и грядущих бед в психологическом плане по-особому воспринимается появление Шамаханской царицы, героини действительно исключительной, не вписывающейся в систему остальных ординарных персонажей. Ключ к пониманию данного образа следует искать в сцене первой встречи героини с царем Дадонем. Все здесь обставлено как яркое действие из заранее отрепетированного

представления, где все движения тела, жесты рук, мимика лица выполняются в должный момент хорошо отрежиссированного спектакля, производящего неизгладимое впечатление на зрителя (в данном случае – царя Дадона).

Автор намечает ассоциативную цепочку жизнь-театр-зрелище с первого же действия: «Вдруг шатер распахнулся...» – вот она, сцена, занавес открылся, спектакль начался, Шамаханская царица «Вся сияя, как заря, / Тихо встретила царя». Красота и обаяние героини невыразимы словами и неотразимо действуют на «противника» – объект противоположного пола, безошибочно поражая нужную цель: царь, «ей глядя в очи», забыл «смерть обоих сыновей».

Волшебной силой искусства, магией красоты и собственным обаянием героиня без слов сумела покорить Дадона и «увести» в свой шатер-театр-сцену-магическое действо. Как будто под гипнотическим воздействием незнакомой красавицы («И она перед Дадонем / Улыбнулась – и с поклоном / Его за руку взяла / И в шатер свой увела» [5, с. 69]) герой моментально теряет голову от пьянящей страсти, вовлеченный в коварную женскую игру по чужим правилам. Героиня с необыкновенным мастерством играет свой миниспектакль одного актера, возбуждая и непрерывно поддерживая возникший интерес мужчины к себе утонченностью манер и блеском настоящего яркого таланта. Для очарования используются также вещи, еда, продуманный до мельчайших деталей интерьер: «за стол его сажала, / Всяким яством угощала, / Уложила отдыхать на парчовую кровать» [5, с. 69]. Неудивительно, что у героя происходит помутнение разума от внезапно вспыхнувшей страсти к неизвестной красавице.

Под воздействием магической красоты Шамаханской царицы, которая к тому же «не боится <...> греха [т. е. искушена в мастерстве плотской любви]», Дадон полностью лишается силы воли, поддавшись влиянию очаровательной завоевательницы: «неделю ровно, / Покорюсь ей безусловно, / Околдован, восхищен, / Пировал у ней Дадон» [5, с. 69]. Героиня даже зрелого опытного мужа-воина (что говорить тогда о молодых, горячих, неискушенных в женском коварстве сыновьях государя?) сумела превратить в покорного раба, подчиняющегося всем ее прихотям, презревшего государственные интересы и забывшего смерть двоих сыновей, причиной гибели которых была та же Шамаханская девица. Героиня, без сомнения, излучает такую мощную энергию прельщения, искушения и очарования по отношению к соблазняемому мужчине, что их накал по совокупности воздействия превосходит любые иные прочувствованные ранее физические ощущения или влияния со стороны женщин, встреченных Дадонем в его жизни.

Царь, и не только он один, теряет голову от страсти: даже «как лебедь поседель» мудрец также моментально подпадает под власть чар Шамаханской царицы, хотя видит ее в первый и единственный раз на колеснице при возвращении Дадона в столицу. Однако и одного взгляда на красавицу оказалось достаточно для мудреца-звездочета, чтобы возжелать эту неземной красоты и обаяния соблазнительную женщину. И здесь наступает следующий этап той фатальной драмы, которая почти незамедлительно приведет к финальной роковой развязке: возникает острый конфликт личных и государственных интересов двух влиятельных мужчин и друзей из-за женщины (мудрец в сказке упоминается как «друг» и даже «старый друг» царя). Сама героиня при этом не предпринимает никаких попыток, чтобы ослабить или остановить ссору соперничающих мужчин за обладание собой, она не проявляет ни малейшего желания каким-либо образом разрядить накаленную атмосферу, созданную агрессивными государственными мужами. Поэтому логично будет предположить, что героиня целенаправленно провоцировала обоих мужчин на конфликт, и подобный метод стравливания мужчин был типичным в арсенале женских ухищрений в Пацифиде.

Ранее, получив петушка в качестве панацеи от всех военных бед, Дадон «в восхищенье» дал своему другу и мудрецу слово царя-воина: «За такое одолжение, – / <...> / Волю первую твою / Я исполню, как мою» [5, с. 67]. Первым озвучено желание мудреца получить уникальную женщину, которая к тому же вот-вот может стать женой Дадона и, соответственно, царицей всей страны. Следовательно, в этом случае она станет недоступной для звездочета, который неизбежно окажется в подчиненном положении по отношению к Шамаханской девице в ее новом социальном статусе.

Справедливости ради следует отметить, что первоначально Дадон пытается каким-то образом смягчить свой отказ, возместить для мудреца неприятности от несоблюдения *слова государя* и просто образумить старика («Но все же есть граница»). Он пробует откупиться, предлагая в обмен иные блага (казна, чин боярский, конь с конюшни царской, полцарства). Однако его усилия не увенчались успехом, последовало категорическое требование со стороны *старца и скопца*: «Не хочу я ничего! / Подари ты мне девицу». Происходит словесная перепалка («Убирайся, цел пока», «Так лих же: нет!»), переходящая в физические действия («Старичок хотел заспорить, / Но с иным накладно вздорить; / Царь хватил его жезлом / По лбу; тот упал ничком, / Да и дух вон» [5, с. 70]), которые заканчиваются смертью звездочета.

Главного героя также настигает фатальная сила рока: после смерти мудреца загадочный петушок убивает Дадона («клюнул» и «взвился...»), после чего бесследно исчезает. Вместе с ним автоматически разрушается система слежения и охраны, подчиненная мудрецу / жрецу. Лишенная войска, государственного и военного лидера, обезглавленная и обескровленная страна фактически перестает существовать как независимая держава. Такова была сила магической красоты и целенаправленной провоцирующей роли Прекрасной Дамы, что в целом это неизбежно стравливало соперников-мужчин любого социального уровня и статуса, разжигая между ними конфликт за право обладания соблазнительницей. «... красота “требует жертв” и должна быть хорошо охраняема, поэтому является причиной войн и скандалов. Эстеты породили науку и искусство, театр и музыку, поэтов и актрис. Произведения искусства имеют огромную ценность и также должны быть охраняемы. Но если есть охранники, то есть и завоеватели, наемники, армии, военные действия, захваты территорий, контрибуции, рабы, грабежи, унижения, помутнения разума от любви, страсти от секса и жажда плоти», – справедливо замечает Л. М. Беленицкий [2, с. 253].

Таким образом, художественный язык стихотворного произведения А. С. Пушкина «Сказка о золотом петушке» представляет базовую платформу, на основании которой разворачивается смысловая интерпретация текста – описание модели образа жизни представителей цивилизации Пацифида. Поведение мужчин в рассматриваемой цивилизации характеризовалось способностью страстно влюбляться в женщин, теряя при этом контроль над своим мышлением, поведением и деятельностью (внезапное помрачение ума), что приводило к негативным последствиям во всех сферах их жизни. Характерной чертой поведения пацифидских женщин была жажда провокаций и столкновений интересов с вероятным последующим вооруженным конфликтом между влюбленными в нее мужчинами. В дальнейшем из-за неумения трезво оценивать обстановку у конфликтующих мужчин с большой долей вероятности прогнозировалась трагическая смерть от рук соперника. В Сказке о петушке красивая соблазнительная женщина (Шамаханская царица) в целях реализации собственных планов погубила две армии с военачальниками, мудреца и царя. В целом уничтожение цивилизации произошло вследствие пристрастия правящей элиты к войнам, провокациям и скандалам,

конкуренции и борьбе за обладание прекрасной женщиной по праву сильнейшего и могущественнейшего.

Библиографические ссылки

1. **Ахматова А. А.** О Пушкине. Статьи и заметки / А. А. Ахматова. – Л. : Сов. писатель, Ленингр. отд-е, 1977. – 318 с.
2. **Беленицкий Л. М.** (Свами Матхара). Технология Пути / Л. М. Беленицкий. – К. : «Ника-Центр», 1998. – 512 с.
3. **Бойко К. А.** Древнеегипетские истоки одного из мотивов «Сказки о золотом петушке» // Временник Пушкинской комиссии (1979). – Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1982. – С. 131–136.
4. **Дереза Л. В.** Русская литературная сказка первой половины XIX века / Л. В. Дереза. – Дн. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – 140 с.
5. **Сказки русских писателей** / сост., вступ. статья и комментарии В. П. Аникина / Сказки русских писателей. – М. : Правда, 1985. – 672 с.

Надійшла до редколегії 15.04.11

УДК 811.111'38

В. П. Гайдар

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ АЛЮЗІЇ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

З метою виявити шляхи створення алюзії та особливості її функціонування розглянуто поетичні твори ірландського поета Шеймаса Хіні, а саме – «Blackberry-picking» та «Thatcher».

Ключові слова: алюзія, інтертекстуальність, інтертекст, поетичний текст, стилістична своєрідність.

С целью обнаружить пути создания аллюзии и особенности ее функционирования рассмотрены поэтические произведения ирландского поэта Шеймаса Хини, а именно – «Blackberry-picking» и «Thatcher».

Ключевые слова: аллюзия, интертекстуальность, интертекст, поэтический текст, стилистическое своеобразие.

In order to find out ways of creating an allusion and its particular function, the article deals with Seamus Heaney's poetic works, namely «Blackberry-Picking» and «Thatcher».

Keywords: allusion, intertextuality, intertext, poetic text, stylistic peculiarities.

У даній статті зроблено спробу дослідити специфіку функціонування алюзії в обраних поезіях Шеймаса Хіні та виділити художні властивості поетичного тексту. Дослідження має на меті проаналізувати особливості вживаних посилань та надати характеристику новому підтексту, що закладає підґрунтя для подальших наукових пошуків.

Як відомо, текст являє собою об'єднану за змістом послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність. Ці властивості зумовлені складними взаємодіями одиниць тексту, різним характером їхніх зв'язків між собою. Різного роду зв'язки всередині тексту з метою створення художньої образності поєднують семантичні сигнали й стилістичні марковані одиниці в межах даного тексту. Слід зазначити також, що, крім зв'язків, які існують

всередині тексту, художній твір характеризується й позатекстовими зв'язками, які розривають рамки тексту й спрямовуються в сферу попереднього досвіду, залучаючи семантичні сигнали із зовнішньої текстової сфери. Отже, у лінгвостилістиці взаємодія автора з попередниками традиційно розглядається як проблема дослідження цитат, алюзій і інших стилістичних засобів, за допомогою яких здійснюється «вихід з тексту». Явище спільності, зв'язку художніх текстів позначається терміном *інтертекстуальність*.

У контексті постмодерністського світогляду інтертекстуальність розглядається як єдиний механізм породження текстів. Цей феномен вміщує в себе не тільки факт запозичення елементів існуючих текстів, але й наявність загального єдиного текстового простору. Саме за умови існування єдиного текстового простору стає очевидною можливість для текстів вільно проникати один в один. Зазначена пластичність текстів реалізується найчастіше в цитатах та алюзіях.

Згідно з визначенням І. Р. Гальперіна, алюзія постає як запозичення якогось елемента з чужорідного тексту, що слугує посиланням до тексту-джерела і «натякає» на відповідну подію. Зокрема, алюзія є інтертекстом або елементом існуючого тексту, що є включеним до новоутвореного тексту. Таким чином інтертекстуальність пояснює можливість взаємопроникнення текстів, факт існування їх в об'єднаному просторі у вигляді єдиного тексту.

Прикладом такої складної естетично-художньої системи, що відображає взаємодію різних інтертекстів, включених в основний текст, є поезія ірландського поета Шеймаса Хіні, а саме вірші «Blackberry-Picking» та «Thatcher».

Вірш «Blackberry-Picking» базується на спогадах дитинства поета, коли він зростав на фермі. Ш. Хіні у властивій для нього манері неквапливого споглядання згадує річний досвід збору дикої ожини влітку та детально зображую сам процес:

*Late August, given heavy rain and sun
For a full week, the blackberries would ripen.
At first, just one, a glossy purple clot
Among others, red, green, hard as a knot.*

Невипадково на початку вірша вживається фраза «*Late August*» («пізній серпень») – один з найгарячіших місяців року. Таким шляхом у вірш вводиться вагомий та відчутний контекст, який буде розгортатися протягом усього вірша. Ш. Хіні зазначає, що того місяця був «*heavy rain and sun*» («сильний дощ та сонце»), що з самого початку закріплює контрастуючі погляди поета та вказує водночас як на депресивний настрій, так і на надію. Це тому, що «*sun*», яке символізує нереальні дитячі мрії, що супроводжують людину протягом життя, зіставляється з «*rain*» – концептом, який руйнує дитячі надії та створює життєву неминучість.

Для більш барвистого опису першої ожини, що вже дозріла, вживана яскрава поліфонічна метафора: *glossy purple clot* («блискучий пурпурний згусток крові»). Продовжуючи детально пригадувати ожину, Ш. Хіні вдається до порівняння смаку першої зрілої ягоди з густим вином: *its flash was sweet like thickened wine*. Зіставлення слів «плоть» («*flesh*») та «вино» («*wine*») (а раніше натяк на це вже був) є біблійною алюзією плоті та крові Христа. Для виразнішого зображення червоності соку поет використовує метафору *summer's blood*, яка ніби змушує, незважаючи ні на що, збирати ягоди: *lust for picking*. Як відомо, кров («*blood*») – це універсальний символ, наділений культовим статусом, який втілює принцип життя, душі та сили [5, с. 286]. Духовні поняття Плоті і Крові Христа знаходяться в кореляції з поняттями смерті і воскресіння. У Ш. Хіні це щорічне воскресіння природи, що дає урожай, і її неминучої смерті, як у кінці вірша, коли ягоди зіпсовані. Отже, в даному контексті посилання до крові є і першим натяком на неприємний досвід, який попереду.

За допомогою використання метафор Ш. Хіні виражає власний емоційний стан. Слід зазначити, що форма вірша побудована таким чином, що перша половина уособлює дитинство поета та його дитячий досвід, а друга – доросле життя. В другій частині першої строфи, яка чітко відображає яскраву уяву дитини, говориться про те, як діти наповняли всі бляшанки, збираючи ягоди навколо полів, сінокосів та посівів картоплі:

*Sent us out with milk-cans, pea-tins, jam-pots
Where briars scratched and wet grass bleached our boots.
Round hayfields, cornfields and potato-drills,
We trekked and picked until the cans were full...*

Саме тут починає вимальовуватися зловісна картина нового досвіду ліричного героя, який раніше мав задоволення від того, що він робить, задоволення, яке поступово зникає:

*With green ones, and on top big dark blobs burned
Like a plate of eyes.*

Жахлива образність зростає в кінці першої строфи, де Ш. Хіні використовує порівняння *sticky as Bluebeard's*, щоб описати сік ожини, який покриває долоні дитячих рук, нібито це кров. Невипадкове і вживання в першій частині даної строфи метафори *summer's blood*, яка відтворюється порівнянням *sticky as Bluebeard's* («липкі, як у Синьої Бороди»), що є натяком на відповідний алюзійний прототекст – відомий багатьом з дитинства персонаж Синьої Бороди з однойменної казки Шарля Перро, який вбивав своїх дружин через їх неслухняність, адже вони не змогли побороти власну цікавість. Та все ж таки Синя Борода був покараний за свої жорстокі вчинки, а саме – його перехитрила його остання молода дружина, брати якої пронизали його своїми шпагами.

Слід зазначити, що Перро написав свою казку в XVII ст. у Франції, проте окремі її мотиви, а разом і схожі з нею сюжети, виявляються в більш ранніх творах, що походять з різних регіонів. У її головного персонажа, як вважають багато дослідників, а саме: французькі історики Ж. Керхерве та Жак Шиффоло, – навіть є історичний прототип. Його ім'я – Жиль де Лаваль, барон де Ре, найбільший землевласник Бретані, васал короля Карла VII і маршал Франції, спалений на вогнищі по звинуваченню в чаклунстві і численних вбивствах малолітніх дітей. Суперечки про цю людину, про його злочини і можливий зв'язок між ним і появою казки «Синя Борода» не зникають і до сьогодні [7, с. 137].

В «Синьої Бороди» (як Ш. Перо, так його попередників) є одна особливість, яка, можливо, робить її насправді унікальною. Незважаючи на деякі відмінності в деталях, різний час і місце відбування подій, усі історії схожі одна на одну. Загальним для них усіх є мотив посвячення (ініціації), тісно пов'язаний з уявленнями про смерть. Саме поняття ініціації трактується як комплекс дій (в основному, обрядових), за допомогою яких здійснюється і формально закріплюється зміна соціального статусу індивіда, відбувається включення його в яке-небудь замкнуте об'єднання, набуття ним особливих знань, а також функцій або повноважень: обряди, що супроводжують перехід з одного вікового класу в інший. У вузькому значенні ініціація – характерне, головним чином, для первісної культури посвячення підлітків в дорослі, повноправні члени соціуму, що є найважливішим етапом соціалізації особи [3, с. 113].

Цікавим фактом є те, що цей обряд сприймається як тимчасова смерть. Стає очевидним, що детальне зображення процесу збирання ягід і, отже, опис зміни та емоційне потрясіння ліричного героя, коли він втрачає здатність насолоджуватися природою, а головне – втрачає надію, є його символічною смертю, яка демонструє процес прощання з дитинством та перехід особи на рівень дорослої людини.

Як зазначає В. Я. Пропп, казка про Синю Бороду зберегла не лише сліди уявлень про смерть, але і сліди колись широко поширеного обряду, тісно пов'язаного з цими представленнями, а саме – обряду посвячення юнацтва при настанні статевої зрілості [4, с. 53]. Зрозуміло, що вживання фольклорної алюзії – образу Синьої Бороди – підтверджує момент «втрати невинності», який підкріплений процесом пізнання світу та особистим дорослішанням, а також і те, що дитинство швидкоплинне і розчаруванню доводиться протистояти.

Дорослішання, підкреслюють дослідники, пов'язане не тільки із «смертю невинності», але й із зароджуванням водночас сексуальним інтересом. Про його силу у вірші «Blackberry-Picking» говорить вживання слів *lust, flesh (lust for/Picking, flesh was sweet)*, а також фрази *glossy purple clot, thickened wine, summer's blood* [6, с. 82].

Дійсно, починаючи з опису ожини, Ш. Хіні зупиняє свій погляд саме на одній, яка, після того, як він скуштував її, спокушає його продовжувати процес збирання:

*You ate that first one and its flesh was sweet
Like thickened wine: summer's blood was in it
Leaving stains upon the tongue and lust for
Picking.*

Відповідно до вищезазначеного можна зробити висновок, що поет все ж таки не випадково ввів ім'я Синьої Бороди. А саме: щоб наголосити, що спокуса отримання нового знання (метафоризована у збиранні ожини) може призвести до несподіваних, навіть неприємних наслідків (так, як і в казці, коли перед дружинами Синьої Бороди постійно виникала спокуса відкрити таємничу кімнату). Ш. Хіні усвідомлює неминучу природу «ожини» (знання) – спотворювати первозданність, як тільки ягода буде зібрана, але все ж таки слідує своєму бажанню, яке кероване надією зберегти її солодкість (тобто жагою нового). Отже, за допомогою простої, але вишуканої образності, через літературний опис поет переносить ідею втрати невинності дитинства, власної смертності та продовження життя у новому статусі.

У більш короткій другій строфі задоволення вибору і дегустації перших зрілих ягід поступово згасає. Ягоди були заховані (*hoarded*) в корівнику, але дуже швидко починають покриватися пліснявою. Звернемо увагу на рядок *We hoarded the fresh berries in the byre*: дієслово *hoard* нагадує власне бажання поета «приховати» своє дитинство, не дати йому піти. Він не хоче зростати, він хоче завжди залишатися дитиною. Пліснява зображується як *rat-grey fungus* («сіра, немов хутро криси»): уживання лексеми *rat* у метафорі наголошує на відчутті відрази в цій раптовій зміні. Також привертає увагу відтворення автором найдрібніших, але вагомих деталей, що створюють цілісність картини, а саме відчуттів запаху та смаку: *stinking* – не залишає сумнівів про неприємність запаху та потворність натурального солодкого смаку ожини, який стає кислим. Ш. Хіні немов порівнює процес гниття з процесом старіння: *The fruit fermented, the sweet flesh would turn sour...*, можливо, маючи на увазі, що гладка шкіра маляти починає псуватися і врешті-решт зморщується.

Радість, котру відчуває дитина під час збирання лісового врожаю, естетична насолода від споглядання дарів природи, які наповнюють кошик ягідника, – ідеальний світ дитини, сповнений яскравих фарб, раптово втрачає свою дивовижність, наповнюється марами (*big dark blobs, burned / Like a plate of eyes, a fur, / a rat-grey fungus, glutting on our cache*) і розчаруванням:

*But when the bath was filled we found a fur,
A rat-grey fungus...
The juice was stinking... [6, с. 82]*

Останні рядки нагадують нам про те, що поет говорить тут як дитина: *«Мені завжди хотілося плакати. То було несправедливо... (I always felt like crying)»,* які підкреслюють, що досвід поета отримав сильну раптову зміну. І потім ще раз пригадується запах: *all lovely canfuls smelt of rot*, який акцентує увагу на моменті розчарування та відризи. В останньому рядку Ш. Хіні нагадує, що він завжди мав надію і хотів, щоб ожина збереглася, але на підсвідомому рівні розумів, що то було неможливо. Розчарування неминуче, так як поет не владний зупинити процес гниття, який символізує цикл буття. Поет доходить висновку, що ягоди – хоча й не більше чим плід, але вони – власне життя, яке пожвавлюється з початком літа.

Інтенсивна мова Ш. Хіні, детальний опис природи і глибоке метафоричне зображення роблять вірш набагато виразнішим і яскравішим, ніж здається на перший погляд. Поет розглядає природу як живу особу та безжальну силу. Це знову підтверджує, наскільки впливає на поета рідна для нього сільська ірландська місцевість. Його проста манера викладання думок створює ідею дитячої невинності через призму наївності.

Стильовою домінантою ранніх віршів Ш. Хіні є прозорість висловлювання, зумовлена зв'язком з природою і сільською місцевістю Північної Ірландії. Поет черпає свої образи з усього, що є навколо, передусім з його дитячих спогадів та довкілля. Він багато говорить про такі прості та ясні речі, як повсякденна праця, сезонні роботи, прогулянки та, наприклад, збирання ожини. У той самий час в усьому є тонкий, двозначний сенс – він немов «прихований» в звичній мові та в посиланнях до повсякденного життя. Так, Хіні неодноразово підкреслює, що поезія схожа на ремесло, і постійно розробляє цю тему. Він навіть використовує щоденні мирські завдання, щоб закодувати мистецтво написання поезії, як у вірші «Thatcher».

З погляду на зовнішню картину – це вірш про майстра, який прийшов, щоб перекрити дах. Перші дві строфи зосереджені на підготовці покрівельника до роботи; в третій строфі увага акцентується на детальному описі процесу вкриття даху соломою; остання, четверта строфа демонструє позитивний результат виконаної роботи. Якщо ж «зазирнути» вглиб споглядання автора, можна провести умовну аналогію між працею покрівельника та поета, адже Хіні заглиблюється в суть процесу труда і порівнює обидва діла як такі, що потребують неквапливого підходу, поміркованості та внутрішньої рівноваги:

*Then fixed the ladder, laid out well honed blades
And snipped at straw and sharpened ends of rods
That, bent in two, made a white – pronged staple
For pinning down his world, handful by handful.
Couchant for days on sods above the rafters
He shaved and flushed the butts, stitched all together
Into a sloped honeycomb, a stubble patch,
And left them gaping at his Midas touch.*

Для того щоб підтвердити власну тезу про спорідненість поезії та ремесла, щоб довести зв'язок між усім, що робить він та люди, які його оточують, поет зіставляє момент розкладання лез (це робить покрівельник): *...laid out well honed blades...* («...розклав добре заточені леза») із процесом розплутування думок (у свідомості поета).

У цій завершальній строфі майстер, який криє дах, стає втіленням ліричного «я» поета. Покрівельник та письменник поєднуються через процес «народження» плодів власної праці. Шлях створення нового даху є шляхом створення поезії, оскільки, готуючи кожну ідею і збираючи всі думки, поет спочатку фіксує їх у слові, потім у реченні, і тільки потім народжуються поетичні рядки. Цю тенденцію метафорично відбито в наступних фразах: *For pinning down his world, handful*

by *handful* («Для кріплення його світу, шмат за шматом»), ... *stitched all together*... («...все зв'язував до купи...»).

Але найважливішим елементом вірша, що розглядається, є вагомий вплив алюзії наприкінці останньої строфи. Ш. Хіні не випадково вводить в контекст ім'я *Midas*. Як відомо, у грецькій міфології, Мідас – цар Фригії, що прославився своїм багатством. За те, що Мідас ласкаво обійшовся з супутником Діоніса Силеном, бог запропонував йому самому вибрати собі нагороду. Цар попросив, щоб усе, до чого він не доторкнеться, перетворювалося на золото. Проте, коли на золото почали перетворюватися і їжа, і питво, Мідас став благати Діоніса позбавити його підступного дару. Мідас позбавився від чарівної здатності, омившись у річці Патоклі, і відтоді пісок на дні цієї річки зробився золотоносним.

Алюзивне посилання на міфологічного персонажа – царя Мідаса – допомагає поетові провести асоціативну паралель між простим та буденним, але в той же час особливим, вмінням покрівельника дахів та з «золотим» даром царя. Так, солома та пруті з ліщини та верби, соти та заточені леза, черешки та стерня – все це набуває міфологічного змісту та великої ціни, водночас метафоризуючи і «поетичні засоби» віршування.

Як зазначає В. В. Яшкіна, техніку перевтілення звичайної людини, ремісника на міфічного персонажа, наділеного надприродними здібностями, Ш. Хіні демонструє у вірші «Thatcher». Поряд з цим вірш виявляє і свій епіфанічний потенціал, адже наділяючи покрівельника дахів особливим чарівним даром – здатністю царя Мідаса дотиком перетворювати усе на золото – та підвищуючи у такий спосіб статус ремісника, Ш. Хіні підкреслює момент власного осяяння, підкреслюючи, як за допомогою уяви в найбуденніших справах і звичайних людях можна побачити диво. Разом з тим має місце приховане порівняння, герой є втіленням самого поета – людини, наділеної здатністю знаходити або створювати поезію з усього, що є навколо [6, с. 96].

Алюзії і також інші інтертекстуальні включення та посилання є показовими прикладами мозаїчного сплетіння багатьох вихідних компонентів у певному тексті та характерними особливостями, які виявляють нові зв'язки поезії Хіні з іншими текстами. Ш. Хіні плідно розвиває ідею спорідненого походження поезії і ремесел. Прикладом таких образних аналогій є «Thather». Засоби уяви дозволяють Ш. Хіні побачити себе ремісником і вписати процес створення поезії в ієрархію фермерських професій, якими століттями володіли і володіють його предки й сучасники. Його ремесла вже мають символічний характер, описувані процеси праці породжують асоціативні аналогії. Традиційно починаючи вірші з опису знайомих облич і картин, Хіні за допомогою культурних посилань і натяків типізує образи, зводячи до мінімуму відчуття конкретного місця і часу. Мотив «втрати дитинства», який простежується в «Blackberry-Picking», підкріплений процесом пізнання світу та розчаруванням щодо власного дорослішання. Вивчення поетичних текстів Хіні дає змогу розкрити його художній потенціал та можливість взаємозв'язків з іншими різновидами літератури та культури.

Бібліографічні посилання

1. Арнольд И. В. Интертекстуальность – поэтика чужого слова / И. В. Арнольд // Структура и семантика предложения и текста в германских языках. – Новгород : Изд-во НГПИ, 1992. – С. 3–14.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 182 с.
3. Генон Р. Царство количества и знаки времени / Р. Генон. – М. : Наука, 1994. – 304 с.

4. **Пропп В. Я.** Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 512 с.
5. **Энциклопедия символов, знаков, эмблем** / [В. В. Андреева и др.]. – М. : СПб, 2000. – 576 с.
6. **Яшкіна В. В.** Поезія Шеймаса Хіні в історико-культурному контексті (60–70-ті рр. XX ст.) / В. В. Яшкіна. – Дн., 2008. – 292 с.
7. **The Martyrdom of Saint Tryphine** (Breton Mystery) // Yale French Studies. – № 95. – 1999. – P. 191.

Надійшла до редколегії 15.02.11

УДК 811.161.1'27

В. В. Горлачева

Запорожский национальный технический университет

ОБ ИЗУЧЕНИИ РУССКОЯЗЫЧНОЙ РЕКЛАМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Проаналізовано лінгвістичні праці, в яких розглядаються соціолінгвістичні, психолінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти російськомовної реклами; наведено факти репрезентації психолінгвістичних та соціокультурних особливостей реклами мобільних телефонів та косметики.

Ключові слова: реклама, модель поведінки, культурні цінності, крос-культурний аналіз, маніпулятивна функція.

Проанализированы лингвистические работы, рассматривающие социолингвистические, психолингвистические и лингвокультурологические аспекты русскоязычной рекламы; приведены факты репрезентации психолингвистических и социокультурных особенностей рекламы мобильных телефонов и косметики.

Ключевые слова: реклама, модель поведения, культурные ценности, кросс-культурный анализ, манипулятивная функция.

The article deals with linguistic investigations of social-, psycho- and cultural aspects of Russian language advertising. There is a representation of social, psychological and cultural peculiarities of mobile phones and cosmetics advertisement.

Keywords: advertisement, behavior model, cultural values, cross-cultural analysis, manipulative function.

Главная задача рекламы – заставить представителя целевой аудитории остановиться именно на рекламируемом объекте. Авторы рекламного продукта стараются повлиять на потребителя, привлечь его внимание и оставить рекламный образ в памяти. Какими это делается средствами (речью, видеорядом, аудиосопровождением, цветовыми и темпоритмовыми качествами рекламного сообщения) – зависит от возможностей заказчика, особенностей товара и целевой аудитории. Своеобразие современной рекламы заключается именно в наличии нескольких способов подачи информации о рекламируемом (например, видеоролики телевизионной рекламы, креализованные тексты в журналах, каталогах и т. д.). Это позволяет подчеркнуть статус рекламной коммуникации как «коммуникативного события или замкнутой целостной коммуникативной ситуации, в которую погружен текст и коммуниканты, что формируются на основе разнообразных факторов (социальных, культурных, этнических и др.)» [11, с. 319]. Влияние на покупателя с помощью вербальных и невербальных средств рекламы приобщает его к процессу создания рекламного образа. При восприятии текста по-

требитель не только считывает буквальный смысл вербальной составляющей рекламы, но и дополняет, расширяет этот смысл на основе собственных эмпирических данных (слуховых, зрительных, тактильных ощущений), на основе личного и коллективного опыта, знаний, стремлений.

В рамках данной работы мы предприняли попытку представить некоторые аспекты исследования современной русскоязычной рекламы. **Цель** настоящей работы требует уточнения самого термина *русскоязычная реклама*. Обращение к этой формулировке, по нашему мнению, справедливо, так как рекламная коммуникация на русском языке реализуется не только в России, но и в других странах. Источниками фактического материала выступили сообщения рекламных листовок и буклетов фирмы Nokia, а также карты цветов перманентных красок для волос компаний L'oreal, Londa Color, Schwarzsopf, каталоги декоративной косметики Oriflame, Avon.

В современной лингвистике наблюдается переход к антропоцентризму в изучении коммуникативных процессов. Реклама рассматривается в различных направлениях, но все изыскания в этой области объединяет интерес ученых к человеку. В какой-то мере эти направления взаимопересекаются, так как в одном исследовании анализ может проводиться в нескольких аспектах, проблема, которую затрагивает автор работы – смежная для нескольких направлений. Следует отметить и характерный для современных исследований рекламы интерес к сопоставительному подходу. Внутри направления (лингвокультурологического, социолингвистического, эволютивного и др.) могут присутствовать работы сопоставительного характера, рассматривающие общее и частное в русскоязычной, англоязычной, немецкоязычной и других видах рекламы.

Эволютивное направление представлено большим количеством публикаций с разнообразной тематикой. Говоря о создании и вехах становления именно русского рекламного дискурса, следует отметить работы Н. П. Аржанова, Т. А. Пироговой [2], Е. Ю. Коломийцевой [6], Н. А. Остроушко [10], В. В. Ученовой, Н. В. Старых [13]. Исследователи реконструируют истоки русской рекламы, обращая внимание на ее фольклорные традиции. Институциональная реклама на Руси исполнялась царскими и княжескими глашатаями. По словам В. В. Ученовой, о деятельности царских глашатаев в Москве «документально известно с XV века, когда стало обыкновением провозглашать правительственные указы с Красного крыльца ... на площади Ивановской» [13, с. 118]. С конца XVI века у Спасской башни создается еще одно место постоянного распространения рекламной информации. Как правило, фольклорную устную рекламу в России ученые предлагают разделять на следующие три группы: рекламное творчество разносчиков, коробейников и бродячих ремесленников; деятельность стационарных зазывал и ярмарочная реклама, предлагающая богатый набор вариантов. Притягательный рекламный образ создавался комплексом средств: словом, звуком, ритмом, рифмой и особой тональностью удалства. Российская реклама XVIII века получила выход на страницах газет «Санкт-петербургские ведомости», «Московские ведомости». Наряду с правительственной рекламой началась практика коммерческой деятельности. Значительное влияние рекламные тексты испытывали со стороны европейских маркетинговых канонов. Мода на французские, английские и немецкие товары стала приоритетным фактором активизации торговли. По словам Н. А. Остроушко, XIX век ознаменовался активным развитием рекламы: «К 1830 году уже известны и широко используются на практике основные законы рекламы» [10, с. 85]. Со временем сменялись формы подачи рекламы: «В послереволюционной культуре России произойдет оттеснение исконно русских лубочных традиций в оформлении бытовой рекламы ... в период гражданской войны реклама свелась к

примитивной агитации» [там же, с. 86]. Новым витком в развитии рекламы стал период нэпа. Как справедливо отмечают исследователи, «особенно много для современной рекламы того времени сделал В. Маяковский» [там же, с. 86].

На фоне социолінгвістических аспектов функціонування реклами Е. Ю. Коломийцевої излагается история становления «женской рекламы» в русской культуре [6].

Соціолінгвістическіе дослідження формують окреме відгалуження в вивченні реклами. Соціальний статус потенційного покупця, його вік і основні потреби відображені в рекламі. Рекламуючи мобільний телефон для цільової аудиторії підлітків і молоді, створювачі реклами приваковують імперативні форми глаголів в єдиному числі, надаючи закличку неформальний, довірливий тон («*Развлекайся и будь на связи с новым Nokia C5-03! Создай свой идеальный смартфон*»). При цьому основними перевагами товару стають функції для розваги і спілкування в Інтернеті, можливість фото- і відеозйомки («*Снимай лучшие моменты 5-мегапиксельной камерой с поддержкой стоп-кадра. Публикуй видео в Facebook и других социальных сетях ... музыка, видеоклипы, новости – все развлечения доступны тебе ...*»). В таких випадках можливо використання молодіжного сленгу, наприклад: «*В твоём мобильном ... возможность чатиться с кем пожелаешь*».

Рекламуваний телефон нерідко представлений своєобразним показателем високого статусу свого власника в суспільстві: «*Этот телефон выбирают только лучшие, он – пропуск в мир роскоши. Его элегантный дизайн будто бы создан для успеха*» або «*Кто-то мечтает об успехе, а кто-то упрямо и уверенно достигает его. Корпус этого уникального телефона объединяет в себе надежность карбона, глянцевую прочность титана, блеск полированной стали и инновационный дизайн. Он просто создан для успеха*». Використання лексики *успех*, *успешный*, *лучший*, *роскошь*, *элегантный*, *уникальный*, *инновационный* підкреслює ексклюзивність пропонуваного товару, придбання якого, за словами копірайтера, зробить життя покупця краще. Рекламний образ власника телефону VIP-класу представлений завдяки використанню лексики *уверенно* \ *упрямо* (де *уверенный* – «твердий, не коливаний, не сумніваючийся» [12, с. 576]), *надежность* – від *надежный* – «внушаючий довіру, вірний, міцний» [12, с. 261], *прочность* – від *прочный* – «міцний, важко руйнуваний ... 2. Надіжний, не підвержений змінам, постійний» [там же, с. 442], *блеск* – «1. Яскравий, іскрячийся світ, відсвіт ... 2. перен. Великолепіє, яскраве проявлення чого-н.» [там же, с. 37]. Таким чином, сучасна реклама позиціонує таку модель поведінки людини, досягаючого успіху в житті: впевнена в собі особистість, не схильна до мрійливості, людина, чітко йдучи до своєї мети; він не підвержений сумнівам, не змінює одразу прийнятих рішень, важливим також є вміння привертати до себе увагу.

Оформляючись до клієнта, шукаючи телефон для робочих цілей, копірайтери небагато слів і сдержані в епітетах. Як правило, подібне рекламне повідомлення представляє собою перелік можливих функцій: «*Легкость в использовании, почти без проблем, профессиональный дизайн ... Этот телефон полностью адаптирован к вашему стилю работы*». Перевагами товару виступають простота в використанні і багатифункціональність («*Высокопродуктивное устройство, специально предназначен для делового и личного общения*»). Можливо використання термінології (*адаптирован* замість стилістически нейтрального *подходит*).

Мобільні телефони, призначені для жіночої аудиторії, відрізняються яскравими расцветками, тому в рекламі присутні кольорові позначення.

В рекламной коммуникации представлены два основных сценария поведения обладательницы телефона:

1) увлечение музыкой, доступ к играм, приобретение красивых вещей («Женщина должна получить все! Играйте, прикасайтесь, увлекайтесь, будьте в контакте с музыкой. Приятный на вид и в использовании, полносенсорный музыкальный телефон»). В этом случае утилитарные возможности техники отходят на второй план, жизнь женщины представлена как череда развлечений;

2) выполнение обязанностей по дому, планирование и координация действий («Nokia 2220 Slide. Электронная почта и календарь, списки покупок и другие записи, возможность контролирования растрат, коллекция интересных и полезных программ, яркие цвета»).

Проанализировав русскоязычные рекламные материалы, Алина Дударева раскрывает гендерные схемы реализации потребностей: «Женщина выбирает продукты, готовит и кормит семью ... как потребитель продуктов в рекламе встречается редко. Мужчина же потребляет те продукты, которые действительно утоляют голод... Реализация потребности в самосохранении (безопасность, здоровье), как правило, адресуется женщине. Зато как источник информации о товарах, обещающих любые виды безопасности, выступает обычно мужчина» [4, с. 158]. Привязанность, духовная близость, отождествление себя с другими в «мужском» варианте чаще всего раскрывается с помощью рекламы пива, а в «женском» – восхвалением товаров для дома и семьи. Заслуживает внимания и то, что если в рекламе «одобрения со стороны общества ищут, как правило, женщины, то чувство собственного достоинства, потребность в уважении и престиж, прежде всего, волнуют мужчин ... Мужчины достигают успехов в работе, спорте. Женщины – в уходе за собой» [4, с. 158].

Современная реклама активно эксплуатирует архетипы и стереотипы, изучение данных вопросов отражено в работах психолингвистического направления. Эффективный рекламный образ основывается на архетипе. Архетипы в концепции К. Юнга имеют изначальное, архаическое происхождение и несут в себе общечеловеческий смысл. Содержание категории «архетип» и сейчас остается спорным. Некоторые исследователи понимают архетип как «метафору в номинации феноменов индивидуального и коллективного бессознательного, специфического психического материала, в котором содержатся образы, чувства, ассоциации, телесные ощущения индивида как части социума, этноса» [1, с. 36]. Стереотипом называют поведенческое клише, акцентируется его несоответствие действительности. Поэтому, в отличие от эффективного рекламного образа, созданного на основе архетипического представления, стереотипный рекламный образ будет выглядеть гротескным, станет неудачным.

Как подчеркивает М. Марк, «архетипы обеспечивают глубинную структуру для человеческой мотивации и значимости. Когда мы встречаемся с ними в искусстве, литературе, священных писаниях, в рекламе, либо в индивидуальном порядке, либо в группах – они пробуждают в нас глубокие чувства» [7, с. 17]. Уверенность в исключительной важности архетипических образов подталкивает этого автора даже называть их «аппаратным обеспечением психики» человека. Кроме эротических и танатических архетипических фигур в бессознательном представлены и иные архетипы: архетип Воды (Космические Воды, Космический Океан, Мировая река), архетип Тени, архетип Движения, Времени и др. [5]. Например, условием успешного функционирования многих рекламных цветообозначений стала возможность манипулирования сознанием потребителя с помощью эффективного использования его фоновых знаний. Характеризуя цвет продукции, копирайтер привлекает лексему, в семантике которой собственно цветовые семы

соседей с другими денотативно-сигнификативными или коннотативными семмами (цветообозначение *Клубничка*). Цветообозначения *Океан, волна* в сознании покупателя однозначно соотносятся с гаммой синих и зелено-голубых оттенков; используя названные лексемы, рекламисты не только называют цвет, но и манипулируют человеческим сознанием, апеллируя к архетипическим основам человеческой психики, активно вовлекая в рекламную коммуникацию символы стихий, например, «*Рассыпчатые тени «Синяя волна» от Avon сделают твой взгляд чистым и лучистым, около 38 грн.*» (Лиза, 2010, № 7, с. 14). Вода в рекламе выступает как порождающая стихия, источник жизни; вода символически осмысливается как средство очищения, может быть эквивалентом жизненных соков человека [5]. Мифопоэтический подход в изучении русскоязычного рекламного дискурса представляется актуальным направлением, в русле данного подхода написаны работы Е. Ю. Кармаловой [5].

Хотя архетипы универсальны, детали сюжета, разворачивающегося в рекламном тексте, должны варьироваться в зависимости от социокультурного базиса групп индивидов. Нельзя не согласиться со словами Ю. С. Бернадской об «отсутствии культурной ценности, но наличии культурной значимости рекламного дискурса» [3, с. 188]. Рекламная коммуникация воспринимается в культурном контексте и может способствовать изменению культурных норм и традиций.

Лингвокультурологическое направление в исследованиях рекламы является достаточно значимым, за последние годы расширился круг исследователей, работающих в рамках этого направления. В ходе изысканий в русскоязычной рекламе выявляются элементы, значимые в лингвокультурном отношении. В русскоязычной рекламе зафиксированы аксиологические ориентиры носителей языка. Диктат аксиологической системы определяет специфику набора рекламируемых товаров и услуг, а также формы их рекламы. Е. В. Медведева, ссылаясь на данные западных маркетологов, отмечает, что «в России при выборе оттенка краски для волос ориентируются в основном на светлые и теплые (красное дерево, медь) тона, при этом значительно меньше внимания уделяется темным или естественным (русый, каштановый) цветам. Соответственно, фотомодели, рекламирующие средства для окрашивания волос, в большинстве случаев блондинки или рыжие» [8, с. 206]. Этот «русский» стандарт красоты женских волос обыгрывается не только визуально (демонстрацией светловолосых девушек), но и вербально – «яркими», запоминающимися цветообозначениями красок этих оттенков, например, *Белое золото, Скандинавский блондин, холодный блонд* и др.

Обращаясь к таким ценностным концептам, как *Здоровье, Чистота, Красота, Молодость, Польза, Успех, Уверенность, Удовольствие, Богатство, Дружба, Любовь*, маркетологи создают иллюзорную «идеальную» реальность рекламы, где покупка рекламируемого позиционируется как способ изменения жизни к лучшему. Так, в современной рекламе мобильных телефонов наиболее часто лексикализованы концепты *Дружба, Семья*. Телефон выступает не просто средством связи, а своеобразным атрибутом счастливой семейной жизни и дружеских взаимоотношений: «*Что может быть проще для поддержки контакта с родными и друзьями, чем электронная почта. Теперь с новым Nokia C6 почта всегда будет рядом, где бы ты не оказался. Все самые дорогие люди неизменно будут чувствовать твоё внимание и тепло!*» или «*Закинь блог в карман! Твой телефон поддерживает поток твоего общения, отныне под рукой твои любимые социальные сети. Теперь это легко как никогда – постоянно быть в кругу друзей*». Более того, в рекламе присутствует идея невозможности реализации потребностей в общении без рекламируемой продукции, например, «*Новый Nokia C3. Общение началось!*».

Упоминая об исконных чертах русской культуры, Е. В. Медведева обращает внимание на такие из них, как «коллективизм, основанный на традициях крестьянской общины, открытость и всеотзывчивость, терпимость как следствие многонациональности государства, строгая нравственность, исключительная поглощенность будущим в сочетании с почти полным невниманием к настоящему ... детское, непосредственное упование на «чудо» и на русский «авось» [8, с. 257]. Русская мировоззренческая модель не всегда отражена в современном медиапространстве, и в рекламе в частности. Известно, что текст рекламы товаров интернациональных компаний создается так, чтобы он мог быть переведен на иностранный язык максимально точно и при минимальных затратах времени и труда – без кросс-культурного анализа (изучения рекламы на соответствие той или иной целевой аудитории, ее культуре, традициям, восприятию действительности).

В силу объективных причин (международная политика, наращивание темпов торговли крупных корпораций и т. д.) рекламные стратегии, в современном их понимании, активно формировались в странах Европы и США, а потому и рассчитаны на европейское и американское общество потребителей, как в собственно лингвистическом, так и в социокультурном аспектах. В последние десятилетия реклама буквально взяла в осаду население стран СНГ, навязывая европейский стиль жизни и американские мечты, ценности своим покупателям.

В пособиях Дж. Белча и Ф. Уильяма среди многих успешных приемов привлечения внимания покупателей указаны элементы эротики; стремление к власти и успеху; образ человека, добившегося всего в жизни самостоятельно, образ супергероя (супермен, бэтмен) [15], что не характерно для миропонимания представителей русской культуры, ориентированных на эвфемизацию сексуальных взаимоотношений и коллективизм.

По мнению Е. В. Медведевой, отказ от кросс-культурного анализа рекламной продукции влечет за собой «отсутствие ... каких-либо стилистических приемов или сложных ассоциативных связей между вербальными и невербальными единицами текста» [8, с. 206], то есть неприятие рекламы покупателями. Стратегии адаптации рекламного продукта должны учитывать коррекцию текста рекламы, чтобы при переводе или заимствовании избежать нежелательного комического эффекта, совпадения с неблагозвучным словом (словосочетанием). Справедливым, на наш взгляд, следует признать предупреждение Ю. В. Шатина: «Иногда небесполезным оказывается ... опыт зарубежных рекламистов, однако всякий раз нужно помнить о различии языков (не только лексическом и грамматическом, но и семантическом, базирующемся на разной картине мира у разных народов)» [14, с. 85].

Таким образом, русскоязычная реклама – это связный русскоязычный текст в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными и другими факторами, выступающий отдельно или в совокупности с другими знаковыми системами, направленный на популяризацию отдельного товара или услуги. Существенной особенностью рекламы выступает ее манипулятивная направленность, которая подчиняет себе текстовую и нетекстовые составляющие. Современная русскоязычная реклама формируется под влиянием западноевропейских канонов и традиций отечественной рекламы. Рекламная деятельность порождена активизировать процессы экономической сферы и, соответственно, помогает открыть круг потребительских приоритетов. Это мощный передатчик информации, и ее распространение влечет за собой изменение в мировоззрении людей. В условиях глобализации рекламный продукт в состоянии трансформировать миропонимание индивида, навязывать ему определенные модели поведения. Наличие экстралингвистических факторов формирования и функционирования русскоязычной рекламной коммуникации дает основание современным лингвистам

признавать актуальным изучение психолингвистических, когнитивных, социокультурных и других аспектов маркетинговых сообщений, определять поведенческие нормы представителей русскоговорящего коллектива, фиксировать изменения аксиологических ориентиров носителей языка.

Библиографические ссылки

1. **Анатомия рекламного образа** / [Овруцкий А. В., Пономарева А. М., Тищенко И. Р. и др.]; под ред. А. В. Овруцкого. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
2. **Аржанов Н. П.** История отечественной рекламы (Галерея рекламной классики) / Н. П. Аржанов, Т. А. Пирогова; под общ. ред. Е. В. Ромата. – Х. : Студ-центр, 2004. – 304 с.
3. **Бернадская Ю. С.** Текст в рекламе : учеб. пособие / Ю. С. Бернадская. – М. : ИНИТИ-ДАНА, 2009. – 288 с.
4. **Дударева А.** Рекламный образ. Мужчина и женщина / А. Дударева. – М. : РИП-холдинг, 2002. – 222 с.
5. **Кармалова Е. Ю.** Мифопоэтический анализ рекламного дискурса / Е. Ю. Кармалова // Вестник МУ. Серия 10. Журналистика. – 2008. – № 3. – С. 85–95.
6. **Коломийцева Е. Ю.** Реклама в «Журнале для хозяек» (1912–1913) / Е. Ю. Коломийцева // Вестник МУ. Серия 10. Журналистика. – 2008. – № 3. – С. 121–131.
7. **Марк М.** Герой и бунтарь: Создание бренда с помощью архетипов / М. Марк, К. Пирсон; пер. с англ. Н. Малковой, Д. Раевской, А. Сухенко; науч. ред. В. Домнина. – М. : СПб и др.: Питер, 2005. – 336 с.
8. **Медведева Е. В.** Рекламная коммуникация / Е. В. Медведева. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 279 с.
9. **Мурза Т. А.** Реклама в женских журналах как социально-психологический феномен / Т. А. Мурза // Вестник МУ. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – № 3. – С. 106–112.
10. **Остроушко Н. А.** История возникновения и фольклорные традиции российской рекламы / Н. А. Остроушко // Русский язык за рубежом. – 2001. – № 1. – С. 82–89.
11. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 448 с.
12. **Словарь русского языка** / С. И. Ожегов; под общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. – М. : Изд-во «Мир и образование», 2007. – 640 с.
13. **Ученова В. В.** История рекламы : учеб. пособие. – 2 изд. / В. В. Ученова, Н. В. Старых. – М. : СПб, Н. Новгород, Воронеж, Ростов-н/Д., Екатеринбург, Самара, К., Х., Минск, Питер, 2002. – 303 с.
14. **Шатин Ю. В.** Построение рекламного текста / Ю. В. Шатин. – М. : Бератор-Пресс, 2003. – 121 с.
15. **Belch G. E.** Advertising and promotion: An integrated marketing communications perspective / G. E. Belch, M. A. Belch. – 4th ed. – Boston : Irwin / McGraw-hill, 1998. – 762 p.

Надійшла до редколегії 30.04.11

О. В. Деменчук

Рівненський інститут слов'янознавства Київського слов'янського університету

АКТАНТНА СТРУКТУРА ЕКСПЕРІЕНТИВІВ СУБ'ЄКТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)

Проаналізовано актантну структуру експерієнтів суб'єкта емоційного стану в англійській, польській та українській мовах, яку розглянуто як концептуальне динамічне утворення, що представляє взаємодію ключових учасників ситуації емоційного стану в аспекті ролі, таксономічного, референційного та комунікативного параметрів. Встановлено складові концепту ситуації суб'єкта емоційного стану та з'ясовано семантичні зони ключових учасників емоційного стану справ.

Ключові слова: актант, учасник, експерієнт, експерієнцер, емотивний, суб'єкт стану.

Проанализирована актантная структура экспериентивов субъекта эмоционального состояния в английском, польском и украинском языках, которая рассмотрена как концептуальное динамическое образование, представляющее взаимодействие ключевых участников ситуации эмоционального состояния в аспекте ролевого, таксономического, референционного и коммуникативного параметров. Установлены составляющие концепта ситуации субъекта эмоционального состояния и выяснены семантические зоны ключевых участников эмотивного положения дел.

Ключевые слова: актант, участник, экспериентив, экспериенцер, эмотивный, субъект состояния.

The article focuses on the peculiarities of an emotional state experiential lexicon actant structure in English, Polish and Ukrainian. The argument structure is viewed as a conceptual dynamic formation, representing the emotional situation cardinal participants interactions by the role, taxonomic, referential and communicative parameters. The constituents of an emotional state subject situation, as well as semantic zones of cardinal participants of an emotional state of affairs are established.

Keywords: actant, participant, experiential lexicon, experiencer, emotive, subject of state.

Реалізуючи багаторівневий підхід до аналізу плану змісту мовної одиниці, сучасна лінгвістична семантика ставить за мету описати насамперед ті категорії, що формують ядро динамічного словника (Дж. Пустейовський). Однією з таких категорій є категорія суб'єкта стану, якому традиційно приписується семантична роль ЕКСПЕРІЄНЦЕРА (Ч. Філмор, У. Чейф).

Як лінгвістична категорія суб'єкт стану був предметом численних досліджень, які ставили за мету з'ясувати особливості: ієрархії семантичних ознак характеристик станів людини (Ю. Д. Апресян), граматикалізації відчуттів людини за критерієм відмінкових відношень (О. Є. Кібрік, Г. О. Золотова, І. О. Мельчук, О. В. Падучева), семантики предикатів внутрішнього стану (Анна А. Залізняк), реалізації механізмів семантичної деривації експерієнціальної лексики (Г. І. Кустова).

У контексті сучасних типологічних досліджень, спрямованих відтворити набір універсальних «когнітивних категорій» (Р. Джакендофф), виникає доцільність та необхідність комплексного аналізу категорії суб'єкта стану, проведеного з урахуванням параметрів різних лінгвістичних вимірів. З цієї перспективи **мета розвідки** – з'ясувати специфіку наповнення концепту ситуації суб'єкта емоційного стану та встановити обсяг зазначеного концепту в аспекті параметрів рольової,

таксономічної, референційної та комунікативної характеристик учасника актантної структури семантики предметного експерієнтива.

Концепт ситуації суб'єкта емоційного стану описує відчуття, пов'язані з виявом почуттів або душевних переживань ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *czarna melancholia* – «stan głębokiej depresji psychicznej, będącej następstwem ciężkich przeżyć» [12]. Реалізуючи каузативний сценарій вияву емоцій, семантика експерієнтів емотивного типу виводить у фокус уваги учасника, семантична роль якого вказує на результат такого вияву – емоційну реакцію у внутрішньому полі ЕКСПЕРІЄНЦЕРА. Такого типу реакція уподібнюється до реакції фізичного (тілесного) відчуття¹, однак, на відміну від останнього, кваліфікується як вияв почуття, що супроводжується оцінкою певного стану справ, пор.: *cold* – «fig. a state of feeling comparable to the physical sensation of cold; lack of zeal, enthusiasm, or heartiness; dispiritedness, depression»: *The cold of human desertion* [14]; *холод* – «перен. відчуття остуди від страху, хвилювання, тривоги і т. ін.»: *Володимир звернув у заулочок. Призвичаєні до темряви Соломашині очі одразу намацали щось схоже на людину. Холод передчуття заціпенів Володимирові серце* [9, с. 114]; *chłód* – «nieprzyjemne wrażenie zimna wywołane przykrym przeżyciem»: *Uczuł w sobie chłód przejmujący, jakaś gęsta mgła przesłaniała mu oczy* [16]; *chill* – «fig. a numbing and depressing sensation or influence upon the feelings»: *A chill Comes o'er my heart* [14].

Ключовим учасником ситуації «емоційна реакція у внутрішньому полі суб'єкта чуттєвого сприйняття» визнається актант, якому приписується семантична роль А Ф Е К Т О Р.

Фіксуючи відхилення в царині емоційного стану суб'єкта, учасник із семантичною роллю АФЕКТОР засвідчує характер вияву почуттів у внутрішньому світі суб'єкта емоцій, (авто)каузованих чинником: (а) певної емоції, пор.: *pleasure* – «sensation induced by the enjoyment of what is felt or viewed as good or desirable» [14]; (б) певного стану речей, пор.: *заздрість* – «почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого» [9, с. 126]; (в) відсутності певного (бажаного, необхідного, звичного тощо) стану речей, пор.: *nuda* – «niemiły stan, niemiłe uczucie spowodowane bezczynnością, brakiem interesującego zajęcia, brakiem wrażeń, monotonią życia» [16].

Зміщення фокусу уваги на компонент «(авто)каузація емоційного стану» реалізує предикатні потенції емотивних експерієнтів субстанціонального типу.

Учасники предикатних експерієнтів групи (а) – це актанти, виражені словами на позначення: певного сенсорного відчуття, пор.: *The pleasure of eating is largely the pleasure of taste* [10], або стану справ, який передбачає вияв певного емоційного почуття, пор.: *joy of sex :: sex* – «activity involving causing or experiencing pleasurable feelings in your body» [11, р. 1303]. Зазначені слова реалізують валентність за ознакою ІНТЕРПРЕТАТИВА – семантичної ролі, яка характеризує ситуацію як об'єкт, що каузує емоційний стан ЕКСПЕРІЄНЦЕРА в аспекті його ч у т т є в и х установок та пріоритетів. У зазначеному аспекті емоційний стан кваліфікується з перспективи оцінки (інтерпретації) суб'єктом чуттєвого сприйняття тих властивостей об'єкта (ситуації), які спричинюються до виникнення цього стану. У ситуації сенсорного відчуття каузаторами емоційного стану є певні хімічні або фізичні властивості (подразники), які зумовлюють вияв гедоністичних пріоритетів або агедоністичних реакцій ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *Copying Lucenzo, she sipped the coffee and then the water, discovering the pleasure of the contrasting tastes* [8]. Натомість, у ситуації емоційного почуття каузатором, як правило, є та

¹ Про уподібнення емоційних відчуттів фізичним станам у контексті феномена «тілесної метафори душі» див. [1] та [4, с. 64–65].

емоція, яка «закладена» у сценарій відповідного стану справ, пор.: *They were shattered by their daughter's death – the pain of their loss will be with them for many years* [11, p. 1018] :: *loss* – «the harm or privation resulting from loss» [15, p. 523].

Актанти предикатних експерієнтів груп (б) та (в), навпаки, набувають іпостасі не каузатора емоційного стану ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, а детермінанти самої каузації. З цієї перспективи суб'єкт чуттєвого сприйняття кваліфікується як такий, що сам каузує (автокаузує) емоцію або емоційний стан у спосіб інтерпретації фактичного стану справ, вияву до нього свого ставлення відповідно до заданої ціннісної (оцінної) установки. Зокрема, вияв почуття роздратування та невдоволення стосовно фактичного стану справ, яке ми номінуємо словосполученнями типу *заздрість на (чиєсь) багатство, досада на (чиюсь) злиденність*, описує ситуацію, в якій суб'єкт емоцій виносить дезидеративне оцінне судження² від імені свого alter ego, яке орієнтується на екстремуми вартісної шкали ситуації, пор.: *багатство* – «велике майно, цінності, гроші» [9, с. 83] та *злиденність* – «абстр. ім. до який живе бідно, у злиднях і нужді; бідний» [9, с. 591] – зрештою, той, хто заздрить або відчуває досаду, скоріш за все, орієнтується не на сам достаток або скруту, а на їх вартісну складову, яка й стає предметом заздощів або досади. З цієї перспективи учасники, які займають актантні позиції емотивних експерієнтів типу *заздрість* або *досада*, реалізують семантичну роль ІНТЕРПРЕТАНТ – компонент, який характеризує ситуацію як об'єкт, що каузує емоційні відчуття ЕКСПЕРІЄНЦЕРА в аспекті його р а ц і о н а л ь н и х установок та пріоритетів, пор.: *Досада на свою злиденність та заздрість на Власова багатство мучили його* [9, с. 126] ⊃ *злиденність* :: *багатство* <негативно оцінений стан справ>.

У контексті розмежування актантів ІНТЕРПРЕТАТИВ vs. ІНТЕРПРЕТАНТ сценарій дій суб'єкта емоцій можна представити як реалізацію двох обопільних стратегій ЕКСПЕРІЄНЦЕРА: емоційний стан суб'єкта може бути результатом: (а) впливу стороннього чинника, втіленого в іпостасі певної емоції, пор.: *жар* – «перен. про збуджений стан людини, який викликається хвилюванням, страхом і т. ін.» [9, с. 508] – пасивна стратегія ЕКСПЕРІЄНЦЕРА; (б) ставлення суб'єкта чуттєвого сприйняття до певного стану речей, пор.: *нудьга* – «стан, викликаний одноманітністю обстановки, відсутністю інтересу до довкілля, до своїх занять і т. ін.» [9, с. 452] – активна стратегія ЕКСПЕРІЄНЦЕРА. Розмежування зазначених стратегій має характер протиставлення за ознакою к о н т р о л ь о в а н о с т і.

Орієнтуючись на компонент 'неконтрольовані дії суб'єкта чуттєвого сприйняття', пасивна стратегія виводить у фокус уваги учасників, які представляють периферійну ділянку концепту учасника ЕКСПЕРІЄНЦЕРА – внутрішні органи та частини тіла. Периферійний статус внутрішніх органів і частин тіла визначається характером ідентифікації ними феномена чуттєвого сприйняття. Такого типу ділянки функціонують, скоріше, як індикатори місця вияву певного відчуття, аніж як ідентифікатори його експерієнціальної характеристики. Презумпція розподілу «повноважень» ЕКСПЕРІЄНЦЕРА щодо ідентифікації відчуттів співвідносна з положенням про розділення смислу та референції. Порівняймо: «Пропозиція, яка повідомляє про біль, може бути названа *смыслом* певних поведінкових сигналів; *факт* наявності болю буде їх *референтом* – тією реальністю, на яку вони вказують» [3, с. 19]. З цієї перспективи учасники периферійної царини реалізують валентність за ознакою 'місце локалізації (емоційного) відчуття', пор.: *У Солохи мороз і жар пробіг по тілу, серце застукало, думки помутнілися* [7, с. 508] – компонент актуалізований через ексکورпорацію фіксованого учасника *тіло* (пор.:

² Дезидеративна оцінка кваліфікується як «бажання отримати об'єкт у сферу свого впливу або ж зберегти його у ній» [2, с. 39].

пробігати – «перен. з'являючись, швидко охоплювати, пронизувати **тіло**, поширюватися в якійсь його частині (про відчуття)» [9, с. 119]). У контексті конструкції із зовнішнім посесором [6, с. 319] такого типу екскорпорація кваліфікується як феномен екстрапозиції ВЛАСНОСТІ, стосовно якої позиція ЕКСПЕРІЄНЦЕРА-ПОСЕСОРА осмислюється як другорядна, а сам ЕКСПЕРІЄНЦЕР, відповідно, оцінюється як такий, що не контролює ситуації, пор.: *Тяжка, пекуча туга облягла її серце, важкі думки обсіли голову* [9, с. 310].

Активна стратегія, орієнтуючись на ознаку 'контрольовані дії суб'єкта чуттєвого сприйняття', поміщує у фокус уваги ядерну ділянку концепту учасника ЕКСПЕРІЄНЦЕР – власне суб'єкта чуттєвого сприйняття, вірніше, ту його поведінкову характеристику, яка вказує на ціннісне (оцінне) ставлення ЕКСПЕРІЄНЦЕРА до певного стану справ. Такого типу ставлення засвідчує зміну пріоритетів у цільовій (*telic*) установці суб'єкта. В аспекті синтаксичних відношень таку установку реалізує відмінкове відношення дативного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА³, пор.: *Нудьга Йванисі варити, бо куриться; нудьга Йванові сидіти за ткацьким верстатом, бо не видно* [9, с. 452] – експерієнтів *нудьга* реалізує ознаку 'відсутність інтересу до діяльності' у контексті компонента цільової установки суб'єкта чуттєвого сприйняття 'небажання займатися діяльністю', актуалізованого семантикою підрядного причини. Закономірно, що відсутність цільової установки суб'єкта чуттєвого сприйняття змінює вектор його емотивних стратегій: дії ЕКСПЕРІЄНЦЕРА оцінюються як неконтрольовані, пор.: *Coraz bardziej ogarniała Zbyszka nuda i senność* [16]. Контролером ситуації у такому випадку стає емоційний стан, який, перебираючи на себе повноваження ЕФЕКТОРА⁴, реалізує сценарій експансії відчуття, пор.: *The whole country seems to be affected by the ennui of winter* [11, p. 459]. У контексті дієслів тематичного класу ОХОПЛЕННЯ суб'єкт емоцій у такому випадку набуває іпостасі змінної Т-класу СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ. Змінна зазначеного класу характеризує емоційне відчуття як феномен, який, розширюючи сферу свого впливу, охоплює і підпорядковує певний обсяг експерієнціальної (емоційної) системи суб'єкта чуттєвого сприйняття: локально, пор.: *Час був зимній, безробітний. Дома брала кожного нудьга за саме серце* [9, с. 452] або тотально, пор.: *Jakaś osowiała nuda płatała się wszędzie i osnuwała ludzi jak pajęczyna* [16]. Сценарій (локальної або тотальної) експансії втілює імперфективний член (перфектної видової пари), реалізуючи значення «динамічних станів» – ситуації, «коли суб'єкт дійшов деякого стану і далі цей стан «посилюється»» [5, с. 57], пор.: *Uczulem straszne zimno, rozchodzące się po całym ciele, przejmujące, ściskające* [16].

Кваліфікація емоції як суб'єкта контролю пов'язана також з іншою її властивістю – здатністю підпорядковувати волю або почуття ЕКСПЕРІЄНЦЕРА у нетривалий період часу. Такого типу ознаку фіксують дієслова доконаного виду, яким у цій ситуації можна приписати реалізацію значення «моментального стану», пор.: *Matkę naszą w jednej chwili lodowe zimno trwogi ogarnęło* [16]. Зазначимо, що значення «моментального стану» у цій ситуації реалізує дієслово доконаного виду *ogarniać*, яке з огляду на моментальність настання результату реалізує значення миттєвості⁵.

³ Обґрунтування цільової установки дативного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА див. у [13, p. 56].

⁴ Відповідно до концепції референційно-рольової граматики ЕФЕКТОР – це учасник, який виконує дію, однак не наділений ознаками сили волі (*volition*) та контролю [17, p. 118].

⁵ Зауважимо, що такого типу дієслова кваліфікуються як дієслова «безпосереднього, неперервного ефекту», в яких значення миттєвості розмежовується протиставленням доконаної та недоконаної форми (див. [7, с. 314]). Порівняймо також моментальні дієслова з перцептивним компонентом у [8, с. 338].

У такій перспективі суб'єкт чуттєвого сприйняття кваліфікує емоцію або емоційний стан як феномен, який активно вторгається у внутрішній світ. Очевидно, що суб'єкт як АГЕНС ситуації контролює свій стан і чинить опір КОНТРАГЕНТУ, намагаючись взяти ситуацію під свій контроль. Власне, такий стан справ описують дієслова тематичного класу КОНТРОЛЮ, емотивну валентність яких у цьому випадку заповнює змінна Т-класу ОБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ, пор.: *He found it hard to contain / restrain / suppress his anger* [11, p. 45].

Встановлення контролю над емоцією подекуди вимагає від суб'єкта чуттєвого сприйняття мобілізації свого когнітивного (ментального) ресурсу, який у певному контексті засвідчує відновлення фактичного (реалізованого в аспекті раціональних установок та пріоритетів ЕКСПЕРІЄНЦЕРА) стану справ, пор.: *Розважливі, холодні припущення командира заставили Данька задуматись. Справді, чи так уже він добре знає Світлану, чи так уже певний у ній?* [9, с. 118–119] :: *холодний* – «який базується не на почуттях; продиктований розумом; тверезий» [там само]. У такій ситуації суб'єкт чуттєвого сприйняття, функціонуючи як контролер когніції (знання), набуває іпостасі вже суб'єкта ментального стану.

Актантна структура семантики предметних експерієнтів представляє концепт ситуації суб'єкта емоційного стану як динамічне утворення, формат якого відображає специфіку емотивних стратегій суб'єкта чуттєвого сприйняття.

Складовими концепту ситуації суб'єкта емоційного стану є учасники, семантичні ролі яких кодують інформацію про: (I) характер вияву емоцій у внутрішньому світі суб'єкта чуттєвого сприйняття (відчуття vs. почуття); (II) характер дій суб'єкта чуттєвого сприйняття (активні vs. пасивні; контрольовані vs. неконтрольовані); (III) спосіб і результат (авто)каузації емоційного стану, зумовлені чинником експерієнціальних пріоритетів та установок суб'єкта чуттєвого сприйняття (чуттєве vs. раціональне).

Ситуацію емоційного стану представляють учасники: суб'єкт емоцій (учасник ЕКСПЕРІЄНЦЕР, що реалізує семантичні зони: ЕКСПЕРІЄНЦЕРА-ПОСЕСОРА – локалізатора емоційного відчуття; дативного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА – показника оцінного ставлення суб'єкта емоцій до певного стану справ); об'єкт емоцій (учасник АФЕКТОР); об'єкт каузації емоційного стану (учасник ІНТЕРПРЕТАТИВ) та об'єкт автокаузації емоційного стану (учасник ІНТЕРПРЕТАНТ).

Взаємодія учасників характеризує емоційний стан як феномен: (I) що охоплює і підпорядковує певний обсяг емоційної системи суб'єкта чуттєвого сприйняття (Т-клас СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ); (II) якому експерієнціальний суб'єкт чинить опір (Т-клас ОБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ).

В аспекті динамічного підходу щодо дослідження категорії суб'єктності перспективним видається аналіз взаємодії емотивної, фізичної (тілесної) та когнітивної (інтелектуальної) складових концепту суб'єкта внутрішнього стану.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян В. Ю.** Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27–35.
2. **Воркачев С. Г.** Зависть и ревность: к семантическому представлению моральных чувств в естественном языке / С. Г. Воркачев // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – № 3. – С. 39–45.
3. **Вригт Х. Г. фон** О локализации ментальных состояний / Х. Г. фон Вригт // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 16–19.
4. **Зализняк Анна А.** Многозначность в языке и способы ее представления / Анна А. Зализняк. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 672 с.

5. **Зализняк Анна А.** Введение в русскую аспектологию / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 226 с.
6. **Кибрик А. Е.** Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик. – СПб. : Алетейя, 2005. – 720 с.
7. **Маслов Ю. С.** Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
8. **Падучева Е. В.** Семантические источники моментальности русского глагола в типологическом ракурсе / Е. В. Падучева // Типология вида: проблемы, поиски, решения : Матер. Междунар. науч. конф., 16–19 сентября 1997 г., МГУ им. М. В. Ломоносова). – М. : Языки русской культуры, 1998. – С. 332–342.
9. **СУМ** : Словник української мови : в 11 т. / [За ред. Г. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 1–11.
10. **BNC** : The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
11. **CIDE** : Cambridge International Dictionary of English / [Ed. by P. Procter]. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.
12. **FSJP** : Słownik Frazeologiczny PWN [Електронний ресурс] : Multimedialne słowniki języka polskiego. – Wersja 1.0. – Copyright © Wydawnictwo Naukowe PWN SA. – Wydawca : pwn.pl sp. z o.o.
13. **Mohanan K. P.** Dative subjects in Malayalam: Semantic information in syntax / K. P. Mohanan, T. Mohanan // Experiencer subjects in South Asian languages / Ed. by Manindra K. Verma & Mohanan K. P. – Stanford : Center for the Study of Language, 1990. – P. 43–57.
14. **OED** : Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford University Press 2009. – Vers. 4.0.
15. **PED** : The Penguin English Dictionary / [Consult. Ed. R. Allen]. – L. : Penguin Books, 2002. – 1045 p.
16. **SJP** : Słownik Języka Polskiego [Електронний ресурс] : W 11 t. / [Pod redakcją Witolda Doroszewskiego]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Т. 1–11.
17. **Van Valin R. D., Jr.** Syntax: Structure, meaning and function / R. D. Van Valin, Jr., R. J. LaPolla. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 744 p.

Надійшла до редколегії 25.03.11

УДК 811.161.1'373

Ю. А. Ермоленко

Горловский государственный педагогический институт иностранных языков

К ВОПРОСУ О СТАТУСЕ АББРЕВИАТУР СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Проаналізовано статус аббревіатур у російській мові. Дано визначення поняття аббревіації в ономазіологічному аспекті; запропоновано схеми досліджуваного явища; визначено роль аббревіації у процесі збагачення лексичної системи мови; зроблено висновки про особливості функціонування аббревіатур.

Ключові слова: номінатема, аббревіатура, словосполучення.

Проанализирован статус аббревиатур в русском языке. Дано определение понятия аббревиации в ономазиологическом аспекте; предложены схемы исследуемого явления; описана роль аббревиации в процессе обогащения лексической системы языка; сделаны выводы относительно особенностей функционирования аббревиатур.

Ключевые слова: номинатема, аббревиатура, словосочетание.

The article is about analysis of abbreviations' status in the Russian language. The onomasiological definition of abbreviation is given. The functional schemes of this process are suggested. Role of abbreviation in enlarging process of lexical language system is described. The conclusions about abbreviations' functioning peculiarities are done.

Keywords: *nominativeness, abbreviation, word-combination.*

Целью данной статьи является анализ и определение статуса явления аббревиации в русском языке. Явление это неоднозначно, хотя традиционная лингвистика предпочитает крайне консервативное мнение относительно данного явления.

Итак, истоки аббревиации находим в конце XIX – начале XX века в области собственных названий политических партий и партийных органов. С. И. Ожегов отмечает: «Практика аббревиатур была широко распространена в партийной среде и воздействовала в этом отношении на послереволюционную речь (хотя – на наш взгляд – все было с точностью до наоборот: речь воздействовала на языковые институты – Ю. Е.), хотя сам репертуар аббревиатур типа *эсдэ* (откуда *эсдек*), *эсер*, *кадэ* (откуда *кадет*), *ЦК* и т. п. был незначителен» [5, с. 12]. Причинами возникновения подобных первичных образований можно считать 1) стремление избежать частого повторения многословных наименований; 2) стремление к рациональному и оперативному использованию бумажной площади (ограниченный формат листовок, подпольных газет и т. д.); 3) в отдельных случаях – соображения конспирации.

Естественно, первые аббревиатуры возникают не только в политической сфере, но и в сфере промышленности (*ДЮМО* – *Донецко-Юрьевское металлургическое общество*, *АМО* – *Автомобильное московское общество*), реже – в официальной печати (*ПТА* – *Петроградское телефонное агентство*).

«Наиболее древними и стихийно возникшими можно считать инициальные сокращения «буквенного» типа, поскольку питательной средой для них служила сама письменность как таковая» [6, с. 66]. Принято считать, что именно на письме (в письменной речи – Ю. Е.) в том или ином языке неизбежно возникают графические сокращения, лексикализация которых «тоже неизбежна, так как неизбежно действие опрощения на сложные единицы любого типа» [6, с. 66]. Вплоть до настоящего времени лингвисты были убеждены в том, что прочтение графических сокращений по названиям букв является постепенным формированием этих сокращений в самостоятельное слово.

Таким образом, традиционно аббревиация рассматривается как способ словообразования, ведущий к лексикализации (закреплению в языке) графических инициальных сокращений (М. В. Панов); как процесс продуцирования аббревиатур – «сокращенных сложных слов (существительных), образованных из начальных звуков, названий начальных букв или начальных частей слов, на базе которых формируется сокращение. В состав аббревиатуры может входить и целое слово» [2, с. 7]. О. М. Мацько считает, что данное определение неполно без таких существенных признаков аббревиатур, как «стабильное произношение по названиям букв (реже – звуков) и – как результат его – лексикализация графических сокращений, которой подвергаются наиболее употребительные и общепринятые испытанные временем аббревиатуры». И еще: «Аббревиация направлена на образование более кратких сравнительно с исходными структурами синонимичных им номинаций» [4, с. 33].

Аббревиация также понимается как самый молодой способ словообразования, но несмотря на это достаточно продуктивный в современных языках, который направлен на все большую регламентацию и упорядоченность [3, с. 9].

Об этом новом, как считалось, словообразовательном явлении Л. А. Булахов-ский писал как об общественной потребности языка: «В эпоху, когда людям надо спешить, чтобы много работать, в той или иной степени ускоряется и темп языка. Тенденция сохранять силу, чтобы использовать ее наиболее целесообразно, становится жизненным принципом; ему подчиняется и язык» [1, с. 33].

Е. А. Селиванова считает, что аббревиатура – «обычно существительное, образованное путем сокращения простого слова или компонентов сложного слова или элементов производящего словосочетания до уровня звуков либо букв, слогов либо других фрагментов слов» [7, с. 5–6]. Предлагая традиционную трактовку результата процесса аббревиации, лингвист, однако, отмечает: «Дискуссии ведутся также относительно вопросов об отнесении к аббревиатурам телескопизмов, о статусе слов-аббревиатур (они рассматриваются как отдельные слова, результаты лексикализации, либо как дублиеты, варианты развернутых сочетаний с общим значением, результаты конденсации, прямой универбализации)» [7, с. 6].

Итак, большинство лингвистов едины во мнении относительно деривационного характера процесса аббревиации, в связи с чем любая аббревиатура является результатом лексикализации, т.е. отдельным самостоятельным словом. И лишь Е. А. Селиванова допускает (на основании гипотезы В. И. Теркулова относительно исследуемой проблемы) иные отношения между исходным словосочетанием и аббревиатурой.

Тождественность семантики словосочетания и соответствующей ему аббревиатуры дает и нам право предположить, что между словосочетанием и аббревиатурой реализуются отношения отнюдь не словообразовательные, например: *Бюро технической инвентаризации* и *БТИ*, *Завод имени Лихачева* и *ЗиЛ*, *Горловский государственный педагогический институт иностранных языков – ГГПИИЯ* и т. п. Разумеется, данное предположение не относится к случаям нарушения тождества значения словосочетания и аббревиатуры, что свидетельствует как раз о семантическом деривационном процессе: *регистрация актов гражданского состояния* (процесс) – *РАГС* (учреждение).

В связи с этим естественно желание дать единый терминологический эквивалент приведенным словообразовательным процессам и тем единицам, которые в результате этих процессов возникли. В. И. Теркулов, например, рассматривает такие дериваты как универбализованный (вербальный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [8, с. 134], а данная словесная интерпретация возникла благодаря процессу аббревиации. В целом же каждая конкретная исследуемая нами единица носит название номинатема типа «словосочетание + аббревиатура», входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является семантически тождественной единицей, которая отождествляется на уровне словосочетания. В данном случае, по мнению В. И. Теркулова, словесный дублет (аббревиатура) номинатемы с коллокативной доминантой создается путем композитной компрессии словосочетания.

Номинатема вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах (гlossах, вариантах), причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатемы выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово-аббревиатура, стилистически отличающееся от эквивалентного словосочетания чертами отчасти разговорности, сленговости, отчасти – документальности, официальности, например *синдром*

приобретенного иммунного дефицита и СПИД, Бельгия, Нидерланды, Люксембург и Бенилюкс, Соединенные Штаты Америки и США, Федеративная Республика Германии и ФРГ, торговый представитель и торгпред, интернациональная полиция и интерпол.

Предложенная В. И. Теркуловым концепция «не определяет того, какая из реально отмечаемых в речи структурных единиц является основной для языка. Она снимает противоречия в атрибуции разных структурных единиц путем выведения родовой, языковой единицы, системная значимость которой предполагает возможность любой структурной речевой реализации выразителя моделируемого тождественного значения. Такая единица и является основой номинативности – номинатемой» [8, с. 135].

Таким образом, под аббревиатурой нами понимается семантически тождественное определенному словосочетанию слово, стилистически отличающееся от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами документальности и официоза, являющееся наряду с ним вариантом одной номинатемы. В связи с этим мы рассматриваем отношения между аббревиатурой и соответствующим ей словосочетанием как равноправные реляционные при условии стабильности семантического тождества. В целом структура номинатемы исследуемого типа может быть представлена следующим образом:

	словосочетание
номинатема	
(с доминантой-словосочетанием)	
Например:	аббревиатура.
	военный врач
номинатема	
(военный врач)	
	военврач;
	Камский автомобильный завод
номинатема	
(Камский автомобильный завод)	
	КамаЗ.

Кроме того, вербальные реализации исследуемых номинатем – аббревиатуры – имеют достаточно большой потенциал для собственного развития: функционально переходя из плоскости речи в плоскость языка, они способны вступать в различного рода парадигматические отношения (входить в состав соответствующих словообразовательных гнезд, становиться базой для потенциальных и реальных дериватов и т. д.). Являясь по своей сути синкретичным, данный аспект изучения аббревиатур представляется перспективным для дальнейшего более детального исследования и может реализоваться в следующих примерах.

Существует несколько классификаций аббревиатур, базирующихся на различных принципах. Одна из таких классификаций касается лексикализованных аббревиатур и основана на словообразовательном принципе производности. Согласно данному принципу лексикализованные аббревиатуры делятся на следующие группы.

1. Производные аббревиатуры. Таковыми являются все лексикализованные аббревиатуры, поскольку они получены в результате семантического словообразования от омонимичных форм исходных номинатем (*ЮМЗ, Россельмаш* и пр.).

2. Производящие аббревиатуры, которые в словообразовательном плане могут являться словообразовательной базой для соответствующих им дериватов (*НКВД – НКВДиный, НВП – НВПиный* и т. п.).

Представляют интерес словообразовательные пары типа *НВП – НВПшник*, *ДПС – ДПСник* и т. д. Традиционно считается, что данные слова образованы посредством суфф. *-ник-* со значением лица от соответствующих аббревиатур.

Мы понимаем словообразование как процесс в рамках системы, то есть не как статичное состояние языка. Это предполагает, по нашему мнению, присоединение только одного словообразовательного форманта (часто соответствующего словообразовательному средству) к производящей основе. В связи с этим считаем, что структура таких словообразовательных пар некорректна: потеряно промежуточное звено – прилагательное (*НКВД – НКВДшный – НКВДшник*). Хотя и данный тип требует внесения существенных поправок.

Нам представляется, что каждое из данных слов (*НВПшник*, *НКВДшник*, *ДПСник* и т. п.) является универбатом, имеющим соответствующий эквивалент-словосочетание, определяющий элемент которого (имя прилагательное) образован от соответствующей аббревиатуры посредством суффикса прилагательного *-н-* со значением отношения к чему-либо, а имитация словообразовательного акта производится благодаря суффиксу *-ик-*: *сотрудник НКВД – НКВДшный сотрудник – НКВДшник*.

Данная модель является синкретичной, поскольку представляет собой процесс перехода от формообразования к словообразованию и снова к формообразованию. Схематично этот процесс выглядит следующим образом.

1. *Народный комиссариат*
внутренних дел

номинатема
(*Народный комиссариат*
внутренних дел)

НКВД.

2. *НКВД – НКВДшный* (относящийся к *НКВД*); данная модель является распространенной морфонологической моделью с интерфиксацией.

3. *НКВДшный сотрудник*

номинатема
(*НКВДшный сотрудник*)
НКВДшник.

И еще:

1. *Дорожная патрульная служба*

номинатема
(*Дорожная патрульная служба*)
ДПС.

2. *ДПС – дэпээс* (буквенная интерпретация аббревиатуры) – *дэпээсный* (относящийся к дорожной патрульной службе); данная модель является распространенной моделью без интерфиксации.

3. *дэпээсный сотрудник*

номинатема
(*дэпээсный сотрудник*)
дэпээсник.

Таким образом, можно сделать следующие выводы: 1) тождественность семантики словосочетания и соответствующей ему аббревиатуры дает нам право предположить, что между словосочетанием и аббревиатурой реализуются отношения отнюдь не словообразовательные; 2) каждая конкретная исследуемая нами единица носит название номинатема типа «словосочетание + аббревиатура», входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием; 3) словесный дублет (аббревиатура) номинатемы с коллокатив-

ной доминантой создается путем композитной компрессии словосочетания; 4) мы рассматриваем отношения между аббревиатурой и соответствующим ей словосочетанием как равноправные реляционные при условии стабильности семантического тождества; 5) речевые и текстовые представители номинатемы – словосочетание и универб одной номинатемы – по отношению друг к другу и соответствующей номинатеме являются вариантами; 6) аббревиатуры по природе своего возникновения и функционирования являются образованиями, подобными универбам; 7) каждое из исследуемых образований (*НВПшник*, *НКВДшник*, *ДПСник* и т. п.) является универбатом, имеющим соответствующий эквивалент-словосочетание, определяющий элемент которого (имя прилагательное) образован от соответствующей аббревиатуры посредством суффикса прилагательного *-н-* со значением отношения к чему-либо, а имитация словообразовательного акта производится благодаря суффиксу *-ик-*; 8) предложенная модель является синкретичной, поскольку представляет собой процесс перехода от формообразования к словообразованию и снова к формообразованию.

Библіографічні посилання

1. **Булаховський Л. А.** Основи мовознавства / Л. А. Булаховський // Соціальна природа мови. 2-а лекція : Заоч. пед. вуз. – Харків, 1928–1929.
2. **Ганич Д. І.** Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
3. **Лингвистический энциклопедический словарь** / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
4. **Мацько О. М.** Абревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах / О. М. Мацько // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 31–36.
5. **Ожегов С. И.** Русский язык и советское общество. Проспект / С. И. Ожегов. – Алма-Ата, 1962.
6. Русский язык и советское общество / под. ред. М. В. Панова. – М. : Наука, 1968. – 187 с.
7. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
8. **Теркулов В. И.** Еще раз об основной единице языка / В. И. Теркулов // Вісник Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 11 (106). – С. 127–136.

Надійшла до редколегії 20.04.11

УДК 811.161.2'366.5–112

Ю. В. Козіна

РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)

КАТЕГОРІЯ ІСТОТИ ЯК ІСТОРИЧНА ІННОВАЦІЯ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проналізовано граматичні форми акузатива іменників на позначення тварин у формі множини на матеріалі українських пам'яток XI–XIII ст.; описано процес оформлення категорії істоти у згаданих субстантивах.

Ключові слова: *категорія істоти / неістоти, граматична форма, стара / нова форма акузатива, назви тварин.*

Проанализированы грамматические формы аккузатива существительных множественного числа, обозначающих животных, на материале украинских памятников XI–XIII в.; описан процесс оформления категории одушевленности в упомянутых субстантивах.

Ключевые слова: категория одушевленности / неодушевленности, грамматическая форма, старая / новая форма аккузатива, названия животных.

In the article grammatical accusative forms of the plural nouns designating animals are analyzed on the material of Ukrainian records XI–XIII century and process of registration of a category of animated in mentioned nouns is described.

Keywords: a category of animated / inanimated, grammatical form, old / new form of accusative, names of animals.

В українському мовознавстві другої половини XX ст. помітне місце посідають діахронічні дослідження граматичної форми субстантивів у тісному зв'язку зі змістом цих мовних одиниць. Так, спроба розуміння дослідниками лексико-граматичної категорії істоти / неістоти зумовила появу розмаїття поглядів лінгвістів на це мовне явище, що вказує на його складну природу. Виникнення цієї категорії традиційно розглядають як перебудову системи давніх родів (живого та неживого) [5], що є вагомою граматичною інновацією в східнослов'янських мовах. На омонімію форм знахідного та родового відмінків у діахронічному аспекті звернули увагу у працях з історичної морфології С. Бевзенко та С. Самійленко. Історики мови досліджували переважно проблеми походження, часу, причин появи категорії істоти / неістоти та функціонування її на сучасному етапі розвитку слов'янських мов (Е. Кедайтене, П. Кузнєцов, В. Мадоян, В. Крисько, А. Болєк, Г. Хабургаєв, А. Шахматов та ін.). Однак історія цієї категорії на сьогодні досліджена фрагментарно, що зумовлює потребу в детальному вивченні широкого кола давніх текстів на предмет виявлення всього розмаїття чинників, що спричинили заміну старої форми знахідного відмінка новою в іменниках різних лексико-граматичних груп. Зокрема, малодослідженою є група найменувань тварин. **Мета** статті – проаналізувати функціонування форм аккузатива в іменниках на позначення тварин у формі множини (як невід'ємного складника в історії становлення категорії істоти / неістоти) та вибудувати певну картину оформлення знахідного-родового від неособової істоти.

Заміна форм знахідного множини формами родового відмінка спочатку охопила іменники – назви осіб, а пізніше сприяла аналогічній заміні і в іменниках – назвах тварин, птахів. Матеріал пам'яток давньорусько-української мови XI–XIII ст. демонструє функціонування старої форми аккузатива від назв тварин у формі множини: *яко ж събѣратъ кокошъ птєньцѣ под крилѣ свои* (1050 ІлСл 87); *и повелѣ Шльга яко смерчесѣ пустити голуби и воробьи. воемъ своимъ* (1118 СДЯ І 475); *Воззри на птица небесныя* (XII ДЗ 388); *Аже крадетъ скотъ на поли, или овцѣ, или козы, ли свиньи, бѣ кунъ* (XII–XIII / др. пол. XIV ПР 95); *и продающа ивца и волю* (1283 ЄЄв 46). Одиначні приклади генітивно-аккузативних конструкцій «вносять корективи у сформоване уявлення про те, що їхній розвиток став можливим лише після того, як процес омонімізації знахідного-родового в однині завершився» [1, с. 287], а «форми знахідного-родового множини від назв тварин одержали поширення паралельно з іншими іменниками» [3, с. 106]: *Отъврати сѣ ласкавьцѣ льстѣныхъ словесъ яко и врановъ. искалятъ бо очи оумьнѣи* (1076 ІзбСв 25). Конструкції з генітивно-аккузативною формою об'єкта вказують на те, що процес розвитку омонімії знахідного і родового у словозміні іменників у формі множини на позначення тварин (за аналогією до лексем зі значенням особи) розпочався в XI ст.

У пам'ятках різних стилів і жанрів простежується уповільнений, порівняно з іменниками у формі однини, процес поширення омонімії знахідного-родового на

іменники назви тварин: у тих текстах, де вже активно функціонує нова форма акузатива іменників у формі однини, майже скрізь вживається стара форма іменників у формі множини, наприклад: *Селивестръ же ре(ч) : пи(и)ть бо сѧ: г(с)ь мѣртва и живить ... нынѣ пакы призови въ оуши волоу то же имѧ, и живѣ боудеть ... аще ли ни, азъ вл(д)коу Х(с)а призовоу и въскрѣшу быка* (XI / XIII–XIV ХА 336), але *пожираше ... и псы и котелѧ и вороны многы все гадныхъ ѡбразъ и четвероножныхъ звѣрии* (там само), а також: *къ чередѣ просто ехали есмо, хотѧчи Закревъскии животину, волы и коровы* (1570 СелРух 40); *въсажаєть его на кони* (XIII/XV КП 548); *прѧчтє и милоуитє кони и кобили и овци и свини и оусє товар коулко єст* (1481 ССУМ 483).

Збереження архаїчної форми знахідного відмінка ілюструють речення з пам'яток середньоукраїнської мови: *а кто имєть коупити скотъ или бараны оу баковѣ ... либо оу иныхъ торгохъ нашихъ, не надобѣ нигдє мыто дати, ни жє там гдє коупил* (1434 ССУМ I 552); *и щобы во(л)ни были они купити собѣ волы и коровы, тако(ж) и мы даєми имъ тоє право и тоє волю* (1449 497); *а на(м) тоє зємли о(т) пр(с)то(и) бѣи не о(т)води(ти) ани знамени своє ни п(ч)лє не води(ти)* (1498 ССУМ II 279); *а тако(ж) кто коли иму(т) познати оу ни(х) кони или волъ, бу(д) гдє оу нашеи зємл(і) и доведє(т) на(и) члѣкъ на брашовѣнина ... да стратѣтъ то(г) конѣ или вола* (1452 546); *къ чередѣ просто ехали есмо, хотѧчи Закревъскии животину, волы и коровы* (1570 СелРух 40); *а ш(т) кони и ш(т) кобылы по два гроши* (XV Рус 72). Проте тексти ділового письменства, що наближені до живого мовлення, фіксують нову форму акузатива. Вживання такої форми відмінка об'єкта у пам'ятках XVII ст. С. Самійленко, дослідивши матеріали Полтавських актів, називає «рідкісним явищем»: *звяєм тих конѣй* (Полт. ак.); *тих пчолят всѣхъ звяєм* (там само) [4, с. 181]. Такі приклади справді є нечисленними: *Алє не паствіі а ні свінеі оупоуцати у лѣсѣ а закопы копали* (1424 Роз 104); *яко и пнее ма(л)же(н)ки его мл(с)ти да(т)ку взѧ(л) досы(т) немало, то єсть гоовы(х) гірше(и), золота, сребра, перель, шатъ, коне(и), бы(д)ла, пла(т)я белого и и(н)ши(х) рече(и) та(к) много* (XVI ГрВол 32). Проте можна думати, що саме така форма акузатива становить «норму повсякденного мовлення» [5, с. 173–174], адже її відбивають саме винятки.

Панівною у XVII ст. залишається генітивно-номінативна конструкція з іменниками на позначення тварин у формі множини: *Нехай ідуть до ролі, альбо свині пасти* (1619 ЛьвЛ104); *Любили мѧ, паси ѡвца моѧ* (XVII Гал 57). Однак кількість випадків вживання нової форми акузатива у згаданих субстантивів зростає: *... коне(и), воло(в) шремы(х), коро(в) три, ѡве(и) старых* (1605 ДМ 32); *Жє до того пришло було, жє не только псов, альбо коток, альбо щуров, але і людей їли* (1605 ЛьвЛ 103); *міста палили, жидов різали, як кур* (1638 106); *котрих з лис-тами и в городі до хандоження коней ста ростове держали, в дворах грубу, тоєст печи палити, псов хандожити, дворі змітати и до іншихъ неunosныхъ діл при-ставляли* (XVII ЛСам 45); *имат овецъ, причити к тѣм и мя, єдину* (XVII Велич 77); *Такихъ кито(в) споминаєт(ь) ѡлміста* (XVII Гал 69).

Нова форма акузатива множини від назв тварин, на нашу думку, часто пов'язана з позицією прямого додатка через необхідність розрізнення форм суб'єкта й об'єкта в граматичній системі з вільним порядком слів. Тому навіть у пам'ятках XIX ст. наявні приклади старої форми акузатива від іменників на позначення тварин у приєднаній конструкції: *Ой пішла наша мати а в гай по корови* (1837 РусДн 27); *Ой пійшлаж наша мати а в гай по теляти* (27); *Стали вони на коні сидати* (1856 ЗапРус 41); *Вівчарки нюхають вітер і одним оком ско-са поглядають на вівиці, чи все в порядку* (XIX СУМ I 551); *Поглядаючи на овечки,*

що бляли в загородах... **на корови**, що дзвонили та рули по випасах в лісі, – він не журився (XIX СУМ VIII 912); Він уже від півгодини гойкав по лузі **на корови** й ялівник, відганяючи їх на толоку (к. XIX – поч. XX СУМ XI 643). Наявність прийменника при субстантиві вже вказувала на синтаксичну функцію додатка, внаслідок чого відпадала необхідність у маркуванні об'єкта, що виражений іменником на позначення тварин у формі множини. Проте велика кількість безприйменникових конструкцій зі старою формою знахідного відмінка іменників, змушує звернути увагу на інші чинники, які сприяли збереженню форми знахідного-називного.

Більша частина прикладів припадає на лексеми, що позначають домашніх тварин, які відігравали велику роль у житті людини того часу. З одного боку, це пояснює лексичну одноманітність назв, з іншого – такі іменники частіше виступають у функції об'єкта, ніж суб'єкта, і як результат цього – відсутність необхідності в постійній і послідовній диференціації форм номінатива і акузатива: **Кони** за гаєм в пастовни побрали (1565 МатТимч II 87); *Жидъ Ирша Якубовичъ зъ сынами своими половили мене на переводню – красти имъ **кони*** (XVII 92); *Дрожь под дубом; а крайнім гладом **овці** тають* (XVIII УЛХVIII 36); *Ой, хоч би мав **воли**, **коні** позбувати, Аби мені дозволили тебе взяти* (74); *При третій свѣчѣ **коники** сѣдлаѹ* (1837 РусДн 40); *Усі три **коні** посідлали* (1856 ЗапРус 20); *Так, щоб не наймать наймита, посилає зятя пасти **коні*** (46). Поступово нова форма знахідного відмінка заступає стару і в назвах домашніх тварин. Цей процес певною мірою залежав від того, наскільки мовець знайомий з відповідною твариною. Тобто вибір форми об'єкта залежав від семантики іменника: назви тварин, близькі до людей, приймали нову форму акузатива, віддалені – стару форму: *Имають дрыва рубати, але не паствити, а ни **свиней** упуцати въ лѣсъ* (1424 МатТимч II 87); *Леговано ... барсовъ **коней** верховых покривать* (1726 Тимч I 60); пор.: *[Ное] перегороды на **птахи**, звѣри починилъ* (1771 МатТимч II 93); *о(т)бирають быдло, одеся(т)ствують **пчоли*** (XVIII Гистор 81).

На граматичну форму іменників впливали й такі семантичні ознаки, як активність / пасивність, визначеність / невизначеність об'єкта. Наприклад: *Вшак **кур** до встання звичайне възбужаєт* (сер. XVII УП 76) – активність виявляється у співучасті об'єкта у дії, тобто кури будуть вставати; *Назадъ **коней** завертайте, Зъ піховъ шаблы виймайте* (1856 ЗапРус 33) – об'єкт стає суб'єктом дії: коні завертають; *Ни пастырю подобно естъ богом порученных **овець** оставляти, да не дивий звѣрѣ пришед распудит стадо Христова словесных овецъ* (XIII/XV КП 442) – конкретних овець не залишати; *прѣчтє и милоуитє **кони** и **кобили** и **овци** и **свини** и оусе товар коулко ест* (1481 ССУМ I 483) – невизначене значення, назви видів тварин. Проте це припущення певною мірою спростовують приклади, в яких лексеми позначають невизначені, неактивні об'єкти, але представлені у новій формі знахідного відмінка: *Григо(р)я самого збили, зранили, взяли и пограбили: коня пле(с)нивого, **рыбъ** **валы**(х) бо(ч)ковы(х)* (1605 АЖ 85); *На котрих барзо трудно было, же мусіли стерво їсти, а и того мало было, бо **собак** и **кошок** виели* (1649 ЛСам 58) – назви тварин тут позначають їжу.

Пам'ятки писемності української мови налічують численні приклади конструкцій з іменниками на позначення тварин у старій формі знахідного відмінка у формі множини без означуваного слова при ньому: *а кто имє(т) повести **кони** или **кобылы** до камѣнцѣ што было дати ему оу сирѣтѣ то имєть дати в дорогини* (XV Рус 71); *а кто имє(т) купити скоть или **бараны** оу баковѣ либо оу романовѣ [оу] торгу* (там само); *а воза и **рыбы** не заимати* (72); *яко ж ся покусим **овца** минути* (XVII УП 68); *Станьмо, братіку, тута, **коні** попасімо* (1856 ЗапРус

40); *Одъ неборака старця Брала кури да яйця* (57). Паралельно субстантиви цього ж лексикограматичного класу з залежним словом іноді мають генітивно-акузативну форму: *по(д)тинають волкиѣ ядовитыхъ, неприѣтелев(ъ) цркви* (XVII Гал 54); *Онъ же тихъ чернѣзовскихъ взялъ лошаковъ* (1717–1734 МатТимч I 409); *Давайте жъ сюди, вражі сини, и своїхъ коней* (1856 ЗапРус 104). Це схиляє до думки, що залежне слово виділяє об'єкт серед інших, надає йому певної характеристики, уточнює контекст, що сприяє заміні старої форми знахідного відмінка. Означуваними словами при субстантивах на позначення істот тваринного світу переважно виступали прикметники, присвійні, вказівні займенники, числівники: *Коней моихъ чотыри с пастовника моего вывести и з собою взяти казаль* (1565 МатТимч II 87); *на(и) пе(р)ве(и) взяли коне(и) ше(ст) – трое вороны(х), а трое рыжи(х)* (1605 АЖ 41). Вплив означувального слова на вибір форми акузатива, на нашу думку, є неоднозначним, адже, наприклад, семантика присвійних займенників (*свій, твій, наш*), з одного боку, вказує на належність об'єкта комусь, прирівнює до «речей», з іншого – містить у собі сему визначеності, знайомства з тим об'єктом, про який йде мова. Тому наявність старої форми знахідного відмінка в субстантивах при означуванні лексемі: *овца моѧ, паси ягнца моѧ, паси избранныѧ моѧ* (XVII Гал 373), дозволяє допустити, що залежне слово не впливає на вибір форми акузатива.

Цікавим поясненням форми знахідного-називного в іменниках на позначення істот тваринного світу є думка В. Криська про те, що назви тварин мали негативну ознаку, «яка затвердилась в мовній свідомості слов'ян після християнізації, – відсутність у їхніх денотатів безсмертної душі, що сприяло неможливості виступати аналізованим лексемам у ролі істоти» [2, с. 42]. У цьому аспекті можна пояснити наявність генітивно-номінативних конструкцій у багатьох текстах нової української мови: *З Чигирину По всій славній Україні Заревли великі дзвони, Щоб сідали хлопці коні, Щоб мечі-шаблі гострили* (XIX СУМ IV 697); *Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом* (XIX СУМ VI 90); – *Катінка, – гукнув піп басом. – Вижені гуси на пашу* (104); *Барани валують вівці, від чого ті стають кітні* (XIX СУМ I 286); *У нас Святую біблію читає Святий чернець і навчає, Що цар якийсь-то свині пас Та дружню жінку взяв до себе, А друга вбив. Тепер на небі* (173); *Жовнірам не стало за що харчуватись. Вони кинулись по селах ... грабувати в селян воли, корови, вівці, кури та гуси* (XIX СУМ XI 29). У старій формі виступають іменники зі збірним значенням (*свині, теляти* і т. д.).

Отже, рідкісні приклади використання форми знахідного-називного у XI–XVII ст. для істот / неістот – це, мабуть, відображення розмовної мови того часу. Показовими в цьому відношенні є дані пам'яток ділового письменства XIV–XVI ст., які фіксують нову форму акузатива в іменниках на позначення тварин, переважно в ролі прямого додатка. Очевидно, що XVIII ст. – це час оформлення категорії істоти у тих лексико-граматичних межах, які характерні для неї у більшості українських діалектів. Частотність номінативних форм для неособової істоти у формі множини в говірках української мови свідчить про особливості розвитку категорії істоти / неістоти у різних мовних зонах, про архаїчність мови у збереженні давніх форм та про незавершеність оформлення цієї категорії на сучасному етапі: *Бисаги поклали на кони* (Гуц 250); *А в другім куті до скіни були прибиті йаслі, и до них нини привізував кони* (251); *а нини кормив та напоював кони* (257); *сідлати кони* (там само); *Дивится, аж кони нема* (259). У живих говірках української мови вживаються паралельні форми акузатива у конструкціях типу *пасу коні, свині, корови, або пасу коней, свиней, корів*. Такі хитання властиві й літературній мові, пор.: *зрік, що кони ни даст* (Гуц 258), *і вони тут коней значить виращували* (СхСлоб 72); *а хто там продавав овец* (71), *а тей заєц як паньос аж то вовк*

ягня моє, **овечкі** (Поліс 34); **будомо куренята** мат да своє яйца (Поліс 33), **то я і вам куреняток** уцелю (там само). Водночас в аспекті маркування істоти українська мова у складі східнослов'янської групи (на відміну від інших слов'янських мов) має граматичні засоби розрізнення назв тварин (комах тощо) та предметів (назви тварин маркуються новою формою агузатива), що є беззаперечною інновацією в історії розвитку мови.

Бібліографічні посилання

1. Древнерусская грамматика XII – XIII веков. – М. : Наука, 1995. – 520 с.
2. Крысько В. Б. Неличная одушевленность в древнерусском языке / В. Б. Крысько // Вопросы языкознания: теоретический журнал по общему и сравнительному языкознанию. – М. : Наука, 1992. – № 4. – С. 29–44.
3. Крысько В. Б. Переходность, объект, одушевленность в истории русского языка : дис. ... д-ра филол. наук: / В. Б. Крысько. – М., 1994. – 454 с.
4. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч. I. / С. П. Самійленко. – К. : Рад. шк., 1964. – 235 с.
5. Хабургаев Г. А. Очерки исторической морфологии русского языка. Имена / Г. А. Хабургаев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 296 с.

Список умовних скорочень використаних джерел

1. АЖ – Акти житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. // Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / підгот. до вип. В. М. Мойсієнко. – Житомир : Полісся, 2004. – 250 с.
2. Гал – Іоанікій Галатовський. Ключ розуміння / [підгот. до вип. І. П. Чепіга] // Пам'ятки української мови XVII ст. – К. : Наук. думка, 1985. – 445 с.
3. ГрВол – Волинські грамоти XVI ст. : пам'ятки української мови XVI ст. / [упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко]. – К. : Наук. думка, 1995. – 245 с.
4. Гуц – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косовська Поляна і Розсішка Рухівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
5. ДЗ – Моление Даниила Заточника // Памятники литературы Древней Руси : XII век. – М. : Худож. лит., 1980. – 704 с.
6. ДМ – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Зб. акт. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька. – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с.
7. ЄЄв – «Євсевієве Євангеліє» : наукове видання. Пам'ятки української мови XIII ст., Серія канонічної літератури / відп. ред. В. В. Німчук. – К. : КСУ, 2001. – 320 с.
8. ЗапРус – Записки о южной Руси. Издал П. Кулиш. Том 1. – Санкт-Петербург : Дніпро, 1856. – 430 с.
9. ИзбСв – Изборник 1076 г. / Изд. подгот. В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. – М. : Наука, 1965. – 109 с.
10. ІлСл – «Слово о законе и благодати» Ілариона. А. М. Молдован / Первая редакция «Слова» (список С – 591). – К. : Наук. думка, 1984. – 238 с.
11. КП – Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – К. : Час, 1991 – 280 с.
12. ЛСам – Літопис Самовидця // Джерела з історії України / [підгот. до вип. Я. І. Дзира]. – К. : Наук. думка, 1971. – 206 с.
13. ЛьвЛ – Львівський літопис // Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 99–124.
14. Мат Тимч – Є. Тимченко. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / [упоряд.: Німчук В. В., Лиса Г. І.]. – К.–Нью-Йорк, 2003. – [у 2 книгах].

15. **Поліс** – Пашенко В. М., Бережнюк В. М. Поліська макросистема діалектних мікросистем української мови : хрестоматія з методичними рекомендаціями для практичних занять з української діалектології, етнолінгвістики, етнографії та фольклору – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – 62 с.
16. **ПР** – Правда русская / Тексты подгот. к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М. Н. Тихомиров и др.; под ред. Б. Д. Грекова. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – Т. 1. – 505 с.
17. **Роз** – Українські грамоти (XIV ст – перша половина XVст.) / [упор. Вол. Розов]. – К. : Українська Академія наук. – Т. 1. – 1928. – 75 с.
18. **РусДн** – Русалка Дністрова: Фотокопія з видання 1837 р. – К. : Дніпро, 1972. – 187 с.
19. **СДЯ** – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.): в 10 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз. / [гл. ред. Р. И. Аванесов]. – М. : Рус. яз., – Т. 1. – 1988. – 526 с.
20. **СелРухи** – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: збірник документів і матеріалів / [упоряд.: Є. М. Гуменюк, Г. В. Боряк та ін..] – К. : Наук. думка, 1993. – 534 с.
21. **ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XVI ст.: в 2 т. / [редкол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1977–1978. – 632 с.
22. **СУМ** – Словник української мови в 10 томах / П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка – К. : Наук. думка, 1970
23. **СхСлоб** – Лескова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.
24. **ХА** – Книги времєныѣ и ѡбразныѣ Георгиѣ мниха // Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. I. Текст. – Пг., 1920. – 612 с.

Надійшла до редколегії 06.04.11

УДК 811.161.1

И. Н. Кошман

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля

О СВОЕОБРАЗИИ КАРТИНЫ МИРА (на материале медиатекстов)

Проаналізовано один з різновидів ментальних структур, що входить до картини світу, – поняття. Описано специфіку «сміслового наповнення» понять, які в російській мові метрополії та в російській мові України вербалізуються однаковими лексемами.

Ключові слова: картина світу, діалог культур, поняття, лексема, смисл, оцінність.

Рассмотрена одна из разновидностей ментальных структур, входящих в картину мира, – понятие. Описана специфика «смыслового наполнения» понятий, которые в русском языке метрополии и русском языке Украины вербализуются одинаковыми лексемами.

Ключевые слова: картина мира, диалог культур, понятие, лексема, смысл, оценочность.

The mental structures' meaning of the world picture has been viewed in the article. The specific of sense accumulation has been described in the meanings. These meanings of the Russian language in the metropolitan country and the Russian language in Ukraine have been verbalized the same lexemes.

Keywords: world picture, meaning, lexeme, sense, culture dialogue.

Термин «картина мира» относится к числу активно используемых в современных лингвистических исследованиях. Несмотря на разнообразие подходов, различные дефиниции картины мира (Е. С. Кубряковой, В. И. Постоваловой, С. Г. Тер-Минасовой, И. А. Стернина, Л. О. Чернейко и др.) содержат важное по-

ложение – указание на обусловленность действительностью, естественную зависимость картины мира от впечатлений и рефлексий, связанных с внеязыковым миром. Чрезвычайную важность приобретает данная констатация в неординарных культурно-языковых ситуациях – например, в ситуациях культурно-языковых стыков. Очевидно, что в таких случаях в картине мира фиксируется окружающий мир со всеми его реалиями, свойствами, особенностями и отношениями – в ней бытуют, соединяются и соседствуют разнообразные феномены, характеризующие сосуществующие культуры. Следовательно, в неординарных ситуациях картина мира отличается от обычной (типичной, естественной, усредненной) национальной картины мира – словом, той картины мира, которая определяется как «когнитивно-психологическая реальность, обнаруживающаяся в мыслительной, познавательной деятельности народа, в его поведении – физическом и вербальном» [6, с. 53].

Вопрос о составляющих картины мира является предметом дискуссий. Т. А. ван Дейк выдвигает предположение о том, что знание организовано в концептуальные системы, которые «можно описать в терминах фреймов» [1, с. 16]. В качестве «оперативной, содержательной единицы памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга <...>, всей картины мира, отраженной в человеческой психике», Е. С. Кубрякова рассматривает концепт [4, с. 90]. В работах другого направления исследователи уходят от «однородности» ментальных сущностей и описывают различные типы составляющих картины мира. Например, Ю. Н. Караулов отмечает, что картина мира никогда не бывает логически непротиворечивой и завершенной, она характеризуется «мозаичностью и прихотливостью» [3, с. 22]. Подчеркивая проблемный характер вопроса об устройстве картины мира, он выдвигает положение о том, что картина мира создается различными когнитивными единицами. По его мнению, содержание картины мира составляют бинарные и n-арные ментальные структуры. К бинарным структурам относятся понятия, суждения, фразеологические единицы, игра слов, метафора. К многомерным – художественный образ, генерализованные высказывания, фреймы, описывающие типовые для носителей языка поведенческие ситуации [2, с. 115].

Одну из составляющих картину мира ментальных сущностей – понятие – ЛЭС определяет как «мысль, отражающую в обобщенной форме предметы и явления действительности посредством фиксации их свойств и отношений» [5, с. 384]. Ю. Н. Караулов рассматривает понятие как бинарное образование, которое выступает, «с одной стороны, в ипостаси обычной лексической единицы со своей семантикой и прочими присущими ей характеристиками <...>, а с другой – в роли дескриптора или слота во фрейме, отражающем какой-то фрагмент картины мира» [2, с. 113].

Цель данного исследования состоит в выявлении специфики некоторых понятийных сущностей, овеществляемых русскими лексическими единицами. Материалом для исследования послужили тексты газет и журналов, издающихся в Украине («Без цензуры», «Власть денег», «День», «Днепр вечерний», «Донецкий криж», «Зеркало недели», «Зеркало недели в Украине», «Комментарии», «Молодогвардеец», «Новая», «Остров», «Первая крымская», «Профиль», «События», «Украина-Центр», «Факты и комментарии», «Юг», «Южная правда»).

Реальный мир – ситуация сосуществования и диалога украинской и русской культур – обуславливает своеобразие понятийных составляющих в картине мира. В частности, обнаруживаются различия в специфическом «смысловом наполнении» ментальных структур, которые в русской речи Украины и русской речи метрополии вербализуются одинаковыми лексемами. Традиционно в качестве приме-

ров такого рода приводятся понятия «*держава*», «*село*», «*селянин*» или «*Україна*». В последние десятилетия этот понятийный ряд стремительно расширяется. Его пополняют актуальные понятия, «встраивающиеся» в картину мира. К их числу, например, принадлежат «*бело-синий*», «*донецкий*», «*оранжевый*», «*силовик*», «*фронтовик*» и т. д.

Понятие «*проффесор*» интересно тем, что оязыковляется в форме, отклоняющейся от кодифицированной русской лексемы *профессор*. Такое нарушение орфографической нормы, во-первых, имеет свою мотивацию, во-вторых, вполне семантично, т. к. именно некодифицированная оболочка является формой специфического понятия.

Авторство формы *проффесор* принадлежит В. Ф. Януковичу, который во время выборной кампании 2004 г. при заполнении официальных документов именно таким образом обозначает один из своих статусов. Этот факт становится достоянием общественности, широко обсуждается – и это отражается в публицистических контекстах: *Яркие тому примеры – нововведения в правописании слов «проффесор» и «апазиция», которые стали почти классикой* (ФК 2006, 17.02); *В последнее время в Украине почему-то неуважительно стали относиться к слову «проффесор». Много говорилось о том, что даже такой большой политик, как Янукович, писал его с двумя буквами «ф»* (ДВ 2010, 9.02).

У нормативной лексемы *профессор* русские толковые словари выделяют один лексико-семантический вариант – ‘ученое звание, присваиваемое наиболее квалифицированным преподавателям высших учебных заведений и научным сотрудникам научно-исследовательских учреждений, руководящим научно-исследовательской работой, а также лицо, носящее это звание’ и его оттенок – ‘в вузе также должность лица, имеющего это ученое звание’ [7, т. III, с. 540].

Понятие «*проффесор*», которое овеществляет нормативная лексема, ассоциируется с неразрывным соединением внутренних характеристик (глубина познаний, широта мышления, способ жизни, ценностные установки, жизненные идеалы, моральные императивы, разнообразие интересов и под.) и внешних атрибутов (диплом, должность, статус, пиетет, материальные блага). Такое соединение качеств и свойств приводит к тому, что это понятие обрастает экспрессивными смыслами, указывающими на положительные оценки и отношения: ‘авторитетный’, ‘достойный’, ‘положительный’, ‘уважаемый’, ‘ценный’ и т. д. Естественно, что «профессорство» как свойство личности находит отражение в ее лингвистических характеристиках: от профессора ждут образцового владения литературным языком, в том числе и орфографическими нормами.

Элементарная орфографическая ошибка В. Ф. Януковича становится важным знаком. Новое понятие «*проффесор*» формируется как обнажение конфликта между внешней и внутренней характеристиками понятия «*проффесор*». «*Проффесор*» включает представление только о некоторых внешних характеристиках – наличии диплома и приобретении ярлыка. Очевидно, что такое упрощение (в сравнении с понятием «*проффесор*») обуславливает появление смыслов ‘не соответствующий представлению о профессоре’, ‘не настоящий’, ‘выдающий себя за профессора’, ‘мнимый’, ‘профанный’. Это, в свою очередь, актуализует смыслы ‘незнание’, ‘необразованность’, ‘непонимание’.

Все это приводит к тому, что между лексемами *профессор* и *проффесор* устанавливаются антонимические отношения: *Но ситуация очень неопределенная и опасная, так что если не сделать решительных шагов по спасению академии сегодня, через пять лет мы станем колониальным государством. У нас не будет образованной элиты, не будет кому передавать знания, потому что лет через пять сойдут со сцены последние научные могикане – профессора и академики,*

которые хоть что-то знают в своей области. У нас останутся только «профессора».... (ЗН 2008, № 45).

Ненормативная лексема, вербализующая понятие «профессор», употребляется прежде всего как обозначение конкретного лица В. Ф. Януковича: *Сам Виктор Федорович проверял свои партийные ряды в нынешний четверг. Помимо традиционного общения с народом на площади Ленина в Симферополе, он собирался посетить и Таврический национальный университет, чтобы встретиться со студентами и преподавателями. Оно и понятно. Статус «профессора» требует* (ПК 2005, 7.10); *В городе вдруг поняли, что насаждаемый десятилетиями страх перед «профессором» закончился* (О 2007, № 19); *На днях досужие журналисты насчитывали в его собственноручно начертанной автобиографии аж 7 грубых грамматических ошибок. Круче самого Профессора!* (УЦ 2007, № 22); *Так глядишь, уже в ближайшее время может появиться и информация, что заслуженного «профессора» Украины наградили званием «окодемик».* Кстати, *тоже «за заслуги»* (Н 2007, 12.12); *С чужаками «профессор» был аккуратен. Не вступал в распри, разбирался через парламент* (Ю 2008, 16.05); *Спросите у кандидата юридических наук Виктора Тихонова, он вам это подтвердит (если, конечно, он не такой же кандидат, как один «донецкий» политик – профФесор)* (М 2008, № 41); *«Профессор» отличился знанием не только литературы, но и географии* (Н 2009, 30.08).

Наблюдается и иной тип употребления *профессор* – в обобщенном значении, как номинация любого лица, характеризующегося невысоким образовательным уровнем, ограниченного и непрофессионального, легко присваивающего внешние атрибуты при игнорировании сути явления. Например: *Если судить по количеству докторов наук, «профессоров» и даже академиков в украинском правительстве, мы имеем самую высокообразованную и ученую администрацию в мире* (ЗН 2004, № 48); *Взять хотя бы «профессора» Зварича (член НСНУ) – человека, публично уличенного в откровенной лжи* (Ю 2005, № 57); *И стогривневые купюры «украшены» вовсе не портретом Ивана Франко – в этом вопросе любая украинская домохозяйка сто очков даст красноярскому профФесору* (М 2008, № 11); *А с другой стороны – неужели стоит бояться войн и революций, потрясений и катаклизмов, если в результате они приведут к приходу нового поколения – поколения Личностей, которые придут на смену поколению Размазней, Сонек Золотых Ручек и Профессоров в придачу с нуворишами и прихлебателями* (П 2008, № 31–32); *Первыми прогонят секретарей, охранников и водителей. О судьбе «профессоров», «сантехников» и «пасечников» пока умалчивают. Так уж сложилось в нашей многострадальной стране, что всякая шушера спит и видит себя великими государственными деятелями* (Н 2009, 12.03).

Указание на незнание, необразованность, ограниченность, мнимость, ненастоящность, профанность и представление о ценности внешних атрибутов приводят к тому, что понятие «профессор» становится средоточием отрицательной экспрессивности. Контексты передают широкую гамму отрицательных оценок – от насмешки до язвительности и сарказма.

Под влиянием этого нового понятия «профессор» формируется еще одно понятийное образование – «профессионал». Его появление связывается с политической кампанией, позиционирующей сформированное В. Ф. Януковичем правительство (2006 г.) как «команда профессионалов».

Негативное отношение оппонентов к персональному составу этого правительства и к его деятельности передается номинацией *профессионал*, которая возникает как переключка с *профессор* на основе некоторого формального сходства и ассоциаций с фигурой В. Ф. Януковича.

Если понятие «*проффессионал*» передает представление о высококачественной работе лица, о его деятельности, соответствующей современным стандартам и удовлетворяющей самым высоким требованиям*, то понятие «*проффессионал*» включает смыслы ‘несоответствие статусу’, ‘низкая квалификация’, ‘неправильные решения’, ‘неоправданные действия’ и под. Например: *Но вот пришли проФФесионалы – и что же мы видим?* (М 2007, № 16); *Если «проФФесионалы» говорят об улучшении нашей жизни уже сегодня, замораживая при этом зарплаты и пенсии...* (БЦ 2007, № 30); *Правительство умудрилось сотворить ценово-инфляционный рывок даже летом, когда цены традиционно снижаются. Действительно, для этого нужно правительство «проффессионалов»* (С 2007, № 33); *А к людям – зачем к ним ходить, зачем с ними встречаться? ПроФФесионалы сами знают, что делать* (ЮП 2007, 30.08); *Другие (не без оснований) утверждают, что яйца и все прочее становится буквально «золотым» по вине многомудрой деятельности команды «проФФесионалов»* (ДК 2007, № 43). Очевидно, что понятийный объем «*проффессионал*» содержит отрицательные оценочные смыслы.

Встречаются контексты, свидетельствующие о том, что «*проффессионал*» отходит от конкретной прикрепленности, ассоциируется не только с персоналиями конкретного правительства – расширяет сферу применения: *Сказать, что одна и та же «живая труппа» имени Кати Осадчей (возношу этот светлый образ уже не в одной публикации) опостылела или осточертела – значит просто промолчать. Да уж, эти «проФФесионалы» с тарифами 20 тыс. у.е. за полчаса фанерного бляения не меньше, чем в сто раз уступают и в мастерстве, и в вокале, и в резвости движений конечностями избранным людям с улицы...* (ЗН 2009, № 24).

Русские публицистические тексты Украины фиксируют возникновение еще одного, специфического для русской речи Украины, понятия – «*тушка*».

В семантическую структуру лексемы *тушка* входят два лексико-семантических варианта: 1) ‘уменьш. к туша в 1 значении’; 2) ‘выпотрошенная рыба без головы и хвоста’. Первый лексико-семантический вариант лексемы *туша* описывается как ‘освежаванное и выпотрошенное тело убитого животного’ [7, т. IV, с. 431].

Однако основой для формирования нового понятия, оязыковляемого лексемой *тушка*, становятся не эти зафиксированные словарем лексико-семантические варианты, а ассоциации, отсылающие к известному анекдоту советского времени.

Ключевым смыслом понятия «*тушка*» является смысл ‘депутат’. Новый статус появляется в результате отказа от декларируемых ранее политических пристрастий, поэтому чрезвычайную важность в объеме понятия «*тушка*» имеет смысл ‘переход в лагерь политических оппонентов’: *По мнению политолога Владимира Фесенко, появятся новые «тушки», которые будут переходить на сторону оппонента* (Д 2010, 7.04); *Время же диктует стране моду писать заявления. Напишет парламентская «тушка» бумажку о вступлении в коалицию, и тут же начинает взхлеб восхищаться новой командой...* (ВД 2010, № 16); *Недавно Крук-старший пополнил ряды коалиции, выражаясь проще, стал «тушкой»* (ЗН 2010, № 21).

Законность изменения депутатом своей политической позиции таким образом вызывает сомнение, поэтому лексема *тушка*, вербализирующая новое понятие, употребляется в контекстах, указывающих на юридическую сомнительность описываемого депутатского действия: *Вряд ли совпадением является то, что сра-*

* См. толкование лексемы *проффессионал*: ‘тот, кто сделал какое-либо занятие, деятельность своей профессией, хороший специалист’ [7, т. III, с. 540].

зу после назначения Портнова КСУ вынес судьбоносное решение, легитимизировавшее «коалицию **тушек**» (Ком 2010, № 13); Кого представляют нынешние «**тушки**» в парламенте, обеспечивающие большинство? (ЗНУ 2011, № 2); В стране, где были возможны решения по «третьему сроку» и «коалиционным **тушкам**», суд является очень исполнительной властью (ЗНУ 2011, № 11).

Важным составляющим понятия «**тушка**» также является смысл 'переход в состояние объекта', маркирующий ограничение самостоятельности: **тушка** трактуется как отождествляемый с неодушевленной вещью объект, который можно купить, коллекционировать или перемещать: Тогда большинство вынуждено было бы свозить **тушки**, пробовать голосовать лично, терять время и делать глупости (Ком 2010, № 18); Над идеей конституционных изменений втихую уже работают как юристы, так и коллекционеры **тушек** (ЗН 2010, № 19); А после выборов регионалы могут применить против депутатов местных советов механизм «перекупки **тушками**», который хорошо опробован в парламенте (Н 2010, 26.08).

Входит в понятие «**тушка**» и представление о том, что смена политического статуса приносит политические или экономические дивиденды: Оппозиционеров с откровенно плохой кредитной историей не так уж много, а те, кто не прочь улучшить свое нынешнее самочувствие посредством индивидуального превращения в «**тушку**», тоже хотят услышать сладкие предложения насчет будущего (Ком 2010, № 16–17); Короткими перебежками мигрируют отдельные **тушки**. Депутаты всегда держат нос по ветру (О 2010, № 29).

Таким образом, описание отдельных фрагментов картины мира, формирующейся в ситуации диалога украинской и русской культур, демонстрирует, что картина мира продуцирует своеобразные понятийные феномены, которые овнешляются лексемами, представленными и в текстах метрополии, и в русских текстах Украины. Эти понятийные феномены не являются элементарными и включают в себя смыслы, обращенные к реальности «украинского мира».

Библіографічні посилання

1. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: [сб. работ] / Т. А. ван Дейк; [пер. с англ. / сост. В. В. Петрова / под ред. В. И. Герасимова]. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
2. Караулов Ю. Н. Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности / Ю. Н. Караулов. – М. : URSS, 2006. – 165 с.
3. Караулов Ю. Н. Языковое сознание, языковая картина мира, менталитет / Ю. Н. Караулов // Вавилонская башня-2: Слово. Текст. Культура: [ежегодные чтения памяти кн. Н. С. Трубецкого 2002–2003 «Евразия на перекрестке языков и культур»]. – М., 2003. – С. 17–28.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. фак. МГУ, 1996. – 245 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 682 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Словарь русского языка: в 4-х т. / [под ред. А. П. Евгеньевой]. – М. : Рус. яз. : Полиграфресурсы, 1999.

Надійшла до редколегії 08.04.11

Ю. В. Кравцова

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова (г. Киев)

СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕТАФОРИКИ ЯЗЫКА: ОТ МЕТАФОРИЧЕСКОЙ КАРТИНЫ МИРА К МЕТАФОРИЧЕСКОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЕ

Подано основні положення запропонованої автором методики семантико-когнітивного аналізу метафорики мови; уточнено поняття метафори, метафоричної картини світу, метафоричного моделювання, метафоричної моделі, метафоричного концепту; введено поняття метафоричної концептосфери; у межах семантико-когнітивного підходу реалізовано ідею комплексного розгляду метафори як явища мови та мислення, компонента метафоричної картини світу і метафоричної концептосфери етносу.

Ключові слова: метафора, метафорична картина світу, метафоричне моделювання, метафорична модель, метафоричний концепт, метафорична концептосфера.

Представлены основные положения предлагаемой автором методики семантико-когнитивного анализа метафорики языка; уточнены понятия метафоры, метафорической картины мира, метафорического моделирования, метафорической модели, метафорического концепта; введено понятие метафорической концептосферы; в рамках семантико-когнитивного подхода реализована идея комплексного рассмотрения метафоры как явления языка и мышления, компонента метафорической картины мира и метафорической концептосферы этноса.

Ключевые слова: метафора, метафорическая картина мира, метафорическое моделирование, метафорическая модель, метафорический концепт, метафорическая концептосфера.

In the article the basic points of the technique of semantic cognitive metaphorical analysis developed by the author are submitted. In this connection the concepts of metaphor, metaphorical picture of the world, metaphorical modelling, metaphorical model, metaphorical concept are specified, the concept of metaphorical conceptual sphere is introduced. A semantic cognitive approach allows to realize the idea of complex consideration of metaphor as a phenomenon of language and thinking, a component of metaphorical picture of the world and metaphorical conceptual sphere of ethnos.

Keywords: metaphor, metaphorical picture of the world, metaphorical modelling, metaphorical model, metaphorical concept, metaphorical conceptual sphere.

Постановка проблеми. Семантико-когнитивний підхід к изучению различных языковых явлений, активно розробається в сучасній лінгвістическій (А. Вежбіцкая, А. Е. Кибрик, Е. С. Кубрякова, З. Д. Попова, И. А. Стернин и др.), — это путь от «от языковой картины мира к когнитивной, к описанию национальной концептосферы» [5, с. 82] и, соответственно, от языка к языковому сознанию этноса.

Специфической формой отражения и фиксации национально-культурного наследия народа в языке являются метафоры. В понятийной системе носителей той или иной лингвокультуры содержится определенный набор метафорических проекций, которые как бы встроены в обыденное мышление, поэтому они легко осознаются и используются в процессе образного освоения действительности. В связи с этим сохраняют свою актуальность основополагающие тезисы концептуальной теории метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона о том, что «понятийная система, в рамках которой человек думает и действует, метафорична по своей природе» и «языковые выражения возможны именно потому, что метафоры имеются в самой концептуальной системе человека» [8, с. 392]. Все метафорические номинации языка образуют метафорическую картину мира и одновременно выступают языковыми репрезентантами тех или иных метафорических концептов, в

которых заключены существенные для данного лингвокультурного сообщества образные представления, определяющие особенности его национального мышления. Совокупность таких концептов в целом составляет метафорическую концептосферу этноса.

Семантико-когнитивный анализ метафорики языка, который базируется на ведущих положениях современной лингвистики о тесной взаимосвязи языка и мышления, о корреляции языковых и когнитивных структур знания, состоит в изучении метафоры как компонента метафорической картины мира и метафорической концептосферы и способствует реализации идеи комплексного рассмотрения метафоры как ментально-вербального конструкта.

Анализ последних исследований и публикаций. Понятие метафорической картины мира вошло в научный обиход лишь в последнее десятилетие (Ж. А. Вардзелашвили, Д. Н. Галимова, Н. С. Карпова, З. Ю. Петрова, Д. Е. Эртнер и др.), в связи с чем наблюдается неоднозначность его понимания. Одни ученые трактуют метафорическую картину мира как фрагмент языковой картины мира (З. И. Резанова, Д. А. Катунин, Н. А. Мишанкина, А. М. Мухачева, В. В. Рожков и др.). Другие (Г. Н. Скляревская, Ж. А. Вардзелашвили и др.) рассматривают данное понятие более широко. Так, Г. Н. Скляревская считает, что метафорика языка создает не фрагмент языковой картины мира, а заполняет все ее пространство [6, с. 77]. Ж. А. Вардзелашвили также полагает, что метафорическая картина мира с некоторыми лакунами покрывает все семантическое пространство языка и, налагаясь на языковую картину мира, почти полностью совпадает с ней [3, с. 178]. Понимание метафорической картины мира как фрагмента языковой картины мира представляется нам не совсем верным, так как процесс метафоризации охватывает семантическое пространство языка в целом, а не отдельную его часть, хотя, естественно, далеко не все лексемы обладают способностью к метафоризации. Однако с тезисом о наложении метафорической картины на языковую и почти полном с ней совпадении тоже трудно согласиться, потому что это практически приводит к отождествлению двух картин мира. Следовательно, понимание метафорической картины мира, представляющей собой совокупность метафорических номинаций языка, остается дискуссионным.

Понятие метафорического концепта, введенного Дж. Лакоффом и М. Джонсоном как эквивалента понятия концептуальной метафоры (1980) в широкий лингвистический обиход (А. Н. Баранов, Е. С. Кубрякова, М. В. Никитин, И. В. Толочин, А. П. Чудинов и др.) также вошло сравнительно недавно, в конце 1990-х гг., что было обусловлено распространением основных идей концептологии. Чаще всего метафорический концепт продолжает рассматриваться как понятие, тождественное понятию концептуальной метафоры (А. Н. Баранов, И. М. Кобозева, А. П. Чудинов и др.). В современной лингвистике концептуальные метафоры понимаются как устойчивые соответствия между областью источника и областью цели, фиксированные в языковой и культурной традиции этноса, которые формируют особые когнитивные структуры, содержащие информацию об определенных областях знания и хранятся в памяти носителей языка [1; 2]. Изучение метафоры как ментального явления привело к рассмотрению метафорического концепта (= концептуальной метафоры) как некой абстрактной модели, реализующейся каждый раз заново в результате ее наполнения новым содержанием – определенными метафорическими выражениями, которые отображают как индивидуальные образные представления о мире отдельного носителя языка, так и типовые коллективные представления, специфичные для той или иной лингвокультуры (к примеру, *спор – это война*; *время – это деньги* и т. п.). Однако однозначного понимания метафорического концепта до настоящего времени нет, как

нет и единой методики, позволяющей устанавливать и описывать систему таких концептов, характерных для какого-либо лингвокультурного сообщества.

Цель и задачи статьи. Целью данной работы является изложение сущности семантико-когнитивного анализа метафорики языка, который представляет собой путь от метафорической картины мира к метафорической концептосфере и реализует идею комплексного рассмотрения метафоры как явления языка и мышления.

Изложение основного материала. Семантико-когнитивный анализ фактов метафоризации состоит прежде всего в том, что через исследование семантики метафорических наименований и построение метафорических моделей, реконструируемых на том или ином языковом материале, можно установить типовые модели метафорического мышления данного этноса, характерные для конкретного исторического периода, а в общем виде – закономерности отражения определенных когнитивных структур знания (метафорических концептов) в языковых структурах (метафорических значениях).

Метафора интерпретируется нами как ментально-вербальный конструкт, предназначенный для номинации или характеристики какого-либо объекта и созданный на основе его аналогии или ассоциативного подобия с другим объектом, уже имеющим наименование, в процессе познавательной деятельности человека. Метафоризация осуществляется как процесс взаимодействия языковых и ментальных структур, опирающийся на аналоговые или ассоциативные связи между объектами разных классов. Язык выступает как средство закрепления этих связей и хранения стандартов коммуникативного поведения носителей языка. Поэтому изучение метафоры как продукта их ментально-вербальной деятельности способствует осуществлению комплексного анализа этого уникального явления.

Процесс метафоризации, безусловно, происходит не хаотично, а подчиняясь определенным объективным и субъективным факторам. Материал для создания новых метафор черпается из областей, обладающих общей значимостью и популярностью. Это имеет существенное значение, так как обращение к конкретным сферам-источникам уже само по себе способно вызывать тот или иной оценочный эффект (замена прямых наименований образно-переносными придает им иной колорит и актуализирует наиболее значимые черты метафоризируемых понятий). Возникновение метафоры или придание нового метафорического смысла ранее существовавшей образной номинации происходит с помощью комплекса определенных когнитивных операций над знанием, в результате которых формируется фактически новое или модифицированное ментальное представление о предмете или явлении, в последующем закрепляющееся благодаря частичному заимствованию структур из различных концептуальных областей.

В основе метафоризации лежит сопоставление реалий на основе аналогии или ассоциации, которые имеют когнитивную природу, позволяющую представить ментальные процессы с помощью материальных, физических. Формирование значения слова по аналогии свидетельствует об ориентации на вербальный образец, имеющий определенную форму, в процессе которой происходит воспроизведение модели слова и его семантической структуры. Однако, как показывают наблюдения, узуальная метафоризация, как и окказиональная, осуществляется чаще всего в результате ассоциативного сходства объектов действительности. Например, метафорические семемы лексемы *струя* «узкий поток воздуха, света и т. п.» (*воздушная струя*) и «направление, сторона, черта в чем-л.» (*струи юмора*) являются проекцией номинативного значения «узкий поток текущей воды, жидкости» (*струя воды*), но в первом случае метафоризация осуществляется вследствие актуализации интегральной семы «узкий поток», во втором – потенциальной

семы «движущийся в каком-л. направлении, в какую-л. сторону». Метафорическое значение слова *крик* «сильное, бурное проявление какого-л. чувства» (узус-альное: *крик души*) мотивировано прямым значением «громкий, напряженный звук голоса; очень громкое восклицание» (*крик женщины*), в котором актуализируется потенциальная сема «сильный, бурный». Регулярное использование стандартных номинаций, как правило, не осознается адресатом сообщения и может использоваться как средство речевого воздействия. С другой стороны, постоянное употребление одной и той же метафоры по отношению к феномену действительности позволяет сформировать стереотипное представление о нем [2, с. 5].

Семантико-когнитивное исследование метафоризации осложняется тем, что метафора имеет два аспекта: с одной стороны, она представляет собой объект смысловосприятия, а с другой – является объектом смыслопорождения. Процессы создания метафоры (метафорообразования, кодирования) и ее восприятия (понимания метафоры, декодирования) могут не совпадать, так как они разные по своей сущности и протекают, условно говоря, во взаимно обратном порядке. Поэтому исследователь должен обладать не только хорошим знанием языка и его семантических закономерностей, но и в определенной мере интуицией при реконструкции смыслового содержания метафоры как продукта ментально-вербальной деятельности ее создателя. Следует также отметить, что собственно результаты метафоризации как когнитивного механизма эмпирически можно наблюдать только в речи (языке), а метафоры как языковые единицы являются экспликациями когнитивных возможностей человека.

Метафоризация как смыслопроизводство представляет собой образно-ментальный процесс, отражающий метафорогенную деятельность носителей языка, эксплицируемый в их коммуникативном поведении и, как правило, фиксируемый в языке. Метафорообразование, как отмечают некоторые лингвисты (С. В. Агеев, О. Н. Лагута), осуществляется в несколько этапов: 1) восприятие человеком нового объекта или явления, т. е. вычленение из окружающей действительности объекта, требующего нового, отсутствующего в языке, особого обозначения; 2) соотнесение этого объекта с другим, уже известным (поиск ассоциируемых с новым объектом знаний о стереотипных ситуациях); 3) вычленение инвариантного признака или признаков у нового и уже известного объектов, номинация которого будет участвовать в метафорообразовании (помещение нового смыслового содержания в уже существующую ситуативную модель); 4) интерпретация с учетом ранее приобретенных знаний, обозначение нового объекта уже имеющимся именем известного объекта на основе типовых ситуаций.

Метафоризация как смысловосприятие также является ментальным процессом, состоящим в понимании известного, т. е. отраженного в языке, или интерпретации неизвестного смыслового содержания в ходе коммуникации – непосредственной или опосредованной через текст. По мнению некоторых исследователей (Дж. Серль, В. В. Петров), понимание метафоры происходит в определенном порядке: 1) установление буквального значения слова; 2) сопоставление этого значения с контекстом; 3) установление небуквального значения слова, где этот сложный механизм представлен в несколько упрощенном виде, а выделенные этапы, скорее, предшествуют собственно пониманию заложенного в метафоре смысла. На наш взгляд, распознавание смыслового содержания метафоры осуществляется следующим образом: 1) вычленение неизвестного объекта (производного метафорического значения), обозначенного уже имеющимся именем известного объекта; 2) соотнесение этого объекта с уже известным (исходной понятийной сферой) на основе типовых ситуаций; 3) вычленение инвариантных признаков у нового и уже известного объектов и установление признака, участвующего в ор-

ганизации нового смысла; 4) распознавание ранее неизвестного объекта, формирование представлений о новой понятийной сфере. Необходимо отметить, что вопрос о методике описания метафоризации как процессов смыслопроизводства и смысловосприятия остается открытым.

Выявление закономерностей процессов порождения и восприятия метафор предполагает описание особенностей национального и индивидуального мышления путем установления и последовательного построения типичных метафорических моделей, что подразумевает осознание того, что моделирование процессов метафорической номинации (смыслообразования) возможно только через выявление моделей метафоризации как смысловосприятия. Это может быть достигнуто вследствие наблюдения за речевой эмпирикой, что предоставит значительный материал для постижения общих закономерностей метафорического моделирования действительности.

Метафорическая модель понимается как существующая в сознании носителей языка схема вербализации коррелятивных в аналогово-ассоциативном плане понятий. Согласно разработанной нами методике метафорическая модель является трехкомпонентной структурой, которая включает исходную и новую идеографические сферы и семантико-когнитивный формант. Например, метафорическая модель «физические свойства человека → атмосферные явления > звук»: *шепот ветра* (тихий звук); *лепет ветерка* (тихий, невнятный звук); *говор ливня* (громкий, ритмичный звук). Идеографический способ представления сфер метафоризации (исходной и новой) дает возможность понять систему логико-понятийных связей между мотивирующим и мотивированным значениями. При таком описании актуализируются сферы-источники (денотативно-понятийные сферы мотивирующего значения) и сферы-цели (денотативно-понятийные сферы мотивированного значения) и элиминируются частеречные различия. Под семантико-когнитивным формантом понимается ментально-смысловой элемент, интегрирующий разные сущности, сходные в каком-либо отношении. Он служит мотивирующим признаком метафорической проекции из исходной понятийной сферы в новую и формулируется в наиболее общем виде (форма, цвет и т. п.).

Метафорическая картина мира этноса рассматривается нами как фрагментарная проекция языковой картины мира. С семантической точки зрения, если условно разделить все лексические значения на прямые и переносные, метафорические значения являются проекцией соответствующих прямых. В метафоризации задействовано уже имеющееся в языке значение и вызванное им аналоговое или ассоциативное представление о тех или иных реалиях носителей языка. Этот процесс «сопровождается вкраплением в новое понятие признаков уже познанной действительности, отображенной в значении переосмысляемого слова» [7, с. 186], и завершается их фиксацией в метафорическом значении. В когнитивном плане при создании метафоры некоторые свойства области источника проецируются в область цели и проявляются на семантическом уровне в качестве метафорических следствий: «в процессе метафоризации некоторые области цели структурируются по образцу источника, иначе говоря, происходит “метафорическая проекция”» [1, с. 10]. Метафорика языка в целом представляет собой некое самостоятельное образование – метафорическую систему, спроецированную языком не полностью, а фрагментарно. Она воссоздается посредством построения тематической сетки лексики, способной к косвенной вторичной номинации [3, с. 158]. Следовательно, совокупность языковых метафор образует метафорическую картину мира, которая, с одной стороны, противопоставлена языковой (условно говоря, неметафорической) картине мира, а с другой – входит в ее состав. Метафорическая картина мира, являясь результатом осмысления и отражения действительности, позволяет

запечатлеть в языке национально-культурное богатство его выразительных средств.

Метафоры являются составляющей не только языковой, но и концептуальной картины мира, которая представляет собой универсальное знание, формируемое на основе физического, чувственного и культурного опыта человека. Концептуальная картина мира отражает познавательный опыт носителя той или иной культуры, а его язык, в том числе метафорика, вербализует знания, существующие в концептуальной картине мира, хранит их, пополняет и передает из поколения в поколение. С одной стороны, в языке находят отражение те черты внеязыковой действительности, которые представляются существенными для носителей языка, а с другой – носитель языка начинает видеть мир в соответствии с его концептуализацией, характерной для данной лингвокультуры. С этой точки зрения метафора не столько средство описания действительности, сколько устойчивый способ ее осмысления. Человеку свойственно познавать неизвестное через известное, а метафора – самый удобный в этом отношении когнитивный механизм. Поэтому метафоры непосредственно входят в общую концептуальную картину мира и являются средством объективации метафорических концептов.

В нашем понимании метафорический концепт представляет собой ментальный конструкт, отражающий устойчивые в коллективном и индивидуальном сознании образные аналогово-ассоциативные связи реалий и эксплицируемый в процессе креативной вербальной деятельности человека в виде конкретных метафорических реализаций. Понятия концептуальной метафоры и метафорического концепта нами разграничиваются: концептуальная метафора – это метафора, в которой заключено важное для данной лингвокультурной общности понятие, представление о чем-либо (например, *жизнь – это игра, театр, путь, путешествие; политика – это игра, спорт, состязание, война* и т. п.); метафорический концепт – это общее образное представление, ключевое понятие, которое реализуется в целом ряде метафор (к примеру, *Вода: волна радости; море слез; океан грусти; поток времени; река жизни; струя воздуха; льется свет; струится прохлада; течет беседа* и т. д.; *Огонь: горение души; огонь гнева; пламя духа; пожар волнения; пожарище заката; пламенный взгляд; горящий взор; пламенеет рассвет* и т. п.).

Метафорические концепты, как и культурные, принадлежат области сознания, наделены национальной и индивидуальной спецификой, но отражают особенности образно-ассоциативного мышления этноса. «Отдельные метафорические выражения соотносятся друг с другом через общность или близость метафорических концептов, стоящих за ними, а также за счет образуемых рядов слов, используемых в этих метафорических сочетаниях» [9, с. 35]. Метафорический концепт является неким образно-ментальным инвариантом, реализующимся в различных языковых (метафорических) вариациях.

С помощью метафор закрепляются значимые для языкового коллектива понятия, реализующиеся в различных переносных (метафорических) смыслах, осуществляется познавательная деятельность и описываются особенности языкового сознания носителей определенной лингвокультуры. Метафорические концепты включают в себе релевантные знания о реальности и сохраняют значительный объем информации о ней, содержат общепринятые ценностные характеристики и позволяют выразить эмоциональное переживание тех или иных событий. Они являются универсальными средствами метафорического моделирования, концептуализации и интерпретации окружающего мира. Следовательно, метафорический концепт характеризуется следующими признаками: 1) оперативность в процессе метафорогенной деятельности человека; 2) доминантность в метафорической картине мира; 3) инвариантность;

4) способность к реализации в различных метафорических вариациях; 5) высокая частотность языковых и речевых метафорических реализаций; 6) формирование своей понятийно-метафорической сферы; 7) большая информативность; 8) подвижность границ.

Образование метафорических концептов является всеобщим свойством человеческого мышления, поскольку отражает творческую интерпретацию окружающего мира, в основе восприятия которого лежит опыт. Метафора – наиболее мощное средство формирования новых концептов, т. е. отображения в языковой форме нового знания о мире – эмпирического, теоретического, художественного и т. п. Динамическая природа познания обуславливает двоякую функциональность метафорического концепта. Метафоры, с одной стороны, способствуют осмыслению новых понятий путем освоения неизвестной области-цели с использованием известных источников, а с другой – разрушают сложившиеся стереотипы сознания путем реконструирования известной области-цели вследствие применения нового источника. Однако следует отметить, в целом механизм формирования метафорических концептов остается невыясненным, поэтому их исследование – это своего рода ключ к выявлению особенностей общечеловеческого, национального или индивидуального мышления на определенном этапе развития социума.

Для установления метафорических концептов и их смыслового содержания необходимо, по нашему мнению, следующее: 1) на определенном корпусе текстов путем сплошной выборки выявить все метафорические контексты и выяснить, реализацией каких концептов они являются; 2) определить место метафорического концепта в национальной и / или индивидуальной метафорической картине мира с помощью анализа переносных значений, представленных в толковых словарях; 3) обнаружить все возможные языковые и речевые метафорические реализации данного концепта; 4) на основе анализа выявленных метафорических концептов установить их смысловые связи в пределах исследуемого корпуса текстов.

Совокупность общепринятых метафорических концептов образует метафорическую концептосферу (данный термин введен как обозначение понятия метафорической концептуальной картины мира), которая, как и общая концептосфера этноса (концептуальная картина мира), включает в свою структуру ядро, ядерную и периферийную зоны. Ядро метафорической концептосферы этноса составляют базовые метафорические концепты, которые понимаются нами как концепты, проявляющиеся в значительном количестве языковых реализаций.

Выводы. Семантико-когнитивное исследование метафоры как продукта метафорогенной ментально-вербальной деятельности носителей данного языка, осуществляемое путем реконструкции их метафорической картины мира и установления метафорической концептосферы, способствует реализации идеи комплексного рассмотрения этого уникального явления языка и мышления.

Перспективы дальнейших исследований. Дальнейшее развитие теории метафорической картины мира и метафорической концептосферы этноса, практическое изучение метафорических концептов на основе анализа репрезентирующих их метафорических средств языка позволит установить релевантные для данной лингвокультуры образные представления о мире, а значит, постичь сущность и характер соотношения языковых и когнитивных структур знания.

Библиографические ссылки

1. Баранов А. Н. Когнитивная теория метафоры: почти двадцать пять лет спустя / А. Н. Баранов // Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф,

- М. Джонсон ; пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – С. 7–21.
2. **Баранов А. Н.** Некоторые константы русского политического дискурса сквозь призму политической метафорики / А. Н. Баранов, О. В. Михайлова, Е. А. Шипова. – М. : Фонд ИНДЕМ, 2006. – 84 с.
 3. **Вардзелашвили Ж. А.** Метафорические номинации в русском языке / Ж. А. Вардзелашвили. – Тбилиси : Изд-во ТГПУ им. С.-С.Орбелиани, 2001. – 234 с.
 4. **Кубрякова Е. С.** Проблемы представления знаний в языке / Е. С. Кубрякова // Структуры представления знаний в языке : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 5–32.
 5. **Попова З. Д.** Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ, Восток–Запад, 2007. – 316 с.
 6. **Скляревская Г. Н.** Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – СПб. : Наука, 1993. – 256 с.
 7. **Телия В. Н.** Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира : сб. науч. ст. / под ред. Б. А. Серебренникова. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
 8. **Теория метафоры** : сб. ст. / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / под ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
 9. **Толочин И. В.** Метафора и интертекст в англоязычной поэзии: лингвостилистический аспект / И. В. Толочин. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1996. – 96 с.

Надійшла до редколегії 06.04.11

УДК 811.112.2'367.622

О. М. Крайняк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛІПТИЧНИХ ІМЕННИКІВ

Проаналізовано структурні та семантичні особливості композитів та еліптичних іменників у сучасній німецькій мові, подана їх семантична класифікація.

Ключові слова: лексичний еліпс, елімінація, маркований еліпс, семантична класифікація, структурні особливості.

Проанализированы структурные и семантические особенности композитов и эллиптических существительных в современном немецком языке, дана их классификация.

Ключевые слова: лексический эллипс, элиминация, маркированный эллипс, семантическая классификация, структурные особенности.

The article performs the analysis of structural and semantic peculiarity of composite and elliptical nouns in modern German and provides their classification.

Keywords: lexical ellipsis, elimination, marked ellipsis, semantic classification, structural peculiaritys.

Явище елімінації означуваного не було предметом лінгвістичних досліджень. Питання внутрішньої та структурної організації лексичного еліпса, який утворився внаслідок скорочення означуваного, залишається актуальним для германістики.

Незважаючи на численні дослідження, які присвячені композитам, найважливіші поняття, пов'язані з визначенням процесу, зворотного відносно словоскла-

дання, а саме процесу скорочення складних слів, дотепер залишаються не з'ясованими. У словниковому складі німецької мови є велика кількість складних слів, які скорочуються не тільки через мовну економію, але й під впливом інших структурних та семантичних чинників. Проте основні питання семантики та функціонування лексичного еліпса тривалий час залишалися поза увагою дослідників.

Найбільш повно лексичний еліпс як особливий тип утворення слова дослідив Е. Велландер (1923), який звернув увагу на існування еліпса означального компонента та означуваного. Проте відмінності між еліпсом означального компонента й означуваного залишаються недостатньо вивченими, немає вичерпної відповіді на питання щодо результатів скорочення першого і другого компонента, а саме: чи маємо ми при цьому полісемію або омонімію; за яких умов виникає перше і коли з'являється друге; типові і нетипові випадки полісемії, омонімії та ін.

Лексичний еліпс означального компонента вивчався в порівняльному плані на матеріалі германських мов (В. Л. Сілін) та як один із способів усічення (Л. В. Алімбаєва, Л. В. Чубова та ін.). Разом із цим на сьогодні у вітчизняній та зарубіжній германістиці відсутні ґрунтовні дослідження лексичного еліпса означуваного, які б спиралися на широкий мовний матеріал.

Метою статті є здійснення семантичної класифікації еліптичних іменників та дослідження їх словотвірних моделей у сучасній німецькій мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати місце лексичного еліпса у системі іменникового словотвору німецької мови; 2) здійснити семантичну класифікацію еліптичних іменників; 3) виявити продуктивність словотвірних моделей, а також семантичних груп і підгруп еліптичних іменників.

Мовну еволюцію найвиразніше відображає лексико-семантичний рівень, який допомагає встановити закономірності динаміки мови, виявити причини та фактори мовної еволюції. Серед лексико-граматичних розрядів слів найбільшу групу інновацій становлять іменники, оскільки зміни в суспільному житті потребують нових номінацій на позначення осіб, понять, явищ, предметів тощо. Кожна мовна одиниця, яка є складовою певної системи, вступає з іншими одиницями в синтагматичні та парадигматичні відносини.

Складні твірні слова та похідні усічені слова мають певні лексико-семантичні значення та виконують у мові номінативну функцію. Абсолютна тотожність семантичного значення складних та скорочених слів можлива тоді, коли вони мають спільність у всіх значеннях.

У нашому дослідженні семантична класифікація еліптичних іменників здійснюється шляхом об'єднання маркованих еліпсів у лексико-семантичні групи. Ми, вслід за М. П. Кочерганом, *лексико-семантичну групу* розуміємо як тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля [2, с. 428]. Ці слова пов'язані між собою спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ. Для відображення уточнюючого змісту лексичні еліпси однієї лексико-семантичної групи поєднано в лексико-семантичні мікрогрупи.

Дослідження маркованих еліптичних іменників із усіченням означуваного дозволило виявити різноманітний з точки зору семантики клас одиниць та прослідкувати їх багатопланові системні зв'язки. Це дає підстави до виділення окремих семантичних груп маркованого еліпса:

I. Еліптичні іменники (EI) на позначення людини, частини тіла/одягу тощо.

До даної ЛСГ входять п'ять лексико-семантичних підгруп:

1.1. найменування людини за статтю, віком: *Onkelehe – Onkel* 'новий чоловік тітки', *Wichtelmann – Wichtel* 'підліток', *Enkelsohn – Enkel* 'онук';

1.2. найменування людини за характером стосунків з іншими людьми: *Busenfreundin – Busen* ‘подружка’, *Turteltaube – Turtel* ‘улюблена подружка’, *Homosexueller – Homo* ‘гомосексуал’, *Pieselampel – Piesel* ‘нездара’, ‘боягуз’, *Saftheini – Saft* ‘старанний однокласник’, *Dragonerweib – Dragoner* ‘бій-баба’;

1.3. найменування людини за її інтелектуальними властивостями, поглядами: *Eierkopf – Ei* ‘нерозумна людина’, *Punkrock – Punk* ‘шалапут’, ‘стиляга’, *Spießbürger – Spießer* ‘противник прогресу’, *Tausendkünstler – Tausend* ‘майстер’;

1.4. найменування частини тіла людини: *Schnauzbart – Schnauz* ‘вуса’, *Gallenblase – Galle* ‘жовчовий міхур’;

1.5. найменування зовнішності людини, її одягу тощо: *Bubikopf – Bubi* ‘жіноча стрижка під хлопчика’, *Klotzschuh – Klotzen* ‘туфлі із дерева’, *Kurzlederne – Kurze* ‘короткі шкіряні штани’, *Stöckelschuh – Stöckel* ‘туфлі на високих підборах’, *Panamahut – Panama* ‘панамка’;

II. ЕІ на позначення різних предметів.

Дана ЛСГ охоплює три лексико-семантичні підгрупи:

2.1. найменування предметів побуту людини: *Kübelwagen – Kübel* ‘нічний горщик’, *Ratzefumm – Ratz(e)* ‘гумка’, *Weckeruhr – Wecker* ‘будильник’, *Zupfgeige – Zupf(e)* ‘гітара’, *Kohlenbürste – Kohle* ‘вугільна щіточка’;

2.2. найменування грошових одиниць, цінних паперів, фінансових операцій тощо: *Lakritzensaft – Lakritze* ‘грошова одиниця’, *Pipmatz – Piep(e)* ‘монета’, *Radergulden – Rad* ‘монета’, ‘талер’, *Schatzanweisung – Schatz* ‘олігація акціонерного товариства’, *Wechselbrief – Wechsel* ‘вексель’;

2.3. найменування зброї: *Flitschbogen – Flitsche* ‘гвинтівка’, ‘карабін’, *Mauserpistole – Mauser* ‘маузер’, *Lanzknecht – Lanze* ‘спис’;

III. ЕІ на позначення різних речовин, матеріалів тощо.

Сюди включено три лексико-семантичних підгрупи:

3.1. найменування різних продуктів харчування, напоїв тощо: *Bockbier – Bock* ‘міцне безрезове пиво’, *Schlagsahne – Schlag* ‘збиті вершки’, *Schaumwein – Schaum* ‘шампанське’, *Indianerkrapfen – Indianer* ‘кругле шоколадне тістечко’, *Kranzkuchen – Kranz* ‘пиріг у формі вінка’;

3.2. найменування лікарських засобів, хімічних речовин: *Borax – Bor* хім. ‘бура’, ‘бор’, *Gummiarabikum – Gummi* ‘гуміарабик’, ‘аравійська камедь’, *Dieselmotoren – Diesel* ‘дизель’, *Dieselmotoren – Diesel* ‘дизельне паливо’, *Dieolfaser – Diolen* ‘діолен (поліефірна речовина)’;

3.3. найменування будівельних матеріалів: *Klinkerstein – Klinker* ‘камін’ ‘щебінь’, ‘клінкерна цегла’, *Marmorstein – Marmor* ‘мармур’;

IV. ЕІ на позначення установ, організацій, підприємств тощо: *Gasanstalt – Gas* ‘газовий завод’, *Strichlokal – Strich(e)* ‘бордель’, *Kneipschenke – Kneipe* ‘трактир’, *Vertriebsabteilung – Vertrieb* ‘відділ збуту’, *Nichtraucherabteil – Nichtraucher* ‘вагон для тих, хто не палить’;

V. ЕІ іменники на позначення транспортних засобів, машин, запчастин тощо: *Trambahn – Tram* ‘трамвай’, *Postomnibus – Post* ‘поштовий автобус’, *Postauto – Post* ‘поштовий автомобіль’, *Jachtschiff – Jacht* ‘яхта’, *Auslegerboot – Ausleger* ‘лодка із виносними кочетами’;

VI. ЕІ на позначення ігри, різних видів спорту, спортивного інвентаря тощо: *Billardspiel – Billard* ‘більярд (гра)’, *Fußballspiel – Fußball* ‘футбол’, *Pokalwettbewerb – Pokal* ‘ігри за кубок’, *Kraulstil – Kraul* ‘плавання стилем «кріль»’, *Freistilschwimmen – Freistil* ‘вільний стиль (боротьба, плавання)’;

VII. ЕІ на позначення країни, місцевості, будівлі тощо: *Dixieland – Dixie* ‘Південні штати США’, *Beneluxstaaten – Benelux* ‘країни Бенелюкса’, *Jagdrevier –*

Jagd ‘мисливське угіддя’, *Ostmark – Ost* ‘Остмарк’, *Satellitenstaat – Satellit* ‘сателіт (про державу)’;

VIII. EI на позначення тварин: *Hammerhai – Hammer* ‘риба-молот’, *Hai-fisch – Hai* ‘акула’, *Wachtelhund – Wachtel* ‘спаніель’, *Ammervogel – Ammer* ‘костриця’, *Kosakenpferd – Kosaken* ‘козацький кінь’;

IX. EI на позначення рослин: *Pflaumenbaum – Pflaume* ‘сливове дерево’, *Pfirsichbaum – Pfirsich* ‘персик’, *Weichselkirsche – Weichsel* ‘черемха-антипка’, *Palmblatt – Palme* ‘пальмовий лист’, *Anemonenblume – Anemone* бот. ‘вітряниця’;

X. EI на позначення абстрактних понять.

Дана лексико-семантична група складається з шести підгруп:

10.1. найменування різних подій: *Spitzfahrt – Spitze* ‘коротка розважальна прогулянка’, *Partezettel – Parte* ‘повідомлення про смерть’, *Briefkurs – Brief* ‘пропозиція на біржі’, *Benefizvorstellung – Benefiz* театр. ‘бенефіс’, *Gipfelkonferenz – Gipfel* ‘конференція на вищому рівні’;

10.2. найменування різних процесів, дій тощо: *Klassenarbeit – Klasse* ‘класна робота’, *Mittagessen – Mittag* ‘обід’, *Pausebrot – Pause* ‘шкільний сніданок’, *Pastellzeichnung – Pastell* ‘малюнок пастельними фарбами’, *Depotbehandlung – Depot* ‘обслуговування трамвайного парку’;

10.3. найменування професій людини, галузі діяльності/знання тощо: *Erdkunde – Erde* ‘географія’, *Feldwebel – Feld* ‘фельдфебель’, *Generalintendant – General* ‘головний управляючий’, *Generaldirektor – General* ‘головний директор’, *Schauermann – Schauer* ‘вантажник’;

10.4. найменування фізичного стану людини, її захворювань тощо: *Fetzenrausch – Fetzen* ‘сп’яніння’, *Froschgeschwulst – Frosch* ‘пухлина живота’, *Franzosenkrankheit – Franzose* ‘французька хвороба’, *Schußwunde – Schuß* ‘вогнестрільне поранення’, *Zuckerkrankheit – Zucker* ‘цукровий діабет’;

10.5. найменування фізичної системи мір: *Dekagramm – Deka* ‘декаграм (10 грамів)’, *Viertelfund – Viertel* ‘125 грамів’, *Fliegengewicht – Fliege* ‘вага мухи (найменша вага)’, *Taxameter – Taxa* ‘таксометр’, ‘лічильник (таксі)’;

10.6. найменування природних явищ: *Blitzlicht – Blitz* ‘блискавка’.

Продуктивність вищерозглянутих ЛСГ еліптичних іменників неоднакова (див. табл. 1). Найбільш численною є десята лексико-семантична група «EI на позначення абстрактних понять», яку ми розбили на 6 мікрогруп (22 %). Друге місце за продуктивністю посідає лексико-семантична група «EI на позначення різних предметів», яка охоплює три лексико-семантичні підгрупи (17 %). Третє місце належить групі «EI на позначення різних речовин, матеріалів» (15 %). Найменш продуктивною виявилися групи «EI на позначення тварин» та «EI на позначення рослин» (3 %) (табл. 1):

Таблиця 1

Семантичні групи маркованих еліптичних іменників (MEI)

№	Семантичні групи MEI	Приклад	Кількість
1.	EI на позначення людини, частини тіла/одягу	<i>Wichtelmann – Wichtel</i>	14 % (38)
2.	EI на позначення різних предметів	<i>Radioapparat – Radio</i>	17 % (45)
3.	EI на позначення різних речовин, матеріалів	<i>Aquarellfarbe – Aquarell</i>	15 % (40)
4.	EI на позначення установ, організацій, підприємств	<i>Gasanstalt – Gas</i>	9 % (25)

5.	ЕІ на позначення транспортних засобів, машин, запчастин тощо:	<i>Trambahn – Tram</i>	7% (18)
6.	ЕІ на позначення ігри, різних видів спорту, спортивного інвентаря	<i>Fußballspiel – Fußball</i>	5% (12)
7.	ЕІ на позначення країни, місцевості	<i>Dixieland – Dixie</i>	5 % (13)
8.	ЕІ на позначення тварин	<i>Hammerhai – Hammer</i>	3 % (8)
9.	ЕІ на позначення рослини, частини рослини	<i>Pflaumenbaum – Pflaume</i>	3% (8)
10.	ЕІ на позначення абстрактних понять	<i>Partezettel – Parte</i>	22% (58)
Усього:			100% (265)

Досліджуючи проблему структурних особливостей еліптичних іменників та композитів, від яких їх було утворено, необхідно відзначити, що складні слова виникають у німецькій мові найчастіше як найменування нових реалій на базі з'єднання іменних і дієслівних основ [1, с. 11]. Найпоширенішим типом складних іменників є складання з підпорядкованими основами, так звані детермінативні композити: *Haustür*, *Montagsgeld*, *Kindesliebe*, *Wandbild*, *Faltboot*, *Pflegekind*. Останні виникають зазвичай як ціліснооформлені слова у зв'язку з метафоричним або метонімічним перенесенням найменування з двох і більше реалій на нову річ, хоча не виключена можливість і утворення словосполучень. Складні іменники в сучасному мовознавстві розглядаються в двох аспектах: 1) з погляду словотворчої моделі виділяють композити, які складаються з двох, трьох і в окремих випадках з чотирьох морфем (напр., *Baß/geige*, *Dynamo/maschine*, *Filz/hut*, *Ober/kellner*, *Ausleger/boot*, *Pudel/mütze*, *Benelux/staaten*, *Beschleunigungs/vermögen*, *Diesel/kraft/zeug*, *Woll/hand/krabe*, *Unter/grund/bewegung*, *Fuß/ball/welt/ meisterschaft*), так звані «довгі слова»; 2) з погляду змістовного зв'язку між компонентами у структурі композита [4]. А оскільки значення складного слова є сумарним значенням означального компонента і означуваного, то воно піддається аналізу у складі семантичного поля (Wortfeld), в якому другий компонент (Grundwort) називає ціле поле, а перший показує, з якої точки зору розглядається його частина, що виділяється [3, с. 47].

У ході аналізу структурних особливостей складних слів з елімінацією означуваного було встановлено, що довжина (кількість морфем, які входять до складу композитів) утвореної в результаті цього процесу лексичної одиниці завжди скорочується. І це закономірно, оскільки еліпс – це опущення, випадіння. У даному випадку ми маємо справу з випадінням, по суті, цілого слова (означального компонента складного слова). Кількісні підрахунки дали змогу виявити довжину еліптичних одиниць (див. табл. 2).

Таблиця 2

Моделі еліптичних іменників (ЕІ) за довжиною своєї структури

Моделі ЕІ	Кількість ЕІ (абс. (%))	Приклади
ЕІ довжиною в одну кореневу морфему	207 (70%)	<i>Bass</i> (← <i>Bassgeige</i>) <i>Jacht</i> (← <i>Jachtschiff</i>) <i>Kraul</i> (← <i>Kraulstil</i>)

ЕІ довжиною у дві морфеми (корінь і суфікс)	57 (19%)	<i>Grunde</i> (← <i>Grundherd</i>) <i>Ecke</i> (← <i>Eckball</i>) <i>Reiber</i> (← <i>Reibahle</i>)
ЕІ довжиною у три морфеми (два кореня та суфікс)	14 (5%)	<i>Fernlaster</i> (← <i>Fernlastwagen</i>) <i>Paternoster</i> (← <i>Paternosterwerk</i>)
ЕІ довжиною у дві кореневі морфеми (без сполучного елемента)	11 (4%)	<i>Freistil</i> (← <i>Freistilschwimmen</i>) <i>Lastschiff</i> (← <i>Lastschiffverkehr</i>) <i>Eintopf</i> (← <i>Eintopfgericht</i>)
ЕІ довжиною у дві морфеми (префікс та корінь)	6 (2%)	<i>Abwehr</i> (← <i>Abwehrrdienst</i>) <i>Ausbruch</i> (← <i>Ausbruchswein</i>) <i>Vorsatz</i> (← <i>Vorsatzblatt</i>)
Усього:	295 (100%)	

Найбільшу продуктивність серед досліджених прикладів лексичних еліпсів виявляють еліптичні іменники довжиною в одну кореневу морфему (*Bassgeige* → *Bass*, *Jachtschiff* → *Jacht*, *Kraulstil* → *Kraul*) (70 %); для 19 % характерна довжина в дві морфеми (корінь та суфікс) (*Grundofen* → *Grunde*, *Spießbürger* → *Spießer*, *Klebstoff* → *Kleber*); 5 % лексичних еліпсів мають довжину у три морфеми (два кореня та суфікс) (*Kurzwellentherapie* → *Kurzwelle*, *Beschleunigungsvermögen* → *Beschleunigung*, *Fernsehzuschauer* → *Fernseher*), 4 % лексичних еліпсів складаються із двох кореневих морфем (без сполучного елемента між ними) (*Freistilschwimmen* → *Freistil*, *Lastschiffverkehr* → *Lastschiff*, *Fußballspiel* → *Fußball*). Низьку продуктивність мають еліптичні іменники довжиною у дві морфеми (префікс та корінь) (2 %): *Absteigequartier* → *Absteige*, *Ablösesumme* → *Ablöse*, *Untergrundbewegung* → *Untergrund*.

Складні іменники, від яких утворюються еліптичні іменники, також мають різну морфологічну структуру (див. табл. 3).

Таблиця 3

Типи складних іменників (СІ) за довжиною своєї структури

№	Моделі СІ	Кількість СІ	Приклади
1.	СІ довжиною у дві кореневі морфеми (без сполучного елемента)	44 % (129)	<i>Borax</i> → <i>Bor</i> <i>Haifisch</i> → <i>Hai</i> <i>Putzfrau</i> → <i>Putze</i>
2.	СІ довжиною в три морфеми (без сполучного елемента)	36 % (105)	<i>Kornbranntwein</i> → <i>Korn</i> <i>Pilzkopfrisur</i> → <i>Pilzkopf</i> <i>Dieselmotoren</i> → <i>Diesel</i>
3.	СІ довжиною у дві кореневі морфеми (зі сполучним елементом)	8 % (24)	<i>Bundeswehr</i> → <i>Bund</i> <i>Kanarienvogel</i> → <i>Kanari</i> <i>Stabsarzt</i> → <i>Staber</i>
4.	СІ довжиною у чотири морфеми (без сполучного елемента)	5 % (15)	<i>Depotbehandlung</i> → <i>Depot</i> <i>Schatzanweisung</i> → <i>Schatz</i> <i>Zimmereinrichtung</i> → <i>Zimmer</i>
5.	СІ довжиною у три морфеми (зі сполучним елементом)	3 % (8)	<i>Ausbruchswein</i> → <i>Ausbruch</i> <i>Stabsfeldwebel</i> → <i>Stabsfeld</i>

6.	СІ довжиною у чотири морфеми (зі сполучним елементом)	3 % (10)	<i>Franzosenkrankheit</i> → <i>Franzose</i> <i>Konfektionsindustrie</i> → <i>Konfektion</i> <i>Vertriebsabteilung</i> → <i>Vertrieb</i>
7.	СІ довжиною у п'ять морфем (без сполучного елемента)	1 % (4)	<i>Fernsehzuschauer</i> → <i>Fernseher</i> <i>Untergrundbewegung</i> → <i>Untergrund</i>
	Усього:	100% (295)	

Вихідні іменники довжиною у дві кореневі морфеми без сполучного елемента (44 %) та довжиною в три морфеми без сполучного елемента (36 %) є найбільш продуктивними типами твірних композитів; меншу продуктивність виявляють двоморфемні композити зі сполучним елементом (8 %). Найменш продуктивними є триморфемні та чотириморфемні композити зі сполучним елементом (3 %) та п'ятиморфемні композити (1 %).

У процесі словоскладання беруть участь щонайменше дві кореневі морфеми, отже, похідна складова лексема є двоморфемною або триморфемною. Формальна єдність такої лексеми зумовлена єдністю словозмінних основ її компонентів і єдністю категоріального значення. Крім того, важливим критерієм співвіднесеності з розрядом лексем є значеннєва єдність лексико-семантичних варіантів однієї лексеми. Структуру композита, що складається із двох слів *Talmi/gold*, *Siphon/flasche*, *Post/auto* можна віднести до лексем з двоморфемною структурою лексеми. Триморфемні складні слова є основою для утворення двоморфемних або триморфемних лексичних еліпсів (наприклад, *Entziehungskur* – *Ent/zieh/ung*, *Aus/leger/boot* – *Ausleger*).

Таким чином, складне слово, що є основою для створення еліптичної одиниці, має, як правило, двоморфемну структуру. Сполучні елементи, які є семасіологічно «незначущими» і не належать до одиниць словника, ми не відносимо до морфем. Усічене слово за своєю морфемною будовою співвідноситься у переважній більшості випадків із простим словом, але, на відміну від композита, функціонує в мові як одноморфемна лексема.

Окремо взяті композит і еліпс характеризуються як частково формальною, так і значеннєвою єдністю.

Бібліографічні посилання

1. **Вашунин В. С.** Структура определительных сложных существительных в современном немецком языке : учеб. пособие по лексикологии / В. С. Вашунин. – Куйбышев : Куйбышев. пед. ин-т им. В. В. Куйбышева, 1982. – 90 с.
2. **Кочерган М. П.** Загальне мовознавство : підручник. – [3-є вид.] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2008. – 464 с.
3. **Силин В. Л.** Лексический эллипс в германских языках / В. Л. Силин. – К. : Вища шк., 1974. – 184 с.
4. **Substantivkomposita:** (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen – 1) / Lorelies Ortner ... // Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. – Berlin; New York : de Gruyter. – 1991. – 863 s.

Надійшла до редколегії 15.04.11

Н. П. Курмакаева

*Донецкий национальный университет***ПОЛЕ БЕЗЛИЧНОСТИ: МОДЕЛЬ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ**

Розглянуто категорію безособовості як польову структуру. Досліджено закономірності заповнення позиції головного члена безособових речень у зв'язку з дією принципу функціональної еквівалентності. З'ясовано напрямки розвитку поля безособовості у сучасній російській мові.

Ключові слова: функціонально-граматичне поле, центр, периферія, спеціалізовані / неспеціалізовані репрезентанти.

Рассмотрена категория безличности как полевая структура. Прослежены закономерности заполнения позиции главного члена безличных предложений в связи с действием принципа функциональной эквивалентности. Выявлено направление развития поля безличности в современном русском языке.

Ключевые слова: функционально-грамматическое поле, центр, периферия, специализированные / неспециализированные репрезентанты.

The article deals with the analysis of the category of impersonality as the field structure. The regularities of the completion of the main part of the impersonality sentences position according to the action of functional equivalence have been traced. The directions of the impersonality field development in the Modern Russian have been put up.

Keywords: functional-grammar field, centre, periphery, specialized and nonspecialized representations.

Последняя четверть века в русистике ознаменовалась не только продолжением дискуссии о том, есть ли в русском языке категория безличности (КБ) вообще (а если есть, то в чем ее специфика), но и активными поисками «конфигурации» данного феномена в языковом пространстве. С того времени как в рамках функциональной грамматики началась интенсивная разработка функционально-семантических полей (ФСП), плодотворным стало осмысление безличности как фрагмента одного из лингвистических полей. Так, А. В. Бондарко ее формы относит «к крайней периферии персональности» [7, с. 23]. В. С. Храковский явления демиактивности предлагает рассматривать «как более частное подразделение внутри актива <...> а не между активом и пассивом» [там же, с. 139]. Е. В. Клобуков, анализируя характер соотношения центра и периферии ФСП персональности, выразил сомнение по поводу присутствия безличной формы глагола в сфере личного дейксиса и высказал предположение о том, что «безличные значения в рамках ономаσιологически ориентированной грамматики могли бы рассматриваться как основание для выделения особого коммуникативно-прагматического поля» [1, с. 110].

Однако безличность по ряду важных критериев, бесспорно, принадлежит сфере функциональной грамматики и в этом плане небезынтересна как «категория грамматического мышления» (А. М. Пешковский), отражающая способность языковой личности осмысливать и репрезентировать фрагменты картины мира специфическими средствами – безличными предложениями (БП). БП отмечены абсолютизацией грамматического предиката, полной закрытостью позиции подлежащего, понижением синтаксического ранга субъектной словоформы вплоть до ее полной элиминации. Их характеризует обусловленное дистрибуцией категори-

альное значение 'стихийность', 'самопроизвольность', 'инволютивность'. Существенные различия между личными и безличными образованиями, как известно, лежат в области грамматических различий в оформлении этих конструкций, чем обуславливаются и семантические расхождения. Это особенно заметно в художественной речи при наличии авторских окказиональных БП на фоне их личных коррелятов, например: Курить, конечно, бросил – само бросилось (А. Солженицын). И, наоборот, – окказиональных личных на фоне узуальных БП как игру слов участников речевой ситуации: – Что, надумалось? – уколол его Карамышев... – Надумался. Когда пожелаете продолжать следствие, я к вашим услугам (Н. Гейнце).

Многолетние наблюдения над феноменом безличности дают основание говорить о том, что КБ – объект функциональной грамматики, поскольку сущность категории системно выявляется на функционально-грамматическом уровне, только фокус внимания с триединства «форма – функция – значение» должен быть расширен до четырехмерного подхода: «позиция – форма – функция – значение» [2]. В соответствии с логикой наших рассуждений целью данного исследования является воспроизведение полевой модели категории безличности и выявление характера и направленности ее развития. Для этого за рабочее определение безличности принимаем: безличность – это грамматикализованное выражение в языковой картине мира явлений действительности как стихийно или самопроизвольно возникающих и протекающих, реализуемое в языке-функции через систему предикатных средств, имеющих дистрибутивную маркированность и неодинаковую степень приспособленности для выполнения функции главного члена БП. Это позволяет рассматривать КБ как самостоятельное поле, базу которого составляют безличные конструкции со всем репрезентационным потенциалом единственной в предложении предикатной позиции.

Для поля, в границах которого можно наиболее полно систематизировать КБ, а соответственно, и БП как способ ее существования в языке и речи, предлагаем рабочее название «функционально-грамматическое поле (ФГП) безличности». Под ним понимается структурированная в соответствии со степенью синтаксической специализации иерархия всех предикатосоставляющих компонентов БП.

В заполнении позиционного состава предложения действует ряд закономерностей. Один из важных – принцип функциональной эквивалентности (В. В. Луцкай [3, с. 23 и далее]), позволяющий разграничивать специализированные словоформы и неспециализированные словесные знаки, т. е. функциональные эквиваленты специализированных. Специализированными словоформами для позиции главного члена БП следует признать безличные формы глаголов, которые при передаче категорий предикативности не нуждаются во вспомогательных средствах. Это центр КБ. Неспециализированными формами (комплексами) для названной позиции являются все нефинитные единицы разной степени сложности, которые нуждаются в безличной форме связочного глагола для подтверждения своей «сказуемости», поскольку они занимают не всю позицию предиката, а присвязочную субпозицию. Они составляют периферию КБ. Такое разграничение дает основания утверждать, что КБ не просто имеет полевую структуру, а отличается специфическим устройством центра и периферии.

Центр включает компактную ядерную и обширную приядерную зону, которую покрывают специализированные для позиции главного члена БП словоформы – безличные формы глаголов (БФГ). Структурная схема представительства

центра: $V_{\text{БЗ}}$. Это базовая модель русского безличного предложения (Уж совсем рассвело; В окна сильно дует).

Периферия тоже состоит из двух зон: ближней и дальней. Ближнюю занимают словоформы неполной синтаксической специализации, репрезентанты именной субпозиции: Всюду (было/будет) насорено / пустынно, которым не свойственно в современном языке выполнять специализированную функцию. На дальней периферии – формы слов, конструкты (в том числе фразеологизированные) и целые предикативные единицы, используемые узואльно или окказионально в качестве неспециализированных единиц (именной предикат в БП): Ему не по себе; На войне как на войне; Стало мне так, будто все дороги на свете в один конец сошлись (М. Пришвин). Структурная схема представительства периферии: $\approx V_{\text{БЗ}}$, где знак $\approx$ обозначает функциональную эквивалентность неспециализированной словесной формы специализированной словоформе (см. об этом: [3, с. 22–37]).

Ядро ФГП безличности формируют безличные глаголы с нулевой личной подпарадигмой, монофункциональные и моносемантические: (1) безвалентные (светает; засентябрило); (2) одновалентные (нездоровится; грустится); (3) двухвалентные (нет; не хватает). Развитие ядра маловыраженное: группа (3) статична и не развивается (экзистенциальный подтип): Его дома не оказалось; Родителей зимой не стало; группа (1) открыта для немногочисленных новообразований: В конце января в Европе не на шутку размокропогодило (ТВ, 2011); группа (2) достаточно активна в расширении за счет постфиксальных новообразований: – Тё, – сказал он, – а вдруг тебе не заплачется? (Ф. Искандер); Надо бы сильнее благоговеть, а благоговется как-то слабо, что ли (Т. Толстая), реже – беспостфиксных и окказиональных: ...чтобы воды не целлюлозило (Е. Евтушенко).

Приядерную зону формируют безличные формы глаголов, имеющие личный коррелят. Способность глаголов к развитию наряду с личными безличных форм свидетельствует о подвижности границ приядерной зоны в сторону ее расширения и обогащения. Эти корреляции настолько активны и многочисленны, что вопрос о грамматической категории личности/безличности в русском языкознании ставился и решался чаще на материале глагольных слов, нежели всех остальных (Ф. И. Буслаев; В. И. Классовский; Т. П. Ломтев; А. А. Потебня; А. А. Шахматов и др.). Сформировавшаяся модель БП с соответствующей семантикой втягивает в сферу своего воздействия глаголы самых разных лексико-семантических разрядов, приспособляя их к своей схемной семантике: «(там-то, тогда-то у того-то) таково делается». Следовательно, у приядерной группы самый обширный конструктивно-семантический диапазон и потенциал развития: 1) impersonalia meteorologica: К утру затучилось (В. Белов); 2) стихийные явления и процессы в природе и среде, в том числе осмысленные метафорически: ...когда мокрый, чуткий его нос... засургучивало стужей, он [пес] деликатно царапался в дверь (В. Астафьев); 3) самопроизвольные процессы в организме человека: Аникеев взял в руки хлеба, хотел откусить, но не мог. Не кусалось и не глоталось (В. Токарева); 4) неконтролируемые действия и эмоции: Но я счастлив, как юный жених, И танцуется мне и хохочется... (Л. Филатов) и другие микрополя. Безличные формы глаголов, находясь в отношениях привативной оппозиции с личными, вместе создают ядро общей категории личности/безличности.

С понятием «грамматической периферии» связывают различные отклонения от «прототипической» грамматической категории [5, с. 131], куда вполне вписываются неглагольные предикаты – репрезентанты присвяточной субпозиции, не

способные без глагольной связки передавать категорию времени. Они представляют собой негомогенную группу.

На границе глагольных и именных предикатов располагаются причастные предикаты – краткие страдательные причастия среднего рода. Большинство из них категориальную семантику безличности «было/будет таково» приобретают в позиции главного члена БП, т. е. под воздействием схемной семантики. Структурная схема: $\text{Сор}_{\text{зс}} \text{Part}_{\text{кратк.}}$ или $\approx V_{\text{зс}}$. В основном, они представляют собой разговорно-просторечные формы от непереходных (реже переходных) глаголов, которые, вероятнее всего, так и останутся за пределами литературного языка, как-то: В трех водах топлено, в трех кровях купано, в трех щелоках варено. Чище мы чистого (А. Н. Толстой); О московских кухнях, где накурено, наругано, стихов начитано, слез наплакано, морд набито и губ нацеловано, – говорить бессмысленно (Н. Маркина). Впрочем, подгруппа не замкнута и оставляет простор для речевого экспериментирования.

Второй массив ближней периферии – краткие адъективы, выдвинутые в присвязочную субпозицию составного именного главного члена БП со значением состояния природы, среды или человека как результат субъективного восприятия и отображения мира говорящим. Они обнаруживают чрезвычайную активность в структуре БП и легко вписываются в семантическую схему «там-то (тому-то) таково (было/будет)». Не представляет проблемы для узуса расширение границ массива за счет метафорических переносов, в том числе окказиональных: Мне тихо и осенне (Р. Казакова); Слева, справа – сплошь отравы. Птичка Божия беспечна. Вот и люди – слева, справа. Птично, вечно, человечно (О. Тарутин).

Границы подзон названного микрополя достаточно четки и зримы. Но они, как показывают примеры, имеют свойство расширяться и за счет действия закона свободного заполнения присвязочной субпозиции предикатного компонента: Еще водно, рыбно и лесно на Руси (Л. Леонов); Было тихо, месячно (В. Шишков); Было в городе строго и лыжно (Е. Евтушенко).

Наиболее разнородная, плохо структурированная и по-разному развивающаяся часть КБ – дальняя периферия. Ее можно рассматривать в пределах двух массивов: субстантивного и смешанного – наречного и комплексного.

1) Субстантивная подгруппа.

Внутреннее семантическое пространство присвязочной части предиката БП обнаруживает достаточную емкость и способность втягивать в выражение самопроизвольных состояний человека или среды субстантивные словоформы некоторых предложно-падежных образований. С точки зрения морфолого-синтаксического принципа представления структурных схем их можно символизировать следующим образом: Ни N_2 (Ни облачка на небе); Не до N_2 (Не до шуток); Не без N_2 (В семье не без уроды); (Не) как у N_2 (У него не как у всех); (Не) к N_3 (Уж к полудню было); (Не) по N_3 (Нам не по пути; Ей не по себе) и др., а с точки зрения функционально-синтаксического принципа представления структурных схем их можно подвести под общую схему: $\approx V_{\text{зс}}$, поскольку предикатный компонент, зафиксированный в приведенных моделях, является неспециализированным репрезентантом в позиции главного члена БП.

Структурная схема Ни N_2 как модель эллиптического типа является дериватом схемы $V_{\text{зс neg}}$ ни N_2 через регулярный эллипсис отрицательного экзистенциального безличного предиката: В доме нет ни соринки → В доме ни соринки. Опускание экзистенциальной глагольной словоформы не только не меняет значения предложения, но и не создает смысловой неполноты. Предложения типа Ни

звука продолжают квалифицировать по-разному: либо как разновидность БП (В. В. Бабайцева, Н. С. Валгина, О. Б. Сиротинина и др.), либо как самостоятельную разновидность односоставных именных предложений – генитивные отрицательные предложения (П. А. Лекант, В. В. Лушай), либо рассматривают в качестве исходной структурной схемы (см. Русскую грамматику [т. 2, с. 342]). Ю. С. Степанов отвергает всякую связь между названными моделями и усматривает в ряду Ни души, Не было ни души, Не будет ни души «всего лишь межсхемные, т. е. с точки зрения структуры предиката – второстепенные, а подчас и случайные отношения (случайные оппозиции)» [6, с. 262]. Однако не видеть никакой связи между предложениями Нет ни души и Ни души нелогично: и синтаксически, и семантически они родственны. Регулярный эллипсис полнозначного глагола обусловил переходность на уровне ЧП: бывший второстепенный член предложения (Ни + генитив) выдвинулся в присвязочную позицию главного члена БП, объектная функция сменилась признаковой; генитивная словоформа с отрицанием стала обозначать состояние: ни души = пусто; ни гроша = безденежно; ни соринки = чисто и т. п. Модель достаточно активна в разговорной речи.

Структурная схема (не) до N_2 с точки зрения лексического наполнения компонента N_2 практически безгранична, а само наполнение диктуют экстралингвистические условия коммуникации: Не до сверхприбылей было, когда давили налогами (из беседы); А потом им будет уже не до электората (ТВ 2009).

Структурная схема Adv_{loc} (не) без N_2 менее емкая и включает исчислимое количество субстантивов в позиции N_2 : В нашем овраге без перемен (В. Некрасов). Вариант с отрицательной частицей не освоен языком активнее, на его базе сформировались пословично-поговорочные высказывания: В семье не без урода; В мире не без добрых людей; У хлеба не без крох; В политике не без грязи (М. Леонтьев).

Предложения типа Уже к сумеркам было... (А. Солженицын) модели (Не) к N_3 с общей семантикой наличия определенного темпорального состояния бытия позволяют в предикативный субстантивный компонент включать имена существительные в дательном падеже с предлогом к со значением временного отрезка суток: к ночи, к вечеру, к утру, к рассвету, к полудню и др., например: А вот как будет к обеду, так и приступим (ТВ); или со значением времен года: к весне, к лету, к осени, к зиме и др., например: А уже к предлетью, когда выравниваются деньки... (Е. Носов); или со значением приблизительного времени по часам: Уже к двенадцати было, когда сошел в садик... (И. Шмелев).

Структурная схема (Не) по N_3 практически закрыта: не по себе; (не) по пути и вариант: (не) по дороге.

Структурная схема Adv_{loc} (У N_2) как у N_2 (в N_6) имеет ряд речевых реализаций со сравнительным оборотом в присвязочной субпозиции: Неужели между мужчиной и женщиной как на вечной войне (А. Солженицын); У них как у Христа за пазухой (Ч. Абдуллаев); В воре что в море, а в дураке что в пресном молоке (погов.) (ср. синонимичную пословицу: С вором опасно, а с дураком скучно). Сравнительный союз может быть имплицитным: Близ царя – близ смерти.

Неразвивающуюся подгруппу составляют БП с предикатами-номинативами: А теперь пора нам в море (А. Пушкин); Не время для ссор (В. Астафьев); Ей не сахар со мной (А. Чехов); В партизанах тоже не мед (В. Быков).

2) Наречная и комплексная подгруппы.

В субпозицию присвязочной части главного члена БП свойственно встраиваться некоторым семантическим подтипам качественно-обстоятельственных

групп наречий: А меж тем сказке – далеко до развязки! (Л. Филатов); У них ведь не по-вашему, строго (П. Бажов); Здесь стало по-другому (С. Довлатов). Иногда к ней приспосабливаются эквиваленты фразеологического типа: Мне все равно; От господского дома до завода рукой подать (Д. Мамин-Сибиряк); А чеченцам хоть бы что... (Т. Толстая), значительно реже – целые предикативные единицы: Среди звуков стога, рычания, ворчания, воя в это утро у деревьев иногда выходило так, будто где-то горько плакал в лесу потерянный или покинутый ребенок; Встал рано, вскоре после восхода солнца, но было, как будто кто-то заботливый и добрый встал еще раньше меня и перед самым восходом солнца полил всю землю и все цветы и листья теплым дождем; Стало мне так, будто все дороги на свете в один конец сошлись... Примеры предикативных единиц – функциональных эквивалентов специализированных словоформ для позиции главного члена БП нами обнаружены в прозе М. М. Пришвина, что, возможно, является одной из черт его идиостиля.

Таким образом, зона дальней периферии функционально-грамматического поля безличности занята словесными знаками разной природы и разной степени сложности. Их многообразие и разнохарактерность свидетельствуют о тенденции к расширению и развитию как репрезентационных возможностей присвязочной субпозиции главного члена БП, так и семантического пространства позиции в пределах общего значения безличности и единой структурной схемы.

В результате применения функционально-грамматического подхода к категории безличности удалось не только выявить ее полевою структуру с четко выраженным центром и разнородной, размытой периферией, но и зафиксировать тенденции и перспективы расширения и обогащения различных зон и микрополей данного поля. Наше исследование еще раз подтверждает мысли тех ученых, которые высказывались о безличности как о развивающемся в русском языке явлении, хотя развитие идет неоднородно и требует дальнейшего наблюдения.

Библиографические ссылки

1. **Клобуков Е. В.** О соотношении центра и периферии в функционально-семантическом поле личности / Е. В. Клобуков // Традиционное и новое в русской грамматике : сб. статей памяти Веры Арсеньевны Белошапковой. – М. : Индрик, 2001. – С. 107–118.
2. **Курмакаєва Н. П.** Закономірності заповнення позиції головного члена безособових речень у зв'язку з дією принципу функціональної еквівалентності : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. П. Курмакаєва. – Д., 2010. – 20 с.
3. **Луцай В. В.** Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности : интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики / Луцай В. В. – Донецк : ДонНУ, 2010. – 255 с.
4. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Изд. 8-е. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.
5. **Плунгян В. А.** Общая морфология : Введение в проблематику / В. А. Плунгян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 384 с.
6. **Степанов Ю. С.** Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 312 с.
7. **Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость** / А. В. Бондарко, Т. В. Булыгина и др. – СПб. : Наука, 1991. – 370 с.

Надійшла до редколегії 01.04.11

Э. Ш. Куцкир

Национальный авиационный университет (г. Киев)

ТОЛКОВАНИЕ СЛОВА В ФИЛОСОФСКОМ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИЯХ

Освітлено етапи становлення теорії дефініції у філософії та значення цієї теорії для рішення лінгвістичних проблем семантизації слова.

Ключові слова: дефініція, семантизація, поняття, значення слова.

Рассмотрены этапы становления теории дефиниции в философии и значение этой теории для решения лингвистических проблем семантизации слова.

Ключевые слова: дефиниция, семантизация, понятие, значение слова.

The article considers the stages of the theory of definitions in the philosophy and meaning of this theory to solve linguistic problems of semantization word.

Keywords: definition, semantization, thinking, meaning of word.

Вопрос об определении сущности слова и его значения, об отношении между словом и обозначаемым им понятием возник на заре формирования философии и не утратил своей актуальности до настоящего времени.

В современной лингвистике проблема значения слова рассматривается параллельно с философской теорией значения и смысла.

Еще в Древней Греции и Риме философы пытались понять природу слова, установить, как относится имя – само название к вещи (предмету) – тому, что этим словом называется, т. е. выявить соотношение слова, понятия и реалии, которым это слово обозначается, а также соотношение понятия и лексического значения слова.

Целью данной статьи является попытка установить ключевые этапы развития теории дефиниции в философии и значение этой теории для лингвистики. Как указано выше, вопросы, связанные с определением сущности слова, поднимались в науке неоднократно. Однако в данной работе делается акцент не на соотношение слова, понятия и реалии, а впервые – акцент на историю развития теории дефиниции.

Реализация данной цели предполагает решение следующих задач: 1) установить, когда стали изучать проблему определения понятия; 2) выявить, какую структуру имеет дефиниция; 3) рассмотреть, каковы требования правильного определения; 4) уточнить значение теории дефиниции для решения проблем семантизации слова.

В философии V в. до н. э. появляются первые утверждения о чисто условной связи между предметом и его названием. Споры древнегреческих философов о природе имен, о характере связи между словом и предметом стали источником формирования древнейшей в Европе философии языка.

Вопрос о связи того, что обозначается (понятие), того, что обозначает (слово), и самого объекта стал ключевым вопросом античной философии и языкознания. Он вызвал большую дискуссию между древнегреческими мыслителями и разделил их на две группы. Одни утверждали, что имя является «врожденным» «по природе» (physei), т. е. имя определяется самой природой предмета, другие – «по установлению» (thesei), т. е. имена даются самими людьми, «по договоренности», без связи с природной сущностью предметов.

Представителем теории имени «по природе» был Гераклит Эфесский, который «считал, что каждое имя неразрывно связано с той вещью, названием которой оно служит, что в именах раскрывается сущность вещей, что имя отражает природу обозначаемой вещи, подобно теням предметов, отражению деревьев в реке, нашему собственному отражению в зеркале» [11, с. 11–12].

Противоположного мнения придерживался философ-материалист Демокрит. Он был сторонником теории имен «по установлению».

Демокрит обратил внимание, что существуют случаи, когда: а) одним и тем же словом обозначаются разные предметы (т. е. слова имеют несколько значений); б) один и тот же предмет обозначается различными словами (т. е. предмет имеет несколько названий); в) у предмета нет названия (т. е. понятие существует без словесного обозначения), и тогда в процессе коммуникации необходимо использовать описание; г) иногда одно слово может заменяться другим, т. е. словесные обозначения изменчивы, неустойчивы (непостоянны) [11, с. 12–13].

Таким образом, уже Демокрит заметил, что существуют неоднозначные отношения между словом и понятием, интерпретируемые в современных лингвистических терминах следующим образом: а) слово может соотноситься с несколькими понятиями, т. е. слова бывают многозначными и омонимичными, и тогда каждый ЛСВ многозначного слова соотносится с каким-то одним понятием; б) одно и то же понятие может выражаться разными словами, т. е. существуют синонимические выражения понятия; в) то, что понятие может быть выражено описательно, подводит к мысли, что оно может быть обозначено как одним словом – цельнооформленными единицами, так и раздельнооформленными единицами – фразеологизмами (например: *за тридцать земель* – далеко; *пожать плечами* – удивиться); г) смена наименований – это проявление динамического характера языка, состоящего в процессе архаизации – когда малоупотребительное слово переходит в пассивный запас языка или уходит из языка вообще, и процессе неологизации, когда слово только появляется и начинает использоваться для обозначения какой-либо реалии.

Как отмечено в литературе по истории философии, Демокрит первым обратился к проблеме определения понятия (см., например: [14, с. 35–38]). Его научный метод заключался в разложении сложного на части, т. е. в сведении сложного к простому, и впоследствии – в объяснении всего сложного как суммы составляющих его частей. По мнению философа, сначала возникают единичные данные чувственного восприятия, которые в последующем образуют простейшие суждения, затем возникают более сложные образования, которые состоят из сочетания суждений.

Выдающийся мыслитель античности Сократ считал, что понятие – это активное начало, через которое познается сущность вещей [4, с. 49–50]. Раскрытие какого-либо понятия было для философа определением этого понятия, т. е. определение для него было процессом, с одной стороны, а с другой – результатом, который представлялся в форме дефиниции, т. е. формулировки, в которой раскрывается содержание понятия. Для установления точных определений Сократ разделял понятия на роды и виды. С этой целью он вводит новый прием исследования – индукцию: от единичных вещей к определению общего для них понятия. Сократовская индукция и есть процесс образования, установления понятий, а следовательно, и составляет основу дефиниции.

Большой вклад в развитие философии и теории языка внес философ-идеалист Платон. Ему принадлежит знаменитый диалог «Кратил, или О правильности имен», где сталкиваются два противоположных взгляда на связь между словом и обозначаемой вещью.

Участники диалога – Кратил и Гермоген – ведут спор о том, насколько имена людей и предметов отражают их природные свойства. Кратил – сторонник правильности имен от природы – утверждает, что «у всякого существующего есть правильное имя, врожденное от природы, и что не то есть имя, чем некоторые люди, условившись так называть, называют, произнося при этом частицу своей речи, но некое правильное имя врождено и эллинам и варварам, одно и то же у всех» [19, с. 36]. Гермоген – сторонник теории происхождения имен «по договоренности» – напротив, заявляет: «Не могу поверить, что правильность имени состоит в чем-либо ином, чем в договоре и соглашении. Ведь мне кажется, какое имя кто чему установит, таково и будет правильное имя; ведь никакое имя никому не врождено от природы, но принадлежит на основании закона и обычая тех, которые этот обычай установили и так называют» [19, с. 37].

Сократ (выразитель идей автора) в качестве судьи пытается примирить стороны, занимая промежуточную позицию. Отвергая непосредственную связь между словом и обозначаемой вещью, он указывает, что на примере ономопозитических проявлений языка вначале при появлении первых слов некоторая связь существовала действительно. А затем уже связь между обозначаемым и обозначающим была закреплена общественной традицией.

Диалог «Кратил» интересен для истории лингвистической мысли и «показывает, как в Древней Греции занимались этимологизированием и семантизированием» [1, с. 29].

Следуя своему учителю Сократу, Платон развивает учение об определениях, т. е. о дефинициях. Он отмечает, что дефиниция должна состоять в указании специфического различия, выделяющего данный объект среди других. То есть Платон, фактически, отмечает одну из важнейших сторон дефиниции – это то, что в ней, прибегая к современной лингвистической терминологии, обязательно должен быть назван дифференциальный признак.

Другой выдающийся философ античности Аристотель, колебавшийся между идеализмом и материализмом, в разные периоды своей жизни по-разному относился к осмыслению феномена «понятие», поэтому он различал понятие в широком смысле – понятие, которое присуще всем предметам данного рода или вида, и понятие в узком смысле, которое раскрывает сущность единичных вещей.

Философ искал ответ на вопрос, что такое определение понятия. Для того чтобы понять природу понятия по учению Аристотеля, нужно обратиться к его учению о предикациях. В своей книге «Топика», посвященной теории определений, Аристотель излагает учение о предикациях. Философ рассматривает четыре основных категории (предикации) или «четыре вида сказывания о предмете» [4, с. 49–50]: *определение, род, собственный признак, случайное (привходящее)*.

Определение, – пишет он, – «есть речь, обозначающая суть бытия (вещи). ... При определении больше всего занимает нас вопрос, есть ли нечто одно и то же или разное» (Топика, I, 5, 101b 35–102a 6–7) [2, с. 352–353]. Философ полагает, что любое определение должно формулироваться через род и видовое отличие: «...род должен отделить предмет от других [родов], а видовое отличие – от того, что относится к тому же роду» (Топика, VI, 3, 140a 25–30) [2, с. 465]. *Род*, по мнению Аристотеля, раскрывает сущность определяемого предмета, но указывает не на специфическое его свойство, а общее свойство нескольких предметов, отличающихся друг от друга по видовым признакам: «Род есть то, что сказывается в сути о многих и различных по виду [вещей] (Топика, I, 5, 102a 30–35) [2, с. 354]. «Значение же рода – указывать суть вещи, и род – это то, что из сказанного в определении ставят на первое место», – пишет философ (Топика, VI, 5, 142b 25–30) [2, с. 471]. Дающий определение «должен, установив род, прибавить видовое от-

личие, ведь прежде всего род, надо полагать, больше всего означает в определении сущность определяемого», – указывает Аристотель (Толика, VI, 1, 139a 25–30) [2, с. 462].

Говоря об отличиях, Аристотель имел в виду такие признаки, которые внутри рода выделяют виды. Однако философ отмечает, что функцию отличия может выполнять не всякий признак: «...если определение не дается посредством видовых отличий, свойственных вещи, или указано нечто такое, что никак не может быть видовым отличием чего-либо (например, живое существо или сущность), то ясно, что определение не дается, ведь они не видовые отличия ни одной вещи» (Толика, VI, 6, 143a 30–35) [2, с. 472].

Собственный признак мыслитель рассматривает как свойство, присущее исключительно определяемому предмету, хотя и не являющееся существенным для него: «Это то, что хотя и не выражает сути бытия [вещи], но что присуще только ей и взаимозаменяемое с ней» (Толика, I, 5, 102a 15–20) [2, с. 353].

Случайное (привходящее) не связано с сущностью предмета, а отнесено к предмету случайно, то, что «одному и тому же может быть присуще и не присуще» (Толика, I, 5, 102 b 5) [2, с. 354]. Оно не является ни определением, ни родом, ни собственным признаком.

В главах 4–5 первой книги «Тоики» указаны следующие виды предикабил, которые являются демонстрацией его понимания их: 1) определение «человек есть живое существо, одаренное разумом»; 2) род «человек есть живое существо»; 3) собственное «человек обладает способностью научиться читать и писать»; 4) случайное (привходящее) «человек сидит» [2, с. 351–355].

В шестой книге «Тоики» Аристотель излагает требования, предъявляемые к определениям, и дает анализ встречающихся в определениях ошибок. Следует отметить, что современные учебники по традиционной логике не дают такого точного и подробного перечня необходимых правил определения, как это было сделано великим мыслителем.

Подтвердим сказанное сравнительной характеристикой правил определения, представленных в табл. 1.

Таблица 1

**Сравнительная характеристика правил,
необходимых для формулировки определения**

Е. К. Войшвилло, М. Г. Дегтярев [5, с. 59–64]	Аристотель. Толика. Книга шестая, гл. 2–14.
1. Определение должно быть <i>ясным</i> : а) <i>должны быть известными значения входящих в его состав терминов</i> ; б) <i>нужно указывать в определяющей части лишь то, что необходимо и достаточно</i> ; в) <i>важно указывать род</i> , к которому принадлежат соответствующие предметы.	1. Необходимо, чтобы определения были <i>ясными</i> : а) не должны использоваться <i>омонимы, метафоры, неясные выражения, малоупотребительные слова</i> [139b 10–15 – 140a 5]. «Так как определение дается ради познания того, о чем речь, познаем же мы не на основании первого попавшегося, а из предшествующего и более известного» [141a 25–30]; б) « <i>излишне все, по удалению чего оставшееся объясняет определяемое</i> » [140b 35]; в) « <i>род должен отделить предмет от других [родов]</i> » [140a 25–30].
2. В определении не должно быть <i>круга</i> , т. е. <i>термин, встречающийся в опре-</i>	2. « <i>Нелепость ... состоит не в том, что дважды произносится одно и то же имя, а в</i>

деляющей части, не должен определяться через определяемый термин.	том, что о чем-то сказывается одно и то же несколько раз» [141a 5].
3. Определение должно быть соразмерным, т. е. определяющая часть должна выделять именно тот класс предметов, который представляет определяемое.	3. «Если определение содержит больше того, [что требуется], то прежде всего следует смотреть, не приведено ли то, что присуще всем... В таком случае определение содержит больше того, [что требуется]» [140a 25].

Большой вклад в разработку философских проблем языкознания и формирование основ лингвистической теории внесли философы эллинистического периода. Представители стоической школы (особенно Зенон, Секст Эмпирик, Хрисипп) развивали свои учения на основе языкового материала. По учению стоиков, слово обозначает уже не вещь, а способ переживания вещи индивидом. Они утверждают, что важна не предметная соотношенность слова, а смысл слова. Нужно отметить, что стоики серьезно продвинулись в учении о понятии (по сравнению с Платоном и Аристотелем), так как рассматривали проблему не в общелогическом аспекте, а в семантическом.

Стоики различали «обозначаемое», «обозначающее», т. е. объект и его имя. Так, Секст Эмпирик в работе «Против логиков» утверждает, что эти «три (вещи) между собой сопряжены... Из них *обозначающее* есть звук, например «Дион»; *обозначаемое* – тот предмет, выражаемый звуком, который мы постигаем своим рассудком, как уже заранее существующий...; объект – внешний субстрат, например сам «Дион». Из них две вещи телесны, именно звук и объект, одна – бестелесна, именно обозначаема вещь, и это есть *высказываемое*, которое бывает истинным и ложным» [19, с. 69].

Различие между стоической и аристотелевской логикой, по мнению историка и философа А. О. Маковельского, хорошо видно на примере теории дефиниции. Согласно учению стоиков о дефиниции, она есть перечисление признаков, присущих вещи, при этом они, не указывали на виды, а перечисляли различия вообще, полагая, что имя выражает понятие в целом, дефиниция выражает его более подробно, детально.

В период поздней античности интерес к теории дефиниций был связан, как правило, с комментариями к аристотелевской «Топике». Древнеримский философ и оратор Цицерон, подобно Аристотелю, считал, что дефиниция есть «краткое (*brevis*) и исчерпывающее (*circumscripta*) разъяснение отличительных признаков той вещи, которую мы хотим определить (*definire volumus*)». Как отмечают П. С. Попов, Н. И. Стяжкин, от Цицерона идет и сам термин *definitio* [18, с. 129].

Римский философ Марий Викторин, переводчик и комментатор трудов Аристотеля, в своем трактате «Об определениях» («*De definitionibus*») обсуждал различные виды определений, которые могли использовать ораторы. Он выделял: субстанциальные, понятийные, заменяющие, описательные, переводящие, экзemplификативные, риторические, относительные, каузальные, определения через различие, через полное перечисление и т. д. [16, с. 39].

Таким образом, уже в античной философии, благодаря исследованиям философов и языковедческой практике в эллинистический период, когда зародилась европейская филология, был введен термин «определение», или «дефиниция». Философы искали гармонию между языковыми и логическими категориями. И хотя древнегреческие философы уже рассматривают смысловую сторону понятия, появляются лингвистические очертания дефиниции, в которой должны быть указаны отличительные признаки, все же им присущ синкретизм понимания термина *logos*. Они еще не разграничивают логические и лингвистические знания.

В средние века, как указывают историки, вопросы, связанные с определением понятия, слова и значения, обсуждались в связи со спорами, возникшими между реалистами и номиналистами.

Так, реалисты (например, Ансельм, епископ Кентерберийский) были убеждены, что общие понятия существовали до появления вещей, а вещи – только копии реальных названий. То есть, грубо говоря, вначале существовало слово, а уже потом появлялась вещь. Напротив, номиналист П. Абеляр, французский философ и поэт, утверждал, что общие понятия не обладают самостоятельной реальностью и являются результатом деятельности ума. Из этого следует, что названия вторичны по отношению к вещам.

Ряд английских мыслителей-номиналистов Нового времени (например, Т. Гоббс) полагали, что понятие обозначает «идею», выступает как имя или термин.

Философ-материалист Т. Гоббс большое внимание в своих исследованиях уделяет учению об определении понятий. Он убежден, что точно и твердо должно быть установлено значение имен. А этому, как полагает ученый, служит логическая операция определения. Он справедливо замечает, что если определение – это операция, которая совершается в рамках какого-либо языка, то, следовательно, оно имеет лингвистический аспект. Указывая, что определение устраняет двусмысленность, Т. Гоббс пишет, что существо определения кроется в отграничении, т. е. в фиксировании значения определяемых имен, в отграничении его от всех других значений.

Философы XVII–XVIII вв. (Дж. Локк, Г. В. Лейбниц, Б. Спиноза и др.) в своих исследованиях обсуждали вопрос о том, является ли слово знаком представления о предмете или знаком самого предмета.

Свою концепцию определений английский философ Дж. Локк изложил в труде «Опыт о человеческом разумении» (кн. III, гл. IV). Дж. Локк считал, что слова обозначают идеи и образы в умах тех людей, с которыми мы общаемся. По мнению философа, определить – это значит заставить собеседника, которому адресовано определение, понять, какую идею обозначает сложный термин, используя слова или термины, обозначающие простые идеи, известные ранее им. Он писал: «...слово определено тогда, когда посредством других слов идею, знаком которой является сказанное с ней слово в уме говорящего, как бы представляют или предлагают взору другого, и таким образом устанавливается ее значение» [12, с. 420].

Великий ученый Б. Спиноза предлагает рассматривать такое понятие, чтобы из него, при рассмотрении вещи самой по себе, можно было вывести все ее свойства.

Огромное влияние на развитие общей теории языка оказало учение о грамматике, созданное аббатами монастыря, выдающимися профессорами из Пор-Рояля К. Лансло и А. Арно. Они выпустили книгу под названием «Всеобщая рациональная грамматика». Естественным завершением «Грамматики» явился труд «Логика, или Искусство мыслить», которую А. Арно написал при участии П. Николя.

Это было первое фундаментальное грамматическое сочинение. Одна из глав посвящена учению о дефиниции. Авторы различают дефиницию словесную (номинальную) и реальную. Словесные дефиниции, утверждают Арно и Николя, произвольны и зависят от нас, тогда как реальные не являются таковыми и выражают то, что заключается в истинной идее вещи. Авторы приходят к выводу, что реальные дефиниции бывают двоякого рода: дефиниция в собственном смысле слова и описания. Последние дают познание о вещи, указывают на ее собственные признаки и помогают отличить данное понятие от других, но при этом не раскрывают его сущности. Дефиниции в собственном смысле слова указывают на природу вещи и ее существенные признаки, среди которых общие называются

родом, а собственные – отличием. Реальные определения, как считают Арно и Николя, раскрывают его обычный смысл при помощи указания содержащихся в нем других идей. Например, в дефиниции «человек есть разумное животное» к определяемому термину «человек» присоединяют его идею «разумное животное». Авторами были изложены требования правильного определения: *универсальность* (определение должно охватывать весь объем определяемого), *отличительность* (свойства, указанные в дефиниции, должны быть присущи только определяемому и выражать его специфику), *ясность*. Под требованием ясности, видимо, авторы имели в виду использование по возможности общеупотребительных слов в их обычных значениях, учет фактора адресата и др.

Заслугой Арно и Николя является развитие положения о необходимости выработки языка науки. Они ставят вопрос о том, что термины должны быть однозначными, и утверждают, что значение терминов часто богаче, чем кажется. Авторы различали *основной* и *дополнительный* смысл или выражения. Под первым, видимо, как считает Попа, они подразумевали то, что позже Дж. Милль назвал денотатом и коннотатом, под дополнительным – некий эмоционально-оценочный «заряд» слова [16, с. 50]. Сейчас эту функцию слова называют экспрессивной.

В России вопросами логики и языка занимался один из выдающихся ученых XVIII в. М. В. Ломоносов, который написал сочинение «Краткое руководство к риторике на пользу любителей сладкоречия». Великий ученый считал, что целью красноречия является убеждение в истинности того, что говорится, что необходимо «слушателей и читателей о справедливости речи удостоверить» [13, с. 23]. В сочинении М. В. Ломоносов излагает основы логики и, подчеркивая ее значение, указывает, что логика «после грамматики есть первая предводительница ко всем наукам» [13, с. 126]. В первой части он дает учение о понятии. Сам термин «понятие» он не использует, а употребляет термин «идея». Он пишет: «Идеями называются представления вещей в уме нашем...» [13, с. 25].

Идеи Ломоносов делит на простые и «сложенные». «Простая состоит из одного представления, сложенная – из двух или многих...» [13, с. 25]. Во второй главе сочинения ученый приводит деление идей на род и вид, указывая, что «родом называется общее подобие особенных вещей. Такое подобие видим мы Невы с Двиною, Днепром, Волгою, Вислою и другими, в море протекающими великими водами, и оное называем одним словом – река, которое значит род, а Нева, Двина, Днепр, Волга, Висла суть виды» [13, с. 28]. М. В. Ломоносов отмечает, что общее понятие всегда есть некий род, а единичное всегда есть только вид. Признаком он называет «все, что другую вещь указывает, когда она сама нашим чувствам представлена» [13, с. 31].

Таким образом, М. В. Ломоносов формирует понятие, что такое род, раскрывает понимание общего и специфического через род и вид и формирует у читателя представление о роде, о том общем, что связывает сходные предметы.

В XIX веке в логике, как в одном из разделов философии, возрос интерес к проблеме соотношения имени и называемого им объекта действительности. Одной из тем логических исследований в этот период было значение слова. Логики обращаются к денотативной теории значения, или теории наименования. Английский мыслитель Дж. Милль в своей работе «Система логики, силлогистической и индуктивной» пишет: «Все имена есть имена чего-либо реального или воображаемого. Когда я утверждаю, что «солнце есть причина дня», я имею в виду физическое явление, а не свое представление о нем» [15, с. 47].

Дж. Милль был продолжателем разработанной его предшественниками Т. Гоббсом и Дж. Локком теории определений. Особенностью его учения об име-

ни было различие *денотата* и *коннотата*. Денотат, считает Дж. Милль, – это предметы или сущности, относящиеся к имени, а коннотат – общие признаки или свойства объектов, обозначаемых соответствующим именем.

Философ противопоставляет коннотативные имена, называющие предмет и имплицитующие атрибут, неконнотативным, обозначающим или только предмет, или только атрибут. По мнению логика, коннотативное слово – это имя тех предметов, которые оно денотирует (т. е. называет). «Не узнав, какие предметы называет имя, нельзя понять его значения», – отмечает он [15, с. 56–57]. «Значение, – пишет он, – заключено не в том, что имя денотирует, а в том, что оно коннотирует, и у имен, лишенных коннотации, строго говоря, отсутствует значение» [15, с. 56–57].

Мыслитель убежден, что определение должно полностью охватывать коннотат имени и обозначать все предметы, которые составляют его денотат. Такое определение Милль называет правильным и исчерпывающим. Подобно Дж. Локку, Дж. Милль не считает реальные определения особым видом определений, не считает, что определения могут быть истинными или ложными. Он отмечает, что истинными или ложными могут быть только предложения или постулаты, сопровождающие определения.

Немецкий логик и философ Г. Фреге явился новатором в теории определений, разработав ее с точки зрения построения символического языка. Он убежден, что предметом определения явлений являются не имена или реалии, ими обозначенные, а понятия.

Фреге полагает, что нужно установить точные границы каждого понятия, чтобы в дальнейшем иметь возможность выявить, подпадает ли предмет или ряд предметов под данное понятие. В этом он видит функцию определений, которые, по его убеждению, обязательно должны быть полными. Следует отметить, что логик различает процесс определения (*Definieren*) и определение как результат этого процесса (*Definition*). По мнению Фреге, определение должно отражать в равной мере значение, смысл символа и смысл знака. «Недостаточно установить лишь значение знака. Надо еще установить смысл символа, соответственно понятия, обозначенного словом или символом» [16, с. 75–76].

Заслугой Фреге в разработке теории определений является то, что она строится на основе основных понятий логической семантики.

В истории логики XIX в. следует также отметить известного русского переводчика и комментатора трудов Платона, философа-идеалиста В. Н. Карпова. В своем учении он уделяет внимание понятию. Под понятием В. Н. Карпов понимал осознание многих признаков, объединяемых его именем. Он указывал, что совершенствами понятия являются его ясность, раздельность и полнота. Под полнотой, видимо, он понимал сумму признаков, необходимых для раскрытия содержания понятия.

Анализ современной философской литературы показывает, что в настоящее время сущность понятия понимается по-разному. Некоторые философы (Д. П. Горский, А. В. Гладкий, Н. И. Кондаков и др.) полагают, что «всякое понятие есть мысль о признаках предмета» [7, с. 31]. «Чтобы глубоко знать предмет, надо отыскать его существенные признаки. Отобразить в нашей мысли существенные признаки предмета – значит понять предмет», – замечает Н. И. Кондаков [10, с. 272].

Понятие, по мнению профессора И. Я. Чупахина, является формой мышления, отражающей предметы в их общих существенных признаках [20, с. 21].

Другие философы определяют понятие как одну из форм отражения мира на ступени познания, связанной с применением языка, как форму (способ) обобщения предметов и явлений.

Как видно из высказываний, многие авторы в определении понятия обращают внимание на существенные признаки предмета, тем самым трактуя термин в узком смысле.

В лингвистике лексическое значение слова сопоставляется с философской категорией понятия. Однако сущность данных категорий в лингвистической и философской литературе понимается неоднозначно. «Логика и лингвисту трудно договориться об употреблении таких терминов, как значение, смысл, обозначение и под.: логик под термином значение понимает отношение знака (символа, слова) к внеязыковому объекту (денотату, референту), лингвист же с этим термином ассоциирует понятийное содержание языковых выражений...» [3, с. 8]. Проблема соотношения лексического значения слова с понятием до сих пор не получила общепринятого решения: одни ученые отождествляют понятие с лексическим значением слова, другие придерживаются противоположного мнения.

Так, по мнению Е. М. Галкиной-Федорук, «понятие – это знание о предмете, явлении, процессе, качестве и т. д.» [6, с. 39], но логическое понятие лежит в основе лексического значения слова, – убеждена она [6, с. 23].

Говоря о связи понятия с лексическим значением слова, некоторые исследователи не считают целесообразным производить разграничение между ними. Так, П. С. Попов утверждает, что понятия и значения слов не отличаются друг от друга принципиально [17, с. 47]. О том же пишет Г. В. Колшанский: «... семантика слова по существу совпадает с понятием как логической формой, понятием, выражаемым в слове» [9, с. 28]. Такой же точки зрения придерживается и Л. С. Ковтун, полагая, что слово имеет в основе своего значения понятие; значение слова – это реализация понятия средствами определенной языковой системы, поэтому значение слова отражает через понятие лежащую в его основе реальную действительность. [8, с. 77]. Она в своей работе «О значении слова» пишет, что мы не имеем никаких оснований сомневаться в адекватности значения слова понятию [8, с. 77].

Подводя итог всему вышеизложенному, следует отметить, что: 1) благодаря исследованиям древних философов в языковедческую практику был введен термин «определение», или «дефиниция»; 2) уже в период античности, затем в средние века разработана структура дефиниции, определены ее основные виды и функции; 3) анализ требований, предъявляемых к формулировке правильных определений, свидетельствует о том, что в них уже были отображены все правила, встречающиеся в современных учебниках по традиционной логике; 4) исследования показали, почему теория дефиниции важна для метаязыка науки.

В дальнейшем предполагается уточнение видов дефиниций и составление лингвистической дефиниции.

Библиографические ссылки

1. **Алпатов В. М.** Теория лингвистических учений : учеб. пособие / В. М. Алпатов. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 368 с.
2. **Аристотель.** Сочинения в четырех томах. Т. 2. / ред. З. Н. Микеладзе. – М. : Мысль, 1978. – 687с.
3. **Арутюнова Н. Д.** Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М., 1982.
4. **Ахманов А. С.** Логическое учение Аристотеля / А. С. Ахманов. – М. : Изд-во социально-эконом. литературы, 1960.
5. **Войшвилло Е. К.** Логика : учеб. пособие / Е. К. Войшвилло, М. Г. Дегтярев. – М. : Профобразование, 2000. – 192 с.

6. **Галкина-Федорук Е. М.** Слово и понятие / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Учпедгиз, 1956. – 54 с.
7. **Горский Д. П.** Логика / Д. П. Горский. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1956.
8. **Ковтун Л. С.** О значении слова / Л. С. Ковтун // Вопросы языкознания. – 1955. – № 5.
9. **Колшанский Г. В.** Логика и структура языка / Г. В. Колшанский. – М. : Высш. шк., 1965.
10. **Кондаков Н. И.** Введение в логику / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1967.
11. **Кондратов Н. А.** История лингвистических учений : учеб. пособие / Н. А. Кондратов. – М. : Просвещение, 1979. – 224 с.
12. **Локк Дж.** Избранные философские произведения в двух томах. Т. 1 / Дж. Локк. – М., 1960.
13. **Ломоносов М. В.** Полное собрание сочинений. Т. 7 / М. В. Ломоносов. – М.– Л. : Изд-во АН СССР, 1952.
14. **Маковельский А. О.** История логики / А. О. Маковельский. – М. : Кучково поле, 2004. – 478 с.
15. **Милль Дж. Ст.** Система логики, силлогистической и индуктивной / Дж. Ст. Милль. – М., 1914.
16. **Попа К.** Теория определения / К. Попа. – М. : Прогресс, 1976.
17. **Попов П. С.** Значение слова и понятие / П. С. Попов // Вопросы языкознания. – 1956. – № 6.
18. **Попов П. С.** Развитие логических идей от античности до эпохи Возрождения / П. С. Попов, Н. И. Стяжкин. – М. : МГУ, 1974.
19. **Тронский И. М.** Античные теории языка и стиля / И. М. Тронский. – ОГИЗ-СОЦЭКгиз, 1936.
20. **Чупахин И. Я.** Формальная логика / И. Я. Чупахин, И. Н. Бродский. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 358 с.

Надійшла до редколегії 05.04.11

УДК 811.161.2'367

І. Ю. Кушнір

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ПРЕДИКАТИВ У СТРУКТУРІ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ

Присвячено одному з дискусійних типів складних речень – конструкціям, одна з предикативних частин яких функціонує у ролі підмета до інших предикативних частин. Основну увагу зосереджено на групах предикатів і предикативів, що структурують складні речення із взаємозалежними частинами.

Ключові слова: складне речення із взаємозалежними частинами, предикат, предикатив, підметова предикативна частина, семантико-синтаксична валентність.

Посвящено одному из дискуссионных типов сложных предложений – конструкциям, одна из предикативных частей которых функционирует в роли подлежащего к другим предикативным частям. Основное внимание сосредоточено на группах предикатов и предикативов, которые структурируют сложные предложения с взаимозависимыми частями.

Ключевые слова: сложное предложение с взаимозависимыми частями, предикат, предикатив, подлежащая предикативная часть, семантико-синтаксическая валентность.

The article deals with a discussion type of complex sentences – structures, one of the predicate parts of which functions as a predicate to the other predicative parts. The predicate groups and predicatives that structure the complex sentences with interdependent parts are focused on in the article.

Keywords: *compound sentence with interdependent parts, predicate, predicative, subjective predicative part, semantic and syntactic valency.*

Складні речення із взаємозалежними частинами донині є дискусійною проблемою в лінгвістичних описах. У традиційній граматиці їх зараховують до складнопідрядних речень. У логіко-граматичній класифікації ці конструкції розглядали як окремий тип – складнопідрядні речення з підрядними підметовими, причому підрядні частини трактували як такі, що конкретизують зміст підмета головної частини або компенсують його відсутність (М. Греч, Ф. Буслаєв, І. Чередниченко та інші). У структурно-семантичній класифікації, в основу якої покладено встановлення структурних і семантичних відношень між головною та підрядною частиною, досліджувані нами речення подають серед з'ясувальних (М. Максимов, М. Поспелов, В. Белошапкова, Н. Шведова, С. Бевзенко, К. Шульжук, А. Загнітко, М. Доленко, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська та ін.). І. Р. Вихованець речення, одна з предикативних частин яких стоїть у позиції підмета, тлумачить як окремий різновид складного речення, відмінний і від складносурядних, і від складнопідрядних, і називає їх складними реченнями із взаємозалежними частинами [3, с. 345–347]. Автор цього дослідження поділяє такий погляд. Проте детальний їхній опис і донині відсутній, тому зазначені речення потребують подальшого дослідження як із формально-синтаксичного, так і з семантико-синтаксичного поглядів.

Досліджувані речення побудовані за такою структурною схемою: одна з предикативних частин є неповною, у ній відсутній підмет, функцію якого перебирає на себе інша предикативна частина; між частинами виникає предикативний зв'язок. Як зазначає І. Р. Вихованець, предикативні одиниці в підметовій позиції не становлять підрядних частин, оскільки вони поєднані з опорним предикатом не підрядним, а предикативним зв'язком. Це непоширений різновид складних речень, що ґрунтується на структурі простого двоскладного речення, є його аналогом [3, с. 345].

Зазначимо, що І. Р. Вихованець виокремлює два типи конструкцій з підметовою предикативною частиною: а) звичайні конструкції, підметова предикативна частина яких може поєднуватися з необмеженою низкою присудків; б) специфічні складні речення, які формують дієслова типу *здається, убачається, відчувається*, предикативні слова на кшталт *дивно, зрозуміло, необхідно* тощо [3, с. 346–347]. У пропонованій статті ми детально розглянемо опорні предикати саме в реченнях другого різновиду, оскільки виокремлення їх є релевантним для розрізнення складнопідрядних речень з підрядними частинами об'єктної семантики та складних речень із підметовими предикативними частинами. Такі предикати прогнозують підметову частину своєю суб'єктною семантико-синтаксичною валентністю. Оскільки дотепер немає чіткого опису предикатів, які формують заявлені речення, **метою** цієї розвідки є аналіз семантичних груп опорних слів у складних реченнях із підметовими предикативними частинами означеного різновиду.

Обстежений фактичний матеріал засвідчує в таких реченнях дві групи опорних слів: дієслова та предикативи [11, с. 519–520] й слова іменних частин мови (іменники, прикметники), які функціонують у ролі предикатів. Зупинимось на семантичній класифікації цих опорних предикатних лексем.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виокремити кілька семантичних груп дієслівних предикатів, що формують складні речення із взаємозалежними частинами:

1) дієслова уявлення (здаватися, привидітися, показуватися, снитися, маритися, привертатися, ввижатися тощо): ... їй здавалося, що таким чином у нас виникне ілюзія наповненості готелю і ми не почуватимемося так ізольовано? (Н. Сняданко); Привиділося, що очі її мерехтіли в мороці зеленкуватим світлом (Н. Тисовська); Це так тільки показується, що Бога нема й чорта, – сказав поважно Горбатий (В. Шевчук); Марилося мені, що я колись так когось полюблю, аж земля запалає (В. Шевчук); Приверталося, що опали бджоли (С. Васильченко); Й ввижається, що там їх два (К. Бомбело);

2) дієслова інтелектуальної діяльності (думатися, міркуватися, гадатися, розумітися, пам'ятатися тощо): Часом їй думалося, що найліпше було б, коли б ховали рідних не бозна-де, а у власному обійсті... (В. Шевчук); Міркується, що почати необхідно із визначення характеру нашого сучасного суспільства, вихідного пункту його трансформації та динаміки подальшого розвитку (В. Курілло); Гадається, що ці приклади продемонстрували неможливість і небажання вітчизняних мас-медіа більш-менш докладно й об'єктивно розглядати Католицьку церкву як рівноправного партнера в розвитку сучасної європейської цивілізації (День, 31 липня 2002); ...розуміється, що час на їду в мене не пропадав дарма (Г. Квітка-Оснотиненко); Пам'ятається, що одна із зустрічей Найсвятішого Отця, що проходила в Маріїнському палаці, проводилася саме для людей цієї сфери громадської діяльності (День, 31 липня 2002);

3) дієслова передбачення, планування (прогнозуватися, передбачатися, очікуватися, плануватися тощо): Прогнозується, що сумарна потенційна виробнича потужність (включаючи плановані та перспективні виробничі центри) також зростатиме та сягне у 2015 р. рівня 117 420 тU/рік (Національна безпека: український вимір, № 3, 2009); Передбачається, що кожна з двох мега-фракцій зможе претендувати на половину уряду (Українська правда, 02 червня 2009); Очікувалося, що події в Тунісі та Єгипті призведуть до ефекту доміно (День, 8 лютого 2011); Планується, що цього року видобуток газу залишиться на рівні 2004 року і становитиме 3350,0 млн. куб. м. (День, 19 травня 2005);

4) дієслова буття та виявлення (бувати, траплятися, виявлятися, виходити, випадати тощо): Буває, що сил нема і все дарма... (В. Красноокий); Часто трапляється, що успішним протягом олімпійського циклу спортсменам на Іграх не таланить... (Українська правда, 27 грудня 2008); Виявилось, що твої дорогі, дизайнерські штани висять на тобі, як на опудалі (С. Пиркало); Отже, випадало, що Степан даремно натискав на його, Горбатого, сумління – Миколина відомства – справа особиста, а не родова (В. Шевчук); Якось так вийшло, що Мировслова з хлопцями дружила мало (В. Шевчук);

5) дієслова відчуття (відчуватися тощо): Відчувалось, що на роботу конференції впливали події на півночі Африки, революція в Тунісі та Єгипті (День, 9 лютого 2011);

6) дієслова узвичаєння (повістися, вважатися, виглядати, бачитися тощо): Відтоді їй повелося, що вони почали часто навідуватися до Білецьких і тим самим ніби підкреслювати своє особливе до них ставлення (В. Шевчук); Бачиться, що аварія не є логічним наслідком якихось стратегічних недоглядів... (Дзеркало тижня, 30 серпня 2003). Крім того, в реченнях з дієсловами вважатися, виглядати реальність повідомлюваного піддається сумніву: Сарайчик у Степана був особливий, про цей сарайчик родичі говорили захоплено й не без заздрості, але мало хто в ньому бував, Горбатий принаймні ні разу – вважалося, що Степан там орудує свої не зовсім ясні діла (В. Шевчук); Виглядало, що веб-сайт знайомств – найдешевша і найпрактичніша опція (С. Пиркало);

7) дієслова емоційного враження зі значенням здивування (*дивувати, вражати, приголомшувати, здивувати* тощо): *Дивувало, що всі тут один одного знали* (М. Беспалов); *Вражає, що ніхто з дорослих у школі села Олишівка неподалік Чернігова не звернув на підозрілого «лікаря-терапевта» уваги, натомість тривогу підняли самі школярки* (Україна молода, 22 березня 2011); *Донеччан приголомшило, що навіть голова Донецької облради Борис Колесніков несподівано заявив, що схід і захід повинні подати один одному руки...* (День, 31 серпня 2005); *Мене здивувало, що скіфський вой рече по-грецькому* (І. Білик);

8) дієслова емоційного стану зі значенням негативного впливу (*лякати, хвилювати, турбувати, страхати, жахати, тривожити, насторожувати, засмучувати, бентежити, гнітити, пригнічувати* тощо): *Олену лякало, що й вона незабаром перейде в розряд людей байдужих...* (О. Кобилянська); *Багатьох хвилює, що відбувається там, за дверима, де їхні близькі опиняються сам на сам зі своєю долею?* (Дзеркало тижня, 25 листопада 2006); *Та нас турбує, що там всередині* (Газета по-українськи, 13 червня 2007); *Нас страхає, що раптом знову нас наздожене наша минула духота* (А. Кураєв); *Мене жахає, що наші політики, наче метелики, не думають про завтрашній день* (День, 12 листопада 2005); *Тривожить, що значна частина народних депутатів відверто хизується своїм антиукраїнством...* (День, 5 лютого 1999); *Насторожує, що пан Василенко відмовив кореспонденту «України молодій» в оперативному коментарі...* (Україна молода, 24 березня 2011); *Засмучує, що останнім часом донорство в Україні занепало...* (Ваше здоров'я, 17 червня 2005); *США бентежить, що Україна постачає нафту до Югославії* (День, 27 травня 1999); *Гнітить, що Верховна Рада й досі не захистила українське друковане слово...* (День, 5 лютого 1999);

9) дієслова емоційного стану зі значенням позитивного впливу (*тішити, зворушувати, розчулювати, радувати* тощо): *Тішить, що там досі живуть чудові люди, які збирають це місто по крихітках* (День, 28 листопада 2008); *Втікача зворушувало, що ці люди, хоч і догадуються про щось, але з природної делікатності ні про що його не розпитують* (І. Багрянний); *Розчулює, що Канада переймається нашими аграрними клопатами, вдається до широкоаспектного донорства у тваринництві* (Дзеркало тижня, 6 січня 2001); *Радує, що в Україні зростає зацікавленість стародавніми ремеслами, зокрема, й виготовленням ляльок-мотанок* (День, 12 вересня 2007);

10) дієслова зацікавлення (*цікавити, зацікавити* тощо): *Людину завжди цікавило, що чекає її після завершення земного шляху, з ким перебуватиме душа в раю?* (Високий замок, 24 березня 2007);

11) дієслова сприймання (зорового, слухового, тактильного, одоративного) *бачиться, чується, відчувається*: *І бачиться, що з мріями отими Й душа моя летить із тіла геть...* (І. Франко); *І бачиться, що я в якійсь безодні, Де холод, слизь і вітер, темно скрізь, І виють звірі, люті та голодні, І стогне бір, і гіллям б'ється ліс* (І. Франко); *Мені відчувається, що весь світ починає грати спочатку на геліконах, баритонах, тромбонах патетичної симфонії, що згодом переходить на кларнети, флейти, скрипки* (М. Куліш); *За вікном нарастають звуки кінських копит і коліс; чується, що біля будинку зупинилася карета* (В. Савченко).

Обстежений фактичний матеріал дає підстави виокремити такі групи предикативів, що структурують складні речення з підметовими частинами:

1) предикативи з семантикою алогічності (*алогічно, нелогічно, безглуздо, абсурдно* тощо): *І алогічно, що в Україні досі існують «кафедри українознавства», укомплектовані фахівцями «ділової української мови», «світової» літератури й культури...* (Українознавство, 2009, № 1); *Безглуздо, що закони, які забороняють*

вбивство, самі здійснюють його (Т. Андрусак); *Чи не абсурдно, що українці дійсно вважають це нормальним?* (Високий вал, 8 липня 2006);

2) слова з семантикою важливості (відповідально, важливо тощо): *Але дуже важливо, що іноземці українського походження легко знайдуть спільну мову зі своїми вітчизняними колегами...* (Дзеркало тижня, 27 грудня 2003); *Символічно й водночас відповідально, що п'ята сесія міської ради п'ятого скликання проходила в другу річницю Помаранчевої революції, тобто в День свободи* (В. Погонська);

3) слова з семантикою впевненості (безумовно, безперечно, безсумнівно, однозначно, очевидно, ясно, зрозуміло, відомо тощо): *Безумовно, що основну межу між «законною» та «незаконною» дією проводить закон...* (Юридичний журнал, 2006, № 5); *Безперечно, що цей період характеризується двома основними категоріями: набрання нормативно-правовим актом чинності і припинення дії нормативно-правового акта* (Р. Стефанчук); *Безсумнівно, що в усі часи свого становлення та розвитку культура зумовлювалась множиною субкультур, переважальними впливами одних і войовничими, часто-густо непомітними претензіями інших* (М. Закович); *Однозначно, що члени уряду мають відповідати кожен за свою ділянку...* (День, 24 травня 2005); *Ясно, що агентська діяльність не може обмежуватися комерційним посередництвом...* (Юридичний журнал, 2007, № 9); *Цілком очевидно, що істотні розбіжності у картинах світу різних політичних сил мали своєю першопричиною протистояння «біло-блакитних» і «помаранчевих» під час президентських виборів 2004 року* (Дзеркало тижня, 1 листопада 2008); *Зрозуміло, що про первозданну природу в такому разі годі й говорити* (Дзеркало тижня, 22 вересня 2007); *Відомо, що культура виробляє людей* (День, 8 лютого 2011);

4) слова з семантикою невизначеності (неясно, незрозуміло тощо): *Неясно, що значить – загепаний? – підняв ліву брову Віталік* (В. Шевчук); *Автори документа пропонують «підвищити роль інституту контрасигнації», але зовсім незрозуміло, що розуміється під цим «підвищенням»* (Дзеркало тижня, 19 квітня 2008);

5) слова з семантикою знаковості (символічно, знаково, характерно, показово тощо): *Символічно, що цього року День Соборності збігається з 90-річчям від дня проголошення IV Універсалом Центральної Ради незалежності Української Народної Республіки* (Українська правда, 29 січня 2008); *Відрадно і знаково, що демократичні процеси, які сприяють гнучкості мислення, відкритості до нового, альтернативності поглядів у всіх сферах життя нашої країни, дали змогу досвідченому практикові поєднати наукову думку і творчий талант* (Дзеркало тижня, 26 серпня 2006); *Характерно, що поряд із спадковими крупними землевласниками Браницькими, Скоропадськими, Потоцькими виникли великі землевласники нової хвилі — Симиренки, Терещенки, Харитоненки* (О. Бойко); *Показово, що на творчій зустрічі з поетесою було чимало харківської молоді* (День, 9 лютого 2011);

6) слова з модальним відтінком байдужості байдуже, дарма, однаково: *Бо споживачеві байдуже, що камери виготовляють у Японії, Китаї чи Кореї, а помилки роблять рідні українські копірайтери* (Дзеркало тижня, 13 січня 2007); *Він ледве не біг стежкою: дарма, що прийде завчасно, дарма, що тупцюватиме на одному місці й мучитиметься...* (В. Шевчук);

7) слова зацікавлення цікаво: *Цікаво, що саамське «кий» означає не тільки воду, а й річку* (Дзеркало тижня, 29 травня 2004); *Найцікавіше, що у цей день голосно всі говорили про об'єднання і тихо та пізно роз'єднувалися* (Час, 27 січня 2011);

8) слова на позначення інтелектуальної вмотивованості (логічно, природно, правильно, істинно, напевно, точно, певне тощо): *... цілком логічно, що однією з*

нагальних потреб пересічного обивателя є вмотивований вибір найкращих і найпрестижніших (а до того ж ще й історично обґрунтованих досвідом людства) розваг, серед тих, які може запропонувати йому відповідна індустрія (День, 28 лютого 2001); Природно, що сьогодні знову досить активно обговорюються проблеми, пов'язані з феноменом помаранчевої революції (День, 9 листопада 2005); Так, абсолютно правильно, що доля інформаційного продукту, який вироблений в Україні, не перевищує третини (День, 28 березня 2008); Істинно, що усі тигри не є птахами... (В. Готинян); Напевно, що в матчі з Туреччиною, хоча й програному з рахунком 0:1, збірна України продемонструвала свій найбільш видовищний футбол (Волинь, 10 вересня 2005); Абсолютно точно, що особа жіночої статі, брр! яка викликала у вас інтерес, додаю, нездоровий інтерес, має хлопця і з ним зустрічається (В. Шевчук); Певне, що незабаром повернуться і вона з Богдасиком (О. Іваненко);

9) слова припущення (можливо, ймовірно тощо): Можливо, що точка зору, запропонована у цій статті, надто сувора і критична (Ю. Корогодський); Ймовірно, що причиною була помста за когось (О. Алфьоров);

10) предикативи з позитивним оцінним значенням (добре, гарно, славно, приємно, радісно, похвально, здорово, прекрасно, чудесно, чудово, дивовижно, неймовірно, перспективно тощо): Добре, що підполковник Красовський встиг розповісти про все Тарасові Григоровичу (О. Іваненко); Пані Зеновія наголосила: «Дуже гарно, що цей фестиваль є (І. Домарецька); Славно, що не забув надіти свого бриля. (В. Шевчук); Похвально, що індивідуальний почерк кожного з дизайнерів не розчинився в кінцевому продукті, а гармонійно поєднався з особливостями творчої манери митців (Н. Король); Дуже приємно, що потім публікації не пропадають... (День, 12 вересня 2003); Одні хвалять, інші критикують, але радісно, що хвалять саме ті, кому чесна молодь вірить... (О. Іваненко); Усе-таки здорово, що є раз на рік день, у який можна безбоязно пожартувати над власною половиною чи начальником (День, 1 квітня 1998); Прекрасно, що в нас є таке підприємство, як «Рада», яке не лише збирає, сортує, а й повертає для подальшого використання цінну сировину (Урядовий кур'єр, 31 жовтня 2006); Чудесно, що у цьому процесі спостерігається така-сяка масовість та одностайність (П. Нечитайло); Дивовижно, що про свою «законну» дружину, Джемму Донаті (шлюб відбувся через 3 роки після смерті Беатриче), матір двох його синів — Якопо та П'єтро, і дочки, Данте жодного разу не згадує у своїх творах, тоді як образ Беатриче буквально пронизує їх! (День, 21 листопада 2000); Неймовірно, що листи написала людина, яка жодного дня не вчилася в школі, а відсутність документа про освіту закрила в подальшому її дорогу до художньої освіти (Дзеркало тижня, 08 Грудня 2001);

11) предикативи з негативним оцінним значенням (прикро, кепсько, погано, недобре, жахливо, маркітно, нестерпно, несправедливо, неприпустимо тощо): Прикро, що 30 днів переговореного процесу були сконцентровані на міліні (День, 24 листопада 2007); Кепсько тільки, що наш завгосп сумує (М. Стельмах); От погано, що місяць світить (М. Стельмах); Недобре, що вони надовго залишаються без церкви (О. Попчук); Жахливо, що ця «височінь» в Києві будується на місцях стадіонів, скверів, парків, історичних пам'яток... (В. Коскін); До того ж було трохи маркітно, що дався на підмову танцюристів і музикам (Ю. Мушкетик); Йому нестерпно, що до нього приходять люди, з якими він колись спілкувався на філософські теми, і бачать у стані, коли він не може з ними розмовляти (День, 23 серпня 2002); Очевидно, несправедливо, що українські письменники дозволили відкинути поетів і письменників, які писали не українською, а іншими мовами, таких як Борис Чичібабін, Віктор Некрасов... (День, 7 травня 2008);

12) слова здивування (дивно, чудно тощо): *Аж дивно, що й вона зароблятиме якийсь гріш...* (В. Шевчук); *... і найчудніше, що моє базікання Ірці подобалося; вряди-годи вона відкидалася назад і голосно сміялася, ніби поквоктувала* (В. Шевчук); *Тому не дивно, що за наступні шість годин фактично безперервних інтелектуальних дискусій нове та цікаве для себе відкрили всі* (День, 26 березня 2010);

13) лексеми зі значенням шкодування, жалю (шкода, жаль тощо): *Шкода, що ви поспішаєте до Парижа, – призналась Марія* (О. Іваненко); *Жаль, що мені треба сьогодні виїжджати в область* (М. Стельмах);

14) окремі предикативи з різною семантикою (перспективно, дурниця, тож-бо й воно, гаразд, спасибі, хвала / слава Богу, щастя тощо): *Перспективно, що українські вчені у своєму пошуку корелюють із відомими славістичними школами...* (О. Онищенко); *– Яка дурниця, що ми не побачимось як слід, – з жалем зітхнула Марія. – Та я повернуся незабаром* (О. Іваненко); *– Тож-бо й воно, що нічим* (М. Стельмах); *Заперти було нічим хату; гаразд, що хоч до скрині замок є, а то ще й хату замикає* (П. Мирний); *Спасибі, що дрова привіз* (М. Стельмах); *Слава богу, що я не твоєї, москальської, віри!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Щастя, що не до кінця ти втратив совість* (П. Загребельний).

Отже, складні речення із взаємозалежними частинами за своєю структурою відрізняються і від складнопідрядних, і від складносурядних конструкцій. Їх формують предикати, що своєю лівобічною валентністю прогнозують підметову позицію, яку заступає не лексема, а предикативна частина. У ролі таких предикатів виступають специфічні дієслова та предикативи. У пропонованій статті лише окреслено коло цих дієслів та предикативів. Убачаємо перспективним глибоке дослідження функціонування таких предикатних лексем у структурі речень.

Бібліографічні посилання

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М., 1959. – 623 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Доленко М. Т. Сучасна українська мова / М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – К. : Вища шк., 1987. – 229 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посіб. / М. У. Каранська. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.
7. Поспелов М. С. Складнопідрядне речення і основні особливості його будови / М. С. Поспелов // Українська мова в школі. – 1953. – № 1.
8. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
9. Словник української мови в 11-ти томах. – К., 1970–1980.
10. Современный русский язык : учеб. для филол. спец. ун-тов / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.
11. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2004. – 824 с.
12. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, 1959. – 133 с.

13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видав. центр «Академія», 2004. – 408 с.

Надійшла до редколегії 07.04.11

УДК 811.111'42

Н. О. Лисенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ДОСЯГНЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ СТИСЛИХ ТЕКСТІВ

На матеріалі англомовних стислих текстів розглянуто використання граматичних засобів з метою досягнення експресивності, проаналізовано принципи функціонування таких засобів.

Ключові слова: стислий текст, компресія, експресивність, експресивні засоби, граматичні засоби.

На материале англоязычных сжатых текстов рассмотрено использование грамматических средств с целью достижения экспрессивности, проанализированы принципы функционирования таких способов.

Ключевые слова: сжатый текст, компрессия, экспрессивность, экспрессивные средства, грамматические средства.

This article deals with the analysis of grammatical means used with the aim to reach the expressiveness on the basis of English compressed texts. The main grammatical means in expressive compressed texts and the principles of their functioning are considered.

Keywords: compressed text, compression, expressiveness, expressive means, grammatical means.

У даній статті в загальному вигляді розглянуто існуючі граматичні засоби, які використовуються в стислих текстах задля досягнення експресивності останніх. Це питання є актуальним, оскільки сьогодні вивченню стислих текстів та різноманітних засобів їх створення приділяється все більше уваги лінгвістів, а також існує необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

На сьогоднішній день багато уваги лінгвістів присвячено питанню експресивності та засобів її створення в текстах. На думку Т.Г. Винокур, експресивність пов'язана зі стилістичними значеннями, що відповідають певному типу експресивної семантики, яка ускладнює лексичне або граматичне явище мови [1, с. 43]. Вивченням граматичних засобів створення експресії у стислому тексті займалися Н. Г. Калашник і Н. О. Гетьман, які пропонували розглядати компресію тексту з точки зору трьох ступенів стиснення, що відбувається і завдяки синтаксичним граматичним засобам зокрема [2].

Метою даної статті є виявлення граматичних засобів стиснення, що сприяють експресивності, та дослідження процесу функціонування цих засобів на матеріалі англомовних стислих текстів.

На морфологічному рівні для експресивних стислих текстів характерним є використання таких категорій слів, як якісні прикметники та прислівники. Такого роду прикметники та прислівники при їх вживанні можуть втрачати своє основне, предметно-логічне значення та виступати лише в емоціональному значенні підсилення якості, наприклад: *awfully nice, terribly sorry* тощо. Такі словосполучення характеризуються рисою логічного взаємного виключення понять, що створюють їх зміст. Наприклад:

Mary: John says I'm *pretty*. Andy says I'm *ugly*. What do you think, Peter?

Peter: I think you're *pretty ugly* [3, с. 221].

У даному прикладі використовується прикметник *ugly* зі значенням «потворний» та прислівник *pretty* зі значенням «достатньо, в значній мірі», який виконує функцію підсилювача значення прикметника *ugly* у словосполученні *pretty ugly*. Але спочатку слово *pretty* також вживалося в якості прикметника й мало значення «гарненький»: Мері каже, що Джон вважає її гарненькою, Енді – потворною, а потім запитує Пітера, що він про неї думає. Пітер відповів, використовуючи конструкцію *pretty* (в якості прислівника) + **прикметник / прислівник**, тобто Пітер вважає, що Мері достатньо потворна.

PUPIL: Would you punish me for something I didn't do?

TEACHER: Of course not.

PUPIL: Good, because I haven't done my homework [3, с. 190].

У наведеному контексті відсутнє будь-яке відхилення від традиційних правил граматики. За змістом цього прикладу спочатку учень запитує вчителя, чи покарають його за те, чого він не зробив (при цьому використовується минулий час Past Simple: *I didn't do*). Отримавши задовільну відповідь від вчителя, учень зізнається, що саме він не зробив: *I haven't done my homework*, тобто учень не виконав домашнє завдання (у цьому разі використовується теперішній час Present Perfect, щоб вказати на те, що дію було виконано / не виконано нещодавно). Отже використання минулого часу Past Simple в першому реченні надає такого змісту, що учень колись не зробив щось (не викликаючи підозри що саме) і чи буде його за це покарано. А вже час Present Perfect розкриває дійсний зміст питання про можливе отримання покарання – на даний момент учень не виконав домашнє завдання. Завдяки використанню різних граматичних часів та змістів, які при цьому розкриваються, досягається стилістична виразність цього тексту.

Розглянемо синтаксичні засоби. В першу чергу на цьому рівні необхідно враховувати синтаксичну синонімію, тобто передачу приблизно однакової предметно-логічної інформації різними синтаксичними конструкціями з різним функціонально-стилістичним та експресивним забарвленням і конотаціями. Синтаксичне забарвлення являє собою відхилення від загального або нейтрального використання. Серед основних синтаксичних засобів досягнення експресивності тексту, що зустрілися в розглянутих нами прикладах, можна, по-перше, зазначити інверсію, використання різних синтаксичних структур (типів речення), використання коротких речень при відповідях на питання, різновиди повторення, еліпсису, пряма мова, паралельні конструкції.

1. Інверсія. Дана синтаксична структура являє собою незвичайне розміщення елементів речення й направлена на підсилення експресивності висловлення. Відомо, що в англійському реченні кожний його член займає певне місце, яке визначається способом його синтаксичного вираження, зв'язками з іншими словами й типом речення. Інверсія – порушення звичайного порядку розміщення членів речення, в результаті якого якийсь елемент стає відокремленим і отримує спеціальні конотації емоціональності та експресивності. Інверсія визначається позицією синтаксично пов'язаних між собою членів речення стосовно один одного. Деякі зміни порядку слів змінюють синтаксичні відносини й разом з ними увесь зміст речення. Інші поєднують граматичну та експресивну функції.

Розглянемо вираз *Out of the darkness comes light* [4], який є слоганом рекламної кампанії пива Guinness Irish Stout. У ньому спостерігається інверсія присудка *comes*, що передує підмету *light*. Пиво в даному слогані порівнюється зі «світлом» і в перекладі на українську має такий вигляд: *З темряви виходить світло*. Тобто рекламоване пиво в даному випадку сприймається як щось світле й позитивне, й з

метою привертання уваги до цих якостей застосовується особливий порядок головних членів у реченні.

2. Використання різних типів речень. Певного стилістичного ефекту, експресивності або емоціонального значення можна досягти завдяки використанню тих чи інших синтаксичних структур, а саме різних типів речень (заперечні речення, риторичні питання, наказові речення). Іноді різні типи речень можуть вживатися в значеннях один одного. Наприклад, стверджувальні за формою речення можуть використовуватись як питання, якщо той, хто питає, хоче показати, що він здогадується про відповідь, яку отримає.

а) Заперечне речення є більш емоціональною та експресивною конструкцією, ніж стверджувальне речення. Будь-яке заперечення характеризується контрастом між можливим та дійсним, що й сприяє експресивному та оцінювальному ефекту. Взагалі заперечення дозволяє зробити фразу більш лаконічною.

– *So you're not going to Paris, this year?*

– *No – it's London we're not going to this year; it was Paris we didn't go to last year!* [3, с. 96].

Цей текст анекдоту повністю складається із заперечних речень. Один із учасників діалогу отримує запитання у заперечній формі: «*Так ви не їдете до Парижа цього року?*» – і вирішує відповідати в тій самій манері, використовуючи заперечення: «*Ні, ми не їдемо в Лондон цього року; в Париж ми не поїхали минулого року*». Таким чином, даний діалог відбувається в одному стилістичному звучанні з відтінками заперечення.

б) Риторичне питання, яке виконує функцію емфатичного твердження.

– *My wife used to play the piano a lot, but since the children came she doesn't have time.*

– *Children are a comfort, aren't they?* [3, с. 259].

У наведеному тексті один із співрозмовників розповідає про те, що раніше його дружина багато грала на фортепіано, але з тих пір, як з'явилися діти, в неї немає часу. Інший співрозмовник, у свою чергу, сприймає дану інформацію як позитивний фактор і тому відповідає твердженням-запитанням: «*Діти – це спокій, чи не так?*». З точки зору англійської мови, в даному випадку в якості риторичного питання використовується конструкція «розділове питання», перша частина якої це твердження, а друга – заперечення, яке тут будується за участю допоміжного дієслова із запереченням та підмета.

в) Наказові речення. Такий тип речення може передавати не спонукання до дії, а загрозу чи кепкування.

A notice was put up on the door of an office:

«If You Haven't Anything to Do, Don't Do it Here!» [3, с. 98].

Виділене речення в даному прикладі є умовним складним реченням, одна з частин якого це саме умова в теперішньому часі, а інша – наказове заперечне речення. Таке речення передає суворе прохання або застереження на дверях офісу: «*Якщо Вам нічого робити, не робіть цього тут!*». Підтекст даного повідомлення в наказовому способі полягає в тому, що тут всі зайняті, тобто не турбуйте.

3. Короткі стверджувальні або заперечні відповіді на загальні питання. Такий синтаксичний засіб часто використовується (особливо в англійській мові) з метою досягнення лаконічності, а також стисле повідомлення такого роду звучить іронічно й більш вражаюче:

Son: Dad, what is an idiot?

Dad: An idiot is a person who tries to explain his ideas in such a strange and long way that another person who is listening to him can't understand him. Do you understand me?

Son: No [3, с. 149].

4. Повторення. Це така фігура мовлення, яка полягає в повторенні звуків, слів, морфем, синонімів та синтаксичних конструкцій. В емоційно-піднесеному мовленні повторення слів зазвичай передає емоційний стан того, хто говорить, і не розраховане на створення якогось ефекту. Проте, повторення слів в авторському мовленні не є наслідком психічного стану того, хто говорить, а має за мету певний стилістичний ефект – емоційальний вплив на читача. Повторення передають значну додаткову інформацію емоційності, експресивності та стилізації й, крім того, слугують важливим засобом зв'язку між реченнями. Наведемо такий приклад:

A: I have the perfect son.

B: Does he smoke?

A: No, he doesn't.

B: Does he drink whiskey?

A: No, he doesn't.

B: Does he ever come home late?

A: No, he doesn't.

B: I guess you really do have the perfect son. How old is he?

A: He will be six months old next Wednesday [3, с. 98].

Особливою рисою цього тексту є використання повторень при відповідях на питання. Один із учасників діалогу стверджує, що має ідеального сина, тому на питання свого співрозмовника: «Does he smoke?», «Does he drink whiskey?», «Does he ever come home late?» – «Чи палить він?», «Чи вживає віскі?», «Чи приходить додому пізно?» постійно дає однакову відповідь: «No, he doesn't». – «Ні». Кумедна розв'язка з'являється тоді, коли виникає питання «How old is he?» (скільки ж років такому дійсно ідеальному синові) й коли з'ясовується, що синові лише тільки буде півроку. Призначенням повторень при відповідях на питання в даному прикладі є створення зростаючого емоційного нагнітання підтвердження факту наявності ідеального сина, але насправді призводять до підсилення ефекту обманутого сподівання.

5. Еліпсис. Такий синтаксичний спосіб компресії – це зазвичай пропущення логічно необхідних елементів речення. Цей спосіб може приймати різні форми та мати різні функції. Еліпсис слід розглядати як категорію стилістичну. Наприклад, в діалогічному мовленні ми маємо не опущення якогось члена речення, а його закономірну відсутність, тобто це не є свідомою дією. Але в літературно-книжковому або письмовому типах мовлення така відсутність якогось члена речення є опущенням, а також дією свідомою й звідси – фактом стилістики. Цей прийом склався в письмовому мовленні як засіб стислої, емоційально-забарвленої мови.

а) По-перше, це використання односкладних і неповних речень.

Advice to Persons about to Marry: Don't [3, с. 105].

У наведеному прикладі завдяки неповному реченню, яке побудоване лише за допомогою допоміжного дієслова з заперечною часткою *don't*, лаконічно та стисло передається думка-порада тим, хто збирається одружитися – «ні». У підтексті даної відповіді лежить думка – не робіть цього (не треба).

б) Номінативні односкладні речення. Такі речення мають великий експресивний потенціал, бо, зазвичай, іменник, який є головним членом таких речень, поєднує в собі образ дії: дає можливість зрозуміти значення відсутнього головного члена речення, що виражає дію, тобто компенсує відсутність присудка в реченні. Вони використовуються в будь-яких описах особливо на початку твору, в авторських ремарках на початку п'єс. Синтаксичні конструкції виконують стилістичну функцію,

бо завдяки своїй, наприклад, лаконічності пов'язані зі складом мислення в творі, з особливостями сприйняття особи, від імені якої ведеться розповідь.

В якості прикладу застосування даного експресивного засобу наведемо слоган автомобільної компанії Kia Motors: **Kia. The Power to Surprise** [4].

Номінативним односкладним у даному прикладі виступає перше речення слогана *Kia*, яке побудоване за участю іменника, що виражає назву рекламованого авто. За допомогою речення, яке складається лише з одного слова, можна зрозуміти ширший зміст даного повідомлення: рекламується відомий бренд автомобіля, який представлено з точки зору його позитивних характеристик і переваг. Додаткову інформацію можна почерпнути з наступного речення, яке входить до складу даного слогана й також є номінативним, але будується з двох елементів: іменника з визначеним артиклем – *the power* та дієслова у формі інфінітива *to surprise*. Зазначене речення можна перекласти, як «Здатність вражати», тобто перше речення надає загальну інформацію про автомобіль Kia, а друге – передає думку, що автомобіль даної марки має здатність вражати тих, хто його обирає.

в) Пропущення сполучників. Метою такого виду пропущень також є надання мовленню компактності.

A fiery tempered Southern business man wrote the following letter:

«Sir, my stenographer, being a lady, cannot type what I think of you. ___ I, being a gentleman, cannot think it. ___ You, being neither, will understand what I mean» [3, с. 117].

У даному тексті при перерахуванні думок, викладених у листі, на місці підкреслених частин можливе використання сполучника *and*, але замість нього ці думки відокремлюються за допомогою крапок і викладені у вигляді окремих речень. Зміст даного тексту полягає в тому, що бізнесмен, який відрізняється запальною вдачею, написав такого листа: «Сер, моя стенографістка, через те що вона леді, не може надрукувати, що я думаю про вас. Я, через те що я джентельмен, не можу мати таке в думках. Ви, хто не є ні тим, ні іншим (ні леді, ні джентельменом) зрозумієте, що я маю на увазі».

г) Емоційне обривання висловлення. Такий різновид еліпсиса зазвичай застосовується для передачі хвилювання того, хто говорить, або навмисно, але при цьому можливо здогадатися про зміст недоговореної частини.

– Did you pass your exam?

– Well, it was like this – you see –

– Shake! Neither did I [3, с. 62].

У даному прикладі один із учасників розмови не встигає закінчити відповідь на запитання, чи склав він іспит, через те, що інший учасник цієї розмови сприймає таку паузу при відповіді, як те, що він так само іспит не склав. Тобто тут закладено коротку відповідь – «ні».

б) Пряма мова як стилістичний прийом є узагальненням і типізацією характерних рис внутрішньої мови. Невласне пряма, яка має комунікативну функцію, якісно змінює внутрішню мову, наділяючи її цією функцією.

«Now look here», the Army doctor snapped at the recruit, «you know very well you wouldn't come to me in civilian life with a little thing like this».

«You're right. I wouldn't», replied the recruit. «I'd send for you» [3, с. 90].

Наведений вище приклад являє собою короткий текст діалогу з використанням прямої мови. Пряма мова робить даний текст експресивним та лаконічним завдяки тому, що в ньому представлено результат певних розумових зусиль: спочатку людина продумала, що саме хоче сказати, а потім висловила свою мисленево опрацьовану думку.

7) Паралелізм або використання паралельних конструкцій:

A: *When I stand on my head the blood rushes to my head, but when I stand on my feet the blood doesn't rush to my feet. Why is this?*

B: *It's because your feet aren't empty* [3, с. 105].

Своєрідність вищенаведеного прикладу полягає в протиставленні, яке супроводжується зміною додатків у реченні (*on my head – on my feet*), а також використанням спочатку стверджувальної конструкції, а потім – заперечної (*rushes – doesn't rush*). Один із учасників діалогу каже, що, коли стоїть на голові, кров лине до голови, але коли стоїть на ступнях, кров не лине до ступнів. Тут, по-перше, додаток «на голові» змінюється на додаток «на ступнях», а по-друге, з'являється заперечення «лине» – «не лине». Основними за значенням синтаксично означальними словами в цьому прикладі є дієслово *stand* – «стояти» та іменник *blood* – «кров». Експресивності цьому тексту надає відповідь іншого учасника діалогу, який пояснює проблему свого співрозмовника тим, що його ступні (скоріш за все, на відміну від голови) не є порожніми.

Таким чином, можна зробити висновки, що граматичні засоби, включаючи морфологічні та синтаксичні, відіграють особливу роль у досягненні експресивності в стислих текстах. До основних граматичних засобів досягнення експресивності, які зустрілися в наших прикладах, належать використання певних частин мови, а саме: якісних прикметників та прислівників, різних граматичних часів; інверсії, різних синтаксичних структур (типів речення), коротких речень при відповідях на питання, різновидів повторення, еліпсиса, прямої мови, паралельних конструкцій. В подальшому можливо дослідити ці та інші граматичні засоби досягнення експресивності на матеріалі різноманітних видів англомовних стислих текстів.

Бібліографічні посилання

1. **Винокур Т. Г.** Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2009. – 240 с.
2. **Калашник Н. Г.** Компресія тексту. Алгоритм реферату і анотації. Основи перекладацького реферування // Калашник Н. Г., Гетьман Н. О. Теорія та практика перекладу : навч. посібник. – Запоріжжя, 2004. – С. 103–122.
3. **Почепцов Г. Г.** Язык и юмор / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища шк., 1974. – 318 с.
4. **Database of slogans.** – Режим доступу : <http://www.textart.ru/database/slogan/list-advertising-slogans.html>

Надійшла до редколегії 28.04.11

УДК 811.111'37

Д. С. Мельник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФРЕЙМОВИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «ЄВРОАТОМ»: ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЇ (на матеріалі англомовних звітів ЄС)

Розглянуто фреймову теорію, на основі якої проведено аналіз концепту «Євратом» на матеріалі англомовних звітів ЄС, виявлено особливості його вербалізації.

Ключові слова: *концепт, концептуальний аналіз, теорія фреймів, слот, репрезентант.*

Рассмотрена фреймовая теория, на основании которой проведен анализ концепта «Евроатом» на материале англоязычных отчетов ЕС, выявлены особенности его вербализации.

Ключевые слова: концепт, концептуальний аналіз, теорія фреймов, слот, репрезентант.

The author analyses the theory of frames on the basis of which the investigation of concept “Euroatom” has been conducted on the material of English EU reports. The peculiarities of its verbalization were distinguished.

Keywords: concept, conceptual analysis, the frame theory, slot, representative.

На сучасному етапі розвитку філологічної науки актуальним є когнітивне дослідження мови, метою якого є розуміння того, як здійснюються процеси сприйняття, категоризації і осмислення світу, як відбувається накопичення знань, які системи забезпечують різні види діяльності із інформацією.

Ключовим поняттям когнітивної лінгвістики беззаперечно виступає «концепт». Поняття «концепту» в сучасній лінгвістиці набуло широкого значення за останні десятиліття в працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Найбільш повно визначення «концепту» дали відомі російські мовознавці О. С. Кубрякова, В. А. Маслова та Ю. С. Степанов. Так, за О. С. Кубряковою, концепт – це термін, який слугує поясненню одиниць ментальних та психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усієї картини світу, відображеної в людській психіці [6, с. 56]. Відомий дослідник концептів Ю. С. Степанов стверджує, що ми можемо довести свій опис усіх духовних концептів лише до певної межі, за якою знаходиться деяка духовна реальність, яка не описується, а лише переживається [8, с. 13].

Типи концептів досить різні – і за змістом, і за структурою. Однак будь-який концепт, незалежно від типу, має базовий шар. Базовий шар концепту завжди представляє собою певний чуттєвий образ. Цей образ виступає одиницею універсального предметного коду (М. І. Жинкін [3, с. 47], І. Н. Горелов [2, с. 85]), яка кодує даний концепт для мисленнєвих операцій, і тому образ може бути названий кодуємим.

І. А. Стернін виокремлює три типи концептів: однорівневі, багаторівневі та сегментні. Однорівневі концепти включають тільки чуттєве ядро, фактично – один базовий шар. Багаторівневі концепти включають декілька когнітивних шарів, які розрізняються за рівнем абстракції, що відображається ними, і послідовно нашаровуються на базовий шар. Сегментні концепти представляють собою базовий чуттєвий шар, який оточений декількома сегментами, рівноправними за ступенем абстракції [9, с. 122]. Змістовні шари концепту можуть бути виявлені через аналіз мовних засобів його репрезентації [1, с. 34].

Метою нашої статті є визначення особливостей вербалізації концепту EUROATOM у звітах Європейського Союзу. Ключовими завданнями є виокремлення рівнів реалізації даного концепту та здійснення фреймового аналізу його.

При аналізі концепту в рамках когнітивної лінгвістики послідовність дій може бути такою: виявити концепт дослідження, виявити ключові слова-репрезентанти даного концепту в мові, проаналізувати детально семантику ключового слова, яким іменується концепт. У своїй роботі ми будемо спиратися на теорію фреймового аналізу Чарльза Філмора. Ця теорія базується на ієрархічно організованій системі мовних виборів, яка узгоджується із зоровими, а також іншими видами внутрішніх розумових образів. Фрейм, у свою чергу, складається із понятійних конститuentів, які зберігають інформацію, зміст якої відображається в назві слоту [11, с. 55]. Фрейм – це багатокomпонентний концепт,

який представляє собою сукупність стандартних знань про предмет, явище або ситуацію. Він є узагальненою моделлю організації культурно зумовленого знання навколо певного концепту і формується стереотипами знань. Його можна також представити як «пучок» прогнозованих валентних зв'язків – слотів, або «векторів направлених асоціацій» [5, с. 86]. Слоти відповідають різним аспектам або параметрам, які виокремлюються на основі досвіду взаємодії людини з об'єктами даного типу [6]. Фрейм є відкритою структурою, яка може розширяти свої межі за рахунок надходження нової інформації [9, с. 73].

Важливу роль у дослідженні концептів відіграє фреймовий аналіз, оскільки кожна мовна структура співвідноситься, як правило, хоча б з одним фреймом. Фреймовий аналіз найбільш адекватний для слів з пропозиціональним типом значення, який передбачає наявність будь-якої ситуації. На теперішній час існує декілька підходів до фреймового аналізу, які передбачають певні прийоми (елімінування, модифікацію слотів і т. д.) [9, с. 75].

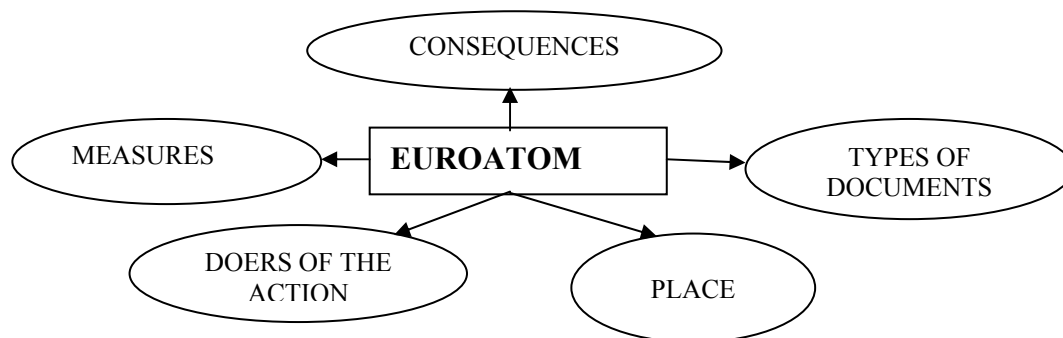
Когнітивному аналізу піддаються тексти різних дискурсів, тому вважаємо актуальним освітити один із найбільш значущих типів дискурсу сучасного суспільства – дипломатичний дискурс, який в нашій статті буде досліджений на матеріалі звітів ЄС.

В. В. Калюжна розподіляє документи міжнародних організацій за функцією й способом формування на текстові та цифрові. Текстові, в свою чергу, поділяються на інформативні, регламентуючі, підсумкові, резюмуючі. Важливо зазначити, що до інформативних документів дослідниця відносить меморандуми, записки, повідомлення, заяви, доповіді, огляди, робочі документи сесій і звіти [4, с. 6].

Звіт – це документ, метою якого є висвітлити певні питання або положення, який має узагальнюючий та заключний характер; вміщує дані про прибутки, витрати, результати діяльності організації. Звіти Європейського Союзу описують діяльність Європейського Союзу в різних сферах життя, зокрема політичній, фінансовій, правовій, соціальній, а також відбивають підсумки минулої діяльності відповідних комітетів. Таким чином, звіти Європейського Союзу концептуально вербалізують стан, шлях та перспективи розвитку Європейського Союзу в тих чи інших ключових сферах розвитку життя.

Об'єктом дослідження стали 4 звіти з впровадження статті 37 Угоди про Євроатом (1983, 1984, 1985, 1986) загальним об'ємом 228 сторінок.

Виходячи із семантичного наповнення концепту **EUROATOM**, у ході аналізу ми виділили наступні 5 слотів: «**PLACE**», «**CONSEQUENCES**», «**DOERS OF THE ACTION**», «**MEASURES**», «**TYPES OF DOCUMENTS**». Схематично їх можна представити так:

Кожен з них може бути уточнений з урахуванням того, яка додаткова фактична інформація специфікує семантику даного концепту. Виходячи з того, що місцем утворення радіоактивного бруду є заводи Європи, можна виділити слот

PLACE, в рамках якого виокремлюється група лексем, що позначають предмети, на яких утворюється радіоактивний бруд: *plant* – *завод* (*nuclear power station, nuclear fuel reprocessing plants*) і *reactor* – *реактор* (*pressured water reactor, boiling water reactor, fast breeder reactor, pressurized water reactor, boiling water reactor, advanced gas-cooled reactor*). Наведені словосполучення представлені здебільшого моделлю «прикметник + іменник + іменник» (6 одиниць), меншою мірою – моделлю «прикметник + прикметник + іменник». Незалежно від способу утворення цих словосполучень, вони, як правило, функціонують у контекстах, присвячених технічним характеристикам заводів і реакторів. Таким чином, слот **PLACE** утворюється двома підслотами: «Завод» й «Типи реакторів».

Слот **CONSEQUENCES** теж репрезентований багаторівнево і розкладається на декілька складових: **substances, process, impact, emergency situation**. Ці складові є взаємозалежними, між ними існує причинно-наслідковий зв'язок, представлений схемою нижче: утворені речовини ведуть до незворотних хімічних процесів, які, в свою чергу, мають вплив на навколишнє середовище і у випадку надлишку викликають надзвичайну ситуацію.

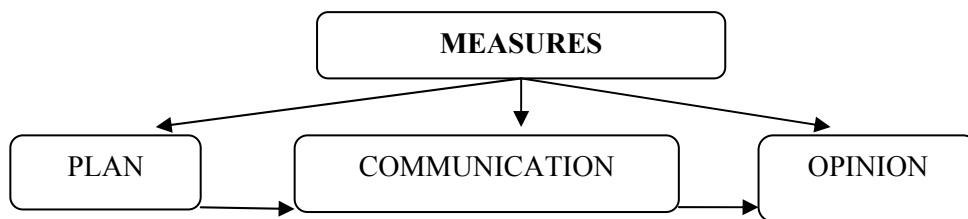
Слот **SUBSTANCES** реалізують такі лексичні одиниці, як *radioactive waste, radioactive substances, low active waste*. Слот **PROCESS** репрезентований лексемами *releases of radioactive effluent, accidental releases, radioactive contamination, release of radioactive effluents*. Слот **IMPACT** вербалізований лексичною одиницею **IMPACT** із уточнюючими визначеннями: *potential radiological impact, radiological impact*. Опис слоту **CONSEQUENCES** логічно завершується зазначенням підслоту **EMERGENCY SITUATION**, який реалізується лексичною одиницею *accident situations*. Зазначені вище словосполучення описуються схемами «прикметник + іменник», «іменник + прийменник + (прикметник) + іменник». Проаналізувавши фактичний матеріал, зазначаємо, що словосполучення першого типу використовуються для опису сполук і процесів, другого – для уточнення типів викидів.

У свою чергу, слот **DOERS OF THE ACTION** включає найменування осіб за родом діяльності: *national authorities, member state, neighbouring member state, competent national authorities*. Дані приклади демонструють, що у вирішенні проблем атомної енергетики беруть активну участь органи влади і держава, впливу з боку окремих представників не спостерігається.

У звітах спостерігаємо наявність назв великої кількості документів різних типів, що дозволяє виокремити слот «**DOCUMENTS**». Слот **DOCUMENTS** можна розподілити за жанрами: **звіти** (*subsequent report, present report*), **плани** (*disposal plans, a demanding schedule, preliminary communication of plans, definitive communication of plans*), **інструкції** (*technical clarifications, recommendations*), **двосторонні угоди** (*bilateral agreements, bilateral arrangement*). Між впровадженням планів і укладанням угод існує стадія узгодження, яка в текстах звітів має назву *stages of approval*.

У своїй діяльності Євросоюз часто зіштовхується з необхідністю вирішення різних питань, прийняття різних заходів. У процесі обговорення дискусійних моментів пропонуються різні плани, зіштовхуються різні погляди. Лексичні засоби, які беруть участь у висловленні зазначеного, дозволяють виділити слот «**MEASURES**». Отож, слот **MEASURES** репрезентований трьома підслотами **PLAN, COMMUNICATION** і **OPINION**. Лексична одиниця **PLAN** є компонентом словосполучень *to examine a disposal plan, to communicate disposal plans, to submit the plan*. Після того як плани написані, вони проходять детальне обговорення, що дозволяє виокремити ще один репрезентант слоту **MEASURES** – **COMMUNICATION**, який актуалізується в текстах угод словосполученнями *to*

communicate a project, preliminary communication, definitive communication, to lay down the procedure, to ensure communication in due time. Лексична одиниця **OPINION** вживається в словосполученнях *to formulate opinions, to deliver opinion, to publish opinions, to release the opinion, to publish opinions.*

Таким чином, фреймовий аналіз виявлених слотів, які репрезентують концепт «Євроатом», дозволив виявити параметри даного концепту в звітах ЄС, його семантичні ознаки, які формують уявлення про концепт «Євроатом» у рамках англomовних звітів ЄС з впровадження 37 Статті Угоди про Євроатом, а також особливості його вербалізації.

Бібліографічні посилання

1. **Болдырев Н. Н.** Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – Режим доступа : <http://ralk.info/index.php?module=subjects&func=listpages&subid=2>
2. **Горелов И. Н.** Вопросы теории речевой деятельности. Психолингвистические основы искусственного интеллекта / И. Н. Горелов. – Таллин : Валгус, 1987. – 432 с.
3. **Жинкин Н. И.** Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Политиздат, 1982. – 250 с.
4. **Калюжная В. В.** Стилль англоязычных документов международных организаций / В. В. Калюжная. – К. : Наукова думка, 1982. – 121 с.
5. **Красных В. В.** Виртуальная реальность или реальная виртуальность? Человек. Сознание. Коммуникация / В. В. Красных. – М. : Диалог-МГУ, 1998. – 350 с.
6. **Краткий словарь когнитивных терминов** / [Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г., Демьянков В. З., Лузина Л. Г.]. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
7. **Маслова В. А.** Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 294 с.
8. **Степанов Ю. С.** Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 3-е изд., испр., доп. – М. : Академический проект, 2004. – 991 с.
9. **Стернин И. А.** Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 182 с.
10. **Crystal D.** The Encyclopedia of the English Language / D. Crystal. – Lnd. : Cambridge University Press, 2005. – 378 p.
11. **Fillmore Ch.** Frame semantics / Ch. Fillmore // The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm. – Seoul : Hanshin Publishing Co, 1982.
12. **Huntington S.** The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order. – New York : Simon&Schuster, 1996.

Надійшла до редколегії 11.02.11

В. В. Мерінов

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДО ПИТАННЯ ПРО ГРАМАТИЧНУ СИНОНІМІЮ ЧИСЛОВИХ ФОРМ ІСТОТ-ОСІБ

Розглянуто вияви граматичної синонімії числових форм істот-осіб в іменниках сучасної української мови; проаналізовано причини та шляхи виникнення цього граматичного феномена, семантико-граматичні явища як його наслідки; подано перелік і рубрикацію відповідних іменників, наведено приклади їх функціонування в мовленні.

Ключові слова: іменник, морфологічна категорія числа, граматичне значення, граматична форма, семантична категорія, іменники-істоти, назви осіб, граматична синонімія.

Рассмотрены проявления грамматической синонимии форм числа одушевлённых существительных – названий лиц в современном украинском языке; проанализированы причины и пути возникновения этого грамматического феномена, семантико-грамматические явления как его следствие, приведены перечень и рубрикация соответствующих имён существительных, примеры их функционирования в речи.

Ключевые слова: имя существительное, морфологическая категория числа, грамматическое значение, грамматическая форма, семантическая категория, одушевлённые существительные, названия лиц, грамматическая синонимия.

The grammatical synonymy of number forms of animated Nouns that name persons in modern Ukrainian is investigated in this paper. The author analyses causes and ways of origin of this grammatical phenomenon, semantic-grammatical occurrences as its consequence, gives the list and classification of these Nouns and examples of their usage in everyday speech.

Keywords: noun, morphological category of Number, grammatical meaning, grammatical form, semantic category, animated Nouns, Nouns that name persons, grammatical synonymy.

Важливим і актуальним напрямом сучасних мовознавчих студій є «опис тих чи інших граматичних категорій за певним заздалегідь постульованим набором граматичних ознак, одні з яких визначаються як релевантні, ознакові, інші – як нерелевантні» [6, с. 5], що повною мірою стосується морфологічної категорії числа іменників. Ця морфологічна категорія, обов'язкова для всіх іменників, в українській мові характеризується опозицією «однина – множина». Відомо, що форми однини й множини мають узагальнене значення кількісної семантики, вони конкретизують його, виражаючи рахованість – нерахованість позначених іменниками предметів. І. І. Ревзін зокрема стверджує, що саме «категорія числа є провідною в семантиці іменника, оскільки 1) саме з нею пов'язане значення предметності, 2) вона організовує семантичну класифікацію іменників. Тому з погляду означуваного саме ця категорія повинна бути поставлена на чолі категоріальної ієрархії [5, с. 161]. Отже, як бачимо, морфологічна категорія числа іменників досліджувалася в традиційній теоретичній граматиці в різних аспектах, однак у сучасному українському мовознавстві сьогодні бракує спеціальних теоретико-практичних студій, присвячених дослідженню граматичних форм числа іменників – назв істот (осіб), що свідчить про актуальність цієї розвідки. Об'єктом цього дослідження є морфологічна категорія числа іменників сучасної української мови, а за його предмет правлять іменники – назви осіб та вияви граматичної синонімії числових форм у них.

Як відомо, серед іменників-істот виділяється семантичний розряд предметних імен з провідною семою «особа», який має специфічне відношення до морфологічної категорії числа. Ще О. О. Уфімцева з цього приводу зазначила: «Загаль-

ною специфічною рисою імен цього семантичного розряду є те, що вони, маючи в складі свого логіко-предметного змісту сему «конкретність», називають як окремий екземпляр цього класу, так і загальне поняття класу» [7, с. 115]. Ця риса імен осіб відображена в активізації функціонування форм однини в узагальнено-збірному значенні, яке охоплює назви осіб за місцем проживання, фахом чи тимчасовим заняттям, національністю, соціальним чи сімейним станом, відношенням до всіх видів мистецтва, спорту, хобі, духовних цінностей чи матеріального виробництва, наприклад: *харків'янин, львів'янин, німець, африканець, українець, японець, селянин, колгоспник, тваринник, рибовод, вагоновод, шахтар, споживач, продавець, покупець, городник, винороб, садівник, призовник, виборець, депутат, філателіст, фалерист, композитор, виконавець, піаніст, співак, диригент, дизайнер, актор, художник, учень, студент, аспірант, докторант, ковзаняр, лижник, спринтер, стаєр, волейболіст, активіст, ентузіаст, оглядач, коментатор, довгожитель, керівник* тощо. Оскільки чоловічий рід має відому властивість позначати особу взагалі, безвідносно до статі, то традиційно саме іменники чоловічого роду функціонують в узагальнено-збірному значенні. Певним винятком є імена, для яких у семантичній структурі провідною є фемінальна сема. Це переважно назви жінок за стосунками родичання або назви окремих професій та традиційно суто жіночих видів занять: *бабуся, дівчина, дівчинка, дочка, дружина, жінка, мати, мачуха, падчерка, прабабуся, сестра, тітка; манікюрниця, медсестра, нянька, педикюрша, покоївка, прала*.

Принагідно зауважимо, що у відомому граматичному словнику 1976 року «Грамматична правильність російського мовлення» [3] його автори-укладачі наводять досить обмежене коло іменників – назв осіб, однина яких у певних контекстах передає значення збірної множинності, – це лише близько 10 прикладів. Але мова періодичних видань, починаючи з 80-х років минулого століття й закінчуючи сучасністю, демонструє тенденцію до активізації цього процесу, що значно розширює перелік особових назв, уживаних у такому контексті. Наведемо декілька прикладів, де граматична форма однини маніфестує значення збірної реальної множинності: **Сучасний учитель** має бути всебічно розвинутою особистістю; **Наш випускник** працює по всіх куточках України; **Вихователь** сучасного дитячого садка повинен бути і лінгвістом, і математиком, і музикантом, і художником; **Тривалість життя середньостатистичного українця**, згідно з останніми дослідженнями, постійно зменшується; **Найближчим часом** обіцяємо надати **нашому читачеві** результати власного експертного дослідження; **Для юного фігуриста** існують суворі вимоги: у 6 років він має робити стрибок в один оберт, з 9 до 12 повинен освоїти подвійний стрибок, після 12 починаються потрібні і більше; **Дорослий ковзаняр** повинен тренуватися двічі на день по дві години; **Не всякий гарний лижник** може стати **гарним тренером** (з газет); **Абітурієнт** нашого факультету останніми роками дуже **слабенький**: 10 разів не підтягнеться, 1000 метрів йому важко пробігти, 100 метрів не пропливає; **Аспірант** у нас **допитливий** (з усного мовлення). Якщо в такому висловлюванні мовцеві необхідно підкреслити, що провідною є саме фемінальна сема, то в цьому разі в граматичній формі однини із значенням збірної реальної множинності з'являється іменник, для якого провідною є «жіноча» сема: **Сучасна дівчина** прагне одягатися стильно, вишукано й елегантно; **Дівчинці** у фігурному катанні складніше, оскільки в певному віці починає змінюватися фігура, і це може стати перешкодою на шляху у великий спорт (з газет). Набір лексичних сем таких особових назв досить широкий, про що згадувалося вище (зокрема це може бути приналежність до установ чи підприємств, політичних угруповань, характеристика за країною чи містом проживання тощо), однак у будь-якому разі провідною тут є сема «особа», яка й

зумовлює функціонування граматичної форми однини для вираження не лише одиничності, а й збірної множинності.

У морфологічній категорії числа іменників важливі аспекти взаємодії з лексичними значеннями, семантичними категоріями «істота – неістота», «особа – неособа» представлені не лише в тексті, «при функціонуванні словоформ, але й в окремо взятому слові» [2, с. 102]. Словоформа однини може бути граматично синонімічною формі множини в контексті, наприклад: *Джазовий піаніст вирізняється з-поміж інших своєю манерою гри; Учень музичної школи починає опановувати фортепіано з 5–6 років; Для хокеїста головне – швидкість, тому тут потрібна більш жорстка крига; GPS-навігація повинна значно полегшити роботу водія «швидкої допомоги»; Студентів допоможуть з працевлаштуванням; Чи не кожна радянська дівчинка мріяла стати якщо не артисткою чи балериною, то фігуристкою* (редактор В. М.) – пор.: *Джазові піаністи вирізняються з-поміж інших своєю манерою гри; Учні музичної школи починають опановувати фортепіано з 5–6 років; Для хокеїстів головне – швидкість, тому тут потрібна більш жорстка крига; GPS-навігація повинна значно полегшити роботу водіїв «швидкої допомоги»; Студентам допоможуть з працевлаштуванням; Чи не всі радянські дівчатка мріяли стати якщо не артистками чи балеринами, то фігуристками* (з газет). Як засвідчують наведені приклади, смислова основа в цих текстах є ідентичною, однак речення з граматичною формою однини передають значення «репрезентативної збірної одиничності» [1, с. 110], а в реченнях з формами множини на першому плані є семантика неозначеної множинності.

У назвах освітніх, лікувальних, культурно-просвітницьких, виховних, комунальних установ тощо з головним компонентом «Будинок» і залежним словом – назвою особи згадані іменники – особові назви виявляють граматичну синонімію числових форм через паралельне вживання в певних назвах граматичної форми однини, яка передає семантичне відношення «частина – ціле», або відповідної їй форми множини за однакового номінативного смислу: *Будинок актора, Будинок архітектора, Будинок дитини, Будинок колгоспника, Будинок композитора, Будинок лікаря, Будинок механізатора, Будинок тваринника, Будинок туриста, Будинок учителя, Будинок художника – Будинок офіцерів, Будинок піонерів, Будинок учених, Будинок культури ремонтників, Будинок культури харчовиків, Будинок працівників культури*. Ця тенденція поширюється й на назви такого типу з іншими головними компонентами: «Клуб», «Палац», «Станція», «Центр» тощо: *Театр-студія кіноактора, Центр матері і дитини – Інтернаціональний клуб моряків, Палац піонерів і школярів, Палац студентів, Палац культури будівельників, Палац культури залізничників, Палац культури зв'язківців, Палац культури моряків, Станція юних натуралістів, Станція юних техніків*. Наприклад: *Сьогодні в Будинку композитора зібралося більше ста вихованців музичних навчальних закладів Харкова: учнів дитячих музичних шкіл – Роганської, № 3, № 4 імені Леонтовича, № 10, № 12 імені Шульженко, № 13 імені Коляди, № 15 імені Моцарта, ліцею мистецтв № 133. Тут відбувається творче змагання юних піаністів з нагоди 200-річчя з дня народження геніального композитора Ф. Шопена* (з газети). *Під Будинком офіцерів / Каже доні мама: / – Ах, яка у цих воєнних / Золота програма!* (П. Глазовий).

Подібна закономірність спостерігається і в назвах громадських, неформальних об'єднань осіб за сімейними, фаховими інтересами та захопленнями на дозвіллі, які структурно складаються з головного слова «Клуб», «Школа», «Студія», «Гурток», «Секція» та назви особи в однині чи в множині, в абсолютній більшості випадків з препозитивним прикметником: *Клуб молодого виборця, Клуб молодого політика, Клуб молодого радіоконструктора, Клуб юного кінолога, Клуб юного*

моряка, Клуб юного оратора, Клуб юного фелінолога – Клуб автотуристів, Клуб велотуристів, Клуб колекціонерів, Клуб мандрівників, Клуб молодих літераторів, Клуб молодих політологів, Клуб юних друзів міліції, Клуб юних друзів прикордонника; Школа молодшої матері, Школа молодого перукаря, Школа юного автомобіліста, Школа юного лектора, Школа юної кравчині, Школа юної медсестри, Школа юного радиста, Школа юного рятувальника, Школа юного сандружинника, Школа юного флориста – Школа вагітних жінок, Школа юних автотомобілюбителів, Школа юних інспекторів дорожнього руху, Школа юних кондитерів, Школа юних репортерів, Школа юних фотокореспондентів; Студія юного акордеоніста, Студія юного бандуриста, Студія юного гітариста, Студія юного дизайнера, Студія юного піаніста, Студія юного режисера – Студія юних баяністів, Студія джазових піаністів, Студія естрадних співаків, Студія молодих віолончелістів, Студія молодих художників, Студія юних танцюристів; Гурток юного авіамоделіста, Гурток юного залізничника, Гурток юного перекладача, Гурток юного поета, Гурток юного судомоделіста – Гурток юних геологів, Гурток юних педагогів, Гурток юних секретарів, Гурток юних філологів, Гурток юних фотолюбителів; Секція юного важкоатлета, Секція юного лижника, Секція юного фехтувальника, Секція юного шахіста, Секція юного шашиста – Секція юних баскетболістів, Секція юних велосипедистів, Секція юних ковзанярів, Секція юних легкоатлетів, Секція юних плавців, Секція юних таеквондистів.

У назвах газетних заміток, нарисів, рубрик, статей тощо, які містять певну узагальнену інформацію про тих чи інших осіб або подають їх загальну характеристику, спостерігається значна активізація функціонування граматичних форм однини особових назв, що спричиняє досить високу частотність уживання таких форм у мові періодичної преси і є характерною рисою сучасного публіцистичного стилю української літературної мови. Так, наприклад, в україномовній періодиці ми зафіксували нижченаведені назви заміток, нарисів і статей, де назви осіб функціонують саме в граматичній формі однини, яка маніфестує значення збірної множинності: *Привіт кондуктору: піду пішки; Долю війни вирішував солдат; З турботою про покупця; Чого ніколи не можна говорити дитині; Якщо хочеш стати абітурієнтом, запишись на тестування; Бабуся жартує; Трамвай, троллейбус, пасажир...; Красуня з тавром (про новорічні ялинки); Випускник на тестування не поспішає; Безпека учня – справа батьків?; І в пацієнта є право. Тільки в нашій країні воно має бути з кулаками; Виробник – продавець – покупець. У цьому ланцюжку одні знову слабка ланка, а інші завжди залишаються крайніми; Урятувати пересічного підприємця; Піротехнік, як і сапер, помиляється лише раз; Золотий тризуб для Героя; Мисливцю на замітку; Супутник мандрівника; Що вміє дошкільник; Як стати водієм; Розмір допомоги підліткові; Роботодавець? Плати вчасно!; Товаровиробник? У базу!; Виробник чатує; Коли і прокурор безсилый; Хто захистить від... адвоката?; Медсестра – фах важливий, але непрестижний; До Бога високо, до чиновника далеко; Скільки коштує майбутній мамі її «цікавий стан»; Подаруй дитині серце; Пісня залишається з людиною; Цигарка в роті у школяра; Робочий тиждень школяра; Додаткові відпустки жінці-матері; Права членів родини садівника; Служба «Допомога сусіду»; Пішоходе, будь уважним!; Абітурієнте, вивчай і готуйся!; назви газетних рубрик: Інформація для споживача; Людина і закон; Людина і її справа; Портрет земляка; Пам'ятка виборцю; Голос виборця; Солдат Великої Вітчизняної; Нотатки оглядача; Лауреат року; Наставник року; Лікар роз'яснює, застерігає, рекомендує; Особистість крупним планом; Коментар спеціаліста; Розмова з читачем; Читач повідомляє; Колонка спортивного коментатора;*

Думка економіста; Трибуна профспілкового активіста; Розмова з письменником; Привіт, сусіде!; Консультує юрист; Школа садівника; Садівнику, городнику, твариннику, квітникарю; Поради фітотерапевта; Права молодого фахівця; Час ветерана; Виноробу; Винахіднику і раціоналізатору; Сторінка атеїста; Господині на замітку; Тобі, автолюбителю!; Пам'ятка грибнику. Також були зафіксовані аналогічні щодо функціонування граматичних значень і форм одиничні випадки, де замість назв осіб функціонують назви тварин: *І в кози свій раціон; Меню для курки; Догляд за поросям.* Ми можемо стверджувати, що в цих випадках цілком можливі прояви аналізованої граматичної синонімії числових форм, оскільки тут, на нашу думку, правомірними будуть і граматичні форми множини. Це засвідчують нижченаведені приклади (редактор – В. М.): *Долю війни вирішували солдати; З турботою про покупців; Чого ніколи не можна говорити дітям; Бабусі жартують; Красуні з тавром; Випускники на тестування не поспішають; Безпека учнів – справа батьків?; І в пацієнтів є право...; Мисливцям на замітку; Що вміють дошкільнята; Розмір допомоги підліткам; Скільки коштує майбутнім мамам їх «цікавий стан»; Цигарки в роті у школярів; Інформація для споживачів; Пам'ятка виборцям; Люди і їх справи; Солдати Великої Вітчизняної; Лауреати року; Коментарі спеціалістів; Читачі повідомляють; Розмови з письменниками; Консультують юристи; Школа садівників; Садівникам, городникам, тваринникам, квітникарям; Поради фітотерапевтів; Виноробам; Винахідникам і раціоналізаторам; І в кіз свій раціон; Меню для курей; Догляд за поросятами.* Нашу гіпотезу підтверджують і подібні приклади заголовків газетних статей і рубрик, де назви осіб, а іноді назви тварин, ужиті в переносному значенні для певної характеристики людей, функціонують саме в граматичній формі множини: *Примусити чиновників працювати може кожний; Нектар для оперних гурманів; Призовники на медкомісію не поспішають; Аграрії готують техніку; Випускники шкільні будуть складати ще й іспити?; Любителі грошей (про нумізматів); День для рідкісних пацієнтів; Надія онкохворих; Сафарі на «зайців» (про боротьбу з безквитковими пасажирами); «Листоноші» можуть опинитися за ґратами (про осіб, які передають заборонені предмети в місця позбавлення волі); Вітчизняні кардіохірурги вийшли на новий рівень; Ветерани поруч з нами; Сонце для пенсіонерів (про відпочинок літніх людей); Фрукти й овочі захищають психіку підлітків; Дівчатам про косметіку; Безробітним доручили вирощувати картоплю; Будівельники завжди були і будуть потрібні; Пільговики й автоперевізники – у юридичних «ножицях»; «Велика перерва» для майбутніх фахівців (заголовки статей) – Медики повідомляють; Лікарі застерігають; Поради психологів; Трибуна депутатів; Права інвалідів; Коментарі експертів; Консультації юристів; Люди і тварини; Шанувальникам квітів; Дітям (назви рубрик). Як і у вищенаведеному випадку, тут, на нашу думку, будуть цілком можливі прояви аналізованої граматичної синонімії числових форм, оскільки правомірними вважаємо й граматичні форми однини, і можемо навести також подібні приклади (редактор – В. М.): *Примусити чиновника працювати може кожний; Нектар для оперного гурмана; Призовник на медкомісію не поспішає; Випускник шкільний буде складати ще й іспити?; Надія онкохворого; Сонце для пенсіонера; Фрукти й овочі захищають психіку підлітка; Дівчині про косметіку; Будівельник завжди був і буде потрібний; Пільговик і автоперевізник – у юридичних «ножицях»; «Велика перерва» для майбутнього фахівця (заголовки статей) – Лікар застерігає; Поради психолога; Трибуна депутата; Права інваліда; Коментарі експерта; Консультації юриста; Шанувальнику квітів (назви рубрик).**

Грамматичні форми однини з узагальнено-збірним значенням активно вживаються в назвах довідкових видань, призначених для осіб певного фаху, підкрес-

люючи збірну множинність, наприклад: *Довідник ветеринарного лікаря*; *Довідник молодого муляра*, *Довідник радіоінженера*, *Довідник сільського будівельника*, *Довідник тракториста-машиніста*, *Довідник хірурга поліклініки*, *Настільна книга сімейного лікаря*, *Порадник профгрупорга*, *Практичний довідник лікаря-психіатра*, *Рецептурний довідник лікаря*, а також у назвах навчально-методичної літератури: *Англійська мова. 5 (6, 7, 8, 9, 10) клас. Книга для учителя*; *Маленькому піаністу* (збірка п'єс для початкового освоєння інструмента); *На допомогу лижнику-початківцю*; *Педагогічний репертуар. Хрестоматія для фортепіано учня 3–4 класів дитячої музичної школи*; *Підручник шофера 3-го класу*; *Самочителю юного гітариста*.

В одиничних випадках називання певних тривалих подій спостерігається подібне функціонування назв осіб у граматичній формі однини з підкресленим узагальнено-збірним значенням: *Курс молодого бійця*.

Принагідно зауважимо, що в разі, коли іменники – назви осіб сполучаються з кількісними числівниками (*сім піаністів*), і таке словосполучення виконує синтаксичну роль підмета, виникає проблема правильного узгодження підмета такого типу з присудком щодо числової форми: присудок слід уживати чи в однині, чи в множині: *Сім піаністів зіграло* складну п'єсу або *Сім піаністів зіграли* складну п'єсу. Цю проблему порушує й успішно розв'язує В. Ф. Жовтобрюх у монографії «Культура мови вчителя», створеній у співавторстві з О. Г. Муромцевою, даючи мовцям щодо цього низку практичних порад, зокрема: «Якщо до складу підмета входить числівник *один* (*один, двадцять один, сто один та ін.*), присудок ставиться у формі однини: *На роботу вийшов двадцять один учень*. У діловому тексті подібну інформацію можна передавати описовим зворотом: *На роботу вийшли учні в кількості двадцяти одного*, що є більш офіційним варіантом порівняно з попереднім. До складу підмета можуть входити числівники *два, три, чотири, обидва*. У такому разі присудок ставиться у множині: *Два учні написали заяви*. До складу підмета можуть входити інші числівники, починаючи з *п'ять*. У такому разі присудок може стояти як в однині, так і в множині, що залежить від деяких особливостей значення підмета. Якщо підмет називає пасивні предмети, які виступають переважно у складі нерозчленованої, цілісної групи, то присудок переважно ставиться в однині: *П'ять учителів увійшло до складу комісії*. Якщо підмет називає групу предметів, кожний з яких діє активно, то присудок ставиться переважно у формі множини: *П'ять учнів написали роботи на «відмінно»* [4, с. 103]. Отже, з огляду на значення підмета у вищенаведеному прикладі правильно буде сказати: *Сім піаністів зіграли* складну п'єсу.

Таким чином, граматична синонімія форм числа в іменників – особових назв спостерігається в таких випадках:

1. У назвах осіб за місцем проживання, фахом чи тимчасовим заняттям, національністю, соціальним чи сімейним станом, відношенням до всіх видів мистецтва, спорту, хобі, духовних цінностей чи матеріального виробництва, за приналежністю до установ чи підприємств, політичних угруповань, де словоформа однини може бути граматично синонімічною формі множини в контексті за однакового смислового навантаження: *Для хокеїста головне – швидкість* і *Для хокеїстів головне – швидкість*.

2. У назвах освітніх, лікувальних, культурно-просвітницьких, виховних, комунальних установ тощо з головним компонентом «Будинок» і залежним словом – назвою особи: *Будинок композитора* – *Будинок офіцерів*, а також у назвах громадських, неформальних об'єднань осіб за сімейними, фаховими інтересами та захопленнями на дозвіллі, які структурно складаються з головного слова «Клуб», «Школа», «Студія», «Гурток», «Секція» та назви особи в однині чи в множині, в

абсолютній більшості випадків з препозитивним прикметником: *Клуб юного моряка, Школа молодій матері – Клуб молодих політологів, Школа вагітних жінок*.

3. Граматична синонімія можлива і в назвах газетних заміток, нарисів, рубрик, статей тощо, які містять певну узагальнену інформацію про тих чи інших осіб або подають їх загальну характеристику: *Випускник на тестування не поспішає – Призовники на медкомісію не поспішають*.

Граматичну синонімію не зафіксовано в назвах довідкових видань, призначених для осіб певного фаху, де активно вживаються граматичні форми однини з узагальнено-збірним значенням, підкреслюючи збірну множинність: *Довідник хірурга поліклініки*; це характерно також для назв навчально-методичної літератури: *Хрестоматія для фортепіано учня 3–4 класів дитячої музичної школи*.

У перспективі планується подальше дослідження співвідношення граматичних значень і форм у вираженні морфологічної категорії числа іменників сучасної української мови.

Бібліографічні посилання

1. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 175 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 208 с.
3. Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи / Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. – М. : Наука, 1976. – 455 с.
4. Муромцева О. Г. Культура мови вчителя / О. Г. Муромцева, В. Ф. Жовтобрюх. – Харків : Гриф, 1998. – 208 с.
5. Ревзин И. И. Современная структурная лингвистика : Проблемы и методы / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1977. – 263 с.
6. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
7. Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.

Надійшла до редколегії 08.04.11

УДК 811.161.2'373.611

О. І. Мізіна

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ КОМПОЗИТИВ (на матеріалі ад'єктивних складнонульсуфіксальних дериватів з першим колірним компонентом)

Окреслено тенденції розвитку індивідуально-авторських новотворів (перший колірний компонент) з матеріально не вираженим суфіксом у порівнянні з відповідними узуальними дериватами, з'ясовано місце та роль нульсуфіксальних ад'єктивних композитів у сучасному українському мовленні, зокрема у поетичному дискурсі, їх дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості.

Ключові слова: *ІАН (індивідуально-авторський новотвір), первинні та вторинні кольоративи, ад'єктивний складнонульсуфіксальний композит, мотивований, напівмотивований, немотивований дериват.*

Очерчены тенденции развития индивидуально-авторских неологизмов (первый цветовой компонент) с материально не выраженным суффиксом в сравнении с соответствующими узуальными дериватами, выяснено место и роль нульсуффиксальных адъективных композитов в современной украинской речи, в частности в поэтическом дискурсе, их деривационные, структурно-семантические и функциональные возможности.

Ключевые слова: *ИАН (индивидуально-авторский неологизм), первичные и вторичные колоративы, адъективный сложнонульсуффиксальный композит, мотивированный, полумотивированный, немотивированный дериват.*

In this article the tendencies of development of individual-authors neologisms (the first colour component) with no materially expressed suffix in comparison with appropriate usual derivatives have been found out, the place and the role of adjectival composites with zero suffix in modern Ukrainian speech, in particular in the poetical discourse, their derivational, structural-semantic and functional possibilities have been cleared out.

Keywords: *IAN (individual-authors neologism), primary and secondary colouratives, adjectival composite with zero suffix, motivated, half-motivated, non-motivated derivative.*

Учені справедливо зауважують, що складні прикметники є прекрасним засобом образної передачі цілої сукупності ознак описуваних фактів, чим зумовлене широке їх використання в поетичних творах. Основоскладання – досить продуктивний спосіб творення прикметників. Серед прикметників-оказіоналізмів більше 80 % становлять композити, побудовані як за узуальними, так і за оказіональними моделями, часто своєрідні в семантичному та стилістичному відношеннях [3, с. 158–159].

Серед нульсуффіксальних похідних, що використовуються саме у поетичному дискурсі, на окрему увагу заслуговують прикметники, до складу яких входять кольороназви. У віршованих текстах ці деривати характеризуються сконденсованістю позначуваної ними ознаки. Семантична цільність у структурі нульсуффіксальних дериватів призводить до узагальнення відтінків певного кольору, що дає можливість їх стилістичного варіювання [1, с. 13–14].

Назви кольорів постійно привертають увагу лінгвістів, але незважаючи на те, що цій групі лексики в українському мовознавстві приділено значну увагу, складнонульсуффіксальні прикметникові композити з першим колірним компонентом вивчалися тільки принагідно в контексті розгляду інших проблем. Фрагментарно вони були предметом дослідження у складі метафоричних конструкцій у роботах Н. Адаш, Т. Біленко, Л. Пустовіт, Г. Вокальчук, Г. Овсійчук, О. Поліщук, О. Рудь, О. Жижомі та ін.

З іншого боку, українська мова початку ХХІ ст. переживає своєрідний «інноваційний бум», зазначають мовознавці (Є. Карпіловська, Н. Клименко, Ж. Колоїз, С. Лук'яненко, А. Нелюба, О. Стишов та ін.), що розпочався наприкінці 1980-х рр. Інтенсивність інноваційних змін у мові виявляє тенденцію до зростання, що привертає увагу дослідників. На основі різноаспектного вивчення інновацій створено низку словників нової української лексики (Г. Віняр і Л. Шпачук, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, А. Нелюба). Однак дотепер ад'єктивні індивідуально-авторські новотвори з матеріально не вираженим формантом взагалі та з першим колірним компонентом зокрема не були предметом спеціального дослідження, чим і зумовлена актуальність обраної теми.

Матеріалом для дослідження послужила картотека, укладена шляхом суцільної вибірки зі Словника української мови [11] (узуальні одиниці) та словників інновацій [2, 5, 7, 8, 9, 12] (комполітні новотвори).

Мета статті – виявити активність вживання складнонульсуффіксальних ад'єктивних індивідуально-авторських дериватів з першим колірним компонентом, специфіку їх функціонування у поетичному мовленні, дериваційні, структурно-семантичні та функціональні можливості.

Серед лінгвістів немає єдиної точки зору на окреслення лексико-семантичних груп кольоронайменувань. Більшість дослідників кольороназви поділяє на дві семантичні групи: власне кольоративи (*червоний, кораловий, блакитний* та ін.) та додаткові характеристики кольору (*світлий, темний, густий, тьмяний* та ін.). У групі власне кольоративів виділяють первинні (значення кольору є основним, прямим: *синій, жовтий*) та вторинні кольоративи (значення кольору є переносним: *вишневий, кораловий*) [6, с. 115].

Однак нас цікавить перш за все не семантика кольору, зокрема проблема первинності й вторинності кольороназв, а дериваційний процес – утворення нульсуфіксальних композитів за моделлю «П (прикметник) + І (іменник)», де прикметник є назвою кольору, тому ми відносимо до таких прикметників усі ті, що мають ядерну сему «колірна ознака» типу: *білогрудий, молочнокий, світлолиций, срібнолукий, малиновоголовий* і т. п.

Домінантними одиницями у творенні узуальних складнонульсуфіксальних ад'єктивів із першим колірним компонентом є номінації *червоний, жовтий, синій, зелений, білий, чорний, сірий*, що відображають базові колірні уявлення людини й належать до констант духовної та матеріальної культури.

Квантитативні характеристики досліджуваних складнонульсуфіксальних дериватів з першим колірним компонентом в узуальному та в індивідуально-авторському словотворі подані в таблиці.

Колоративи	Кількість досліджуваних одиниць	Кількість перших ад'єктивних основ з колірним компонентом	Кількість інших іменникових основ
Узуальні нульсуфіксальні композити з першим колірним компонентом	208	31	50
Індивідуально-авторські складнонульсуфіксальні новотвори з першим колірним компонентом	239	51	102

Узуальні складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати за значенням першого колірного компонента поділяємо на такі семантичні групи: 1) композити з власне колірним компонентом (означає кольори спектра і ахроматичні кольори: *червон(о)-, жовт(о)-, зелен(о)-, блакитн(о)- (голуб(о)-), синь(о)-, біл(о)-, сір(о)-, чорн(о)-*; 2) композити зі специфічним колірним компонентом, що позначає колір волосся, шерсті, оперення; очей, шкіри істоти (вживаються тільки з основами-соматизмами): *сив(о)-, рус(о)-, русяв(о)-, кар(о)-, риж(о)-, смагл(о)- (смагляв(о)-), смугл(о)-*; 3) композити з компонентом з ознакою подібності до кольору та блиску металу (до них можна застосувати перифраз «кольору срібла, золота, міді»): *срібн(о)-, золот(о)- (злот(о)-, злат(о)-), мідн(о)-*; 4) композити з компонентом, що позначає тон, насиченість, яскравість кольору: *блід(о)-, світл(о)-, темн(о)-, ясн(о)-*; 5) композити з компонентом, що позначає відтінки кольорів: *руд(о)-, сиз(о)-, рум'ян(о)-*; 6) композити з компонентом *ряб(о)-* («покритий плямами іншого кольору, відтінку, що вирізняються на основному фоні»), що вказує на наявність різних кольорів одночасно.

В індивідуально-авторському словотворі палітра кольорів, які передаються першим колірним компонентом, значно ширша порівняно з узуальними дериватами. На думку О. Рудь, найбільша кількість структурно-семантичних типів ха-

рактерна для прикметникових утворень з компонентами *багрян(о)-*, *червон(о)-*, *золот(о)-*, *біл(о)-*, *чорн(о)-*. Порівняно менша кількість типів – це композити із компонентами *синь(о)-*, *блакитн(о)-*, *голуб(о)-*, *жовт(о)-*, *рожев(о)-* [10].

Усі семантичні групи узуальних дериватів з кольороназвою (окрім композитів з власне колірним компонентом) в індивідуально-авторському словотворі розширюються за рахунок появи додаткових відтінків у значенні. Так, до другої групи «Композити зі специфічним колірним компонентом, що позначає колір волосся, шерсті, оперення; очей, шкіри істоти» можна ще додати основу *біляв(о)-* (у знач. «зі світлим волоссям або шерстю» – *білявочубий*), якої не існує в узуальних композитах. У третій групі «Композити з компонентом за ознакою подібності до кольору та блиску металу» зафіксовано нові кольороназви і виділено такі підгрупи: а) «Кольору та блиску металу»: *бронзов(о)-* (*бронзовом'язий*, *бронзовоперий*, *бронзовочолий*), *мідян(о)-* (*мідянолистий*, *мідянорогий*), *сріберн(о)-* (*сріберноголовий*), *сріблян(о)-* (*сріблянолистий*), *срібляст(о)-* (*сріблястолуский*), (в узуальному словотворі тільки *срібн(о)-*, *мідн(о)-*); б) «Кольору ягід»: *вишнев(о)-* (*вишневоокий*), *малинов(о)-* (*малиновоголовий*); в) «Кольору рослин чи їх плодів»: *каштанов(о)-* (*каштановокосий*); г) «Кольору їжі та напоїв»: *молочн(о)-* (*молочноокий*); г) «Кольору забарвлення шерсті або оперення тварин (масті коней) та птахів»: *ворон(о)-* (*вороноконий*); д) «Кольору явищ природи, повітряного простору»: *небесн(о)-* (*небесноокий*), *сніжн(о)-* (*сніжнокрилий*, *сніжноокий*, *сніжноперий*).

У групі «Композити з компонентом, що позначає тон, насиченість, здатність пропускати крізь себе світло, яскравість кольору» зафіксовано основи *сяйн(о)-* (*сяйноликий*); *прозор(о)-* (*прозороводий*, *прозорокрилий*), *тьмян(о)-* (*тьмяноводий*); а група «Композити з компонентом, що позначає відтінки кольорів», містить додаткові кольороназви: *багров(о)-* (*багровотілий*), *багрян(о)-* (*багряноглавий*, *багряногровий*), *брунат(о)-* (*брунатовихрий*), *пурпурн(о)-* (*пурпурноустий*), *рожев(о)-* (*рожевоперстий*, *рожевотілий*), *салатов(о)-* (*салатовочолий*). До композитів із компонентом, що вказує на різні кольори, ми додали також основу *райдужн(о)-* (*райдужнокрилий*).

Якщо в узуальному словотворі найчастотнішими компонентами кольороназвами складнонужсуфіксальних композитів є основи *чорно-* (30 одиниць); *червон(о)-*, *біл(о)-* (по 22 од.), *сив(о)-* (11 од.), *жовт(о)-* (10 од.), а до малочастотних належать основи: *блакитн(о)-*, *блід(о)-*, *голуб(о)-*, *кар(о)-* (по 1 од.), *русяв(о)-*, *смугл(о)-* (по 2 од.), то в індивідуально-авторському, за нашими спостереженнями, до найуживаніших препозиційних основ з кольоронозвою віднесено: *зелен(о)-* (29 од.), *біл(о)-* (19 од.), *чорн(о)-* (18 од.), *золот(о)-* (14 од.), *срібн(о)-*, *ясн(о)-* (по 13 од.), *злот(о)-* (11 од.). Серед ІАН зафіксовано 17 малочастотних основ-кольороназв, що вживаються лише одноразово: *багров(о)-*, *брунат(о)-*, *вишнев(о)-*, *каштанов(о)-*, *малинов(о)-*, *молошн(о)-*, *небесн(о)-*, *пурпурн(о)-*, *райдужн(о)-*, *русяв(о)-*, *салатов(о)-*, *сід(о)-*, *сріберн(о)-*, *сріблян(о)-*, *срібляст(о)-*, *сяйн(о)-*, *тьмян(о)-*.

Серед других основ складнонужсуфіксальних композитів в узуальному словотворі найпродуктивнішими є іменникові компоненти *-лиций*, *-носий* (по 12 основ), *-крилий* (11 основ), *-волосий* (10 од.), *-бородий*, *-листий*, *-головий* (по 9 од.), а малочастотними – іменникові основи: *-вітий*, *-губий*, *-деревий*, *-зерний*, *-козачий*, *-копитий*, *-лапий*, *-ликий*, *-мундирий*, *-рилий*, *-рукий*, *-черевий*, *-ший* (по 1 од.); *-зубий*, *-кудрий*, *-мордий*, *-пикий*, *-рогий*, *-ротий*, *-тілий*, *-хвостий*, *-шерстий* (по 2 од.).

В складнонужсуфіксальних ІАН серед іменникових постпозиційних компонентів найуживанішими є основи *-крилий* (10 од.), *-чолий* (8 од.), *-зерний*,

-лисий (по 7 од.), **-лиций, -перий, -рукий, -тілий** (по 6 од.), що, напевне, пояснюється поетикою образу, створюваного відповідними предметами – *крило, чоло, зерно, листя, лице, перо* тощо. В узуальних композитах поширені іменникові композити *ніс, волосся, борода, голова*, хоча відзначається і спільна іменникова база (*лице, крило, листя*), мотивована екстралінгвальними чинниками. Малочастотні, тобто вжиті лише один раз: **-березий, -брисий, -вербий, -вершечкий, -вихрий, -вічий, -воротий, -вусий, -глибий** (від *глиба*), **-глухий** (від *глум*), **-грекий, -давній** (від *давнина*), **-думий, -китий** (від *кита* (діал.), *китиця*), **-коній, -край, -кроний, -лебедий, -лезий, -лобий, -лучий, -м'язий, -митрий** (від *митра*), **-носий, -перстий, -ликий, -поясий, -ризий** (від *риза* (церк.)), **-рухий, -рясий, -столий, -стріхий, -сяйвий, -травий, -хвилий, -хмарий, -хрестий, -цвітий, -цеглий, -чадий, -чреслий** (ц.-с. *стега*), **-шерстий, -шибий, -шпачий, -щокый, -ярий** (від *яр*) і т. п. (усього 47 основ).

Малочастотність іменникових основ в індивідуально-авторському словотворі набагато більша, ніж в узуальному, що відбиває прагнення автора до поетичної креативності, оригінальності образу. Серед них особливу увагу привертають основи абстрактних іменників, які на перший погляд і не могли б сполучатися з кольоронозвучаннями (**-глухий, -думий**). Оказіональність дериватів і пояснюється порушенням словотвірного типу «назва кольору + назва конкретного іменника, носія кольору».

За значенням постпозиційного компонента досліджувані нами складнонужсуфіксальні одиниці поділяємо на дві семантичні групи: 1) в основі яких закладена назва соматичного поняття, що вказує на ознаку за віднесенням до істоти (людини або тварини); 2) композити, другий компонент яких має в основі назву не-соматичного поняття.

З-поміж 50 других іменникових компонентів узуальних складнонужсуфіксальних композитів переважають ті, в основі яких закладена назва соматичного поняття (39 основ), решту (12 основ) складають деривати, другий компонент яких має іншу семантику і належать до обох семантичних груп.

В індивідуально-авторському словотворі, на відміну від узуального, зі 102 зафіксованих основ сему «соматичне поняття» мають 47 основ, «несоматичне поняття» – 55 од., з узуальними складнонужсуфіксальними дериватами збігаються лише 6 основ (**-вітий, -водий, -зерний, -зорий, -корий, -лисий**), але переважають оказіональні іменникові компоненти, що зафіксовані лише одноразово: **-березий, -блудий, -вербий, -вершечкий, -весний, -вихрий, -воротий, -глибий, -глухий, -горбий, -горий, -грекий, -давній, -думий, -квітий, -китий, -коній, -край, -кроний, -лебедий, -лезий, -лукий, -лучий, -митрий, -небий, -поясий, -ризий, -росий, -руслий, -рухий, -рясий, -силий, -сльозий, -снігий, -стеблій, -стріхий, -сяйвий, -хвилий, -хлібий, -хмарий, -хрестий, -цвітий, -цеглий, -чадий, -шаний, -шибий, -шпачий, -ярий** (48 основ).

До індивідуально-авторських складнонужсуфіксальних дериватів належать, з одного боку, композити, в яких комбінуються основи за узуальними зразками, наприклад, *біловітий шал, білогуба коняка, білолиста верба, білоногий олень, блакитнозора ніч, жовтоволоса дівчина* і т. п.; а з іншого – композити, в яких незвичайно поєднані основи: *блакитноплечий я, сніжнокрила пристрасть, ясминногруді діви, вогняногровий кінь-дикун, ясноглаве місто* тощо.

Композити з першим колірним компонентом, так само як і решту досліджуваних складнонужсуфіксальних одиниць, можна поділити за встановленням відношень між похідним словом і його твірною основою на семантично **мотивовані, напівмотивовані та немотивовані** деривати [4, с. 51–52].

До **мотивованих** відносимо композити, що вільно описуються перифразою «з І (О. у прямому значенні) певного кольору (що є основним, прямим (так звані «первинні кольори»); специфічний колір частин тіла істоти; тон, насиченість, яскравість кольору; відтінки кольорів; різні кольори)», наприклад, **чорнобривий парубок** – «парубок з чорними бровами», **русоволоса дівчина** – «дівчина з русим волоссям», **сизокрила птаха** – «птаха з сизими крилами», **рябодзьоба качка** – «качка з рябим дзьобом» і т. п.

До **напівмотивованих** дериватів належать композити, в яких перший колірний компонент має вторинне значення, тобто виражає ознаку подібності до кольору та блиску інших предметів – металів, ягід, рослин, їжі, явищ природи і т. п.). Для перифразування таких дериватів потрібні додаткові слова, що не фіксуються в основі деривата, наприклад, **срібнокоса мати** – «мати з волоссям сивого кольору, схожим на срібло».

Немотивовані нульсуфіксальні деривати з першим колірним компонентом не перифразовуються співвідносними з основами композита словами, наприклад, **міднолоба людина** – «безглуздо вперта, тупа, закомплексована людина». Метафорична асоціативна мотивація побудована на порівнянні порожнього мідного посуду, міцного й гучного, з лобом (вмістилищем розуму) – пустий лоб, як порожній мідний посуд.

Більшість постпозиційних компонентів складнонульсуфіксальних індивідуально-авторських дериватів з першим колірним компонентом має в основі назву соматичного поняття, яка вказує на ознаку за віднесенням до істоти (людини або тварини).

Серед індивідуально-авторських складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів з першим колірним компонентом та другою іменниковою основою з семою «соматичне поняття», як і в узуальному словотворі, мотивовані деривати мають сему «зовнішній вигляд людини» і вступають у дистрибуцію з іменниками, які теж номінують людину (наприклад **багрянолиці молодці** (Максим Розумний), **білоперса жінка** (Н. Мориквас) [2, с. 119], **блакитноплечий я** (Юрко Позаяк), **рудокоса мавка** (В. Стус) [9, с. 107], **синьогуба русалка** (О. Ірванець) [8, с. 156], **чорнорогий звір** (В. Барка) [9, с. 64], **ясноперста Еос** (М. Рильський) [2, с. 491] тощо). На ознаку за віднесенням до тварини вказують такі мотивовані композити-новотвори: **багряногріві коні** (В. Сосюра) [9, с. 80], **блакитногруді птиці** (Б. Рубчак) [2, с. 121], **жовтошкурі рисі** (Д. Павличко) [9, с. 177], **зеленогріві коні** (Н. Кашук) [9, с. 80], **рожевотілий кінь** (М. Бажан) [9, с. 80–81], **рудохвостий віл** [6, с. 27], **сірогрудий птах** (М. Тимчак) [8, с. 157] і т. п.

Серед мотивованих індивідуально-авторських дериватів з кольороназвою у першій основі та з компонентами, в основі яких лежить назва несоматичного поняття, крім тих тематичних підгруп, що виділені в узуальному словотворі, а саме: 1) композити за віднесенням до кольору частини рослини: **зеленостеблий мак** (М. Сингаївський) [9, с. 108], **червонокиті ягоди** (С. Гординський) [9, с. 249], **чорновершечка гречка** (А. Малишко) [9, с. 40]; 2) композити за віднесенням до колірних ознак ландшафту: **білосніга Росія** (М. Тимчак) [8, с. 70], **зеленогорбий Печерськ** (І. Калинець) [9, с. 145], **зеленоросі Казари** (С. Бурлаков) [7, с. 36], **рудогорбий Самарканд** (М. Бажан) [9, с. 187], **ясновербі плавні** (М. Зеров) [2, с. 489], **ясноводий Дніпро** (Яр Славутич) [5, с. 166]; 3) композит за віднесенням до природних явищ (неба, зорь): **блакитнозора ніч** (Д. Павличко) [9, с. 129]; виділяємо додаткові тематичні підгрупи, а саме композити: 1) за віднесенням до одягу: **темношатий герой** (Ю. Клен) [2, с. 444], **чорноризий піп** (В. Барка) [9, с. 147], **чорнорясі невдахи** (С. Бабій) [8, с. 177]; 2) за віднесенням до частин споруд і буди-

вель: *голубостріха оселя* (В. Барка) [9, с. 137], *червоноцеглий дім* [9, с. 51]; 3) за віднесенням до предметів побуту: *білочадий смолоскип* (Ю. Клен) [2, с. 119].

Перша частина напівмотивованих ІАН з семою «соматичне поняття» у другому компоненті так само, як прикметникова основа-кольороназва узуальних дериватів, може вказувати на подібність до кольору металів (золота, міді, срібла), наприклад *злотобородий князь* (М. Бажан) [9, с. 83], *золотолускі рибоньки* (Б.-І. Антонич) [2, с. 232], *золотохвості гадюки* (М. Драй-Хмара) [2, с. 233], *золотошкурі ацтеки* (Ю. Клен) [2, с. 233]; *сріблястолуский дракон* (Б.-І. Антонич) [2, с. 426], *срібнобровий гуцул* (П. Воронько) [9, с. 42] тощо.

Серед напівмотивованих індивідуально-авторських дериватів (на відміну від узуального словотвору) зафіксовано композити з першим колірним компонентом, що вказує на подібність кольору соматизмів до: 1) кольору рослин чи їх плодів: *каштановокоса поетеса* (П. Тичина) [2, с. 242], *яминногруді діви* (М. Бажан) [2, с. 489]; 2) кольору їжі та напоїв: *молочнооке лошатко* (Г. Світлична) [2, с. 284], *молочноока сестра Люся* (Б. Нечерда) [2, с. 284]; 3) кольору неба, снігу: *небесноока птиця* (І. Драч) [2, с. 295], *сніжноперий голуб* (М. Рильський) [2, с. 412]; 4) кольору вогню (червоний із відтінком полум'я кольором): *вогняногровий кінь-дикун* (Д. Павличко) [5, с. 30].

Друга композитна основа напівмотивованих індивідуально-авторських новотворів може мати у другому компоненті сему «несоматичне поняття» й означувати зовнішній вигляд рослин, міст, будівель, місяця, зорь і т. п. за подібністю до кольору частини тіла істоти: *багряноглаве місто* (А. Малишко) [9, с. 116], *багряноглава столиця* (А. Малишко) [9, с. 214], *ясноглаве місто* (В. Сосюра) [9, с. 116–117]; *багровотілі плити* (М. Бажан) [9, с. 152]; *зеленорогий місяць* (О. Гончар), *прозорокрила зірка* [9, с. 69], *яснорога зоря* [9, с. 71]; *чорнотіла земля* (А. Малишко) [9, с. 67] і т. п.

До напівмотивованих відносимо також індивідуально-авторські композити, в яких обидві основи означають подібність – препозиційна до кольору та блиску металів, ягід, а постпозиційна – до частин тіла істоти: *злоголовий соняшник* (В. Сосюра) [9, с. 208]; *малиновоголові буряки* (М. Вінграновський) [12, с. 92], *вишневоокі мальви* (Д. Павличко) [2, с. 142]; *сніжнооки айстри* (М. Рильський) [2, с. 412]. Це свого роду антропоморфологізація образів.

Перша прикметникова основа-кольороназва в ІАН з семою «несоматичне поняття» у другому компоненті може вказувати на подібність 1) до кольору металів: *злотолуче сонце* (В. Пачовський) [9, с. 206–207], *злотостеблі ниви* (М. Рильський) [9, с. 128], *міднокорі сосни* (М. Сингаївський) [9, с. 209], *сріблянолисті осики* (В. Сосюра) [9, с. 138], *срібнохвилі русла* (Б.-І. Антонич) [2, с. 428], *срібнозорії хвилі* (Х. Алчевська) [9, с. 229–230] (у значенні «хвилі, що кольором та блиском нагадують срібло й зорі») тощо; 2) до забарвлення кольору волосся людини: *сиволіста смерека* (М. Вінграновський) [12, с. 133], *сиворосий день* (С. Бабій) [8, с. 156] (у цьому разі теж спостерігаємо антропоморфологізацію образів).

Як в узуальному словотворі, так і серед індивідуально-авторських новотворів виявлена невелика кількість немотивованих складнонульсуфіксальних дериватів з першим колірним компонентом, що не перифразовуються співвідносними з основою словами. Оскільки при творенні індивідуально-авторських семантично немотивованих дериватів кожного разу виникає новий образ на ґрунті індивідуалізованих метафоричних асоціацій, то утворити лексико-семантичні групи досить складно. Зокрема немотивованими дериватами вважаємо композити з семою «соматичне поняття» у другому компоненті в новій дистрибуції з іменниками-назвами різної семантики, що залежно від контексту набувають нових переносних образних значень, завдяки композитам досягається ефект ожив-

лення неістот (персоніфікація), наприклад: *багрянокосі блискавки* (А. Малишко) [9, с. 14, 49], *багряноокий ліхтар* (Л. Косановська) [7, с. 16], *блакитнокрилий Дніпро* (М. Рильський) [2, с. 121], *бронзовотілий бовван* (О. Дробаха) [7, с. 14], *зеленоглава нива* (А. Малишко) [9, с. 128], *пурпурноуста зірка* (В. Барка) [2, с. 372] і под.

Як справедливо зауважує Т. Біленко, аномативні деривати з нульовим суфіксом дозволяють актуалізувати ті чи ті аспекти дійсності, характер певного явища... Нульовий афікс сприяє збагаченню лінгвообразної системи яскравими аномативними нульсуфіксальними утвореннями, які варто зарахувати до специфічних неправильностей. У поезії вони такі ж важливі, як і нормативні лексеми, оскільки є носіями не лише нової семантичної ідеї, а й особливої виразності, експресивності [1, с. 7–8].

Кількість немотивованих індивідуально-авторських новотворів із першим колірним компонентом та семою «несоматичне поняття» у другому – незначна, вони набувають різноманітних переносних значень, що ґрунтуються на метафорі, наприклад: *синєблузе лице* (М. Хвильовий) [5, с. 136] (ключове слово епохи після 1917 р., що вказувало на пролетарське походження, означувало робітників фізичної праці).

О. Жижом зазначає, що словотвірний принцип у цих випадках загально-прийнятий, новизна має не морфологічний, а семасіологічний характер, тобто традиційність властива лише структурній побудові таких слів, оригінальним виступає семантичний бік твірних основ, їх змістова неспіввіднесеність. Звичайно складні прикметники компонуються з двох твірних основ. Автори поетичних творів нерідко порушують взаємозумовленість компонентів у складних прикметниках, поєднуючи складові у такий спосіб, що існування другого не зумовлене першим, тобто в узуальному мовленні перший компонент закономірно спричиняє появу другого, а в новотворах цей другий компонент цілком несподіваний. Завдяки такому поєднанню складових частин, письменники утворюють місткий художній образ [3, с. 158–159].

Складні прикметники – це вдалий засіб передачі цілої сукупності ознак тих фактів, про які йдеться в поезії, тому автори й звертаються до подібних утворень, бо, як правило, корпус узуального тезаурусу не може задовольнити потреби поетів у створенні оригінальних поетичних образів. Утворення такого типу мають один опорний компонент, в якому міститься основне значення всього композита, а другий зазвичай стоїть у постпозиції, уточнює значення основного і залежить від нього.

Отже, здійснений аналіз складнонульсуфіксальних прикметникових дериватів з першим колірним компонентом в індивідуально-авторському словотворі української мови виявив такі тенденції розвитку системи ІАН:

- палітра кольорів, передаваних першим колірним компонентом, в індивідуально-авторському словотворі значно ширша порівняно з узуальними дериватами;
- в індивідуально-авторському словотворі найуживаніші препозиційні основи з семантикою кольору *зелено-, біло-, чорно-, золото-, срібно-, ясно-, злото-*, натомість в узуальному словотворі найчастотнішими є основи *чорно-, червоно-, біло-, сиво-, жовто-*;
- серед ІАН зафіксовано 17 малочастотних основ-кольороназв, що вживаються лише одноразово, а серед узуальних – лише 4;
- з-поміж других іменникових компонентів узуальних складнонульсуфіксальних композитів переважають ті, в основі яких закладена назва сома-

тичного поняття, решту складають деривати, другий компонент яких має іншу семантику, в ІАН, навпаки, – переважають основи з семою «несоматичне поняття»;

– за встановленням семантичних відносин між похідним словом і його твірною основою складнонульсуфіксальні композити з першим колірним компонентом можна поділити на мотивовані, напівмотивовані та немотивовані деривати;

– і в узуальному, і в індивідуально-авторському словотворі переважають мотивовані та напівмотивовані композити, однак серед ІАН виділяється група okazіональних утворень як результат порушень норм словотвору;

– значна кількість складнонульсуфіксальних дериватів з першим колірним компонентом та з семою «соматичне поняття» у другому компоненті, сполучаючись з іменниками-абстрактними назвами, а також такими, що номінують явища природи, топонімами назвами тощо, залежно від контексту реалізують нове переносне образне значення – «оживлення» неживого, набуваючи в кожному разі різних значеннєвих відтінків, поповнюючи корпус епітетів;

– серед ІАН існує тенденція до okazіональної сполучуваності, яка полягає в незвичному поєднанні композита з іменником-дистрибутом, що породжує яскраву образність;

– нульовий афікс сприяє збагаченню образної системи поетичної мови яскравими композитними утвореннями, що є носіями не лише нової семантичної ідеї, а й особливої художньої виразності.

Передбачено в перспективі проаналізувати тенденції розвитку системи індивідуально-авторських композитів на матеріалі ад'єктивних складнонульсуфіксальних дериватів з першим числівниковим та прикметниковим компонентом іншої семантики.

Бібліографічні посилання

1. Біленко Т. Г. Поетика нульсуфіксації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Г. Біленко. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : Науково-вид. центр «Перспектива», 2004. – С. 94–491.
3. Жижома Оксана. Роль okazіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу / Оксана Жижома // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Вип. 18. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – С. 156–161.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
5. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотворчий словник okazіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ «ЯВВА», 2003. – 168 с.
6. Кудря Оксана. Похідні ад'єктивні одиниці зі вторинним кольоративним значенням в українській та англійській мовах : семантичні групи та механізми їх словотворення / Оксана Кудря // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Вип. 18. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – С. 114–118.
7. Нелюба А. М. Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) : словник / А. М. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філол. товариство, 2010. – 116 с.
8. Проблеми й перспективи авторської лексикографії. «Регіональний» словник поетичних неолексем (Рівненщина) / Відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Вид. 2-е, випр. і доп. – Острого : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – 192 с.
9. Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників / О. М. Рудь. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – 270 с.
10. Рудь О. М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українській поетичній мові ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01

«Українська мова» / О. М. Рудь. – К., 2002. – 21 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/6081.html>.

11. **Словник української мови** : [в 11 т.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

12. **Словотворчість шістдесятників**. Ліна Костенко. Микола Вінграновський : зб. наук. праць / відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – 178 с.

Надійшла до редколегії 6.04.11

УДК [811.161.1 + 811.161.2]’27

Л. С. Москаленко

Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования

РУССКО-УКРАИНСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ И ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВОГО ВАРИИРОВАНИЯ

Присвячено проблемі формування українського варіанта російської мови; розглянуто явище інтерференції російської та української мов як одна з умов формування особливої форми мови в Україні.

Ключові слова: інтерференція, український варіант російської мови, русофонія, варіювання мови, варіант мови.

Посвящена проблеме формирования украинского варианта русского языка; рассмотрено явление интерференции русского и украинского языков как одно из условий формирования особой формы языка в Украине.

Ключевые слова: интерференция, украинский вариант русского языка, русофония, варьирование языка, вариант языка.

The article deals with the problem of forming the Ukrainian variant of Russian. It examines the phenomenon of interference between the Russian and Ukrainian languages as a condition of a forming a special form of language in Ukraine.

Keywords: interference, Ukrainian versions of Russian, russophonie, varying of language, variety of language.

После распада СССР и образования независимых государств статус русского языка изменился. Сегодня русский языке принято рассматривать в качестве полинационального, то есть «имеющего несколько центров развития, в которых формируются так называемые национальные варианты с собственными нормами, собственными языковыми процессами и с равноправным статусом» [5, с. 32]. В лингвистике достаточно глубоко изучены национальные варианты таких языков как английский, испанский, немецкий, французский и т. д. Полинациональный характер русского языка только начинает изучаться и еще не является общепризнанным.

Описание варьирования русского языка становится одной из актуальных проблем современной русистики. Возникновению новых форм существования русского языка посвящены работы таких ученых, как А. Н. Рудяков, Е. А. Журавлева, В. Ю. Михальченко, Ю. В. Дорофеев, И. Н. Кошман и др.

А. Н. Рудяков предлагает концепцию устройства Русофонии «как глобального русскоязычного мира, единственным интегрирующим фактором которого является использование русского языка как средства социального взаимодействия» [10, с. 8]. Русскоязычный мир, согласно этой идее, представляется в виде организованного множества национальных вариантов русского языка, активно

взаимодействующих с другими организованными множествами национальных вариантов иных языков. Основными составляющими этой системы являются центр, ядро и периферия. Центром выступает основной вариант русского языка – российский, ядерную часть составляют варианты русского языка в странах, использующих для осуществления социального взаимодействия русский язык наряду с национальным языком, то есть в Украине, Белоруссии, Казахстане и других странах СНГ. Периферийную зону составляют все те, кто в той или иной степени владеет русским языком [10, с. 15–16].

Согласно концепции А. Н. Рудякова, русский язык выступает инвариантом (противопоставленным другим инвариантам, таким как английский язык, украинский язык, немецкий язык и т. д.), который реализуется множеством вариантов (российский, украинский, белорусский, казахстанский и т. д.). «Позициями» выступают государства: Россия, Украина, Белоруссия, Казахстан и многие другие [10, с. 13].

Русский язык, функционирующий в Украине, таким образом определяется как региональный или национальный вариант русского языка. Придерживаясь точки зрения А. Н. Рудякова, будем называть его украинским национальным вариантом русского языка. Это дает основания говорить о возникновении новой формы языка. В связи с этим возникает вопрос о правомерности рассмотрения языковых изменений, происходящих в русском языке Украины, только в качестве результата русско-украинской интерференции.

Учитывая все сказанное, **целью** данной статьи становится рассмотрение русско-украинской интерференции как условия варьирования русского языка.

Поставленная цель предполагает решение следующих **задач**: характеристика русско-украинской интерференции и установление ее этапов, определение процессов, влияющих на варьирование русского языка в Украине.

Русский и украинский языки на протяжении веков находятся в тесном взаимодействии, что приводит к проникновению элементов украинского языка в русский и наоборот, т. е. к русско-украинской интерференции. Большой энциклопедический словарь дает следующее определение интерференции: это «взаимодействие языковых систем в условиях двуязычия, складывающегося либо при контактах языковых, либо при индивидуальном освоении неродного языка; выражается в отклонениях от нормы и системы второго языка под влиянием родного» [15, с. 197].

В лингвистике существует две концепции рассмотрения правильности или ошибочности речевых фактов: нормативная и функциональная. Согласно нормативной концепции, «ошибочно то, что выходит за рамки коллективной нормы», согласно функциональной – «ошибочно то, что не соответствует заданной функции (напр.: ясности, экономии, экспрессивности и т. д.)» [13, с. 17]. Приведенное определение интерференции представляет собой нормативный подход к языку; языковые изменения понимаются как несоответствие норме. Принимая в качестве ведущего функциональный подход, будем говорить о результате интерференции не как об отклонении от нормы, несоответствии норме, а как о соответствии или несоответствии определенной функции, им установленной.

Взаимодействие русского и украинского языков происходит, главным образом, в Украине и предопределяется, прежде всего, контактами русского и украинского народов. Взаимные контакты наций и народностей являются одним из важнейших «внелингвистических факторов, влияющих на развитие и взаимодействие их языков» [2, с. 76].

Условно процесс русско-украинского взаимодействия можно разделить на три периода: досоветский, советский и современный. Каждый из них отличается характером взаимодействия.

В Российской империи основным языком был русский, функционирование украинского языка ограничивалось бытовым общением, в связи с чем у него не было возможности активного развития. Но тем не менее украинский язык оказывает влияние на русский. В досоветский период были написаны первые труды, посвященные интерференции русского и украинского языков (В. Долопчев. Опыт словаря неправильностей в русской разговорной речи (преимущественно в Южной России). – Одесса, 1886; К. П. Зеленецкий. О русском языке в Новороссийском крае. – Одесса, 1855 и др.). Уже в них отмечаются изменения в русском языке на всех языковых уровнях. Эти явления носят ограниченный характер, поскольку распространены только в разговорно-бытовой речи на территории непосредственного контакта этих языков.

В советское время продолжается и усиливается процесс взаимодействия русского и украинского языков. Русский язык меняет статус государственного на статус языка межнационального общения. Украинский язык становится национальным языком УССР и получает все условия для свободного существования и развития. Это, соответственно, приводит к равноправному параллельному использованию двух языков на одной территории. Как отмечают советские исследователи, сформировалось органическое двуязычие, то есть функционирование во всех сферах наряду с языком республики также русского языка как средства межнационального общения и единения народов СССР, которое способствует изменению процесса взаимодействия языков, его усилению [1; 2; 6 и др.].

Русско-украинское языковое взаимодействие становится частью всесоюзного национально-русского (украинско-русского, белорусско-русского, казахско-русского, узбекско-русского и т. д.) взаимодействия, характеризующегося взаимообогащением всех контактирующих языков. Во взаимодействии языков, как правило, видели их взаимообогащение, то есть «усвоение определенных лексических элементов, усиливавших выразительные возможности языков» [1, с. 158], являвшееся двусторонним процессом, при котором обогащаются все контактирующие языки, хотя объем вклада может быть неодинаков. Так, в русский язык входят некоторые слова из украинского, которые впоследствии воспринимаются как нейтральные: *житниця, хата-лаборатория, дивчина, доярка, сечка, парубок, чувство семьи единой, партия ведет* и др. По образцу украинского слова *хлебороб* образованы русские названия *хлопкороб, огнероб*. Под влиянием украинского языка расширяется значение суффикса **-щин- (-чин-)**, он употребляется в географических наименованиях типа *Орловщина, Смоленщина* и т. п. [1; 2; 6 и др.].

Однако взаимодействие, помимо обогащения, рассматривалось и в качестве отрицательной интерференции: «В результате взаимодействия близкородственных русского и украинского языков на территории их совместного параллельного функционирования, с одной стороны, происходит взаимообогащение обоих языков, а с другой – развивается так называемая отрицательная интерференция, проявляющаяся, главным образом, в сфере спонтанной ненормированной устной речи» [2, с. 115–116]. Результаты интерференции прослеживаются на всех языковых уровнях. Например, употребление фрикативного звука *г* [γ] на месте взрывного *г* [г], мягких *ц, ж, ш* перед *и, е*; уподобление падежных окончаний русских имен существительных и форм глагола соответствующих украинским (*по домах* вместо *по домам, произносимо* вместо *произносим*), лексические заимствования и др.

На современном этапе, безусловно, также активен процесс интерференции русского и украинского языков, но влияние украинского языка на русский приоб-

ретает совершенно иной характер. Украинский язык получает статус государственного языка, русский становится языком национального меньшинства (иностранном), вследствие чего сужаются сферы его функционирования. Но, несмотря на это, в Украине остается ситуация двуязычия. Ранее языковые изменения присутствовали в речи «украинцев, которые еще не полностью овладели русским языком» [6, с. 283], то есть при изучении иностранного языка под влиянием родного. Двуязычный носитель «располагает менее чем двумя, хотя и более чем одной системой» [14, с. 62], что и становится причиной употребления элементов родного языка в иностранном. Сегодня же эти явления характерны и для речи этнических русских вне зависимости от знания ими украинского языка.

Безусловно, проникновению украинских элементов в русский язык, главным образом, способствуют билингвы (с родным как русским, так и украинским языком), «поскольку именно их речевая деятельность, по всей видимости, служит основным источником иноязычных и межъязыковых инноваций для других носителей языка» [3, с. 108].

С точки зрения функционального, а не нормативного подхода, выбор языковой единицы, имеющей украинское происхождение, в современном русском языке Украины не является случайным, спонтанным. Коммуникант не допускает в речи ошибку, а преднамеренно употребляет один из возможных вариантов. Так, понятие «искусственный водоем, замкнутый в берегах» может быть реализовано единицами *пруд* и *ставок*. Использование второго варианта не может быть рассмотрено только как следствие русско-украинской интерференции. В языке Украины используются оба варианта выражения данного понятия, но если для русского языка России основным является первый вариант, то для Украины – второй. Значение номинативной единицы *ставок* в русском языке Украины при этом отличается от значения единицы *пруд*, а также от его значения в украинском языке:

Пруд – ‘небольшой искусственный водоем, а также место разлива реки, ручья перед запрудой’ [11, т. 3, с. 549].

Ставок, или *став*, – ‘водоймище (у природному чи штучному заглибленні) з непроточною водою; місце розлиття річки, струмка перед загатою’ [12, с. 635].

Понимание *ставка* как ‘места разлива реки, ручья перед запрудой’ в русском языке Украины отсутствует, также отсутствует и сема величины. Под *ставком* понимается ‘искусственный водоем, замкнутый в берегах’, хотя иногда *ставком* называют естественный водоем, употребляя его как синоним слову *озеро*, что происходит под влиянием украинского значения.

Это свидетельствует о том, что включение вариативных единиц в русский язык Украины сегодня не является следствием русско-украинской интерференции, поскольку, во-первых, процесс интерференции с нормативной точки зрения характеризуется случайностью, а в данном случае коммуниканты преднамеренно избирают ту или иную единицу, не свойственную нормам русского языка метрополии. С функциональной позиции интерференция будет являться закономерным процессом, русско-украинская же интерференция будет представлять собой опережение нормы, а не отклонение от нее. Во-вторых, специфические для русского языка Украины единицы приобретают значения, отличающиеся не только от значений единиц общерусского языка, являющихся в определенных позициях вариантами экспликации одного понятия, но и от соответствующих единиц в украинском языке.

Русско-украинскую интерференцию на данном этапе, как и в советское время, можно рассматривать в качестве обогащения русского языка за счет украинского, однако этот процесс видоизменяется. В советское время языковые элементы из украинского языка переходили в единый русский язык. Их региональ-

ный оттенок стирался, единицы воспринимались как нейтральные, о чем свидетельствуют их словарные дефиниции, в которых отсутствуют пометы *областное*, *просторечное* и т. п. Например, *доярка*, *сечка*, *житница* и др. Иногда в словарных формулировках указывается принадлежность данной единицы украинской реальности, но без соответствующих помет: *парубок* – «на Украине юноша, парень» [11, т. 3, с. 27], *хата* – «крестьянский дом в украинской, белорусской и южнорусской деревне» [11, т. 4, с. 593].

Сейчас проникновение украинских элементов в русский язык характеризуется прежде всего тем, что они обогащают русский язык, функционирующий на территории Украины. Русский язык пополняется большим количеством украинских слов, фразеологизмов, например, *громада* (общественность), *держава* (государство), *домовина* (гроб), *майдан* (площадь), *наважитися* (отважиться), *подняти бучу* (поднимать пыль) и т. д.: *Бюджетная система Украины строится на началах справедливого и непредвзятого распределения общественного богатства между гражданами и территориальными громадами* (<http://meget.kiev.ua/>). *Изрядно отличающимся по устройству от любой известной нам западноевропейской средневековой державы* (Олди Г. Л. Богодельня). *Ирена упала вместе с ним; ишья от боли, выползла из расколовшейся домовины, споткнулась о подвернувшуюся крышку, упала опять...* (Дяченко М. и С. Казнь). *На майдане* – шоу боксеров («Одесские известия», 12.08.2010). *Программа для тех, кто наважился изучить японский язык* (<http://my.mobile-arsenal.com.ua/content/fly/iq120/soft/office/translation/>). *Я не возьму в толк, почему вокруг этого эпизода подняли такую бучу* (<http://newsme.com.ua/sport/hockey/843387/>). При этом нередки случаи видоизменения лексического значения заимствования. Слово *буряк* используется не только как ‘овощное, кормовое и техническое растение семейства маревых’, то есть *свекла*, но и в значении ‘кормовая свекла’ в противоположность сахарной свекле; в значении слова *рушник* актуализируются семы *национальный*, *расшитый* (*свадебный*, *пасхальный рушник*).

Русскоязычным гражданам России, Белоруссии, Казахстана и т. д. многие единицы будут, скорее всего, непонятны. В русском языке не-Украины данные языковые факты будут рассматриваться как регионализмы или экзотизмы.

Под влиянием украинского в русский язык Украины не только переходит украинская лексика, но и появляются новые значения у слов общерусского фонда. Например, *байка* (‘короткая сказка, присказка’) используется в значении ‘небольшое стихотворное или прозаическое произведение аллегорического содержания; басня’; *сам* (‘самостоятельно; непосредственно участвуя в действии’) используется в значении ‘находиться одному’ (*Засучил рукава по локоть и пошел сам-один на Великий Новгород: ум кулака во лбы вколачивать* (Олди Г. Л. Богодельня). *Сам-на-сам тешиться* (Олди Г. Л. Богодельня)) и т. п.

Подобные изменения в русском языке выходят за границы русско-украинской интерференции. Они широко распространены среди носителей русского языка Украины, используются как в повседневном, бытовом общении, так и в сферах социально-делового, социально-культурного общения, они проникают в язык прессы и телевидения. Таким образом, язык приспосабливается к функционированию в новой среде, к коммуникативным потребностям русскоговорящего населения.

Интерференция русского и украинского языков проявляется, конечно, не только на лексическом уровне, но и в фонетике, грамматике. Но поскольку лексическая система «является отражением конкретного предметного мира и отношений между составляющими его элементами» [4, с. 5], проникновения в нее являются наиболее заметными.

На фонетическом уровне наиболее распространено использование фрикативного звука г [ɣ] на месте взрывного г [g] (*техноло[ɣ]ия, си[ɣ]нал*), отсутствие редукации (*в[о]ды, кузнечик[о]м*); реализация фонемы «в» в ряде позиций губно-губным [ʊ] (*доход[оʊ], забаст[оʊ]ка*) и др. В грамматике – уподобление падежных окончаний русских имен существительных соответствующим украинским (*курей* вместо *кур*); смешении предлогов *в* – *у*, *из* – *с*, которые в украинском языке представляют собой фонетические варианты (*приехать с Москвы*); в несоблюдении правил чередования *г* – *ж*, *к* – *ч* в основах спряжения глаголов типа *печь, лечь, мочь* (*можу* вместо *могу*) и др.

Именно такие вариативные единицы в советском языкознании в первую очередь были отнесены к результатам отрицательной интерференции. На данный момент они достаточно часто используются как в устной речи (радио, телевидение), так и в письменной (публицистика, русскоязычная художественная литература Украины): *Не надо беспокоиться за меня, Филипп* (Олди Г. Л. Богодельня). *Вспомните, как на ток-шоу в Шустера депутат от «регионов» на нее серьезно (и в принципе, вполне логично) напала за газовые соглашения с Путиным и потребовала ответа – почему Тимошенко их до сих пор скрывает?* («Западная информационная корпорация», 6.07.10). *Правительство утвердило мероприятия к 65-й годовщины окончания Второй мировой войны* («Западная информационная корпорация», 13.08.10) и т. д.

Рассматривать варьирование русского языка в Украине сегодня как отрицательную интерференцию, отклонение от норм не представляется нам верным, поскольку «интерференция не обязана всегда оставаться интерференцией, т. е. отклонением от нормы; при частом повторении она сама может стать нормой» [14, с. 69]. Значительное распространение результатов варьирования русского языка в Украине не только в речи малограмотного населения, но и интеллигенции, тех, на кого ориентируются массы, использование их в сферах социально-делового, социально-культурного общения обусловлено не незнанием норм русского языка, а целевыми установками его носителей. Исходя из того, что «в семантических и формальных индивидуально-речевых вариантах возникает то новое, что потом может войти в узус, норму и систему языка» [7, с. 86], можно говорить о языковых отклонениях в русском языке Украины как о начальной стадии выработки новой нормы.

Изменения в русском языке Украины обусловлены не только и не столько русско-украинской интерференцией, сколько обособлением русского языка, расхождением в когнитивной базе носителей русского языка в Украине и России. Функционирование русского языка в независимых государствах неизбежно приводит к тому, что «у носителей русского языка в этих странах картина мира в чём-то всё равно особенная» [9]. Изменения в картине мира, главным образом, отражаются в лексической системе. Эта лексика прежде всего характеризует культурное, политическое и экономическое состояние страны.

Изменение условий социальной реальности приводит к заполнению появляющихся семантических лакун, и, как следствие, появлению новых слов и значений. Так, от наименования партии БЮТ (Блок Юлии Тимошенко) образованы номинативные единицы, называющие ее представителей, – *бютовец, бютовка*, от наименования «Партия регионов» – *регионал, регионалка* (Как известно, ранее Шевченковский райсуд Киева признал недостоверной информацию, распространенную *регионалкой* в адрес *бютовца*) («Западная информационная корпорация», 01.09.2010). За Закон «Об основах внутренней и внешней политики Украины» проголосовали 259 народных депутатов – 171 *регионал*, 25 *бютовцев*, 13 *нардепов* из НУНС, 27 коммунистов, 19 *нардепов* Блока Литвина и 4 – внефракционных

(«Западная информационная корпорация», 19. 07.2010)). Слово *гривна* получает значение ‘денежная единица Украины’; *оранжевый* – ‘относящийся к партии «Наша Украина»’, но в последнее время приобретает значение ‘характеризующийся прозападными политическими взглядами’. Кроме того, данная единица подвергается процессу субстантивации и обозначает сначала ‘представителей партии «Наша Украина»’, позже – ‘тех, кто придерживается прозападных политических взглядов’.

Функционирование языка в независимом государстве приводит к возникновению не только новых слов и новых значений, но и ассоциативных связей, навязанных событиями, происходящими в независимой Украине, этой средой. В русский язык из украинского переходит слово *майдан* со значением ‘большое незастроенное место в пределах города или села’, то есть *площадь*. В условиях независимой Украины утрачивает актуальность сема ‘село’, что обусловлено, по видимости, наименованием данной единицей Площади Независимости (Майдана Незалежності) в Киеве, главной площади города. Так, слово *майдан* получает значения ‘главная площадь Киева’ и ‘главная площадь города’. После событий Оранжевой революции в Украине *майдан* ассоциируется с местом проведения активных протестных акций и именуется также место проведения протестных манифестаций, саму протестную манифестацию, протест, участников протеста [8, с. 184].

В результате исследования могут быть сделаны следующие **выводы**.

Языковые изменения, свойственные русскому языку в Украине, не могут быть рассмотрены только как следствие русско-украинской интерференции, поскольку эти изменения приобретают слишком широкое распространение. Они характерны для речи не только украиноязычного населения, но и этнических русских. Их используют образованные носители языка, деятели науки и культуры, писатели и т. д. Такое распространение обусловлено не незнанием норм русского языка, а целевыми установками его носителей. Данные факты не являются спонтанными, случайными. Коммуниканты преднамеренно избирают ту или иную единицу из возможных вариантов. Происходит расхождение реализации основного варианта языковых единиц в Украине и России.

Для украинского русского языка вариантные формы не будут являться ни регионализмами, ни экзотизмами, поскольку они называют предметы и явления, характерные для данной национальности, данной страны. Таким образом русскоговорящее население приспособляет язык к условиям функционирования в Украине, к своим потребностям; происходит адаптации языка как к традициям, так и к современным потребностям нации.

Интерференция русского и украинского языков, безусловно, является одним из условий варьирования русского языка в Украине, формирования новой, особой формы языка, отличной от языка метрополии.

Библиографические ссылки

1. **Базиев А. Т.** Язык и нация / А. Т. Базиев, М. И. Исаев. – М. : Наука, 1973. – 248 с.
2. **Белодед И. К.** Русский язык как источник обогащения языков народов СССР / И. К. Белодед, Г. П. Ижакевич, Т. К. Черторицкая. – К. : Рад. шк., 1978. – 182 с.
3. **Дорофеев Ю. В.** Национальные варианты русского языка / Ю. В. Дорофеев // Лингводидактика. Социолингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М. : Сов. писатель, 2008. – С. 101–115.
4. **Журавлева Е. А.** Вариативность лексической системы: русский как полинациональный язык : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Журавлева. – Алматы, 2007. – 49 с.

5. Журавлева Е. А. Вариативность как основной признак мировых языков / Е. А. Журавлева // Георусистика. Первое приближение : сб. науч. ст. / под ред. А. Н. Рудякова. – Симферополь : Антиква, 2010. – С. 29–39.
6. Їжакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу / Г. П. Їжакевич. – М. : Наукова думка, 1969. – 303 с.
7. Мечковская Н. Б. История языка и история коммуникации : от клинописи до Интернета : курс лекций по общему языкознанию / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 584 с.
8. Николенко Н. И. О функционировании украинских лексем «помаранчевый», «майдан» в русском языке / Н. И. Николенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология». – Том 20 (59). – № 1. – 2007. – С. 179–185.
9. Нормальные русские языки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/publications/interview/interview0063.html>.
10. Рудяков А. Н. Георусистика – русистика XXI века / А. Н. Рудяков // Георусистика. Первое приближение : сб. науч. ст. / под ред. А. Н. Рудякова. – Симферополь : Антиква, 2010. – С. 8–21.
11. Словарь русского языка : в 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Рус. яз., 1985–1988. – Т. 3. – 752 с. – Т. 4. – 800 с.
12. Словник української мови / за ред. М. Л. Мандрика. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 918 с.
13. Фрей А. Грамматика ошибок : пер. с фр. / вступ. ст. В. М. Алпатова / А. Фрей. – М. : КомКнига, 2006. – 304 с.
14. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 61–81.
15. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Надійшла до редколегії 20.05.11

УДК 811.161.2'1

Т. І. Нікішина

Бердянський державний педагогічний університет

ВАРІАТИВНІСТЬ ДЕНОТАТИВНИХ І КОНОТАТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ МОВНИХ ЗНАКІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Визначено денотативне та конотативне значення слова, виявлено їх варіативність у політичному дискурсі, окреслено функцію і стилістичну роль у впливі на свідомість реципієнта.

Ключові слова: варіативність, денотативне значення, конотація, політичний дискурс.

Дано определение денотативного и коннотативного значения слова, выявлена их вариативность в политическом дискурсе, определены функция и стилистическая роль в воздействии на сознание реципиента.

Ключевые слова: вариативность, денотативное значение, коннотация, политический дискурс.

The article is an attempt to determine the denotative and connotative meaning of words, detection of variation in political discourse and outline the function and role in the stylistic impact on the consciousness of the recipient.

Keywords: variability, denotative meaning, connotation, the political discourse.

Проблема впливу мови на людину, її спосіб мислення і її поведінку, безпосередньо пов'язана із виступами та промовами політичних діячів у засобах масової інформації. Крім того, інформуючи людину про стан світу і заповнюючи його дозвілля, засоби масової інформації впливають на весь лад її мислення, на стиль світосприйняття, на тип культури сьогодення.

З розвитком держави й ускладненням загального політичного процесу посилюється маніпуляція в політичній комунікації. Наукове осмислення змін, що відбуваються, можливе тільки в рамках міждисциплінарних досліджень, оскільки необхідно мати чітке уявлення про всі фактори (мовні, соціально-економічні, соціокультурні, етнічні, релігійні), що визначають політичну комунікативну ситуацію.

Як багатожанровий різновид публічного мовлення, політичний дискурс характеризується цілою низкою специфічних засобів. І суть тут не лише у вживанні специфічної детермінованої політичною діяльністю лексики, а й у своєрідному виборі й організації певних структур вираження відповідно до прагматичних настанов, цілей та умов спілкування, що склалися в процесі професійної діяльності. Сучасні політики усвідомлюють необхідність оволодіння таким стилем мовлення і нормами літературної мови, які здатні дати найвищий коефіцієнт корисної дії. Будь-який оратор зіштовхується з необхідністю правильного розташування, компонування мовних одиниць, тобто всього того, що становить суть та специфіку побудови промови [5, с. 86].

Після подій Помаранчевої революції звична мова політиків, яка раніше сприймалася як нейтральне, нульове тло, наразі перетворилася на певне мистецтво ораторського впливу, і ми, погоджуючись з думкою О. В. Зарецького, зазначаємо, що політична мова набула нових асоціацій. Вчений також виділяє різні функції політичних афективів, які посилюються у своїй значущості, а саме:

- викликають багаті образні асоціації, яскраві спогади;
- активізують сильні емоції, провокують бажану реакцію і тим самим є мобілізуючим засобом;
- забезпечують швидку категоризацію поняття – входження в мовну картину політичного світу;
- є економним, зрозумілим для мас, ефективним позначенням складних політичних реалій [3, с. 35].

Виходячи з цього, можна визначити актуальність даного дослідження, яка визначається тим, що аналізуючи промови політичних діячів, можна виявити стратегії і тактики аргументації, що використовуються ними з метою переконання аудиторії. Вивчення виступів дозволяють, з одного боку, прогнозувати подальші дії і наміри політика, а з іншого – встановлювати найбільш ефективні способи впливу на слухачів.

Одним із засобів ефективного маніпулювання свідомістю у політичному мовленні вважається варіація денотативних і конотативних значень одних і тих же мовних знаків під впливом соціальних, культурних та інших факторів.

Тому за *мету* даного дослідження обрано визначення варіації денотативності і конотативності значень у політичному дискурсі, аналіз випадків їх вживання, ролі та значення у маніпулюванні свідомістю особистості.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- 1) з'ясувати основний зміст поняття денотативного і конотативного значення мовних знаків;
- 2) визначити міру варіації цих значень у політичному дискурсі;
- 3) продемонструвати основні випадки уживання певних мовних знаків у політичних промовах.

Проблема політичного дискурсу в Україні постала нещодавно з виникненням певної політичної ситуації, тому ця тема мало досліджена. Багато вчених за-

ймалися розмежуванням саме політичного дискурсу та політичної мови (І. Бутова «Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень», В. Петренко «Особливості визначення політичної мови», Г. Кульжанова «Язык политики как социолингвистический феномен»), особливі дослідження присвячені вивченню функціональної значимості політичної мови як засобу маніпулятивного впливу (Г. Гурочкина «Манипулирование в лингвистике», Н. Гронська «Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием»).

Конкретно проблема конотації в українській мові досліджувалася з різних боків, так, наприклад, з лексикологічного (М. А. Жовтобрюх, Л. П. Жаркова, Г. М. Сагач, В. Л. Іващенко та ін.), із стилістичного (В. А. Чабаненко, В. С. Ільїн, Л. О. Пустовіт та ін.), соціолінгвістичного (В. М. Русанівський, В. А. Чабаненко, О. Г. Тодор та ін.), національно-культурологічного (Л. В. Мельник). І все ж конотативний компонент значення залишається недостатньо вивченим через «необов'язковість цього компонента для значення одиниць інвентаря мови: не всі вони містять конотацію, що зсунуло на маргіналії інтересів лексикології цей компонент значення, тим більше, що він стосується не стільки семантики, тобто ставлення знаків до світу, скільки прагматики – ставлення мовців до засобів позначення світу, а точніше – до вибору цих засобів з метою справити певний комунікативний ефект» [7].

Лінгвістичні словники по-різному тлумачать термін *конотація*. З одного боку, *конотація* пояснюється, як «додаткове значення», «додатковий зміст» мовного знака, його супутні семантичні або стилістичні відтінки. З іншого ж боку, їхня функціональна спрямованість визначається як створення «експресивно-оцінних обертонів», що розшифровуються як надання висловлюванню «урочистості, грайливості, фамільярності», тобто через поняття, які виходять за межі внутрішньомовних функцій словесного знака, за межі власне лінгвістичної термінології. Різне тлумачення простежуємо і у двомовних словниках, де конотація визначається як «додатковий, побічний відтінок» [2].

Якщо значення співвідноситься з данним референтом і вказує на поняття, воно є денотативним. Денотативне значення може змінитися в історичних періодах, тобто діахронно, а у синхронному плані воно стійке і постійне. Воно є спільним для усіх носіїв мови, хоча останні мають про нього неоднакову уяву.

Денотативне значення пов'язане безпосередньо з денотатом – об'єктом визначення. Об'єкти, що їх визначає мовне значення, неоднорідні.

Конотативне значення – це відносна комунікативна цінність мовної одиниці, яка часто знаходиться поза концептуальним змістом.

До видів конотації переважно відносять представлення, яке розуміють як суб'єктивні картини дійсності, що залежать від індивідуальних особливостей носія мови (досвіду, віку, наукової підготовки тощо); чуттєві, емоційні компоненти; культурний компонент (залежність семантики знака від культурного середовища індивідуума, світогляду).

Як зазначає М. П. Кочерган, ядром лексичного значення є концептуальне значення (мисленнєве відображення певного явища дійсності, поняття). Крім концептуального значення (його ще називають денотативним), слово може мати конотативне значення (від лат. *con* «разом із» і *notatio* «позначення»), тобто емоційні, експресивні, стилістичні «додатки» до основного значення. Наприклад, слова *морда*, *ника*, *фізіономія* мають таке ж концептуальне значення, як і *обличчя*, але на нього нашаровуються експресивно-стилістичні відтінки (конотації). Концептуальне й конотативне значення є загальноприйнятими, тобто належать мові й зафіксовані у словниках [4, с. 187].

Й. А. Стернін розглядає конотацію як додаткову інформацію стосовно поняття, як частину значення, яка пов'язана з характеристикою ситуації спілкування, учасників акту спілкування, певного ставлення учасників акту комунікації до предмета мовлення. Конотація – частина системного значення основного знака [6, с. 89]. У свою чергу, під конотацією Е. Різель розуміє таку стилістичну виразність, яку в спеціальній літературі називають додатковим змістом, додатковим тоном, обертоном, підтекстом, другим планом. Стилiстична виразність визначається як спільнота думок, почуттів, волевиявлень, яку мовець формує не експліцитно, а шляхом формування контексту з комунікативно-стилiстичним наміром викликати відповідні асоціації. Конотативному значенню вчений відводить область суб'єктивного, стилістичному – сферу об'єктивного [9].

Цікавий погляд на вивчення конотації міститься у працях лінгвіста І. Арнольд. Вона розглядає конотацію як частину системного значення знака. Конотація, як і будь-який інший компонент значення знака, може бути і мовленнєвою, okazіональною, але її сутність не обмежується ситуацією. Авторка зазначає, що інформація у мовленні може бути двох видів: інформація, яка не пов'язана з актом комунікації, та інформація, пов'язана з умовами і учасниками комунікації [1, с. 107]. Остання належить до характеристики мовця, його оцінки предмета мовлення, емоційного ставлення до нього, до співрозмовника і до ситуації спілкування. На думку І. Арнольд, можливими складовими лексичного значення слова в мовленні є: а) понятійний зміст, який зазвичай називають предметно-логічним значенням (він входить до першої частини інформації, називає поняття і співвідноситься через поняття з дійсністю, яка становить предмет повідомлення); б) конотація, куди входять емоційний, експресивний та стилістичний компоненти значення і куди слід зачислити оцінний компонент, хоча він тісніше за інші компоненти пов'язаний з предметно-логічним значенням.

Конотативний компонент слова особливо важливий у породженні мовлення, оцінки ситуації у дискурсі, виборі слів, які збігаються за денотативним компонентом, але відрізняються за стилістичним забарвленням.

Звернемо увагу, що А. Філіпов відносить до конотації лише емоційно-стильовий семантичний зміст мовної одиниці, вважаючи, що оцінність у слові є елементом винятково денотативним, невіддільним від поняття, а експресивність слово набуває тільки в мовленні [8, с. 57].

Денотативне значення – первинне, конотативне ж значення вторинне. Людина володіє словами із первинним значенням, у вторинних номінаціях з'являється додатковий зміст – конотація. Конотація утворюється внаслідок асоціативної діяльності, яка пов'язує конкретний знак з різними елементами діяльності. Теоретично кожне слово може стати носієм емоційного заряду.

Варіація денотативних і конотативних значень мовних знаків у політичному дискурсі зустрічається доволі часто і в більшості випадків використовується для поглиблення емоційного ставлення до висловлюваного: *«Дивно, що помічають лише кількох відступників. Можливо, свідомо не хочуть бачити 120 народних депутатів, які тримають удар і не нишпорять повсюди голодними чи переляканими очима»* (Ю. Тимошенко, Дзеркало тижня, № 37 (817), 9–15 жовтня 2010); *«Зараз багато спостерігачів говорять, мовляв, призначення генпрокурора пройшло швидко й гладко, мовляв, останніми роками такого «одобрямса» не спостерігалося»* (С. Соболев. – <http://www.prrp.org.ua/>, джерело публікації «День»).

Певні варіації реалізуються для неупередженого аналізу реальності: *«Але знову повертаємося до того самого питання: де ж ті люди, які мають позицію та здатні на вчинок? Їх мало, мені здається, й тому, що немає у нас ще*

справжньої, потужної національної еліти. Це слово просто *«затаскали»*. *Ліплять* його куди тільки можна. Але ж еліта – це не належність до посади, партії чи клану» (В. Огризко. – <http://www.razom.org.ua/opinions/> Наша Україна); *«Я говорю про відмову від загального нагляду прокуратури, що є ключовою проблемою прокуратури, оскільки прокурори фактично «сидять на гачку» в бізнесменів, виконуючи їхні замовлення»* (С. Соболев. – <http://www.prp.org.ua/>, джерело публікації «День»).

Нерідко зустрічаються співвідношення між знаком (словом) і значенням, при якому звичні одиниці мови отримують незвичну інтерпретацію, а добре відомі ситуації включаються до несподіваних смислових контекстів: *«Зараз Ющенко нагло й цинічно бреше, ставлячи собі в заслугу появу свободи слова. Він, бачите, «знищив темники»! Він вже зовсім заплутався: то мукає про велику демократію, то відкрито вимагає повноважень президента Кучми. Я впевнений, що з поверненням централізації влади свобода слова знову повернеться на рівень 2004 року»* (В. Медведчук. – <http://ukranews.com/uk/>, журнал «Профіль»); *«Зламано хребет безхребетним депутатам, яким, власне, й ламати його не треба було. Я маю на увазі «тушок», які вміють тримати ніс за вітром. По-друге (і, на мій погляд, це головна проблема), не витримує жодної критики беззуба позиція спікера ВР»* (С. Соболев. – <http://www.prp.org.ua/>, джерело публікації «День»).

Аналізуючи вибрані мовні знаки, ми звернули увагу, що зазвичай конотативне значення використовується для надання негативної оцінки становищу, діям, вчинкам: *«Коли в парламенті, який повинен бути найвищою інтелектуальною дискусією, ця дискусія не відбувається, тоді ці процеси переносяться на вулиці наших міст. Після того як буде прийнято Пенсійну реформу, трудовий кодекс, коли Табачник буде «добивати» освіту, ми побачимо більш масштабні дії»* (С. Бондарчук. – <http://www.razom.org.ua/opinions/>, Наша Україна); *«Виокремлю два моменти. Перше — повна деморалізація «перебіжчиків». Вони, до речі, вже зрозуміли, що їх «кинули»* (С. Соболев. – <http://www.prp.org.ua/>, джерело публікації «День»).

Аналіз прикладів з конотативним значенням, які використовуються в політичному дискурсі, дозволяє виділити певні типи вживання цих структур. Ці вирази несуть різне інформаційне навантаження і з більшою точністю досягають своєї головної цілі – маніпулювання свідомістю.

Нами зафіксовано, що конотації найчастіше виявляються у фразеологічних конструкціях. Це пояснюється тим, що фразеологічні сполучення ближчі для сприймання простого громадянина. Вони народилися зі живорозмовної мови, тому мають успіх у значного прошарку електорату. Важлива ознака фразеологічних сполучень – метафоричність, образність. Треба підкреслити, що фразеологізм з'являється в мові політиків не для називання предметів, ознак, дій, а для образно-емоційної їх характеристики. Утворюється фразеологізм у результаті метафоричного переносу, переосмислення значень вільних словосполучень. Вживаючи їх, політичний діяч ніби наближається до кожного слухача, говорячи «його» мовою. Наведемо приклади: *«Новий президент «закручує гайки» на правах, свободах та гаманцях українців так, що злітають різьби та шляпки. А я планую закручувати гайки, зупиняючи корупцію, хаос та ідіотизм в українській владі»* (Ю. Тимошенко: Влада сама генерує радикалізм суспільства своєю глупістю та жадібністю. – Українська правда, 28 січня 2011. – <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/01/28/5845544/>); *«Якщо б ми десять років не «заговорювали зуби» на цю тему, а вчасно провели реформи, сьогодні у нас не було б ганьби, пов'язаної з тим, що у людей пенсія нижча за прожитковий мінімум, на який, давайте вже по-чесному, прожити неможливо»; «Коли я відкрила тендерні закупівлі Євро-*

2012, Данилишин мені здався не просто **білим і пухнастим, а ангелом во плоті**» (О. Кужель: Я не прислугую. Я служу! – <http://ua.forua.com/interview/2011/02/07/070354.html>)

Схожим за функцією вживання виявляється використання просторіч, які чітко окреслюють картину сучасного життя та надають промові ясного, на перший погляд, без хитрощів, змісту. Саме у просторіччі представлені одиниці всіх мовних рівнів. Особливо чітко своєрідність просторіччя виявляється у використанні елементів літературної мови, в граматичному та фонетичному оформленні слів загального словникового фонду, наприклад, зустрічаємо: *«Ми з вами не відрізняємося від держави. Ми всі – одна держава, яка не є ефемерним з'єднанням, а значить, реформи, які ми **затягнули**, **загнали**, **забалакали**, проводити треба – тут навіть іншої розмови бути не може»* (О. Кужель: Я не прислугую. Я служу! – <http://ua.forua.com/interview/2011/02/07/070354.html>); *«Однак повернімося до Магрибу. В їхніх акціях чітко проглядається американська лінія. США бачили, що проблеми нашаровуються і можуть у будь-який момент **гуркотнути**», але під прапором радикальних ісламістів»* (Н. Вітренко: З Януковичем Росія у черговий раз наступила на граблі. – <http://ua.forua.com/interview/2011/03/03/070228.html>).

Цікавими, на нашу думку, є випадки вживання жаргонізмів та арготизмів, котрі за допомогою своєї специфічності, емоційної забарвленості назв понять і предметів, які мають нормативні відповідники в літературній мові, надають процесу спілкування атмосфери невимуженості, іронічності, фамільярності. Наприклад: *«Нагадаю, що влітку минулого року Партія регіонів заблокувала закон, поданий мною та групою інших депутатів, про кримінальну та адміністративну відповідальність за порушення секретності процедури підготовки тестів. Отже, це дозволяє і мені, і іншим освітянам зробити припущення, що ці тести будуть **зліті** певним особам»* (В. Полохало: «Влада, а тим паче Табачник не мають жодного уявлення, що таке європейські зразки освіти». http://www.pravda.com.ua/columns/2011/02/14/5915794/view_print/). *«Петро Миколайович з **"відкатів"** за участь, у тому числі, в коаліції, більшості, і в президентській кампанії, – величезні доходи має», – заявив Грач»* (<http://www.kyivpost.ua/politics/news/grach-simonenko-otrimuye-vidkati-za-koaliciyu.html>).

До виникнення конотативних значень приводить і вживання русизмів. На нашу думку, такий прийом використовується для надання промові певної стилістичної забарвленості або ж виникає внаслідок незнаходження відповідника в українській мові. Значення багатьох українських слів тільки почасти збігається зі значенням відповідних російських слів: *«Нинішня влада, за великим рахунком, – **«времєнічкі»**, які не закладають ніякого фундаменту на майбутнє. Як приклад візьміть хоча б скорочення шкіль. Це ж злочин перед майбутніми поколіннями!»*; архізації, повернення в недалеке минуле: *«Через те, що всі ресурси – як фінансові, так і інформаційні – вся ця державна машина **«оглулення»** народу, обробки та зомбування суспільної свідомості працює зовсім в інших інтересах, калічаючи людей нав'язуванням абсолютно інших цінностей»* (Н. Вітренко: З Януковичем Росія у черговий раз наступила на граблі. – <http://ua.forua.com/interview/2011/03/03/070228.html>).

Варіації денотативних і конотативних значень відбуваються і у запозичених слів та неологізмів, які здатні швидко й майже тотально охоплювати найширші аудиторії, що дає їм змогу формувати суспільну думку, визначати духовні цінності. Наприклад: *«Зараз мені абсолютно ясно, що Кисельов, Шустер і Куликов – прозахідні люди. Вони, напевно, і зарплату отримують звідти, тому **«розкручують»** на своїх ефірах неонацистів і розуміють, що якщо протестний електорат*

в Україні і проявиться, то Заходу краще, щоб його очолили ті, хто точно продовжить справу щодо відривання України від Росії, яку розпочав Кравчук, а потім посилили і продовжили Кучма, Ющенко і Янукович» (Н. Вітренко: З Януковичем Росія у черговий раз наступила на граблі. – <http://ua.for-ua.com/interview/2011/03/03/070228.html>); «Якби європейський **істеблішмент** адекватно відгукувався на сигнали Ющенка, то в Україні йшли б реальні реформи» (В. Цибулько: Януковичу доведеться позбавитися від тих, хто привів його до влади. – <http://ua.forua.com/interview/2011/02/28/082817.html>)

Аналізуючи варіацію денотативних і конотативних значень, ми дійшли висновку, що серед мовних знаків, використаних у цих значеннях, найбільш задіяні дієслова. Це можна пояснити тим, що політичний дискурс характеризується дієвістю та намаганням переконати аудиторію, маніпулюванням свідомістю, впливом на політичне мислення, що вимагає від мовця потужних емоційно забарвлених категорій, які спонукатимуть слухача до певної бажаної дії.

Отже, слово – найважливіше знаряддя, за допомогою якого політики впливають на маси. Це – інструмент, що дозволяє політику створювати значущі для виборців образи, «заряджати» людей енергією, спонукати їх до дій. Тому для викликання чіткіших образів крові або вогню, надихаючі або болісні спогади про перемоги або про поразки, сильні почуття ненависті або любові, для створення магії посвідчених, повторюваних слів і формулювань використовують варіацію денотативних і конотативних значень певних мовних знаків.

Бібліографічні посилання

1. **Арнольд И. В.** Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990 – 300 с.
2. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 606 с.
3. **Зарецький О. В.** Політичний дискурс помаранчевої революції / О. В. Зарецький // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 27–43.
4. **Кочерган М. П.** Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – С. 188–193.
5. **Рыцарева А. Э.** Интернациональная лексика: сущность и сферы функционирования / А. Э. Рыцарева // Вопросы филологии и лингводидактики : сб. науч. ст. – Волгоград : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 84–86.
6. **Стернин И. А.** Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 154 с.
7. **Телия В. Н.** Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / ответ. ред. А. А. Уфимцева / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 139 с.
8. **Филиппов А. В.** К проблеме лексической коннотации / А. В. Филиппов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1.
9. **Riesel E.** Aus der Werstatt für Stilkundliche Wortschatzabeit, Eine Sonderveröffentlichung der Zeitschrift Sprachpflege. – Leipzig, 1964. – 258 S.

Надійшла до редколегії 07.04.11

А. В. Онанченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Присвячено дослідженню способів утворення найменувань видів перекладу, перекладацьких трансформацій та вивченню їхньої структури в російській мові.

Ключові слова: термін, термінологія, способи терміноутворення, перекладацькі трансформації.

Посвящена исследованию способов образования наименований видов перевода, переводческих трансформаций и изучению их структуры в русском языке.

Ключевые слова: термин, терминология, способы терминообразования, переводческие трансформации.

The article deals with the investigation of the ways of term formation in the group «types of translation», «translation transformations» and their structure in the Russian language.

Keywords: term, terminology, ways of term formation, semantic term formation, syntactic term formation, morphological term formation.

В последнее время резко возрос интерес лингвистов и специалистов различных сфер деятельности к изучению терминосистем, что объясняется развитием областей науки и техники и постановкой новых задач в информационном пространстве человечества. Это обуславливает необходимость детального изучения способов образования терминов. *Целью* нашего исследования является структурный анализ переводоведческих терминов, называющих виды перевода и переводческих трансформаций, и способов образования их, поскольку эти термины составляют в терминологии переводоведения наиболее значительные микросистемы.

Обращение к этому пласту специальной лексики русского языка обусловлено в первую очередь тем, что терминология переводоведения на сегодняшний день представляет собой активно формирующуюся область номинативного пространства, малоизученную в лингвистическом аспекте. Следует отметить, что, несмотря на то, что перевод с одного языка на другой с давних времен являлся основным инструментом межкультурной коммуникации, теория перевода (переводоведение) как наука возникла лишь в XX веке.

Современное переводоведение располагает своей терминологической системой, в свою очередь состоящей из микросистем наименований, находящихся в иерархическом подчинении. Терминология, как система научных терминов, представляет собой подсистему внутри общей лексической системы языка. Согласно А. А. Реформатскому, терминология – это система понятий данной науки, закрепленных в соответствующем словесном выражении [5. с. 49]. Если в общем языке слово может быть многозначным, то, попадая в определенную терминологию, оно приобретает однозначность. Специфика терминов как особого лексического ряда слов состоит в том, что они создаются в процессе производственной и научной деятельности и поэтому используются прежде всего специалистами, обладающими соответствующими научными и производственными знаниями.

Имея сложную внутреннюю семантическую структуру, термин является единой, самостоятельной единицей наименования. В. М. Лейчик утверждает, что в настоящее время отсутствует общепринятое определение понятия «термин», и предлагает свою дефиницию: «термин – это лексическая единица определенного

языка для специальных целей, обозначающая общее понятие теории определенной специальной области знаний или деятельности» [4, с. 20]. Термин – слово, обязательно соотносимое с определенной единицей соответствующей логико-понятийной системы в плане содержания. А. А. Реформатский определяет термины «как однозначные слова, лишенные экспрессивности» [5, с. 49]. М. М. Глушко констатирует, что «термин – это слово или словосочетание для выражения понятий и обозначения предметов, обладающее, благодаря наличию у него строгой и точной дефиниции, четкими семантическими границами и поэтому однозначное в пределах соответствующей классификационной системы» [3, с. 33].

Описывая понятие «термин», следует детально рассмотреть способы образования терминологических единиц на примере микросистемы наименований видов перевода.

Отметим, что обычно выделяется три основных способа образования терминов: семантический, синтаксический и морфологический.

Синтаксическое терминоподобразование подразумевает наличие в терминосистеме двух-, трех-, четырех и пятикомпонентных словосочетаний, состоящих из основного компонента (имя сущ.) и атрибутивного, определяющего элемента. Анализ наименований видов перевода с точки зрения их структуры показал, что исследуемые единицы, прежде всего, делятся на однословные, бинарные и трехкомпонентные. Практически все наименования переводов включают в свой состав в качестве базового, опорного компонента термин *перевод*, который в структуре конкретной номинации уточняется с помощью разнообразных определителей. Исходя из этого, остановимся на характеристике самого термина *перевод*.

Следует отметить, что существует множество разных определений термина *перевод*, например, с точки зрения семиотического подхода, перевод – это простая замена элементов одного языка элементами другого. Дж. Кэтфорд определяет перевод как замену текстового материала на одном языке эквивалентным текстовым материалом на другом языке [8, с. 35]. Ю. Найда представляет процесс перевода как акт замены оригинала ближайшим естественным эквивалентом на языке перевода [9, с. 12]. А. Д. Швейцер определяет перевод как: 1) однонаправленный и двухфазный процесс межязыковой и межкультурной коммуникации, при котором на основе подвергнутого целенаправленному («переводческому») анализу первичного текста создается вторичный текст (метатекст), заменяющий первичный в другой языковой и культурной среде; 2) процесс, характеризуемый установкой на передачу коммуникативного эффекта первичного текста, частично модифицируемой различиями между двумя языками, двумя культурами и двумя коммуникативными ситуациями [7, с. 75]. Л. С. Бархударов даёт следующее определение переводу: «...это межязыковое преобразование или трансформация текста на одном языке в текст на другом языке» [1, с. 14].

Структура большинства терминов, обозначающих виды перевода, представляет собой двухкомпонентное атрибутивное словосочетание «прилагательное (реже причастие) + перевод»: *свободный перевод, письменный п., синхронный п., коммуникативный п., художественный п., последовательный п., автоматизированный п., авторский п., авторизованный п., буквалистский п., вольный п., специальный п.* и т. д. В 1954 этот список пополнился термином *машинный перевод*, под которым понимается процесс перевода текстов (письменных, а в идеале и устных) с одного естественного языка на другой с помощью специальной компьютерной программы.

Среди двухкомпонентных образований обращают на себя внимание термины с атрибутом-сложением, первый компонент которого указывает на способ

восприятия оригинала, а второй – на форму создания текста перевода: *письменно-письменный п., устно-устный п., письменно-устный п., устно-письменный п.*

Значительно реже для номинации видов перевода используется бинарная модель, в которой основной и зависимый компонент выражены именем существительным: *перевод поэзии, перевод пьес, перевод прозы* и др.

Субстантивная модель может включать в качестве атрибута предложно-именную группу: *перевод с листа*, ср.: «Особым видом использования *письменного текста в устном переводе является т. н. «перевод с листа», когда переводчик устно переводит для Рецензоров письменный оригинал безотносительно к какому-либо устному выступлению, т. е. не в процессе перевода речи оратора»* [<http://www.belpaese2000.narod.ru/Trad/Komissar/>].

Трехкомпонентные наименования в единичных случаях построены по модели, в которой термин **перевод** определяется двумя препозитивными атрибутами, например: *статистический машинный перевод* – разновидность машинного перевода текста, основанная на сравнении больших объемов языковых пар.

Чаще всего термины этой структурной подгруппы соответствуют модели «перевод + (ПС)». Атрибутивно-именная группа ПС (прилагательное + существительное) в составе этой модели, как правило, называет жанр произведения, перевод которого осуществляется. Так, в рамках художественного перевода выделяются такие его подвиды, как *перевод сатирических произведений, перевод художественной прозы, перевод текстов песен* и т. д., а в рамках информативного (специального) – особые подвиды перевода научно-технических материалов: *перевод официально-деловых материалов, перевод политико-публицистических материалов, перевод газетно-информационных материалов, перевод патентных материалов* и др. Специалисты отмечают, что выделение перевода произведений того или иного жанра в особый подвид перевода носит условный характер и зависит от того, насколько существенное влияние оказывает специфика данного жанра на ход и результат переводческого процесса [11]. А это значит, что номинативный ряд терминов, обозначающих подвиды перевода в зависимости от жанра переводимого произведения, может пополняться все новыми единицами, структура которых, скорее всего, будет соответствовать выделенной нами модели.

Семантическое образование включает в себя расширение либо специализацию значения, метафоризацию и метонимию, заимствование из других терминологий. Ярким примером заимствованных многозначных терминов являются однокомпонентные термины *транспозиция* и *трансмутация*. Термином *транспозиция* (от позднелат. «transpositio» – перестановка, перемещение) в теории перевода обозначается тип перевода, при котором текст оригинала относится к одному жанру, а перевод осуществляется в ином жанре; термином *трансмутация* (от лат. «trans» – сквозь, через, за; и «mutatio» – перемена, изменение) обозначается перевод с одного искусственного языка на другой искусственный язык. Следует отметить, что в данном случае эти 2 термина можно также отнести к морфологическому способу терминообразования (а именно префиксально-суффиксальному), т. к. присутствует иноязычная приставка «транс-» и суффикс «-ция», указывающий на абстрактность действия.

Морфологическое терминообразование включает в себя конверсию, суффиксацию, префиксацию и усечение основ. Хотя этот тип терминообразования и является достаточно продуктивным в русском языке, при рассмотрении изучаемой микросистемы мы не обнаружили терминов, образованных каким-либо морфологическим способом.

Особый способ пополнения лексики – терминологическое заимствование с рядом внешних признаков: фонетических, графических, морфологических, слово-

образовательных, синтаксических и семантических. Среди наименований видов перевода отдельный подвид бинарной структуры представляет модель, в которую включен неизменяемый зависимый компонент *он-лайн*, определяющий базовый термин *перевод*: *он-лайн перевод* – перевод, который выполняется с помощью компьютера в режиме прямой связи. Можно утверждать, что это словосочетание – яркий пример морфологического заимствования, т. к. заимствованы корневые и словообразовательные морфемы для построения термина. Зависимый компонент находится в стадии графической и грамматической адаптации, о чем свидетельствуют формы его написания и незакрепленная позиция по отношению к определяемому слову. Приведем типичный пример интернет-объявления: «*Письменный перевод **онлайн**. Компания “Юридическая планета” предлагает Вам удобный и качественный перевод **on-line** профессиональными переводчиками нашей компании*» [<http://www.legalplanet.com.ua>].

При рассмотрении второй микросистемы терминов, а именно – наименований переводческих трансформаций, было установлено, что в образовании терминоединиц, в основном, участвуют синтаксический, семантический способы терминообразования и терминологические заимствования. Сам термин *переводческие трансформации* образован синтаксическим способом и, согласно «Толковому переводоведческому словарю» Л. Л. Нелюбина, означает «третью категорию соответствий, когда соответствие создает переводчик, исходя из смысла речевой единицы. В этом случае на помощь может прийти и описательный перевод, и различные приемы логического мышления в виде конкретизации значения, генерализации значения, антонимического перевода и др.». Л. С. Бархударов считает, что переводческие трансформации – это межъязыковые преобразования, перестройка элементов исходного текста, операции перевыражения смысла или перефразирование с целью достижения переводческого эквивалента.

В группе лексических переводческих трансформаций отличительной является тенденция к преобладанию терминологических заимствований из латинского языка, таких как: *конкретизация* (от лат. *concretus* – сгущенный, уплотненный) – замена слова, имеющего более широкое значение, словом с более узким, конкретным значением; *генерализация* (от лат. *generalis* – общий, главный) – замена слова, имеющего более узкое значение, словом с более широким значением; *компенсация* (от лат. *compensatio* – уравнивание, возмещение) – замена непередаваемого потерянного элемента элементом иного порядка; *транслитерация* (*trans+litera* – буква) – переводческий прием, основанный на передаче графического образа иностранного слова, т. е. на передаче букв; *экспликация* (от лат. *explicatio* – истолкование, объяснение; описательный перевод) – разъяснение, объяснение условных обозначений; *амплификация* (*amplification* – расширение) – накопление единообразных выражений в поэтической речи: синонимов, антитез; *дифференция значений* (*differentia* – различие; но это полузаимствование, т. к. одна часть термина заимствована с латинского языка, а вторая существует в русском уже давно) или *дифференциация* – сужение значения при переводе.

Два термина анализируемой подгруппы созданы путем суффиксации с помощью суффикса *-ениј(е)* от глагольных основ: *транскрибирование*, или *транскрипция* (*transkriptio* – переписывание), – переводческий прием, основанный на фонетическом принципе, т. е., например, на передаче русскими буквами звуков иноязычного (иностранного) наименования; *калькирование* (от фр. *calque* – калька, копия) – создание нового слова, словосочетания или сложного слова для передачи лексики, не имеющей соответствий в языке перевода.

К группе лексических переводческих трансформаций также относятся наименования, представляющие собой двухкомпонентные конструкции (прилаг. +

существ.) *антонимический перевод* и *смысловое развитие*, созданные синтаксическим способом терминообразования.

Этим же способом образованы термины, относящиеся к группе стилистических переводческих трансформаций – *синонимическая замена* и *описательный перевод*, образованные по вышеупомянутой модели. Термины этой группы *модуляция* (прием для создания соответствий путем изменения типа сообщения, описывающего идентичную ситуацию) и *эквиваленция* (логическое действие, состоящее в употреблении связок «если, и только если» в содержательных логических выводах и разговорном языке; выражается через импликацию и конъюнкцию) являются терминологическими заимствованиями из латинского языка.

В отличие от наименований стилистических и лексических переводческих трансформаций, обозначения грамматических трансформаций большей частью созданы семантическим способом терминообразования. Слова *перестановка*, *опущение*, *добавление*, *перестройка*, *замена* (предложений), существовали в русском языке и раньше, но приобрели терминологическое значение с развитием переводоведения. Термин *транспозиция* (от лат. перестановка) – прием для создания соответствий путем изменения структуры высказывания при сохранении типа сообщения – представляет терминологическое заимствование.

Таким образом, изучение обозначений типов переводческих трансформаций позволяет сделать вывод о разнообразии способов номинации, привлекаемых для их создания: наряду с заимствованием из латинского языка, здесь используются семантический, синтаксический и морфологический способы образования. В наименованиях же видов перевода заметна тенденция к превалированию синтаксического способа терминообразования: все изученные примеры включают в свой состав термин *перевод*, который уточняется и конкретизируется с помощью атрибутивных компонентов, представленных именами прилагательными или существительными. Это исследование подтверждает и тот факт, что в русской терминологии 65 % от общего числа составных терминов занимают двухкомпонентные словосочетания. В то же время семантический и морфологический способы не являются ведущими в терминообразовании наименований видов перевода. Так же следует отметить, что терминология переводоведения имеет тенденцию к расширению ЛСГ «наименования видов перевода» в связи с введением новых технологий, расширением переводоведческих задач и заимствований терминов из других языков, поэтому существует возможность изменения тенденции в терминообразовании.

Библиографические ссылки

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Валеева Н. Г. Введение в переводоведение / Н. Г. Валеева. – М. : Изд-во РУДН, 2006. – 85 с.
3. Глушко М. М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования / М. М. Глушко. – М., 1974. – 198 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы и структура / В. М. Лейчик, Л. Бесекирска. – Белосток, 1998. – 179 с.
5. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – 1961. – С. 49–51.
6. Сдобников В. В. Теория перевода / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М. : Восток-Запад, 2006. – 446 с.
7. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус. Проблемы. Аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

8. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation / J. C. Catford. – Oxford : University Press, 1965.
9. Nida E. Toward a Science of Translating / E. Nida. – Leiden, 1964.
10. <http://www.legalplanet.com.ua>
11. <http://www.belpaese2000.narod.ru/Trad /Komissar/>

Надійшла до редколегії 03.05.11

УДК 811.161.1'38

Е. И. Панченко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОТЗЫВ ТУРИСТА КАК НОВЫЙ ВИД ТЕКСТА

Проаналізовано один із видів стислого тексту, який належить до порівняно нового жанру, – текст відгуку туриста. Розглянуто його місце в матриці сучасних дискурсів та структурно-семантичні особливості.

Ключові слова: текст, жанр, дискурс, туристичний дискурс.

Проанализирован один из видов сжатого текста, который относится к сравнительно новому жанру, – текст отзыва туриста. Рассмотрено его место в матрице современных дискурсов и структурно-семантические особенности.

Ключевые слова: текст, жанр, дискурс, туристический дискурс.

One of the types of compressed texts which refers to a comparatively new genre – tourist reference is analyzed. Its place in discourse matrix as well as structural and semantic peculiarities are regarded.

Keywords: text, genre, discourse, touristic discourse.

В настоящее время туристическая индустрия переживает период стремительного подъема: появляется все больше туристических компаний и туристических операторов, обновляются туристические предложения, охватывающие все новые и новые страны и уголки земного шара, повышается уровень туристических услуг. Столь динамичное развитие отрасли обеспечивается совершенствованием приемов и средств продвижения туристического продукта. Это находит отражение в маркетинговых технологиях туристического бизнеса, нацеленных на увеличение продаж через воздействие на целевую аудиторию.

Актуальность данного исследования обусловлена возросшим в отечественной и зарубежной лингвистике интересом к проблемам речевого воздействия и взаимодействия коммуникантов, к изучению языка в тесной связи с практической деятельностью человека.

Исследования, касающиеся проблематики туризма, уже проводились ранее в туристике и экономике (И. В. Зорин, В. А. Квартальнов, К. Пейруте, Р. Ланкар, М. Буайе); в публицистике (жанр путевого очерка – К. А. Панцырев); в концептологии (эволюция концепта «путешествие» – Е. А. Боброва); в ономастике (географические названия – А. В. Суперанская, Т. В. Лиштованная). Тексты, связанные с коммуникацией в сфере туризма, тоже привлекали к себе внимание и рассматривались в лингводидактических, лингвострановедческих, лингвокультурологических целях (Л. Г. Викулова, Е. В. Высоких, А. В. Павловская) [4], тем не менее дискурс данной сферы как лингвистический феномен до сих пор не являлся предметом комплексных специализированных исследований.

Целью данной статьи является описание особого жанра туристического дискурса – отзыва туриста, его структурно-семантических особенностей.

В качестве определения институционального дискурса в сфере туризма принимается термин «туристический дискурс» (далее – ТД), под которым понимается речь, реализуемая в институциональных ситуациях общения в предметной области туризма. Туристический дискурс – особый подвид рекламного дискурса, объединяющий различные виды рекламы туризма и нацеленный на позиционирование и продвижение туристических услуг с помощью стратегий аргументации, которые имеют лингвокогнитивный характер. Он включает в себя от одного до значительного количества текстовых компонентов, функционально связанных между собой и имеющих определенные экстралингвистические параметры. Темой данного дискурса является организация туристических поездок, прагматическая направленность текстов сводится к созданию аттрактивного образа той или иной программы [3].

Не углубляясь в разнообразие дефиниций дискурса, остановимся на той из них, на которую мы будем опираться в данной работе: «Дискурс – это цельно-оформленная единица информации, характеризующаяся связностью, обусловленная лингвистическими и экстралингвистическими параметрами и представляющая собой совокупность текстов, имеющих схожие темы, принципы построения и одинаковые прагматические параметры» [2, с. 25]. В лингвистической литературе исследуют такие виды дискурса, как политический, дипломатический, административный, юридический, военный, педагогический, религиозный, спортивный, научный, сценический, медицинский, деловой, рекламный и массово-информационный и др. Исходя из приведенного выше определения, мы будем говорить о туристическом дискурсе, который включает в себя от одного до значительного количества текстовых компонентов, функционально связанных между собой и имеющих определенные экстралингвистические параметры. Темой данного дискурса является организация туристических поездок, прагматическая направленность текстов сводится к созданию аттрактивного образа той или иной программы

Услуги и товары в туризме нуждаются в высокой степени информативности. В связи с этим в сфере туризма активно используются разнообразные дискурсивные жанры: брошюра, проспект, буклет, справочник и другие. ТД выполняет, прежде всего, информативную функцию, и, наряду с этим, сопряженную с ней убеждающую функцию. Отбор и передача информации, ее оценка осуществляются таким образом, чтобы наиболее полно информировать адресата сообщения и как результат – убедить его в целесообразности приобретения предлагаемого турпродукта или услуги. Эффективность такого воздействия определяется аргументативной направленностью самого сообщения, его прагматическими качествами. Под аргументацией в ТД понимаем особый тип речевой деятельности адресанта, реализующего попытку речевого воздействия на адресата с целью добиться от него самостоятельного решения о необходимости / желательности / возможности приобретения тура или туруслуги.

Туристический дискурс по ряду своих параметров близок к рекламному и массово-информационному, но имеет определенные отличия. Он может быть представлен в различных медиа-сферах – в периодических изданиях, на телевидении, в буклетах и справочниках.

С точки зрения синтактики, как известно, рекламный текст обладает формульным характером, связанным жесткой последовательностью его элементов. Наиболее распространенная формула рекламы (так называемая формула AIDA) включает в себя четыре элемента, идущие друг за другом в стро-

гой последовательности: attention (привлечение внимания адресата), interest (возбуждение интереса к рекламируемому продукту), desire (возбуждение желания обладать товаром), action (побуждение к нужному адресанту действию) [1, с. 44].

Приложив эту формулу к туристическому дискурсу, мы увидим, что привлечение внимания адресата достигается, во-первых, броским заголовком, названием той или иной туристической программы (*Европейский фейерверк, Мечты королей, Скандинавская сказка, Великолепная Италия* и т. д.), во-вторых, использованием картинок и фотографий. В этом случае, на наш взгляд, наблюдается одно из существенных отличий туристического дискурса от вообще рекламного. Если обычная реклама предлагает не всегда достаточно интеллектуально адекватные иллюстрации, то в туристическом дискурсе налицо проверенные временем, по определению аттрактивные объекты, как, например, фотографии Собора Святого семейства в Барселоне или замка Толедо. Попадая в наше поле зрения, они не могут не вызвать интереса.

Интерес к рекламируемому продукту далее поддерживается с помощью рекламно-информационных текстов, которые, как правило, являются, во-первых, креолизованными текстами, во-вторых, гипертекстами. В компьютерной терминологии, гипертекст – размеченный текст, содержащий в себе ссылки на внешние ресурсы. Примером гипертекста могут служить документы на HTML (гипертекстовом языке разметки), размещенные в Интернете, особая форма хранения и презентации иерархически структурированной текстовой информации, обладающей специфическими средствами перехода от одного информационного блока к другому. Специфика восприятия частей электронного гипертекста – чтение с экрана компьютера – диктует определенные условия построения отдельных информационных единиц. Основными требованиями, предъявляемыми к отдельным информационным единицам гипертекста, являются смысловая законченность, целостность и когерентность. Обязательный компонент всех гипертекстов – ссылка – эксплицирует смысловые и структурные связи между информационным содержанием узлов гипертекста и характеризуется двунаправленностью, функционально связывая два текстовых или графических (или текстовое с графическим) изображения.

Так, например, мы можем углубиться в туристический дискурс на сайтах «Отпуск», «Феерия», «Испатур», «Туризм.ру» и бесконечном количестве других. Поиск и рекламные ссылки – это первые элементы гипертекста, с которыми сталкивается потребитель. Далее гипертекст приведет к описанию той или иной программы, которая имеет свой фотоальбом, иногда видеоиллюстрации, сведения о компании и ее сотрудниках (часто с их портретами, личными блогами), календарь работы компании, линк для вопросов и ответов и многое другое, например:

Италия; Все об Италии; Погода в Италии; Достопримечательности Италии; Активный отдых в Италии; Цены в Италии; Как доехать в Италию; Перемещение по стране; События в Италии; Виза в Италию, посольство Италии; История Италии; Культура Италии; География Италии; Карта Италии; Фото Италии; Разговорники для Италии; Отели Италии; Новости туризма Италии; Обсуждение Италии на форуме.

Возбуждение желания обладать товаром, в данном случае – осуществить ту или иную поездку, подогревается также набором отзывов туристов.

В отличие от обычной рекламы, в сетевом туристическом дискурсе можно встретить и значительное количество отрицательной информации, которая позволяет построить свой гипертекст, то есть выбрать тот маршрут, который представ-

лен наиболее интересным креолизированным текстом и подтвержден наибольшим количеством положительных отзывов и наименьшим – отрицательных:

Испания на самом деле великолепная! Уникальная архитектура, солнечные и неповторимые города... А вот с гидом неувязочка вышла. Была у нас замечательная Юлиана, которая постоянно путала право-лево и злилась, когда туристы переспрашивали, где все-таки искать то, о чем она рассказывала...

Следующий элемент туристического, как и любого рекламного дискурса – побуждение к нужному адресанту действию. На туристических сайтах имеется значительное количество линков, которые можно назвать деловыми, в отличие от предыдущих развлекательных или увлекательных. Это информация о стоимости программы, о получении визы, требованиях к фотографии туриста, документам и т. п.

Одним из компонентов данного дискурса является своеобразный сжатый текст, который представляет собой отзыв туриста об отеле, туроператоре, экскурсии и т. д., например:

Отель очень понравился. Семейный, уютный, спокойный отель. Красивая, ухоженная территория. Еда разнообразная на любой вкус. ... Понтон на самом деле ооочень длинный, но можно ходить на понтон соседнего отеля, он находится не на много дальше нашего, зато гораздо короче...В общем все понравилось! (стиль и орфография оригинала. – Е. П.).

Данные виды текстов располагаются на определенных сайтах в сети Интернет, к числу которых можно отнести в первую очередь <http://www.turpravda.com>, не являющийся рекламным сайтом того или иного туроператора или отеля, а представляющий собой именно форум пользователей туристическими услугами.

Интуитивно осозная разницу между подробным рассуждением и сжатым отзывом, на сайте <http://www.otzyv.ru/main.php> подробные тексты называются рассказами.

Каковы же лингвистические особенности, которые позволяют классифицировать данные тексты как специфическое образование? В первую очередь это тематическая близость, затем следует назвать лексическое наполнение отзывов. Среди всей лексики в данных текстах выделяются опорные слова: *отель, экскурсия, номер, ресепшн* и некоторые другие (по нашим подсчетам, таких слов около 20); оценочная лексика (*прекрасно, великолепно, замечательно, ужасно, отвратительно*). В основной массе лексических единиц наблюдается заметное смешение стилей.

Данный вид текстов размещен в сети Интернет, которая представляет собой мощный медиа-ресурс, и в какой-то степени ориентирована на газетно-публицистический стиль, выполняя информационную функцию, присущую данному стилю. Отзывы претендуют на объективность и часто начинаются словами *Отзыв абсолютно объективный; Буду писать хорошее и плохое вместе, а вы судите сами*. Однако отсутствие редактирования текстов приводит к тому, что для отзывов характерно наличие значительного количества разговорной, сниженной, сленговой лексики (не обценной, так как действуют модераторы). Ярким примером является обсуждение в одном из отзывов слова *маняги*. Приведем отрывок из отзыва об отеле (стиль и орфография оригинала):

Вот и представьте вылезают маняги с Боинга, нас встречают гиды, привезли нас в отель.

Дальше следует обсуждение отзыва:

А кто такие "Маняги" или так кличут сотрудников Академхимбанка?

Видимо, в Академхимбанке менеджеров "манягами" кличут)), хорош "Академический"...))

Вообще-то маняга – это на сленге наркотическое варево из марихуаны. По аналогии можно предположить, что маняги, это те кто этой самой маняги упились... либо ведут себя аналогичным образом (глупо веселятся без повода). Больше ничего в голову не пришло...

Маняги – это сокращенно менеджеры в комп. фирмах работают, а я ездила за компанию.

Тексты отзывов представляют собой особый вид расчлененного текста, который состоит из таких компонентов, как заглавие, начало отзыва, полный вариант, оценочная часть, возможно последующее обсуждение. Текст может быть строго структурированным:

**Оценка
отеля:
9.0**

Оценки отеля по критериям:

Номера: 9.0 Питание: 7.0
Сервис: 8.0 Инфраструктура: 10.0
Чистота: 9.0

Кому автор советует отель: молодёжь; семьи с детьми; одинокие

Если вы ещё раздумываете, не сомневайтесь – отель замечательный. Особенно подходит для тех, кто хочет повеселиться. Молодёжи очень много, так что скучно не будет...

Достоинства: Красивая территория, неплохие номера, вечерние шоу
Недостатки: Еда, напитки, атмосфера.

В потенциальный гипертекст могут войти и «отклики на отклики», как, например, следующий текст:

16 07 2008 Мартышка **10 из 10** Отличный очерк!!! Гранаду очень люблю))) спасибо за еще одно маленькое путешествие по ее самым красивым закоулкам.

Таким образом, мы считаем, что туристический дискурс имеет право на отдельное лингвистическое существование, поскольку он имеет свою собственную экстралингвистическую основу, обуславливающую особенности его лингвистического воплощения; это креолизованный текст с жестко закрепленными креолизованными компонентами (реально существующие изначально привлекательные туристические объекты). Туристический дискурс в сети Интернет представлен гипертекстом, включающим в себя значительное количество линков и шагов, дающих как положительную, так и негативную информацию. Тексты данного вида дискурса можно охарактеризовать также как сжатые, как в силу особенностей восприятия текста на мониторе, так и в силу психологических особенностей человека, стремящегося к экономии мыслительных усилий. Существующие тематические, лексические и структурные особенности текстов отзывов позволяют говорить о них как об особом новом информационном жанре

Библиографические ссылки

1. **Медведева Е. В.** Рекламный текст как переводческая проблема / Е. В. Медведева // Вестник Москов. ун-та. – Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 23–42.
2. **Миронова Н. Н.** Структура оценочного дискурса : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 и 10.02.19 / Миронова Надежда Николаевна. – М., 1998. – 378 с.
3. **Погодаева С. А.** Языковые средства аргументации во французском туристическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Погодаева Светлана Александровна. – Иркутск, 2008. – 234 с.

4. Тюленева Н. А. Лингвокогнитивные стратегии позиционирования и продвижения туристических услуг в российской и англо-американской рекламе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Тюленева Наталья Александровна. – Омск, 2008. – 269 с.

Надійшла до редколегії 30.04.11

УДК 811.161.1'38

С. А. Панченко

Предприятие «Минтхай», Йонг Канг, Китайская Народная Республика

СРАВНЕНИЕ КАК ЛЕКСИЧЕСКАЯ ИННОВАЦИЯ

Розглянуто порівняння як особливу лінгвістичну категорію та основні засоби його побудови. Інновації у порівняннях проаналізовано на базі текстів команд КВК.

Ключові слова: порівняння, лінгвістичний рівень, модуль, інновація.

Рассмотрено сравнение как особая лингвистическая категория и основные способы его построения. Инновации в сравнениях проанализированы на базе текстов команд КВН.

Ключевые слова: сравнение, лингвистический уровень, модуль, инновация.

The article deals with comparison as a specific linguistic unit and the principal ways of its formation. Innovations in comparisons are analyzed on the basis of the texts of the Club of Merry and Quick-witted.

Keywords: comparison, linguistic level, module, innovation.

Вся человеческая деятельность связана со сравнением, которое представляет собой сопоставление объектов с целью выявления черт сходства или черт различия между ними (или то и другое вместе) и является важной предпосылкой процесса познания, обобщения. Логико-методологическая позиция – «все познается в сравнении» – является основой для квалификации и классификации языковых единиц, содержащих понятие сравнения.

Раскрытию понятия сравнения выделяются целые разделы, главы в академической литературе, в школьных и вузовских учебниках по русскому языку. Наиболее полно тема сравнения раскрыта на синтаксическом уровне: в простом предложении со сравнительными оборотами и в сложных предложениях с придаточными сравнительными частями (предложениями). Прямо или косвенно эту тему освещали в своих трудах М. В. Ломоносов, Ф. И. Буслаев, А. Х. Востоков, И. И. Давыдов, Н. И. Греч, В. А. Богородицкий, Д. Н. Овсянко-Куликовский, А. М. Пешковский, А. А. Шахматов, она нашла отражение в трудах лингвистов XX века, таких как В. В. Виноградов, Н. С. Пospelов, Е. М. Галкина-Федорук, А. Б. Шапиро, А. Н. Гвоздев, Н. Ю. Шведова, В. А. Белошапкова, В. М. Никитин, Г. А. Золотова, В. П. Малащенко, Н. Ф. Алефиренко, М. И. Черемисина, М. В. Всеволодова, П. А. Лекант, А. Ф. Прияткина, И. Я. Чернухина, Е. Б. Колыханова и многие другие.

Сравнение, как многоаспектное понятие в лингвистике, охватывающее все ее уровни, рассматривается и в других смежных науках, таких как психология, логика, философия, литературоведение и так далее.

А. А. Потебня, говоря об употреблении слова в переносном значении, утверждает, что основой его является сравнение: «Допустим, что слово *соль* для меня непонятно, то есть что я с этим словом связываю представление об известном цвете, плотности, вкусе и прочих, но не могу сказать, почему весь этот комплекс

признаков носит это, а не другое название, но когда я сказал *соль речи*, то уже понимаю, что здесь произошло сравнение и что потому *соль* употреблено мною во втором значении, что раньше существовало в первом» [6, с. 244].

Но сравнение является еще и тропом, то есть несет на себе эмоциональную нагрузку, выполняя роль своеобразного декорума. Эта сторона рассматриваемого явления чаще всего и отмечается и лучше всего изучена в лингвистической литературе.

Целью данной статьи является исследование некоторых особенностей построения сравнения как инновации в современном русском языке.

В «Толковом словаре» С. И. Ожегова и в «Философском словаре» под редакцией И. Т. Фролова сравнение объясняется приблизительно одинаково: «Сравнение, сравнить: 1. Поставить рядом, сопоставить для установления сходства или различия... 2. Образно уподобить, приравнять...».

И. Т. Фролов объясняет это слово более широко, по-философски: «Сравнение – сопоставление объектов с целью выявления черт сходства или черт различия между ними (или то и другое вместе) является важной предпосылкой процесса познания, обобщения. Сравнение играет большую роль в умозаключениях по аналогии. Суждения, выражающие результат сравнения, служат цели раскрытия содержания понятий о сравниваемых объектах, в этом отношении сравнение используется в качестве приема, дополняющего, а иногда заменяющего определение» [7].

Из философского определения данного слова (сравнение) следует, что нельзя считать необоснованным мнение, что сравнение действительно является одной из форм познания человеком окружающего нас мира.

Актуальность данного исследования обусловлена множеством различных подходов к исследованию понятия сравнения, недостаточностью изучения особенностей структуры конструкций с компаративным значением, отсутствием всестороннего описания средств формального выражения сравнительной семантики, наличием дискуссионных вопросов вокруг проблемы сравнения (например, расхождение отмечается в вопросе разграничения неполных сравнительных предложений и сравнительных конструкций, входящих в состав простого предложения, в группировке сравнительных конструкций, находящихся в составе простого предложения).

Сравнение проявляется на разных лингвистических уровнях: как на уровне синтаксиса, так и на уровне лексики. Именно сравнение лежит в основе такого явления, как метафора, одного из наиболее употребительных средств художественной выразительности. Сравнение помогает раскрыть не только простейший тип отношений (сходство и различие) между предметами, но может привести к представлению об уникальной сравниваемости, то есть о возможности всегда ответить на вопрос: тождественны предметы или различны. У истоков как рождения сравнений, так и их восприятия, лежат вполне определенные ассоциации: по сходству, по смежности, по противоположности, по смыслу. Причем у разных индивидов рождаются разные ассоциации.

Сравнение, как один из способов осмысления действительности, одна из форм художественного мышления привлекает к себе все более пристальное внимание языковедов. Без сравнений не может обойтись ни один язык, а особенно ярко, выразительно и эмоционально они проявляются в языке художественной литературы. Сравнения рассматриваются исследователями на материале разных языков, творчества разных поэтов и писателей, с разных позиций.

В русском языке сравнение имеет четкую определенную структуру, которую по-разному классифицируют ученые. Так, В. В. Вомперский выделяет три элемента построения сравнений:

- предмет (то, что сравнивается);
- образ (то, с чем сравнивается);
- признак (то, на основании чего сравнивается).

Рассматривая сравнения, характерные для различных стилей,

В. В. Вомперский выделяет такие разновидности сравнений, как:

- нераспространенные сравнения;
- распространенные сравнения;
- сравнения, образ которых осложнен причастными, деепричастными конструкциями или придаточными предложениями;
- прием повтора сравнений;
- сравнение-параллелизм [1].

Б. В. Томашевский [4] делит сравнения в зависимости от того, в какой степени развит тот или иной элемент сравнения:

- предмет и образ сравнения кратки, лаконичны;
- предмет представляется в виде развитого положения, а образ дается кратко;
- предмет только указан, а образ сравнения очень развит.

По мнению Б. В. Томашевского, действенность сравнения определяет его новизна и распространенность. Относительно распространенности сравнений ученый отмечает два типа:

- сильно распространенный образ сравнения может становиться законченным и самостоятельным. Такое сравнение в античности называлось гиперболой.
- неполные сравнения, в которых вообще опущен признак [4].

Е. А. Некрасова [3] рассматривает сравнения по принципу, в основу которого положен характер восприятия сравнений адресатом. Исходя из этого, она выделяет следующие типы:

- сравнения общезыковые, их признак и образ заранее известны;
- сравнения, в основу которых положены неожиданные сопоставления.

Несколько иной подход к вопросу о сравнениях предлагает Т. А. Тулина. На основе психологического метода она выделяет ряд смысловых групп сравнений, где ассоциации связаны со зрительным восприятием образов [5].

В основе сравнения всегда лежит субъективная эмоциональная оценка. Поэтому существуют различные способы выражения сравнений. Наиболее полной и четкой можно считать классификацию А. И. Ефимова, который выделяет шесть различных типов выражения сравнений в русском языке:

- сравнительные обороты с союзами «как», «будто», «точно» и другими;
- сравнительные придаточные предложения, в которых вместе с подлежащим есть и сказуемое. Они присоединяются к главному при помощи присоединительных союзов;
- сравнения, выраженные творительным падежом, который синонимичен обычному сравнительному обороту;
- сравнения, выраженные родительным падежом вместе со сравнительной степенью имени прилагательного;
- сравнения, образованные с помощью имени прилагательного *похожий*, синонимичного союзу *как*;
- сравнения «спадающие» или развернутые. Они обычно состоят из двух самостоятельных и иногда очень больших предложений [2, с. 224–225].

В своём исследовании А. И. Ефимов предлагает и другой аспект изучения сравнений: установление, при каких лексических единицах и при каких частях речи употребляются сравнения (например, при глаголах движения, состояния, при именах существительных, прилагательных и других). Лингвист считает, что

это очень важно, потому что «смысловая структура слов», к которым присоединяются сравнения, «осложняется» образными ассоциациями [2, с. 225].

Существует мнение, что сравнение в форме творительного падежа существительного произошло из древних поверий об оборотничестве: тогда люди верили, что человек может в тех или иных условиях превращаться в зверя, птицу, дерево, т. е. «оборачиваться» им. Вспомните героя русской народной сказки, который, ударившись о землю, оборачивается серым волком. Таким образом, форма творительного падежа была рождена определенным фантастическим содержанием. Уже в первых памятниках литературы эта форма сравнения получила довольно широкое распространение. Так, например, в «Слове о полку Игореве» мы слышим следующие строки: «Боян бо вещий, аще хотяше песнь творите, растекашися мыслью по древу, серым волком по зимли, шизым селезнем под облакы...». Сравнения в творительном падеже достаточно распространены в разговорной речи: *слезы ручьем, волосы копной, мелькнул молнией*. Сравнение в форме творительного падежа является характерной чертой устного народного творчества, но и в художественной литературе мы находим массу примеров использования этого средства выразительности.

Сравнительные обороты с союзами *как, будто, словно, точно* пришли в нашу речь гораздо позднее, когда сложилась определенная синтаксическая система, близкая современному русскому языку. Сравнительные конструкции со словами *подобный, похожий* чаще употребляются в разговорной речи, их образный характер немного снижен, так как строится на простом сопоставлении, чаще внешнем: *гора похожа на медведя, лает подобно собаке, он похож на пугало*.

Функционированию языковых единиц в качестве сравнительных способствуют некоторые внешние и внутренние условия. К внешним условиям относятся:

- включение языковых элементов в специализированную синтаксическую структуру, отражающую процесс сопоставления двух предметов, признаков, действий с целью выяснения их сходства или различия, например в союзный сравнительный оборот или сложноподчиненное сравнительное предложение;
- образование грамматической формы, способной выражать компаративную семантику самостоятельно (степени сравнения имен прилагательных или наречий) или в совокупности с единицами других, чаще служебных, частей речи (предложно-падежные сочетания имени существительного);
- присоединение к лексеме различных словообразовательных элементов (суффиксов, префиксов, аффиксоидов), придающих ей компаративное значение.

К внутреннему условию, способствующему позиционированию языковой единицы как сравнительной, относится наличие у нее собственной компаративной семантики, проявляющейся самостоятельно или в составе некой семантической оппозиции.

Исходя из имеющихся классификаций сравнений, мы обратим внимание на одну из существующих инноваций в образах сравнений. Материалом нашего исследования послужили тексты выступлений команд КВН. Языковое сознание сегодняшнего зрителя требует словесной игры, введения широкого регистра языковых средств: от стилистически сниженной лексики до детабуированной лексики маргиналов. Существует особый спрос на остроумие, экспрессивность, предельную свободу в ассоциациях и средствах их языкового воплощения. Современный телезритель отличается восприимчивостью к образной категоризации, к метафорической структуризации нового знания о мире. Регулярная тренировка зрительского внимания к семантическому потенциалу юмористического текста, проявляющемуся в эффекте недосказанности, намека, обращение в телетекстах к аллю-

зиям и игре со смежными смыслами приводит к усилению коннотативности языкового сознания массового потребителя телеинформации.

В последние годы потенциальные возможности сравнений для создания экспрессии широко используются в текстах КВН. Здесь можно говорить о сравнении с традиционной структурой, например:

- *История любви Трубадура и прекрасной принцессы...*
- *Да какая она прекрасная? Она же страшная, как цены на бензин!*
- *Что ты удивляешься, как старушка на флешмобе?*

Наблюдается своеобразный «поток» сравнений:

Миниатюра «Человек, который во всём разбирается» (стоят два парня и делают друг другу комплименты)

- *Ты как жираф, цвета меняешь!*
- *Чего!*
- *Ты мудрый как дятел и ушлый как медведь!*
- *Хитрый как черепаха!*
- *Сильный как пингвин!*
- *Могучий как муравей!*
- *Быстрый как панда!*
- *Настойчивый как дождь! (удивленно)*
- *А почему как дождь? – То есть до этого всё логично было?*

В ряде сравнений просматриваются определенные прецедентные ассоциации:

А что вы на него напали, как дятлы на буратино?

Еще одним видом сравнений является развернутое синтаксическое построение:

- *Знаю я, таких как вы, вы, такие как те, которых я знаю!!!*
- *Ты же сказочный персонаж, а выглядишь, как будто приехала поступать и не поступила, как будто даже документы не подавала.*

Говоря об инновациях в образах сравнений в текстах КВН, можно выделить следующие типы семантических инноваций:

- введение в структуру сравнения современной лексики и неологизмов, например: *что смотришь на меня, как бабушка на Windows Vista? Что ты ведешь себя как Николас Кейдж на передаче «Жди меня»;*
- контаминация существующих фразеологизмов, возможно, с последующим пояснением: *Весна красна как у макаки десна;*
- обыгрывание полисемантического слова в расширенном сравнении: *Диета, как родео – не удержишься – разнесет к чертовой матери!* (где слово «разнесет» имеет значения: «поломать, разрушить» и «расползнуть»);
- «нанизывание» нескольких сравнений со сходными конструкциями: *знаю я таких как вы, вы такие как те, которых я знаю.*

С точки зрения структуры следует подчеркнуть, что наиболее распространенной является развернутое сравнение со словом *как*, например:

– *Мы с тобой не можем быть вместе, потому что мы как Чук и Кай, как Безруков и секвойя, как Хрюша и Коран, как Сергей Зверев и «Охота Крепкое», как червонец мятый и терминал, как самка богомола и ее бывшие, как Третьяковская галерея и ты;*

– *Мы с тобой как две сосиски в одной кожуре, как армия – ты сделала меня мужчиной, мы созданы друг для друга, как Малахов и энергетики, как армяне и гель, как больница и апельсины, как русские и Египет, как охранник и сканворды.*

Второй по распространенности конструкцией является структура со словом *похожий*, за которым часто следует целая цепочка сравнений, например:

Девочка, похожая на трубу, выиграла конкурс «Мисс Уренгой – Помары – Ужгород»! Мальчика, похожего на собаку, нечаянно усыпили. Девочка, похожая на глобус, за двойку по географии получила от папы ремнём по Антарктиде. Жизнь КВНщика похожа на индийский фильм: поговорил, поговорил, песня; поговорил, поговорил – песня. Хорошая шутка как плохой холодильник – можно и похлопать!

Таким образом, семантико-синтаксические особенности фигуры сравнения имеют значительный потенциал для создания новых образов и новых стилистически коннотированных текстов.

Библиографические ссылки

1. **Вомперский В. В.** К характеристике стиля М. Ю. Лермонтова : стилистические функции сравнения / В. В. Вомперский // Русский язык в школе. – 1964. – № 5. – С. 25–32.
2. **Ефимов А. И.** Стилистика русского языка / А. И. Ефимов. – М. : Просвещение, 1969. – 262 с.
3. **Некрасова Е. А.** Сравнения / Е. А. Некрасова // Языковые процессы современной русской художественной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 240–294.
4. **Томашевский Б. В.** Сравнение / Б. В. Томашевский // Стилистика. – Л. : Наука, 1983. – С. 204–216.
5. **Тулина Т. А.** О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнения в русском языке / Т. А. Тулина // Философско-исторические науки. – 1973. – № 1. – С. 51–62.
6. **Потебня А.** Слово и миф / А. Потебня. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/poteb/sl_mif.php
7. **Философский словарь** / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

Надійшла до редколегії 04.05.11

УДК 811.161.1'373.46

Л. Н. Проскурина

Национальный авиационный университет (г. Киев)

СТРУКТУРНЫЕ ПАРАМЕТРЫ И ТЕНДЕНЦИИ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ МНОГОСЛОВНЫХ ЛЕКСИКАЛИЗИРОВАННЫХ ПОНЯТИЙ В КОНЦЕПТОСФЕРЕ «РЕМОНТ ЛЕТАТЕЛЬНЫХ АППАРАТОВ»

Розглянуто особливості синтаксичного термінотворення в сучасних галузевих терміносистемах, проаналізовано основні моделі багатоконпонентних термінів у концептосфері «Ремонт ЛА», серед яких виокремлені найбільш продуктивні моделі; визначено головні науки-донори, що постачають номінативні одиниці, за допомогою яких комплектуються багатоконпонентні терміни.

Ключові слова: комплексна термінологічна система, багатоконпонентний термін, модель терміна, наука-донор, базовий компонент, визначальний компонент.

Рассмотрены особенности синтаксического терминообразования в современных отраслевых терминосистемах, проанализированы основные модели многокомпонентных терминов в концептосфере «Ремонт летательных аппаратов», среди которых выделены наиболее продук-

тивные модели; определены главные науки-доноры, поставляющие номинативные единицы для комплектования многокомпонентных терминов.

Ключевые слова: комплексная терминологическая система, многокомпонентный термин, модель термина, наука-донор, базовый компонент, определяющий компонент.

Features of syntactic term-formation in the modern branch term-systems are considered in the article, the basic models of multicomponent terms in concept-sphere «Repair of flying machines» are analyzed among which the most productive models are selected, and the basic sciences-donors completing multicomponent terms are defined.

Keywords: complex terminological system, the multicomponent term, term model, a science-donor, the basic component, defining component.

Рост знания и взаимопроникновение научных и технических областей в последние десятилетия вызвали стремительные процессы интеграции и глобализации в терминологии. Развитие установившихся, становление формирующихся и образование новых отраслевых терминосистем проходит под мощным влиянием этих процессов. Развитие технологий и их взаимообусловленность способствуют образованию новейших профессиональных концептосфер, включающих сложные концепты, и, как следствие, усиливается тенденция к синтаксическому способу терминообразования – основного инструмента языковой репрезентации таких концептов. Составные номинации были и остаются оптимальным средством для выражения углубленного профессионального знания (особенно в период стремительного развития науки и техники). По подсчетам С. В. Гринева, с помощью синтаксического способа «образуется 60–95 % состава различных исследованных терминологий европейских языков» [2, с. 141]. При комплексном анализе любой терминосистемы невозможно обойтись без анализа состава и структуры многокомпонентных терминов. Поэтому проблемам синтаксического терминообразования, анализу наиболее продуктивных моделей многословных терминов были посвящены работы многих терминоведов, например, С. В. Гринева, Р. Ю. Кобрин, А. В. Суперанской, Л. М. Алексеевой и др. Однако изучение особенностей формирования многокомпонентных терминов именно в современных отраслевых терминосистемах по-прежнему актуально.

Целью настоящей статьи является анализ закономерностей образования многокомпонентных терминов в терминосистеме «Ремонт летательных аппаратов», определение основных моделей составных терминов, выявление среди них наиболее продуктивных.

Согласно наблюдениям лингвистов, появление отраслевых терминосистем «на границе нескольких отраслей знаний и сфер деятельности» [3, с. 21] становится ведущей тенденцией образования, развития и функционирования современных терминосистем.

Известный терминолог В. М. Лейчик определил особенный принцип формирования терминологии «в комплексных и стыковых областях знания и (или) деятельности», назвал ряд стыковых наук (например, экономика сельского хозяйства). Ученый также обратил внимание на то, что «соединение достижений двух и более областей в одной сфере современной науки, производства, общественной практики приводит к формированию объединенной совокупности терминов», причем «во многих случаях термины новой области являются двучленными, органично сочетающимися термин одной области с термином другой» [4, с. 133]. Данный принцип В. М. Лейчик назвал «принципом объединения».

Отмеченный принцип активно проявляется и в концептосфере «Ремонт летательных аппаратов» (в дальнейшем «Ремонт ЛА»), являющейся одним из фрагментов общей авиационной концептосферы. Под летательным аппаратом понимается «любое воздушное судно (самолет, вертолет, и т. д.), используемое в гражданской авиации» [1, с. 9].

Как часть системы обеспечения и поддержания летной годности гражданских воздушных сил, авиаремонтная отрасль представляет сложную систему, состоящую из большого числа взаимосвязанных между собой подсистем или элементов. Элементами этой системы являются такие крупные подсистемы, как авиаремонтные предприятия (АРП); заказчики ремонта, изделия авиатехники, требующие восстановления; технологические процессы ремонта; производственные процессы и т. д.

Следовательно, «Ремонт ЛА» можно отнести к комплексной научно-технической области, развивающейся в тесном взаимодействии с другими науками (химией, физикой, математикой, социологией, экономикой, экологией) и находящейся в стадии становления. В лексике «Ремонта ЛА» можно отметить собственные и привлеченные термины, причем привлеченных терминов значительно больше, чем собственных. К собственно «ремонтным» мы относим термины, репрезентирующие концептосферу «Ремонт ЛА», семантическая структура которых содержит семы «ремонтные характеристики ЛА», «процесс ремонта ЛА», «этап ремонта ЛА», «неисправности ЛА».

В концептосфере «Ремонт ЛА» большинство терминов образовано синтаксическим способом, причем «Ремонт ЛА» как комплексная наука порождает большое количество многокомпонентных «гибридных» или комплексных терминов. К **комплексным**, вслед за В. М. Лейчиком, мы относим такие термины, которые, обслуживая понятие определенной области, используют в качестве элементов не только термины данной области, но и термины других, чаще всего смежных, наук. Они являются терминами в других (смежных) областях знаний, но при быстром развитии науки необходимы для построения терминов конкретной области знаний, которые можно назвать комплексными многокомпонентными терминами.

Комплексные термины играют значительную роль в концептосфере «Ремонт ЛА» по многим причинам. Без них невозможно описание многочисленных расчетов, технологических процессов ремонта, современных методов диагностики технического состояния летательного аппарата, экономической целесообразности ремонта, техники безопасности труда и др.

Наименования конструкции объекта и материалов, из которых изготовлен объект, а также названия технологических процессов и этапов ремонта являются основными в терминологической системе ремонтной сферы и выступают в роли терминоэлементов почти во всех комплексных терминах. Основными науками-донорами, комплекующими многословные термины, являются: математика (*допустимые радиусы изгибов*), физика (*дисперсия наработки, сила сдвига по приполю*), химия (*свободные остатки жирных кислот флюса*), металловедение (*фреттинг-коррозия объемно-напряженного материала*). Привлеченные термины необходимы для описания дефектов, деформаций, возникающих в процессе эксплуатации, и технологических процессов, связанных с обработкой металла.

Также активно привлекаются термины из механики (*скорость подачи проволоки*), машиностроения (*разрушение болта по последней нитке резьбы*), экономики труда (*экономическая целесообразность ремонта, трудоёмкость ремонта летательных аппаратов*).

Были отмечены более сложные гибридные образования, компоненты которых могут относиться к разным областям, например: «математика» + «химия» + «ремонт» (*неперпендикулярность магнитного потока к плоскости трещины*), «физика» + «математика» + «ремонт» (*предел прочности стеклопластика в заданном направлении под углом к ориентации волокон*), ремонт + физика + химия (*обдувание электрической дуги струей аргона, электродуговая металлизация изношенных деталей, со-*

противление хрома разрыву). В некоторых случаях использование термина смежной науки сопровождается частичной транстерминологизацией (согласно А. В. Суперанской, переосмысление и переход термина из одной науки в другую [5, с. 203]).

С другой стороны, внутри науки о ремонте образовалась новая наука – фрактография – наука о строении изломов. Термины фрактографии играют значительную роль в формировании концептосферы «Ремонт ЛА», например, *усталостный излом*, *«чашечный» излом* и др.

Структурный состав многокомпонентных терминов разнообразен. В терминологической системе «Ремонт ЛА» присутствуют все наиболее употребительные модели составных терминов. Согласно Р. Ю. Кобрину, наиболее употребительными моделями в текстах различных профилей являются 12 моделей терминов.

Еще на заре развития науки о терминах была поставлена проблема идеальной и оптимальной длины термина. Вслед за В. М. Лейчиком, мы считаем, что «под идеальной длиной термина следует понимать такую длину, при которой каждый терминологический элемент обозначает одно понятие из системы понятий данной отрасли». Оптимальная же длина термина – это «такая его длина, при которой учитываются реальные условия образования терминов в определенной терминосистеме (на базе определенного естественного языка)» [4, с. 51]. Мы согласны с мнением ученых, называющих оптимальной такую структуру, которой обладает термин в реальной терминосистеме при условии, что состав его терминологических элементов минимально допустим для этой терминосистемы, а связи между терминологическими элементами однозначно выражают связи между понятиями.

При изучении концептосферы «Ремонт ЛА» нами была усмотрена тенденция к доминирующему использованию в качестве терминов словосочетаний, состоящих из 4–5 слов.

Многокомпонентные термины состоят из одного (реже двух и более) базового (определяемого) и нескольких определяющих компонентов, связанных семантически и синтаксически. Базовые компоненты обычно выражают родовые понятия, а определяющие дифференцируют родовое понятие на ряд видовых и указывают на различные признаки определяемого компонента. Это может быть форма, материал, расположение относительно других предметов, функции и т. п. Наиболее типичными и распространенными являются терминосо сочетания с именем прилагательным или адъективированным причастием в функции постпозитивного определения, а также терминосо сочетания с именем существительным в функции постпозитивного уточнителя. При образовании некоторых терминов тип модели усложняется за счет привнесения новых компонентов (прилагательных или существительных).

Для описания структурных моделей в настоящем исследовании принимается символическая запись, согласно которой субстантивы и атрибутивы обозначаются, соответственно, буквами N и A, а порядковый номер падежа – цифрой индекса.

Номинативные терминосо сочетания содержат от одного до 4 определяемых компонентов: $N \rightarrow N_2$ (*функция надежности, накопление усталости, скопление вакансий, предел текучести*); $N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2$ (*счетчики режимов работы, эрозия лопаток компрессора, интенсивность появления дефектов*); $N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2 \rightarrow N_2$ (*карта опроса состояния объекта*), $N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2 \rightarrow N_2 \rightarrow N_2$ (*величина момента затяжки деталей крепления*).

Среди атрибутивных терминосо сочетаний продуктивной является модель с прилагательным в препозиции: $A \leftarrow N$ (*опытная проверка, усталостная прочность, мгновенные перегрузки, граничная смазка*).

Продуктивними також можна назвати моделі, що містять до 3 прикметних: $A \leftarrow A \leftarrow N$ (*груповая технологическая оснастка, наибольшие касательные напряжения*); $A \leftarrow A \leftarrow A \leftarrow N$ (*местные растягивающие остаточные напряжения*).

Модель з прикметним в постпозиції зустрічається значно рідше, наприклад, коррозія *межкристаллитная*.

Разнообразные комбинации номинативов и атрибутивов образуют модели, включающие от 3-х до 6–7 компонентов. Наиболее используемыми являются следующие модели: $A \leftarrow N \rightarrow N_2$ (*принудительная подача материала, загрязненный объект ремонта, технологическая надежность оборудования, атомный процент вакансий*); $N \rightarrow (A_2 \leftarrow N_2)$ (*упрочнение поверхностных слоев*); $A \leftarrow A \leftarrow N \rightarrow N_2$ (*прогрессивная регламентированная форма ремонта*); $A \leftarrow N \rightarrow A_2 \leftarrow N_2$ (*планово-предупредительная система капитальных ремонтов, размерные параметры общего вида, разрешающая способность серийных световодов*); $N \rightarrow N_2 \rightarrow A_2 \leftarrow N_2$ (*спектр мощности входного сигнала, пульсация давления рабочего тела, окончательный контроль рабочих параметров, изменение толщины защитных покрытий*); $A \leftarrow N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2$ (*случайные вариации качества изготовления, основная частота колебаний лопатки, высокие градиенты плотности энергии*).

Кроме перечисленных выше, можно выделить некоторые интересные многокомпонентные термины, которые преимущественно используются при номинации сложных ремонтных понятий, таких как виды дефектов определенной детали, названия методов ремонта, технологических процессов производства: $A \leftarrow N \rightarrow A_2 \leftarrow N_2 \rightarrow N_2$ (*остаточные деформации основных агрегатов планера*); $A \leftarrow N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2 \rightarrow N_5$ (*хемосорбционные процессы поглощения газов жидкостями*); $A \leftarrow N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2 \rightarrow N_2$ (*груповий метод унифікації технології виробництва*); $N \rightarrow N_2 \rightarrow N_2 \rightarrow A_2 \leftarrow N_2$ (*неоднорідність якості виготовлення експлуатуваних об'єктів*); $N \rightarrow N_2 \rightarrow A_2 \leftarrow N_2 \rightarrow A_2 \leftarrow N_2$ (*отказ лампочки ночного освещения пассажирского места*); $A \leftarrow N \rightarrow A_2 \leftarrow N_2 \rightarrow A_2 \leftarrow N_2$ (*структурно-чувствительный метод ранней диагностики хрупкого разрушения*).

Представляют интерес модели с существительным в творительном падеже в значении средства или инструмента: $N1 \rightarrow N_5$ (*разрушение отрывом, разрушение срезом*); $N \rightarrow A_5 \leftarrow N_5$ (*промывка сжатым воздухом, сушка горячим воздухом*); $A \leftarrow N \rightarrow N_2 \rightarrow N_5$ (*струйная камера обработки ингибитором*).

В анализируемой терминосистеме широко представлены модели образования многокомпонентных терминов с помощью включения существительных с предлогами: $N \rightarrow$ до N_2 (*ресурс до первого ремонта, наработка до появления дефекта, наработка от последнего ремонта до списания*); $N \rightarrow$ от N_2 (*наработка от последнего ремонта до списания, нагрузки от турбулентной воздушной среды*); $A \rightarrow$ по N_3 (*большие по амплитуде переменные нагрузки, малые по раскрытию на поверхности трещины, равнопрочные по сечению детали*); $N \rightarrow$ к N_3 (*плоскость излома нормальна к поверхности*); $N \rightarrow$ в N_4 (*порядок сдачи в ремонт*); $N \rightarrow$ на N_4 (*допуск на ремонт, высокие динамические нагрузки на планер*); $N \rightarrow$ с N_5 (*локальные зоны с пониженными механическими свойствами, прогнозирующие параметры с наработкой, участок с хорошей склейкой*); $N \rightarrow$ под N_5 (*коррозия под напряжением, разрушение под воздействием длительной статической нагрузки*); $N \rightarrow$ между N_5 (*воздушные зазоры между якорем и сердечником*); $N \rightarrow$ при N_6 (*разрушение при ползучести, нагружение при трении поверхностей*); N с $(A_5 \leftarrow N_5)$ (*коррозия с кислотной деполаризацией*); $N \rightarrow (A_2 \leftarrow N_2)$ через $A_4 \leftarrow N_4$ (*осмотр закрытых элементов через технологические отверстия*).

Использование предложно-падежных конструкций в многокомпонентных терминах способствует реализации различных отношений: пространственных,

временных, определительных, объектных, причинных, условных, целевых. Среди них преобладают термины с определительным и объектным значением, что составляет около 70 % от общего количества подобных терминов.

Для характеристики ремонтной деятельности в качестве терминологических широко используются наречия, причастия, причастные обороты для выражения признака по действию.

Использование **наречий** помогает выстроить системные (градационные, оппозиционные) отношения между терминами (*медленно распространяющаяся трещина; периодически выполняемые работы; постоянно проводимые работы; трещины, ориентированные нормально к контролируемой поверхности*).

Функцию построения парадигматических отношений выполняют термины, использующие **причастия** в качестве терминологических. Например, адъективированные формы действительных причастий настоящего времени (*развивающиеся трещины, быстроизнашивающиеся детали, метод проникающих жидкостей, упрочняющие процессы, полезные сжимающие напряжения, частота вынуждающей силы*), страдательные причастия настоящего времени (*зона ожидаемого разрушения, недопустимый отказ, устранимые отказы*), страдательные причастия прошедшего времени (*совокупность напряженных состояний в разных точках тела*).

Значительную роль в данной терминосистеме играют уточняющие словообразовательные терминологические элементы в виде **определений**, которые позволяют дифференцировать понятия (*дробеструйная обработка – гидродробеструйная обработка*), организовать понятия в градационные (*малозначительный дефект – незначительный дефект – значительный дефект*) и антонимические (*низкочастотная нагрузка – высокочастотная нагрузка*) парадигмы.

Тексты по дисциплине «Ремонт ЛА» насыщены терминированными словосочетаниями. В отличие от сложных слов «их цельнооформленность выражается в общности семантики, единстве синтаксической функции в предложении (как одной части речи) и наличии общего главного ударения» [4, с. 54]. В терминированных словосочетаниях понятие может быть выражено описательно. Сама структура такого образования является его дефиницией. Использование терминированных словосочетаний свидетельствует о том, что в терминологии «Ремонт ЛА» есть сложные понятия, нуждающиеся в четком определении. Большая часть подобных словосочетаний содержит причастные обороты (*колебания конструкции, имеющие стохастический характер; скорость, уменьшающаяся при наработке; поверхностные и глубинные трещины, ориентированные вдоль направления луча; нагрузки, возникающие от маневренных перегрузок; нагрузки, связанные с различной динамической уравновешенностью ротора ГТД и колебаниями температур рабочего тела; зоны, весьма удаленные от источника возбуждения*).

Еще одной характерной чертой терминологического образования в концептосфере «Ремонт ЛА» является наличие терминов с **метаязыковым сопровождением**: *типа, так называемый, путем, в виде*, что свидетельствует о значительном количестве неустоявшихся терминов. Например, *дефекты типа нарушения сплошности, дефекты типа трещин, местные повреждения типа «ложного бринеллирования», машины типа «литмо-перфо», так называемая «водородная хрупкость», дефекты в виде наклепа по стыковым поверхностям бандажей*.

Итак, изучение многокомпонентных терминов концептосферы «Ремонт ЛА» показывает, что для номинации современных концептов терминологий, рождающихся на стыке определенной технической отрасли и некоторых наук, неизбежным является образование значительного количества комплексных многоком-

понентных терминов и активное привлечение терминов смежных дисциплин для их формирования. Знание всевозможных моделей образования многокомпонентных терминосоответствий концептосферы «Ремонт ЛА», несомненно, будет способствовать оптимизации и интенсификации процесса обучения студентов языку специальности. Вместе с тем студенты, изучая многокомпонентные термины, расширяют запас необходимой профессиональной лексики, что обуславливает активизацию процесса профессиональной подготовки и их адаптацию к профессиональной деятельности.

Библиографические ссылки

1. Голего Н. Л. Ремонт летательных аппаратов / Н. Л. Голего. – М. : Транспорт, 1984. – 422 с.
2. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М. : Московский Лицей, 1993. – 309 с.
3. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : учебно-метод. пособие / Л. В. Ивина. – М. : Академический проект, 2003. – 304 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
5. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – Изд. 3-е, стереотип. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 248 с.

Надійшла до редколегії 08.04.11

УДК 811.161.1'276.3.4

Е. С. Рубанова

Горловский государственный педагогический институт иностранных языков

ХОЛОДНОЕ ОРУЖИЕ: НОМИНАТЕМЫ РУССКИХ ЖАРГОНОВ

Досліджено мовний матеріал, пов'язаний із феноменом соціальної диференціації в російській мові. Розглянуто номінативи, що позначають назву холодної зброї у злочинному жаргоні, визначено їхні лексико-семантичні групи, проаналізовано взаємодію молодіжного та злочинного жаргонів російської мови.

Ключові слова: номінатива, аргі, жаргон, зброя, сленг.

Исследован языковой материал, связанный с феноменом социальной дифференциации в русском языке. Рассмотрены номинативы, обозначающие названия холодного оружия в уголовном жаргоне, определены их лексико-семантические группы, проанализировано взаимодействие молодежного и уголовного жаргонов русского языка.

Ключевые слова: номинатива, аргот, жаргон, оружие, сленг.

The article studies the language material on the phenomenon of social differentiation in Russian-criminal jargon. The paper analyzes nominals, determining the types of cold arms within the jargon, specifying their lexico-semantic groups and gives the reasons of youth and criminal jargon interaction in the Russian language.

Keywords: nominal, argot, jargon, weapon, slang.

В современном языкознании наблюдается тенденция к анализу функционирования языка, обращению к фактам живой речи. Но на систематическое изуче-

ние некоторых нелитературных языковых образований, таких, как корпоративные жаргоны, уголовное арг, нецензурная лексика – долгое время было наложено табу. Сейчас это табу снято, что и предоставило возможность всесторонне и в полной мере исследовать языковой материал, связанный с социальной дифференциацией языка, выявить тенденции его развития (см., например: [18, с. 48–52; 13, с. 113–130; 5, с. 85–95].

Целью нашего исследования является определение лексико-семантических групп названий холодного оружия в русских жаргонах.

Важно отметить, что арг «представляет собой условный язык, это особый тип социального диалекта, располагающий более или менее значительным набором слов, непонятных для непосвященных, и служащего целям секретного общения между членами обособленных социальных групп» [4, с. 5]. Говоря об условных арг в русском языке, исследователи обычно имеют ввиду лексические системы, использовавшиеся в дореволюционную эпоху торговцами-разносчиками (так называемыми «офенями»), ремесленниками-отходниками (шаповалами, портными, глинотопами и т. д.) «для сохранения «тайн» своего ремесла, защиты в условиях бродячей жизни и свободной беседы о своих делах в присутствии посторонних» [16, с. 486–487; 2, с. 72–73].

Социальная база условно-профессиональных языков постепенно сокращалась, что впоследствии привело к исчезновению самих арг. Как писал В. Д. Бондалетов, «есть все основания ожидать в ближайшее время исчезновения и тех последних остатков арг, которые еще кое-где встречаются [3, с. 416]. Однако следует указать на то, что «отмирая, арг не исчезают бесследно: часть арготической лексики переходит в другие языковые подсистемы – воровское арг, корпоративные жаргоны, сниженную разговорную речь (сленг)» [15, с. 14]. При этом изменяется функциональная сущность этих единиц: из элементов «тайного» языка они, утрачивая конспиративную функцию, превращаются в арготизмы, используемые «почти исключительно в роли особого средства экспрессии» [3, с. 411].

Р. И. Мальцева акцентирует внимание на том, что арготизмы, характеризующие речь воров и преступников, известны всем носителям молодежного жаргона; при этом «заимствование единиц из других социолектов может осуществляться как без изменения лексического значения заимствованной единицы, так и с изменением в семантической структуре диффузных единиц» [14, с. 6–7]. Единицы арготических подсистем являются главным источником формирования и пополнения молодежного жаргона. Они функционируют в речи в первоначальном значении, доставшемся сленгу от арг преступного мира: «Пласт лексики, заимствованной из уголовного арг, отличается наибольшей стабильностью и некоторой архаичностью в молодежном жаргоне» [9, с. 9–17]. Таким образом, арг представляет собой один из источников формирования словаря молодежного жаргона, который можно рассматривать как ступень перехода арготической лексики в сленг, в городское просторечие [1; 6; 12; 17].

Тесное взаимодействие уголовного жаргона с молодежным объясняется несколькими причинами. Во-первых, это связано с особенностями исторического развития России, население которой постоянно сталкивалось с тюремным, лагерным бытом, с криминализацией социума в целом [7], в результате чего происходило «смещение и утрата обществом ценностных ориентиров и мотиваций» [13, с. 7]. Вторым фактором проникновения арготизмов в речь молодежи является присущее молодым людям свойство романтизации жизни преступного мира как примера отрицания общепринятых норм [6]. «Молодежь привлекает яркая (с по-

зиции неносителей аргю) экспрессия лексических единиц арготических систем» [16; 1]. Взаимодействие уголовного аргю с молодежным жаргоном можно объяснить особенностями подростково-юношеской психологии и современной молодежной субкультуры, которая «имеет много общего с идеалами, выраженными в арготических подсистемах криминального мира» [10; 11]. «Взаимопроникновение сленга <здесь – в широком смысле> различных групп тем сильнее, чем больше у них общего в образе жизни, мышлении, интересах» [18, с. 8].

Таким образом, современный молодежный жаргон возникает и существует на пересечении различных корпоративных жаргонов и аргю преступного мира.

По наблюдению М. А. Грачева, «87 % арготизмов относится к «профессиональной» лексике уголовников. К ним относятся: обозначения преступных действий, жертв преступлений, **оружия преступников** (выделено нами – Э. Р.), мест лишения свободы и т. д. и только 13 % относится к «бытовой» лексике (названия частей тела человека, одежды, обуви и т. д.), и «в другие языковые подсистемы переходят слова как из «профессиональной», так и из «бытовой» части, но «бытовая» лексика преобладает» [8, с. 19, 23]. Помимо «профессиональной» и «бытовой» лексики «в аргю выделяются пласты общеуголовной лексики (употребляемой всеми преступниками) и «специализированной» лексики (используемой лишь определенными категориями преступников в соответствии с их уголовной «специализацией»)» [8, с. 19]. В 80–90-е годы XX века наблюдается процесс общей криминализации общества, главными факторами которой можно определить следующие: появление организованной преступности («мафиозных» группировок); распространение наркомании, проституции; оказание активного влияния преступной средой на коммерческие структуры; появление «черного» (связанного с нарушениями юридических законов) бизнеса; открытие сферы финансово-экономических преступлений и т. д.). Все эти социальные явления затрудняют членение аргю в его «специализированной» части в современном языкознании и активизируют иные функции уголовного жаргона: номинативную, которая реализует потребность в назывании новых реалий преступного характера, отсутствовавших ранее в уголовном обиходе, и экспрессивную. В. Д. Бондалетов утверждает, что «70 % словаря аргю составляют экспрессивно-эмоциональные слова» [2, с. 74]. «Экспрессивность лексики, ее «специализированность», а также представленность арготической лексики в речи в виде отдельных «вкраплений» – эти и другие особенности современного воровского аргю сближают его, с одной стороны, с профессиональными жаргонами, а с другой – с корпоративными жаргонами» [12, с. 73–75].

Традиция «зэковских» ножей зародилась в «зонах» и тюрьмах, когда на смену грубо сделанным *заточкам* и *штырям* (колющему оружию, представляющему собой остро заточенный металлический прут, проволоку или надфиль) или так называемому *шилу* (тоже колющее оружие – расплюснутая спица) пришли *садильники*, или *сажалы*, – ножи, тайно изготавливаемые в металлообрабатывающих тюремных цехах. Анализ жаргонных названий холодного оружия в русском воровском аргю показал, что в данной тематической группе имеет место эвфемистический перенос, который может быть определен следующим образом.

Мы выделяем следующие подгруппы названий холодного оружия.

Общее название холодного оружия в воровском аргю можно определить номинативной *инструмент*, в семантике которой реализуется сема «статус предмета для совершения преступлений» – и представляет собой нож с пружиной. Например: «*К сожалению, никто не хотел покупать мой патент на изобретение. Ком-*

пани, занимающиеся ножами, говорили, что это - **инструмент**, те же, кто занимался инструментом, напротив, говорили, что это – **нож**», – вспоминает Тим Лезерман.

Обращаясь к номинатеме **зима**, которая употребляется в воровском аргю, можно определить, что очевидной здесь является сема названия самого по себе вида оружия: «холодное оружие». Например: *Ножки Victorinox с фиксатором лезвия ...Этот швейцарский нож – совершенный охотничий инструмент. Зима. Этот полноразмерный нож имеет большое фиксирующееся лезвие.*

Интересной для исследования, с лингвистической точки зрения, является номинатема **десять суток** - «небольшой самодельный нож у заключенного», в которой ярко выражена сема «мера наказания за хранение и использование холодного оружия». Например: – *Денисич! Там... Десять суток дай! Это значит, ножичек дай им складной, маленький.*

В криминальных кругах часто употребимой является аббревиатура **СЛОН** – смерть легавым от ножа. Лингвистическим феноменом также является тот факт, что в значении «нож, пистолет» в воровском аргю используется имя собственное - **Мария Ивановна**, звучащее как [марива'нна]. В этой номинации, как нам кажется, отражается традиция «уважительного отношения к оружию».

В качестве основания для классификации может служить **принцип устройства холодного оружия**, в соответствии с которым выделяется номинатема **кнопарь** – «нож, имеющий кнопку, которая освобождает выбрасывающую лезвие пружину». Здесь актуализируется сема «особенность устройства предмета». Например: *...он вытаскивает из кармана нож-кнопарь и выкидывает лезвие, тогда те, кто ринулся на помощь женщине, остановились и отступили на шаг назад.*

К лексико-семантической группе жаргонных названий холодного оружия, выделяемых по способу действия, относится лексема **пырляка**, производная от глагола *пырнуть* – «ударить ножом». Например: *Стилетом не пробовали? Это - пырляка, у которой только колющий клинок трехгранной, квадратной или крестовидной в поперечном сечении формы без лезвий.*

В эту же ЛСГ входит арготизм **дырокол** – нож, стилет (социальные / воровской жаргон). Структура данной лексической единицы представляет собой слияние основ слов: *дыра* (сущ., ж. р., ед. ч.) и *колоть* (гл., инф. ф., несов. в.). Например: *Он сделан из металлолома, как и броня существа. Я бы не стал панч блэйд переводить как дырокол. Кастет или тычковый нож, наверно...* Сюда же относятся слова **кишкостер** – нож с размещенным на обухе, направленным назад заостренным выступом (в виде невозвратного шипа); **кишкоправ** - финский нож (социальные / воровской жаргон). Например: *Хотя бы парочку щитов, А ещё лучше – «кишкоправ». Если им легонько ткнешь человека в пузо, у него все потроха сразу полопаются. – Браки это, – буркнул в темноте Тыр. – Никаких «кишкоправов» в помине нет. Давайте лучше спать. Ведь завтра не на потеху идём, а на побоище (Брайдер).*

Нами выделена тематическая группа наименований холодного оружия, указывающая на его происхождение. К этой группе, например, относится номинатема **финка** – разновидность специального псевдонационального финского ножа, который в воровском аргю именуется также **финяк**. Например: *Затем он поднял валяющийся в траве нож – старый, испытанный свой финяк, с узким, чуть изогнутым лезвием и сборной рукояткой. Этот финяк был сработан по личному его заказу, – еще на Востоке, в одной из лагерных мастерских.*

Существует также группа метафорических наименований, к которой, например, могут быть отнесены номинатемы **бес** – кнопочный нож с торцевым выбросом клинка. Клинок симметричный обоюдоострый. В данном случае представлена сема «неожиданной, чрезвычайной и неизбежной опасности». Например: *Четвертый символ, нож, – это Бес, многоголовый бог, изображался с ножами в руках.* В номинате **лиса, лис** – складной нож (социальные / воровской жаргон) – соединены две семы: «хитрость как качество, присущее животному», и «хитрость, неожиданность действий преступника с холодным оружием в руках». Например: *Так, для экспедиционного ножа был разработан чрезвычайно простой и дешевый вспомогательный нож «Лис». Скорее всего, он так и остался бы таким доведком к основному изделию, но наши покупатели вдруг выяснили, что он прекрасно метается.*

В подгруппу наименований, созданных по фактурному сходству холодного оружия с предметами или существами, входят арготизмы **весло** – столовая ложка с обоюдоостро заточенным и подпиленным у основания черенком; **щучка** – кнопочный нож с длинной тонкой рукоятью, изящно изогнутой книзу (чаще всего в области верхней оковки). Например: *«Щучка» в России ещё до Великой Отечественной войны тоже был весьма удачный боевой нож. Это нож разведчика НР-40. Они имели разные модификации, выпускались во время войны разными заводами, поэтому конструкция могла незначительно отличаться. Но общей была основа – нож финского типа, снабжённый небольшой S-образной гардой.*

К лексико-семантической подгруппе наименований, основанных на сходстве по выполняемой функции, относятся лексемы **пика** – нож; «**пика**» – 1. Синоним заточки. 2. Нож с узким колющим (кинжаловидным) клинком. Например: **Пика** – почти идеальный нож для ежедневного ношения: плоская рукоять, клипса, позволяющая носить нож полностью утопленным в карман. **Пиковина** (производное от «пика» – большой нож; название отражает признаки формы и размера оружия). Например: – *Мазай, держи...* – *Мазай принял из Ваниных рук холодное и неожиданное тяжёлое... Ого! Пиковина...* – *Сахар где-то добыл, – просипел Примус, предупреждая вопрос пахана. – Не порежься, остренная!* К данной подгруппе можно отнести арготизм **ежик** – стилет, нож, шабер, шило. Например: *Слегка приподнятое острие требует аккуратности при помещении «Ежика» в ножны. «Вбиванием» можно легко их прорезать! Для большей безопасности ножен (и владельца от возможных происков стражей порядка при перевозке ножа!) в них можно вложить сложенную копию сертификата формата А5 (углом вдоль спинки ножа) – очень удобно.* **Игла, иголка** – в значении нож (социальные / воровской жаргон). Сема нанесения колющих ранений выступает в данном случае на первый план. Арготизм образуется с помощью метафорического переноса: в аргосе существует глагол «пришить» – убить человека. Эту же подгруппу пополняют номинатемы **заноза, тесак** – финский нож. Номинатема **жало** также относится к подгруппе наименований холодного оружия в воровском аргосе, основанной на сходстве по выполнению функции. Например: *Далее, если нож опять же, как боевой – хорошее жало, и вообще, форма клинка оптимальная для проникающего ранения, опять же – финка, обушок прямой, без «клыка».* В среде деклассированных элементов используется устойчивое выражение: *замочить жало*, то есть зарезать.

В отдельную подгруппу наименований следует выделить номинатемы, которые появились в жаргонном лексиконе благодаря процессу вторичной арготизации. Так, например, номинатема **жело**, производная от *жало*, – нож (социаль-

ные / воровской жаргон). Гипотетически наименование восходит к слову *железо*, которое изменило свой морфологический и фонетический облик в результате процесса вторичной арготизации. Например: *Тут Рябой и говорит, ладно, друг, я все понял, мы уходим и спиной к нему повернулся, фраер на секунду опешил, а Рябой, с разворота, прям под левую сиську ему **жело** то и вогнал. Тот захрипел, стекляшку свою выронил, на Рябого навалился. Ну а когда Рябой перо выдернул, то у того красные пузыри изо рта пошли*. Номинатема **дунька** в социально-воровском жаргоне имеет два основных значения: *финский нож* и *двойка или дуйка (игральная карта)*. Этимология этого слова кажется достаточно прозрачной: источником его послужило цыганское слово *дуй* «два», к которому был добавлен русский суффикс *-к-а*. Изменение фонетического облика арготизма связано с переосмыслением его как женского имени. Заслуживают внимания заимствования из прежде существовавших, старших арг. Московский термин **жулик** возводится к офенскому **жуль**, **жулик** - ножик (**жулить** – «резать»). В русском арго данная номинатема имеет значение «ученик преступника»; «маленький острый нож», но в воровском жаргоне последнее ее значение является первичным и определяющим.

Нельзя оставить без внимания тот факт, что номинатемы, обозначающие названия холодного оружия в русском арг, являются базовыми компонентами устойчивых фраз, словосочетаний, что подтверждает их закорененность, устойчивость и постоянство использования в русском арг. Например: **в доску пустить**, **посадить на пик** – убить человека ножом, зарезать; **пощекотать перышком** – порезать, ударить ножом, **головку на рукомойник** - зарезать человека; **взять на красный галстук** – убить ударом ножа.

Из вышесказанного можно сделать вывод о том, что принципы типологии эвфемистического переноса многогранны и основываются на различных аспектах сфер жизни социума, а тематические группы названий холодного оружия формируются по базовому знаковому признаку, который является доминантным для данной группы или подгруппы номинатем в воровском жаргоне.

Библиографические ссылки

1. **Беликов В. И.** Уголовный жаргон в системе русских социолектов / В. И. Беликов // Язык и общество на пороге нового тысячелетия : итоги и перспективы. – М. : УРСС, 2001. – С. 149–151.
2. **Бондалетов В. Д.** Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 159 с.
3. **Бондалетов В. Д.** Социально-экономические предпосылки отмирания условно-профессиональных языков и основные закономерности этого процесса / В. Д. Бондалетов // Вопросы социальной лингвистики. - Л. : Наука, 1969. - С. 398–416.
4. **Бондалетов В. Д.** Типология и генезис русских арг / В. Д. Бондалетов. – Рязань : Изд-во Рязан. ГПИ, 1987. – 82 с.
5. **Быков В.** Жаргоноиды и жаргонизмы в речи русскоязычного населения / В. Быков // [«Новые» слова и значения в современном русском языке]. – Берлин, 1994. – № 1–2. – С. 85–95.
6. **Глухова М. А.** Метафоризация в арг : дис. ... канд. филол. наук / М. А. Глухова. – Тверь, 2003. – 214 с.
7. **Грачев М. А.** Русское арг / М. А. Грачев. – Нижний Новгород : НГЛУ, 1997. – 246 с.
8. **Грачев М. А.** Язык из мрака. Блатная музыка и феня / М. А. Грачев. - Нижний Новгород : НГЛУ, 1992. - 202 с.

9. **Ермакова О. П.** Источники пополнения и семантические группы жаргона / О. П. Ермакова, Е. А. Земская, Р. И. Розина // Толковый словарь русского общего жаргона. – М. : Азбуковник, 1999. – С. 9-27.
10. **Кон И. С.** Молодежи социальные проблемы / И. С. Кон // Краткий словарь по социологии. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1988. – С. 164–166.
11. **Кон И. С.** Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 256 с.
12. **Крысин Л. П.** Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике / Л. П. Крысин. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 888 с.
13. **Мальцева Р. И.** Предисловие / Р. И. Мальцева // Словарь молодежного жаргона. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 1998. – С. 3–14.
14. **Марочкин А. И.** Лексико-фразеологические особенности молодежного жаргона на материале речи молодежи г. Воронежа : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. И. Марочкин. – Воронеж, 1998. – 17 с.
15. **Марочкин А. И.** Лексико-фразеологические особенности молодежного жаргона на материале речи молодежи г. Воронежа : дис. ... канд. филол. наук / А. И. Марочкин. – Воронеж, 1998. – 294 с.
16. **Скворцов Л. И.** Об оценках языка молодежи (жаргон и языковая политика) / Л. И. Скворцов // Вопросы культуры речи. Вып. 5. – М. : Наука, 1964. – С. 45–70.
17. **Шаповал В. В.** Источниковедение и лексикография жаргона / В. В. Шаповал, М. Т. Дьячок // Opuscula glottologica professori Cyrillo Timofeev ab discipulis dedicata. – М., 2002. – С. 20–38.
18. **Юганов И.** Предисловие / И. Юганов, Ф. Юганова // Словарь русского сленга (сленговые слова и выражения 60–90-х гг.). – М. : Метатекст, 1997. – С. 3-10.

Надійшла до редколегії 04.04.11

УДК 811.161.2'367.623

Д. В. Рязанцева

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ОЦІНКИ (на матеріалі сучасної української публіцистики)

Репрезентовано теоретичний опис процесу використання співвідносної міри якості прикметників української мови у сучасній публіцистиці як ефективного засобу творення граматичного значення оцінки.

Ключові слова: граматична категорія, співвідносна міра якості прикметників, оцінка, девіація.

Представлено теоретическое описание процесса использования форм степеней сравнения в публицистике как эффективного средства создания грамматического значения оценки.

Ключевые слова: грамматическая категория, формы степеней сравнения, оценка, девиация.

Theoretical description of the usage of forms of degrees of comparison of adjectives as the effective way of creating estimation meaning in the newspaper texts has been represented in this article.

Keywords: grammatical category, degrees of comparison forms, estimation meaning, deviation.

На сьогодні в українському мовознавстві актуалізувалася проблема дослідження граматики оцінки, тобто системи граматичних засобів вираження оцінних

значень [9, с. 520], ширше – граматичної прагматики. Ця проблема потребує вивчення, оскільки хоч граматичні засоби лише й супроводжують лексичні, але цей «супровід» у мовленні мотивує відповідну прагматику, є механізмом породження ігрових, яку лінгвісти вважають характерною ознакою сучасного мовлення, оскільки саме на ній базується мовленнєва експресія, виразність, чи й маніпулеми – відповідного впливу на свідомість мовця.

Спираючись на засади лінгвістичного функціоналізму, що є основою граматики активного типу (праці В. Виноградова, Л. Щерби, Р. Якобсона, Ф. Бацевича, О. Бондарка, І. Вихованця, Н. Гуїванюк, Г. Золотової, А. Загнітка, Т. Космеди, О. Кубрякової, О. Ремчукової та ін.), необхідно продовжити вивчення граматичних одиниць і як засобів вираження оцінки, співвідносячи їх структурні особливості з комунікативним процесом. Такі дослідження мотивують необхідність створення всебічного аналізу системи граматичних засобів вираження оцінних значень із урахуванням їх прагматичних характеристик. Зреалізовуючи креативний потенціал граматичних одиниць, мовці виводять на передній план периферійні, а то й лише потенційні властивості системи, оперуючи граматичними одиницями, вдаючись до їх залучення для вербалізації «мовної гри» [10, с. 521]. Граматичні одиниці як засоби вираження оцінки потребують комплексного висвітлення, що викликає необхідність продовження розробки заявленої проблеми і зумовлює актуальність цього дослідження.

Багатоаспектність категорії оцінки спричинила її лінгвістичне вивчення у різних напрямках: функційному, комунікативному, що передбачає передусім урахування лексичного, граматичного, стилістичного зрізів мови. Якщо розмірковувати про розподіл прагматичної ознаки в системі частин мови, то цілком очевидно, що оцінність є передусім характеристикою прикметників [8, с. 54].

Мета цієї наукової розвідки – подати теоретичний опис процесу використання співвідносної міри якості прикметників (форм компаратива / суперлатива / елатива) української мови у публіцистиці як ефективного засобу вираження прагматичної інформації. Базою дослідження стали теоретичні праці Ф. Бацевича, В. Зірки, Ж. Колоїз, І. Кононенко, Т. Космеди, О. Халіман та ін., а також академічні граматики української мови.

Грамматичний лад української мови характеризує наявність розгалуженої системи граматичних категорій, що відображають позамовну дійсність і відбивають типологічні особливості мови. Як відомо, концепція ієрархічної структури граматичних категорій передбачає їх розподіл на дві групи – синтаксичні й морфологічні. Серед морфологічних категорій розмежовують власне морфологічні та морфолого-словотвірні. Безпосередній стосунок до такої класифікації має категорія ступенів порівняння, яку в сучасній лінгвістиці характеризують як власне морфологічну або як морфолого-словотвірну [11, с. 3]. А. Сазонов зазначає, що ступені порівняння прикметників як одна з найбільш досліджених прагматичних категорій, не має, втім, однозначного трактування щодо обсягу, статусу, парадигми. Вивчення цієї категорії пов'язане з малодослідженими питаннями теоретичного мовознавства, у трактуванні окремих положень і дотепер виникають суттєві розбіжності [16, с. 33]. Не розв'язаними на сьогодні залишаються питання статусу ступеньованих форм, принципів їх класифікації, їхнього графемного складу, прагматичного потенціалу. У зв'язку з цим графеми компаратива, суперлатива та елатива потребують комплексної класифікації для адекватного витлумачення їхньої граматичної своєрідності в системі частин мови.

Категорія ступенів порівняння в українській мові є однією з найскладніших граматичних категорій, з якою пов'язують семантичні, синтаксичні, морфологічні, словотвірні та прагматичні характеристики слова. Її дослідження стосується актуальних проблем теоретичної морфології, синтаксису, словотвору [6, с. 55] та – додамо – прагматики.

Домінантними у категорії ступенів є форми компаратива та суперлатива. Традиційним в українському мовознавстві є визначення компаратива як вищого ступеня порівняння прикметників / прислівників, що виражає більший або менший ступінь вияву ознаки порівняно з нейтральним ступенем, суперлатива як найвищого ступеня порівняння прикметників, що виражає найбільший ступінь вияву ознаки порівняно з нейтральним ступенем. Окрім цих грамем існує й форма елатива – грамема найвищого ступеня порівняння, яка означає безвідносну до порівняння абсолютну, крайню, граничну міру вияву ознаки [2, с. 185]. Різниця між формами суперлатива та компаратива залишається дискусійним питанням сучасного мовознавства. Н. Єськова пропонує диференціювати елативні конструкції та форми ступенів порівняння, Калашник М., Мюллер М. розглядають їх як форму суперлатива в абсолютному значенні [5, с. 125]. Кожний з цих поглядів, безперечно, має свої переваги, тому повністю відкинути неможливо жоден. Проте для цього дослідження важливою є не стільки різниця між грамемами компаратива (у цьому вбачаємо перспективу подальших досліджень), скільки їх оцінний потенціал, тому авторка цього дослідження підтримує думку Н. Костусяк, що під поняттям «категорія ступенів порівняння» розуміє граматичну категорію якісних прикметників, що позначає змінну ознаку, яка за умови зіставлення переважає у відповідному предметі або досягає в ньому найбільшого вияву» [11, с. 15], і матеріалом дослідження виступають відповідно всі форми співвідносної міри якості прикметників (форми компаратива/суперлатива та елатива).

Окремі питання аналізу й класифікації ступеньованих форм прикметника та прислівника вивчали такі лінгвісти, як О. Потебня, О. Пешковський, І. Мещанінов, В. Виноградов, Л. Булаховський, Є. Курилович, Л. Теньєр, М. Жовтобрюх, Д. Баранник, Ю. Карпенко, Н. Слюсарєва, А. Грищенко, М. Леонова, І. Милославський, В. Качура, Н. Костусяк, А. Сазонов, О. Жожома та ін. У працях І. Вихованця, Г. Гельбіга, М. Степанової, О. Безпояско грамеми компаратива й суперлатива розглядаються як категорія з окремим морфолого-словотвірним статусом. Деяким питанням творення прикметників в українській літературній мові приділили увагу З. Каспиришин, М. Доленко, А. Грищенко, А. Зверєв, В. Горпинич, К. Городенська, Н. Клименко. Проте відсутні на сьогодні праці, що розкривають прагматичний потенціал прикметника як частини мови.

Мова розвивається як складна динамічна система. Розвиток мови передусім виражається у відповідних інноваціях, варіантах, що якнайкраще забезпечують сам процес комунікації. Природним є власне процес розвитку та вдосконалення мови як засобу спілкування [1, с. 5]. Функційний (прагматичний) підхід до дослідження мови у відповідних актах комунікації дає змогу тлумачити механізми з'яви оцінки як вторинної функції граматичних одиниць. Мовну креативність стимулює асиметрія системи і середовища, завдяки чому на передній план виходять приховані, периферійні властивості системи й окремих одиниць [17, с. 360]. Аналіз зібраного фактичного матеріалу (публіцистичні тексти, зафіксовані у словниках А. Нелюби, 1983–2009 р.), вибраного з джерел, що репрезентують мовну ситуацію в сучасній мовленнєвій практиці українців, дав змогу з'ясувати механізми породження оцінки за участю граматичної категорії ступенів порівняння. Оцінка

під час уживання форм компаратива/суперлатива та елатива породжується на основі невідповідності їх уживання щодо норм української мови, утворенні форм цих категорій від прикметників, що не підлягають ступенюванню, використанні нетипових для них словотвірних моделей. Свідоме порушення граматичних норм, «гра», «маніпуляція» формами компаратива, суперлатива чи елатива для досягнення конкретних комунікативних цілей (вираження оцінних значень) спостерігається як послідовно відтворюване явище. Факт реалізації відповідних граматичних механізмів для побудови мовлення комуніканти розпізнають завдяки смислам, що з'являються внаслідок дії цих механізмів [17, с. 362].

Виокремимо деякі їх особливості та тенденції, що простежуються в сучасному українському мовленні. Як зазначав Ш. Баллі, різноманітні мовленнєві відхилення від норми розкривають її природу і закономірності функціонування, напрямки змін, які вона переживає. Мовленнєва девіація (аномалія) порушує відповідну «заборону», яку накладає норма на систему. Адже якими категоричними не були би приписи мовної норми, санкції за їх порушення є не надто «суворими» і, звичайно, не можуть бути порівняні з покаранням за порушення багатьох моральних або правових норм [4, с. 121]. За такого використання граматичної одиниці мовець апелює як до колективних екстралінгвальних знань, пов'язаних з конкретно граматичною одиницею, так і до закріплених за нею закономірностей і традиційного й переносного вживань [17, с. 359]. Оскільки обраним матеріалом дослідження є публіцистичні тексти, зокрема журнали «Літературна Україна», «Політика і культура», «Українська газета», публіцистичні інтернет-джерела, телевізійні ЗМІ, рекламні тексти, в яких мовленнєвий матеріал репрезентується передусім з огляду на вираження категорій експресивності, емотивності, оцінки, характеризується значною інформативністю, то за рахунок порушення норми, крім експресії, може з'являтися й аксіологічність, що, вочевидь, і є метою творців тексту: «діяльність автора художнього тексту може супроводжуватися постійним порушенням відомих максим мовленнєвої діяльності» [1, с. 121].

Як відомо, категорія співвідносної міри якості властива в українській мові якісним прикметникам і якісно-означальним прислівникам [2, с. 205]. У прикметниках вона конкретизується як категорія співвідносної міри якості предмета. Одну з типологічних ознак ступенів порівняння становить здатність їх утворюватися не від усіх прикметників. Дериваційною базою ступеньованих форм не можуть бути прикметники, що не вказують власне на ознаку. Найбільшою мірою це стосується групи відносних прикметників. У граматичній структурі мови тільки власне якісні прикметники, що виражають ознаку безпосередньо, виявляються більшою або меншою мірою. О. Качура, наприклад, уважає, що малоймовірним є таке висловлення: *Петро зліший за Івана* [7, с. 39].

Проте аналізований матеріал засвідчує, що нетипові для української мови форми вживання ступенів порівняння прикметників стають у сучасному мовленні типовими та усталеними і вже не сприймаються як okazіональні. Аномальні форми прикметників Ф. Бацевич услід за іншими дослідниками (Н. Арутюнова, Ю. Апресян та ін.) називає *граматичною девіацією*, що стосується різних аспектів уживання нормативних граматичних форм, що ще раз засвідчує наявність відповідних механізмів вербалізації, що «керують» граматикою мовлення. Такі девіації виконують роль «тла» для нормативних випадків слововживання, дають змогу глибше пізнати специфіку мовленнєво-мисленнєвих процесів.

Унаслідок суцільної вибірки речень-прикладів з художніх творів українських письменників було виявлено такі морфемні типи використання форм ступенів

порівняння прикметників для вираження оцінних значень: а) прикметники з суфіксами -уват/-юват-, що означають неповний вияв ознаки в предметі без зіставлення з іншими предметами і не підлягають ступенюванню: *Яків **наймовчкватіший** і найстриманіший з-поміж нас* (ЛЮ, 52/90) [12, с. 78]; б) прикметникові утворення з суфіксами -уч/-юч-, -ущ/-ющ-, -енн-, -езн-, -елезн-, що формують морфолого-словотвірну категорію надмірної інтенсивності ознаки, напр.: *Так сталося, що **найписучішими** були, як правило, лідери держав з тоталітарним режимом, бо потяг до безкінечного висловлювання непростих думок задля блага народу базувався на певних комплексах* (ПіК, 35/03, с. 35) [12, с. 76]; в) прикметники із префіксами не-, без-, а-, де/дез, диз-, ір-, що виконують функцію заміщення й виражають значення протилежності і не підлягають ступенюванню: 1) *В усьому світі я один, на жаль, тепер я сам зостався, Із лотерейних всіх квитків **найнефартовіший** дістався* (Dominus_ua, Дощ-2, <http://www.poetryclub.com.ua>) [13, с. 65]; 2) *До того ж, наш **найнезалежніший** у світі суд згідно зі ст. 278-ю може заборонити випуск у світ газети, книги, кінофільму чи телепередачі, які ще тільки готуються...* (ПіК, 19/03, с. 8) [14, с. 99]; 3) – *Який зв'язок між науково-технічною революцією і літературою? **Найбезпосередніший**. Передусім умови-мось, що таке література* (Ю. Івакін. Повість про роман, с. 71) [14, с. 99].

Згідно з нормами словотвору української мови дериваційною базою ступеньованих форм не можуть бути прикметники, що не вказують власне на ознаку (розряди відносних, присвійних, порядкових прикметників). Сучасні публіцистичні тексти засвідчують використання зазначених прикметників як основи для утворення форм суперлатива та елатива, напр.: *Може, якісь сюжети і жили в його голові, якісь творчі ідеї визрівали, однак мусив здобувати «**хлібніший**» фах, що забезпечить йому стабільніше існування* (ЛЮ, 39/08, с. 2) [14, с. 105]; *Але біг-мак вже остаточно став **найамериканськішою** культовою стравою, а спрут «Мак-Дональд», розповзаючись світом, почав годувати своєю фірмухою усіх* (ПіК, 18/03, с. 46) [14, с. 71]; *Чому саме знову екранізувати «Соляріс», наразі не відомо. (взагалі якийсь **найкінематографічніший** твір Лема, до того ж не найліпший з тих, що вийшли з-під його пера)...* (ПіК, 7/03, с. 43) [14, с. 72]; *Єдиним, на мою думку, «**наймультишнішим**» мультиком, тобто смішним, добрим і змістовним, був португальський анімаційний фільм «Телевізор»* (ПіК, 33/01, с. 47) [14, с. 72]; *Та це вже буде клопотом нашого майбутнього, коли, може, покультурнішає держава Україна, стане трохи **українськішою** і свідомішою свого обов'язку перед національними духотворцями, порозпорошуваними по світу волею імперських владоможців* (ЛЮ, 32/07, с. 7) [13, с. 156]; *...але ж і **найдокументальніші** спогади однієї людини не спроможні відтворити ту безодню горя і розпачу, в яку було скинуто наш народ* (ЛЮ, 1/07, с. 1) [13, с. 88]; *Сьогодні, коли фізично знищити багатомільйонний (поки що!) народ уже неможливо, Росія вдається до інших, значно хитріших, **єзуїтськіших**, «цивілізованіших» методів, аби лише не відпустити Україну, не допустити самотійного, незалежного її існування...* (ЛЮ, 32/04, с. 3). с. 44 [13, с. 44].

Домінантною у функціонуванні дослідники вважають синтетичну форму вираження компаратива, оскільки сферою її вживання є весь простір української мови. «Вибір аналітичної форми зумовлюється іншомовним походженням твірної основи, утрудненням структурно-морфологічних змін у похідному слові, складністю вимови тощо, типу *більш демократичний, більш прогресивний, менш інфляційний*» [10, с. 79]. Аналізований матеріал дає змогу констатувати наявність тенденції до зменшення частотності використання аналітичних форм ступенів порів-

няння прикметників із іншомовним походженням твірної основи, напр.: ...адже про множинність інтерпретацій говорив майже півтора десятиліття тому незнаний французькими семіологами О. Потебня. І при тому був **діалектичніший**, бо спостеріг сумісне існування в кожному художньому творі протилежних якостей... (ЛЮ, 18/08, с. 1) [12, с. 26]; І це цілком характерно для української літератури, в якій у дусі «експресії-інтелект» очевиднішою, **репрезентативнішою** виявляється перша категорія (ЛЮ, 41/07, с. 6) [12, с. 132]; ...кличемо побратимів по духу обізватися, стати козацьким табором на праісторичних пагорбах, побіля шляхетного будинку **найфундаментальнішого** мецената злиденної нашої культури Василя Федоровича Симиценка, що постане невдовзі нашою резиденцією... (ЛЮ, 21/07, с. 3) [14, с. 89].

У сучасному світі носії мови стають «свідками все більш частотного використання у рекламних текстах форм співвідносної міри якості прикметників. Починає діяти принцип «комунікативного зваблення» – речення повинно бути унікальним, щоб вплинути на мільйонну аудиторію» [4, с. 121]. Це і є одним із факторів утворення форм компаративна, елатива чи суперлатива, зокрема від відносних прикметників, що є порушенням граматичних норм, напр.: *Паста «Чумак» – найпомідорніша томатна паста* (із телереклами 2003 року) [11, с. 41]; *Найанелісний препарат від температури та нежитю* (із реклами в Харківському метрополітені) [14, с. 58].

Як бачимо, у сфері ад'єктивного словотворення найбільш яскраво і послідовно виявляється суфіксація, адже «зазначені словотвірні афікси належать до розряду продуктивних в українській мові» [7, с. 63], використовуються в новій для них функції, що спричиняє з'яву «свіжого» уявлення про зображуваний предмет, і саме в такий спосіб виступають ефективним засобом творення значення оцінки. У сучасній українській мові таке їх функціонування мовці інколи вже не сприймають як образне, а усвідомлюють як одне із усталених нормативних значень, тобто експресія навіть починає гаснути.

Отже, категорія співвідносної міри якості прикметників (форми компаратива / суперлатива / елатива) уходить до складу граматичних категорій української мови. Вона посідає проміжне місце між морфологічними й синтаксичними категоріями, а також безпосередньо виявляється на таких рівнях мовної структури, як лексико-семантичний, словотвірний, морфологічний і синтаксичний, а також містить відповідний прагматичний заряд, потенцію вживання для створення особливої експресії, економії мовленнєвих засобів.

Наявність у публіцистичному дискурсі нової структурно-семантичної одиниці збільшує ступінь контакту між автором мовлення та його реципієнтом [3, с. 108], більше інтимізує такі стосунки.

Причина активного творення інновацій у сучасному мовленні українців полягає, вочевидь, у тому, що креативна здатність мови актуалізувала свою дію, оскільки сучасне мовлення потребує нових експресивних засобів для увиразнення, підсилення впливової мовленнєвої дії, мовної інформативності.

Репрезентоване дослідження не вичерпує всього кола питань, пов'язаних з використанням граматичних категорій прикметників як засобу виникнення прагматичної інформації. Недослідженими залишаються питання щодо статусу ступеньованих форм, принципів їх класифікації, їхнього графемного складу, прагматичного потенціалу; використання різних форм міри якості прикметників української мови, їх лексико-граматичних розрядів для створення граматичного значення оцінки, що викликає необхідність подальших досліджень виокремленої проблеми.

Бібліографічні посилання

1. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної девіатології : [моногр.] / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту, 2000. – 237 с.
2. **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. **Жожома О.** Роль оказіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу / О. Жожома // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 18 [укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 310 с.
4. **Зирка В. В.** Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект : [моногр.]. / В. В. Зирка. – Дн. : ДНУ, 2004. – 291 с.
5. **Зінченко С. В.** До питання про становлення класу прикметників і їх ступенювання / С. В. Зінченко // Наук. зап. Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки. – Ніжин, 1998. – С. 124–128.
6. **Иванова И. П.** Структура слова и морфологические категории / И. П. Иванова. // Вопросы языкознания. – 1976. – № 1. – С. 55–61.
7. **Качура О. В.** Ступенювання ознаки предмета в семантико-функціональному аспекті / О. В. Качура // Мовознавство. – 1991. – № 1. – С. 38–42.
8. **Кононенко І. В.** Компоненти оцінної структури прикметника / І. В. Кононенко. // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 54–60.
9. **Космеда Т.** Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349 с.
10. **Космеда Т. А.** Граматикалізація категорії оцінки як наслідок взаємодії філософських категорій: проекція – граматичні рід і число / Т. А. Космеда, О. В. Халіман // Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. / [гл. ред. Н. В. Багров]. – Серія «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь : Тавр. ун-т ім. В. И. Вернадского, 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – Ч. 2. – С. 517–525.
11. **Костусяк Н. М.** Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 219 с.
12. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : словник / А. М. Нелюба. – Харків, 2004. – 136 с.
13. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник / А. М. Нелюба, С. А. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.
14. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (2007): словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба та ін.; за ред. А. Нелюби. – Х. : ХІФТ, 2009. – 172 с.
15. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) : словник / А. М. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 116 с.
16. **Сазонов А. П.** Вариативность и функционирование форм превосходной степени имен прилагательных / А. П. Сазонов // Русское языкознание. – 1988. – Вып. 16. – С. 30–34.
17. **Халіман О. В.** Взаємодія лексичного і прагматичного значень в аспекті аксіологічної прагмалангвістики (на матеріалі негативно оцінних числових форм іменників) / О. В. Халіман // Лінгвістична палітра : [збірн. наук пр. з актуальн. проблем лінгвістики] / [за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т, 2009. – С. 357–364.

Надійшла до редколегії 11.04.11

УДК 811.161.1'373.46

В. Ю. Тютюнник

*Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры
(г. Днепропетровск)*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИНОНИМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЙ АКУСТИКИ

Досліджено синонімічні відносини у російській термінології містобудівельної акустики; розглянуто та проаналізовано різні підходи вчених до проблеми термінологічної синонімії; надано класифікацію синонімів досліджуваної термінології.

Ключові слова: синонімія термінів, синонімічний варіант, терміни-дублети, синтаксичні синоніми, словотворчі синоніми, термінологія містобудівельної акустики.

Исследованы синонимические отношения в русской терминологии градостроительной акустики; рассмотрены и проанализированы различные подходы ученых к проблеме терминологической синонимии; приведена классификация синонимов исследуемой терминологии.

Ключевые слова: синонимия терминов, синонимический вариант, термины-дублеты, синтаксические синонимы, словообразовательные синонимы, терминология градостроительной акустики.

The article deals with the investigation of synonymic relations in Russian town-planning acoustic terminology. The author examines and analyses different scientific approaches to the problems of synonymy and terminological synonymy, in particular. The classification of investigated terminology is performed.

Keywords: synonymity of terms, synonymic relations, term-duplicates, syntactical synonyms, word-forming synonyms, town-planning acoustic terminology.

Современный этап социального развития человечества связан с формированием глобального инновационного общества. Весь мир переживает развитие интеграционных процессов постиндустриального общества. Признание глобализации естественной и неизбежной тенденцией в современном мире позволяет объяснить и международный обмен в сфере духовной культуры, и создание материальных и духовных продуктов мирового уровня, общих по содержанию и национальных по форме, в частности по языку. Сегодня инновационные процессы сильнее всего прослеживаются в языке массовой и научно-технической коммуникации, в терминологии. Происходит взаимная интеграция понятийно-терминологического аппарата различных сфер знаний, расширяется международный лексический фонд, имеет место взаимодействие разноязычных терминологических систем. Активные процессы развития современной науки и техники предопределяют пристальное внимание лингвистов к теоретическим и прикладным вопросам терминологии. Ученых интересуют вопросы сущности термина, его свойств, проблемы формирования терминосистем и поиска путей их изучения. Исследованиями признаков термина и критериев его выделения, классификации, семантических процессов в специальной лексике, их связи с экстралингвистической реальностью в современном языкознании занимаются такие ученые, как О. С. Ахманова, А. Н. Баранова, Т. М. Белоконов, М. Н. Володина, Л. В. Ивина, В. И. Карасик, К. М. Климович, Е. С. Кубрякова, В. С. Кулебакина, А. В. Лемова, Л. А. Манерко, Е. В. Маринова, В. Ф. Новодранова, И. Н. Ступина, И. Э. Тэн. Для

полноценного анализа проблем терминологии необходимо изучение не только теоретических вопросов. Следует обращаться также к проблемам терминологических систем отдельных наук и сфер деятельности человека. Стандартизация терминологии различных областей знания является одной из актуальных проблем, волнующих лексикологов и лексикографов. Это прикладное направление сегодня, в свете современных интеграционных процессов становится все более востребованным. Большой вклад в разработку этой проблемы внесли такие ученые, как Н. В. Виноградова, А. С. Герд, П. С. Дацюк, С. Г. Казарина, Р. П. Калинина, Л. А. Костюк, Н. К. Ктиторова, Л. Л. Кутина, Г. С. Любина, А. Т. Малькевич, Н. М. Милюк, Г. И. Миськевич, Н. Г. Михайловская, Ю. С. Перезовова, О. Н. Полухина, И. Н. Пономаренко, Т. С. Пристайко, Ф. П. Сороколетов, И. Сморгонский, Н. Ф. Стаховская, В. Н. Шевчук и др. Изучение отраслевых терминологических систем с целью их усовершенствования, упорядочения, стандартизации и унификации является одним из ведущих направлений современного терминоведения. Проблемам исследования отраслевых терминологий посвящены интересные исследования Л. И. Антошкиной, С. П. Кожушко, Л. А. Лазуренко, Ю. Р. Олещенко. Тем не менее, несмотря на систематическую и целенаправленную работу в области исследования терминологических систем, отдельные терминологии все еще недостаточно изучены лексикологами. В этом плане огромный интерес для лингвистов представляет разработка и создание отраслевых терминологических словарей, особенно тех отраслей науки, которые и по сей день переживают период бурного динамического развития.

К ним принадлежит и терминология градостроительной акустики. Одна из основных проблем, решаемых в настоящее время и акустиками и градостроителями – это проблема борьбы с шумом. Борьба с шумом или шумовой контроль (noise control) – это мировая проблема и занимаются ею повсеместно, в том числе и на Украине. И как область интенсивного развития в плане терминологии она не может не представлять интереса.

Данная терминология представляет собой широко разветвленную, системно организованную совокупность терминов, функционирующих в составе пяти основных функционально-тематических групп – наименования категории процессов, категории предметов, категории свойств, категории величин и категории единиц измерения. Системность анализируемой терминологии проявляется как в тематико-понятийной ее организации, так и в упорядоченности, зависящей от собственно-языковых факторов и выявляющей отношения (парадигматические и синтагматические) слова к другим словам. Системность проявляется в самих тематических группах, которые объединяются на основе семантической и функциональной общности и в пределах которых выявляются гиперо-гипонимические, синонимические и антонимические отношения.

В предыдущих публикациях автором уже осуществлялся сравнительный анализ некоторых особенностей парадигматических и синтагматических отношений в русской, украинской и английской терминосистемах градостроительной акустики. В данной статье хотелось бы обратить внимание на особенности синонимических отношений данной терминосистемы.

Синонимия терминов (от греч. *synonymia* – *одноименность*) представляет собой тип семантических отношений, основанный на способности различных терминологических единиц обозначать одно специальное понятие, выражая различные дополнительные признаки понятия, эмоциональную или стилистическую окраску, употребляемость и сочетаемость с другими терминологическими единицами.

Явление синонимии в терминоведении рассматривается как проявление парадигматических отношений в лексике. Однако само понятие «синонимия», как и понятие «синоним», трактуется по-разному. Подход к этой проблеме неоднократно менялся по мере развития терминологической науки. Так, основоположник терминологической школы Д. С. Лотте то заявлял об отсутствии синонимии в пределах определенной терминосистемы, рассматривая ее как нежелательное и чуждое терминологии явление [4], то, наоборот, признавал, что терминам присущи синонимические отношения: «В научно-технической терминологии отмечается большое распространение синонимии, т. е. наличие двух или нескольких терминов, выражающих какое-либо одно понятие» [3, с. 16]. Позднее ученые признали, что термину «присущи те же лингвистические явления, что и любому другому слову общелитературного языка, следовательно, и явление синонимии» [2, с. 122]. В частности, о наличии терминологической синонимии и причинах ее существования писала В. П. Даниленко [2, с. 176]. Однако бытовало мнение, что это лингвистическое явление свойственно терминологиям тех областей знания, которые пребывают в начальном этапе своего развития [7, с. 128]. Тем не менее позднее многие ученые склонились к точке зрения, что синонимия не только не является признаком начального периода развития терминосистемы, а наоборот – это признак не зарождающейся, а развивающейся науки: «чем выше уровень развития науки, тем синонимичнее мышление специалиста» [6, с. 106]. Таким образом, проблема синонимии терминов является на сегодняшний день одной из основных и наиболее важных проблем терминоведения.

Не меньший интерес как в теоретическом, так и в прикладном терминоведении, уделяется определению самого термина-синонима (синонимичного термина), в этом вопросе тоже нет однозначности, и существует масса различных подходов и классификаций. Мы в данной статье следуем принципам В. П. Даниленко, которая под синонимом понимает «синонимический вариант термина» или «вариант термина», рассматривая такие единицы как вариативные наименования одного и того же понятия в конкретной терминосистеме [2, с. 174].

В русской терминологии градостроительной акустики представлены следующие виды синонимии:

1. **Термины-дублиеты**, появившиеся в результате параллельного употребления единиц русского и иноязычного происхождения; *абсорбция – поглощение; адаптация к шуму – привыкание к шуму; маршрут звуковой волны – путь звуковой волны; вибродемпфирующие покрытия – вибропоглощающие покрытия; звукопоглощающий щит – звукопоглощающий экран; акустический щит – акустический экран.*

2. **Синтаксические синонимы**, выраженные синонимическими конструкциями: *шумовая эмиссия – эмиссия шума; звуковая энергия – энергия звука, звуковое заглушение – заглушение звука; температурный градиент – градиент температуры; защита от шума – защита против шума; звукопоглощающая способность – способность звукопоглощения; шумовое воздействие – воздействие шума; экспозиция шума – шумовая экспозиция; шум от трения – шум трения; звук ракетного двигателя – звук от ракетного двигателя.*

Сюда же относятся **варианты с инверсией компонентов составных терминов**: *бегущая плоская волна – плоская бегущая волна; гармонические плоские волны – плоские гармонические волны; однородные плоские волны – плоские однородные волны; падающие поперечные волны – поперечные падающие волны; плоские продольные волны – продольные плоские волны; полубесконечный тон-*

кий экран – тонкий полубесконечный экран; акустический двухзвенный фильтр низких частот – двухзвенный акустический фильтр низких частот.

Синтаксические синонимы реализуют как функцию уточнения, так и функцию замещения в тексте.

3. Словообразовательные синонимы: *противошумный экран – противошумовой экран; вязкий материал – вязущий материал; шумозащищающие средства – шумозащитные средства; шумоглушащие устройства – шумозаглушающие устройства; центровка – центрирование; трассировка – трассирование.*

4. Эквивалентные составные термины с синонимическими определяющими:

акустический – звуковой (акустическая волна – звуковая волна, акустическая среда – звуковая среда, акустическая изоляция – звуковая изоляция, акустические колебания – звуковые колебания, акустическая мощность – звуковая мощность, акустический процесс – звуковой процесс, акустическая среда – звуковая среда, акустическое экранирование – звуковое экранирование, акустическая энергия – звуковая энергия, акустические эффекты – звуковые эффекты, зона акустической тени – зона звуковой тени, акустический барьер – звуковой барьер, акустический ветер – звуковой ветер);

акустический – шумовой (акустический климат – шумовой климат, акустические помехи – шумовые помехи, акустический режим – звуковой режим); **звуковой – шумовой** (звуковой генератор – шумовой генератор, звуковая изоляция – шумовая изоляция);

акустический – звуковой – шумовой (акустическая тень – звуковая тень – шумовая тень, акустический уровень – звуковой уровень – шумовой уровень, акустический дискомфорт – звуковой дискомфорт – шумовой дискомфорт, акустический фон – звуковой фон – шумовой фон);

акустический – звукопоглощающий (акустическая облицовка – звукопоглощающая облицовка, акустическая отделка – звукопоглощающая отделка, акустические свойства – звукопоглощающие свойства, акустический щит – звукопоглощающий щит, акустические материалы – звукопоглощающие материалы);

акустический – звукоэкранирующий (акустические препятствия – звукоэкранирующие препятствия);

ультраакустический – ультразвуковой (ультраакустические волны – ультразвуковые волны);

шумозащитный – экранирующий (шумозащитный барьер – экранирующий барьер);

индустриальный – промышленный (индустриальный шум – промышленный шум) и т. д.

5. Эквивалентные составные термины с синонимическими опорными словами: *высокочастотные составляющие шумов – высокочастотные слагающие шумов; бег волны – пробег волны.*

6. Синонимика сложного и составного термина: *звуколокатор – звуковой локатор; вентиоборудование – вентиляционное оборудование.*

Кроме того, в акустике, как и в других областях знания, широко применяется контекстная синонимия, возникшая в результате эллипсиса: **стандартный коэффициент шума** / далее **коэффициент шума**.

К собственно вариантам относятся:

1) **орфографические варианты:** *графо-аналитический метод* – *графоаналитический метод*; *флуктуация* – *флюктуация*;

2) **краткие варианты, употребляемые наряду с полными:** *ватт* – *Вт*; *децибел* – *дБ*.

Вариативность – явление вполне естественное для языка, однако в терминологии она, как считают многие специалисты, нежелательна, т. е. вариантность языковых средств выражения одного означаемого рассматривается как явление «избыточности», как свидетельство неупорядоченности сложившихся стихийно терминологий, их недостаточной развитости. В этом смысле трудно оправдать употребление многих из приведенных выше вариантов акустических терминов. Однако сам факт столь широкого использования параллельных средств выражения с эквивалентным значением свидетельствует о том, что терминология нуждается в таком словоупотреблении, причем не только на начальных этапах формирования той или иной терминосистемы.

Наличие в рассматриваемой терминологии довольно многочисленной группы вариантных образований позволяет говорить об относительной устойчивости многих из них и об относительности самой терминологичности данных образований. Особенно это касается составных многокомпонентных наименований, в которых явно выделяется опорное понятие типа *удельная звуковая мощность* и варьирующиеся компоненты-конкретизаторы. Возможно, в таких случаях мы имеем дело с особенностями текстового функционирования терминов.

Таким образом, можно констатировать, что в исследуемой нами терминологии градостроительной акустики представлены следующие виды синонимии: термины-дублиеты, синтаксические синонимы, словообразовательные синонимы, эквивалентные составные термины с синонимическими определяющими, эквивалентные составные термины с синонимическими опорными словами, синонимика сложного и составного термина. Кроме того, в градостроительной акустике, как и в других областях знания, широко применяется контекстная синонимия.

Анализ синонимических отношений в терминологии градостроительной акустики подтверждает характерную для данной терминологии системность. Подобные исследования, как уже ранее отмечалось, представляют интерес как с теоретической, так и с практической точки зрения.

Хотелось бы отметить, что большинство из перечисленных выше феноменов синонимии одинаково свойственны данной терминологии и в украинском, и в английском языках: *акустическая волна* – *звуковая волна*, *акустична хвиля* – *звукова хвиля*, *acoustic wave* – *sound wave*; *акустический шум* – *акустический экран*, *акустичний шум* – *акустичний екран*, *acoustic screen* – *acoustic barrier*; *акустический шум* – *звуковой шум*, *акустичний шум* – *звуковий шум*, *acoustic screen* – *sound screen*; *акустический климат* – *шумовой климат*, *акустичний клімат* – *звуковий клімат*, *acoustic climate* – *sound climate*; *акустический уровень* – *звуковой уровень* – *шумовой уровень*, *акустичний рівень* – *звуковий рівень* – *шумовий рівень*, *acoustic level* – *sound level* – *noise level*; *шумовая эмиссия* – *эмиссия шума*, *шумова емісія* – *емісія шуму*, *noise emission* – *emission of noise*. Это говорит о том, что в русской, украинской и английской терминосистемах прослеживаются одинаковые тенденции, характерные для развивающихся, еще не окончательно сложившихся терминологий.

Рубеж тысячелетий характеризуется историками языкознания как золотой период лексикографии. Начало нынешнего века – это не только период взаимной интеграция понятийно-терминологического аппарата различных сфер знаний, но

также и интеграции лингвистических дисциплин и укрепления когнитивной парадигмы. Общенаучные тенденции оказывают влияние на процесс взаимодействия словарей разных типов и жанров, определяют поиск новых форм и приемов лексикографической фиксации специальной лексики различных областей знания. И это в первую очередь касается терминологии. С теоретической и с прикладной точек зрения интерес представляет создание трех-, четырехязычных терминологических словарей. Причем это одинаково важно как для специалистов данной отрасли, так и для лингвистов. Создание подобного словаря по терминологии градостроительной акустики представляется нам весьма целесообразным, тем более, что это терминология междисциплинарных областей.

Библиографические ссылки

1. **Гринев С. В.** Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
2. **Даниленко В. П.** Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. **Лотте Д. С.** Краткие формы научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1971. – 84 с.
4. **Лотте Д. С.** Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : АН СССР, 1961. – 160 с.
5. **Никитина С. Е.** Семантический анализ языка науки : на материале лингвистики / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1987. – 144 с.
6. **Татаринов В. А.** Общее терминоведение : Энциклопедический словарь / В. А. Татаринов. – М. : Московский лицей, 2006. – 528 с.
7. **Ткачева Л. Б.** Основные закономерности английской терминологии / Л. Б. Ткачева. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1987. – 200 с.

Надійшла до редколегії 15.03.11

УДК 811.161.2' 373.7

Н. В. Устенко

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЕМОЦІЙНИХ ВЗАЄМИН ТА СОЦІАЛЬНИХ СТОСУНКІВ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ У МОВІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА

На матеріалі мови художніх творів В. Винниченка розглянуто та проаналізовано особливості функціонування узуальних та окказіональних фразеологічних одиниць української мови на позначення особистісних стосунків чоловіка та жінки, а також соціальних стосунків, у які ті вступають.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологізм, поведінка, почуття.

На материале художественных произведений В. Винниченко рассмотрены и проанализированы особенности функционирования узуальных и окказиональных фразеологических единиц украинского языка, обозначающих отношения между мужчиной и женщиной, а также их взаимоотношения в социуме.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологизм, поведение, чувство.

Peculiarities of usual and occasional functioning of phraseological units, naming personal man-woman relationships, as well as social relationships they are involved into, in the language of V. Vynnychenko's compositions are considered and analyzed in the article.

Keywords: *phraseological units, phraseologism, behavior, feelings.*

Дослідження фразеологічного фонду мови, зміни, які відбуваються, функціонування у мові та відображення у художніх творах письменників постійно привертають увагу мовознавців. Так, семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць поетичних творів М. Рильського досліджувала А. Супрун [3], особливості індивідуально-авторської фразеології у художніх творах О. Гончара – Л. Щербачук [7].

Творчість видатного українського письменника, драматурга, політичного діяча В. Винниченка відзначається експериментаторством, неординарним стилем, глибокою психологічністю, виразністю зображуваного. Письменник сміливо брався до тем і проблем, які становили певні табу у тогочасному суспільстві (взаємини між статями, шлюб, суспільна мораль). Нова проблематика вимагала й інших засобів викладу, та автор повинен був певним чином наблизити читача до сприйняття і розуміння нових ідей. Одним із таких факторів зближення, безумовно, є фразеологія мови як концентрована форма викладу, позначена певною культурою, образне твердження на основі народного досвіду. Проте особливості мови творів В. Винниченка і функціонування в них фразеологічних одиниць зокрема вивчалися епізодично [1; 2]. Дослідники мови художніх творів В.К. Винниченка докладно не зупинялися на вивченні фразеологічних одиниць на позначення вияву окремих емоцій, діяльності, поведінки, зокрема об'єктом аналізу не були вербальні одиниці на позначення особливостей фразеологічного вираження взаємин чоловіка та жінки.

Мета дослідження полягає у виявленні та розгляді у художніх творах різних жанрів фразеологічних одиниць на позначення взаємин (емоційних та соціальних) чоловіка та жінки; визначенні особливостей входження їх у контекст.

Мета визначила такі завдання: виділити із ФО дієслівного типу на позначення емоційних взаємин між чоловіком та жінкою, а також соціального закріплення їхніх стосунків у суспільстві в мові різножанрових художніх творів письменника; проаналізувати наповнення цих тематичних груп та особливості функціонування; дослідити текстову реалізацію ФО; визначити місце фразеологічної системи у структурі індивідуально-авторського стилю письменника, що дає змогу глибше усвідомити мовну особистість автора, сформовану за складних соціальних змін у суспільстві. Стаття є продовженням вивчення фразеології мови художніх творів В. Винниченка [4; 5].

Об'єктом вивчення є українські вербальні фразеологізми зазначеної семантики, які функціонують в узуальному або okazіональному вигляді у мові художніх творів В. Винниченка.

Авторський текст вповні відображає індивідуальні риси лінгвістичної особистості автора і сприйняття та усвідомлення мовного оточення. Вивчаючи мову текстів, дослідник виявляє смисл і роль в організації індивідуальних і загальномовних одиниць, з'ясовує характер понятійних систем, реалізованих у текстах, що дає можливість досягнути і сам час. Те, що лінгвістика звернулася до дослідження комунікативно-дискурсивних мовних процесів, сприяло загостренню уваги на людському, чи то суб'єктивному, факторі у мові, зрештою, на виявленні того, як використовується мова суб'єктом мовлення залежно від його комунікативних інтенцій, фактора адресата, фону спільних для них знань про світ та ін. Як мовна осо-

бистість В. Винниченко формувалася в умовах різних соціальних прошарків суспільства, що і підтверджують численні ФО мови художніх творів різних жанрів та періодів творчості. Письменник використовує певний набір мовних засобів, притаманний певній соціальній групі, а також відомий широкому загалу мовців. Зосередимо увагу на узуальних та okazіональних одиницях, особливостях функціонування у контексті фразеологізмів на позначення емоційних взаємин та соціальних стосунків чоловіка та жінки.

Художні твори В. Винниченка позначені високим ступенем вияву мовної експресії, емоційної напруги у змалюванні та особливостях вираження любові, пристрасті, прихильності, роль фразеологічних одиниць у цьому переоцінити складно.

Палітра відтінків значень ФО на позначення таких емоцій та станів досить широка: *носити на руках* – дуже добре ставитися до кого-небудь, щиро любити, шанувати [6, с. 558]; *припасти до серця* – викликати симпатію, почуття кохання, сподобатися кому-небудь [6, с. 696], *зачіпати серце* – викликати почуття симпатії, любові [6, с. 322]; *загубити голову* – безрозсудно закохуватися у кого-небудь [6, с. 160]; *загорілася кров* – хто-небудь відчуває прилив сили, енергії, пристрасть [6, с. 399]; *ронити дух* – дуже любити кого-небудь, уболівати за ким-небудь [6, с. 762]: «Цін. Марк ...Що б, ви думаєте, дуже до серця їй припали б за це?» (Базар); «[Маруся] А як сама закохаюсь у нього і загублю голову?» (Слово за тобою, Сталіне!); «[Мері] ...А я була трошки «в стані духу». *Загорілася в мені кров...*» (По-свій!)); «Багато жінок пройшло повз мене; багато з них *зачіпали моє серце...*» (Чесність з собою). Більшість ФО виражають власні почуття, виражені особисто, їх внутрішні характеристики, і лише в окремих випадках позначають спостереження за зовнішнім виявом таких почуттів. Цьому сприяє й те, що компонентами ФО цієї тематичної групи переважно виступають слова *серце, душа, груди* як зосередження почуттів любові, прихильності, пристрасті. Інтенсивність охоплення почуття, рівень вияву емоцій автор тонко підкреслює фразеологізмами, які дозволяють диференціювати почуття від легкого *зачепити серце* до повновладного *загубити голову* та *загорілася кров*.

Функціонування у близькому контексті фразеологізму та синонімічної або антонімічної до нього лексичної одиниці, увиразнює мовлення, надає йому яскравого емоційно-експресивного забарвлення, наприклад: «Ріта ...Я не знаю, кого я більше люблю, тебе чи Лесіка, але знаю, що без половини серця жити не можу, Нію!... я так змучилась за тобою, так *витяглось усе серце* до тебе і до ...до дитини нашої...» (Чорна Пантера та Білий Медвідь); «Ріта ...Мама не дасть тебе нікому, мама бездушна, але мама *серце своє вирве для тебе*, Лесіку!...» (Чорна Пантера та Білий Медвідь). Ріта, якщо «бездушна», то не здатна на щирі, палкі почуття, але йдеться саме про безмежну всеохоплюючу любов до сина, заради якої Пантера здатна на все. «Ганна. А Семен як за Ганю в'яже... Мотря з захопленням. От любить хто!! Аж *дух за нею ронить!*» (Чужі люди). І коли почуття здатні викликати повагу, автор у різний спосіб цю повагу висловлює (мовленням самих персонажів, авторським зауваженням, найчастіше ж через інших персонажів-мовців), коментар також містить виразу, емоційно насажену фразеологічну одиницю.

Проте характерним для функціонування фразеологізмів цієї тематичної групи є відсутність лексичних синонімів-маркерів, що спрямовано на долучення чуттєвого та мовного досвіду читача: «Мара. ...Для чого ж тобі дивитись на мене? Срібний. А для того, щоб *серце співало*. Як я дивлюсь на вас, так мені *солодко-солодко серце співає...*» (Панна Мара); «Це було в ту добу, коли *в грудях так співу*

багато, що хочеться сліз» (Купля); «А коли людина, перейшовши п'ятдесят третю весну життя (трохи не помилився й не сказав п'ятдесят шосту!), маючи сніг на волоссі, *чує, як у грудях мак цвіте*, то що ж це таке з ним?» (Сонячна машина). Долучення до чуттєвого досвіду реципієнта дозволяє увиразнити сприйняття й інших інформаційно-ідейних ліній художніх творів, налаштуватися на продуктивне прочитання.

Фразеологізми є найбільш ментально й національно маркованими мовними одиницями, які формуються на основі певного алгоритму мислення протягом тривалого часу. Поява нового прошарку суспільства Російської імперії початку ХХ століття, зміни у системі стосунків зумовили появу й нових ФО. Крім розмовних, народно-поетичних значну стилістичну групу становлять одиниці, притаманні інтелігенції (учителі, чиновники, юристи, гімназисти, слухачі курсів) початку ХХ століття, до яких долучаємо й книжні фразеологізми. Такі одиниці активно функціонують і в сучасному мовленні, закономірних граматичних змін зазнали лише окремі компоненти фразеологізмів.

ФО, що позначають виявлення стосунків симпатії, закоханості, нечисленні у мові художніх творів письменника. Вони притаманні прямому мовленню і виражають ставлення і характер таких взаємин: *вішатися на шию* – нав'язуватися кому-небудь, настирливо домагаючись прихильності, взаємності [6, с. 134], *закрутити голову* – закохувати в себе [6, с. 403]: «Антонина радісно спалахнувши. Звичайно! тільки я не знаю, як Паша й Семен Петрович... Паша бурчить. Хоч *на шию йому вішайтеся*. Пашка сказала» (Memento); «Мулен до Штіфа. ...Ця жінчина вміє *закрутити голову*... О, вона вміє!.. Ти дивуєшся? О, я сам себе не пізнаю. Мулен здурів... Штіф. За жінчину, яка вміє *закрутити!*...» (Чорна Пантера та Білий Медвідь). Взаємини вияву закоханості, симпатій можуть призводити до інших стосунків між людьми, які не схвалювалися суспільством, що знайшло відображення і в українській мовній традиції: *розчесати косу до вінця, забрати дівоchu честь* – позбавити незайманості до шлюбу [6, с. 299], *завести амурчик, закрутити інтрижку, скакати у гречку* – зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки [6, с. 813]: «Душа. Е! То друга. У нього ж їх було, як зор на небі... Він нашим братом грається, як кіт мишами. Не одній *розчесав косу до вінця*» (Чужі люди); «[Вадим]...Товаришам, що важно було в цій історії? Справедливість. Знасилював, обманив, оганьбив, *забрав дівоchu честь*, – *покривай гріх*, вінчайся, женись...» (Божки); «[Клим-Клим] *Завів я, розумієш, невеличкий, дуже скромний амурчик з одною співачкою...*» (Божки); «...*Закрутив, розумієш, інтрижку з одною дамою...*» (Записки Кирпатого Мефістофеля) «Дзижка регоче. ...Але подумайте, яка каналія: сама *в гречку скакає*, і тут же страшенну мораль розводить. Фу!» (Натусь); «*Для легеньких стрибань у гречку* вона занадто багато говорила...» (Записки Кирпатого Мефістофеля). Оскільки Володимир Винниченко у творах намагався подати нове бачення людського життя, продемонструвати ставлення, сформоване соціумом, відповідно і фразеологія творів відобразила складні взаємини між чоловіком та жінкою. Народна традиція, виражена ФО, підкреслює повне засудження, несприйняття позашлюбних стосунків. У відповідь сучасність заперечує, при цьому осуд змінюється на іронію, зникає різке, непримирненне заперечення.

Функціонування ФО такої семантики у художніх творах письменника позначене високим ступенем вияву іронії та самоіронії мовця (у цьому випадку – виразника і точки зору автора на проблему), що до певної міри заперечує традиційне емоційне навантаження. Фразеологізми, що позначають традиції сватання,

відповідають у творах В. Винниченка соціальній приналежності мовців: «Що це? *Пропозиція руки і серця?* Так? Правда? – захвилювався Клим» (Божки); «*Антось рішуче*. Ну, що ж? Катай, справді, додому... Правда, так краще! А я прямо, значить, до тебе *заплю сватів*. Так-так, це лучче!..» (Молода кров). Аналіз отриманого матеріалу свідчить, що нові обставини, зміни акцентів у суспільному житті, не вельми вплинули на склад фразеологізмів, що позначають соціальні стосунки між чоловіком та жінкою (сватання, одруження, подружні взаємини).

Фразеологізми із загальним значенням «одружитися, створити сім'ю» у мові художніх творів В. Винниченка різняться стилістично і за семантикою відтінків: *взяти за себе* – одружитися з ким-небудь [6, с. 50], *брати закон* – одружуватися, вінчатися з ким-небудь [6, с. 53], *зав'язати світ* – видати заміж, одружити [6, с. 301], *покрити гріх* – одружитися, маючи дошлюбні стосунки, *звити кубелечко* – влаштувати затишне житло і завести сім'ю [6, с. 326]: «*Нат. Павл.* все гарно скінчиться... Ти стрінеш іншу, вільну, покохаш, *зів'єси кубелечко і... кінець...*» (Брехня). Особливо привертають увагу фразеологізми п'єси «Молода кров», де усі події розгортаються довкола одруження панича та селянки: «*Антось...* Ах, не віриш ти мені... *Івга.* Та я вірю, тільки мені дивно, чого б їм стояти за мене?... можете *взяти за себе* багачку» (Молода кров); «*Панас.* Жаль мені тільки Антоса, що порадошний чоловік та з такою стервою собі *світ зав'язав...*» (Молода кров), «*Івга...злісно.* Я тобі не наймичка! *Закон брав* зо мною. Який! Учителькою... Гадюкою сичить на мене, що вчителькою йому не хочу бути. Не бачила щастя!..» (Молода кров), функціонують інші варіанти одиниці «*Клим...* Ну, хвалить бога, що *достигли закона*, а робота якась... Та ще й тепло, хвалить господа милосердно-го...» (Молода кров), «*Мак. Мак.* А ти дивись, як вони зразу пронялись тим, що вони наші родичі законні! Га?... на другий день, як *закон нас зв'язав*, уже родичі... Це дуже цікаво з наукового навіть погляду...» (Молода кров). Одруження із паничем, долучення до іншого соціального стану розглядається не як розвиток можливостей у майбутньому, а як найвище досягнення, на яке тільки й вистачило особистісних та інтелектуальних можливостей героїні та її родини, на чому раз у раз акцентує увагу автор, вдаючись до повторів: далі вже не варто працювати, чогось прагнути, адже попереду лише насолода від «достигнутого», «зв'язаного», довічного від Бога і людей. До Володимира Винниченка традиційний сюжет не знаходив такого жорсткого, нещадно-викривального втілення.

Аналіз вербальних фразеологізмів дієслівного типу на позначення емоційних взаємин між чоловіком та жінкою, а також соціального закріплення їхніх стосунків у суспільстві, наповнення цих тематичних груп та особливості функціонування в мові різножанрових художніх творів письменника засвідчує, що В. Винниченко знав і використовував узуальні ФО за потреби. Увагу звертаємо і на загальні лінгвальні процеси початку XX століття, зумовлені епохою соціальних зрушень, розвитку та змін лексичної і фразеологічної систем української мови. Контрастність, експресивність, динамічність глибоко притаманні художнім творам письменника. На доборі мовних засобів, зокрема і фразеологічних, мови художніх творів різних жанрів позначилися й екстралінгвальні фактори (світогляд різних соціальних підгруп, умови виховання, рівень освіченості, віддзеркалення у свідомості людей певних історичних подій початку XX століття).

Бібліографічні посилання

1. **Науменко Л. О.** Мова ранніх творів Володимира Винниченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. О. Науменко. – К., 2003. – 19 с.
2. **Русанівський В. М.** Сила і краса (Особливості мови творів В. К. Винниченка) / В. М. Русанівський // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 2. – С. 41–46.
3. **Супрун А. П.** Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів М. Рильського) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. П. Супрун. – Д., 1999. – 19 с.
4. **Устенко Н.** Фразеологічні одиниці на позначення процесів пам'яті й уяви у мові художніх творів Володимира Винниченка / Н. Устенко // Мовознавчі студії. – Вип. 2 : Фразеологізм і слово у тексті і словнику / упор. : К. Іваночко та ін. – Дрогобич : По-світ, 2010. – С. 414–420.
5. **Устенко Н.** Фразеологічні одиниці на позначення розумової діяльності у мові художніх творів В. К. Винниченка / Н. Устенко // Наукові записки. – Вип. 89 (3). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 225–228.
6. **Фразеологічний словник української мови** / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
7. **Щербачук Л. Ф.** Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Ф. Щербачук. – Сімферополь, 2000. – 20 с.

Надійшла до редколегії 08.04.11

УДК 811.161.2'367.622

О. В. Халіман

Коледж Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

ОЦІННІ ЗНАЧЕННЯ ІМЕННИКІВ СПІЛЬНОГО РОДУ ЯК ПРОБЛЕМА ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ (на матеріалі аналізу відповідей респондентів)

На матеріалі художніх текстів та даних лінгвістичного експерименту проаналізовано особливості вираження оцінних значень іменниками спільного роду, своєрідність їх реалізації й актуальність у сучасній комунікації.

Ключові слова: оцінне значення, іменники спільного роду, комунікація.

На материале художественных текстов и данных лингвистического эксперимента проанализированы особенности выражения оценочных значений существительными общего рода, своеобразие их реализации и актуальность в современной коммуникации.

Ключевые слова: оценочное значение, существительные общего рода, коммуникация.

In this article on the material of artistic texts and data of linguistic experiment the peculiarities of expressing of estimation meaning with the help of nouns of common gender, originality of their realization and currency in modern communication have been analyzed.

Keywords: estimation meaning, nouns of common gender, communication.

Серед інших актуальних питань сучасної лінгвістики увагу дослідників привертає природа категорії оцінки, характер її мовної презентації одиницями різних мовних рівнів. У сучасній мовленнєвій практиці українців простежується активне застосування мовних одиниць із оцінною семантикою: архетипові засоби,

що функціонують як складові мовної свідомості етносу, набувають змін в особливостях їх використання.

Сутність лінгвофілософської категорії оцінки та характер її мовної презентації активно вивчали вітчизняні й зарубіжні мовознавці. Дослідження вчених стосувалися особливостей вираження оцінки одиницями різних мовних рівнів (лексико-семантичного – Т. Вільчинська, В. Іващенко, Т. Космеда, Н. Левадна, Ф. Моїсєєнко, В. Труб, словотвірного – І. Ковалик, Т. Космеда, Л. Летюча, В. Лопатін, А. Нелюба, О. Олексенко, Л. Родніна, Т. Черторизька, В. Шинкарук, Л. Шутак, фразеологічного – В. Ужченко, Л. Авксентьев, А. Івченко, Н. Грозан, Т. Космеда, С. Олійник, специфіки частиномовного розшарування лексики з оцінною семантикою – Т. Денисюк, О. Жижом, І. Кононенко, Т. Космеда, Н. Левадна, Л. Мацько, Г. Монастирецька, О. Наконечна, С. Равлюк, Г. Серпутько, С. Педченко, В. Ткачук та відповідних синтаксичних конструкцій – В. Мараховська, М. Ретунська, О. Семенюк, П. Ткач, С. Шабат, І. Шкіцька), оцінки як текстової (дискурсивної) категорії (О. Вольф, Т. Космеда, молоді науковці М. Кайки, М. Михальченко) у дискурсах різного функційного призначення, напр., художньому – У. Соловій, епістолярному – Н. Павлик, публіцистичному – Л. Гусліста, Н. Кочукова, С. Равлюк, І. Онищенко, науковому – Ж. Краснобаєва-Чорна, політичному – К. Серажим, рекламному – В. Зірка, Ю. Булик, розмовному мовленні – В. Труб; концептів як репрезентантів аксіологічної інформації (Т. Вільчинська, Т. Космеда, Н. Плотнікова, А. Приходько, Ю. Шамраєва) та ін. Функційно-прагматична спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень відкрила можливості для вивчення нових аспектів категорії оцінки. Аналіз функційної специфіки граматичних одиниць дав змогу мовознавцям зацентувати увагу на їх прагматичній значущості в комунікативному процесі. Спираючись на засади лінгвістичного функціоналізму, що є основою граматики активного типу (праці В. Виноградова, Л. Щерби, Р. Якобсона, О. Бондарка, Ф. Бацевича, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, Г. Золотової, А. Загнітка, Т. Космеди, О. Кубрякової, О. Ремчукової та ін.), вчені почали досліджувати граматичні одиниці і як засоби вираження оцінки, співвідносячи їх структурні особливості з комунікативним процесом. Такі дослідження мотивують необхідність розробки «граматики оцінки» – всебічного аналізу системи граматичних засобів вираження оцінних значень (ОЗ) з урахуванням їх прагматичних характеристик. Для створення відповідного ефекту в комунікативних ситуаціях мовці залучають численні особливості мови, зокрема й потенціал родових граматичних одиниць.

Клас іменників спільного роду (СР) було виділено в окрему категорію на початку XIX ст. (К. Аксаков [1], Е. Вольтер [6], О. Востоков, Г. Павський [Див. 5], О. Потебня [17]). Його аналіз досить глибоко висвітлений у лінгвістичній літературі (праці В. Виноградова [5], В. Васченка [3], А. Загнітка [7], Т. Космеди [2], М. Леонової [10], І. Матвіяса [11], О. Тараненка [19], Г. Чередниченка [24], Т. Шанської [25], В. Шинкарука, Л. Шутак [26] та ін.). Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців щодо особливостей функціонування іменників СР, зокрема і як засобів реалізації ОЗ, вже були розглянуті авторкою цієї статті (див. [21]), де аналізовані слова схарактеризовані як предметно-ознакові імена, що вирізняються граматичною можливістю функціонувати як форми чоловічого, жіночого, середнього родів, здатністю виражати оцінні відтінки значення, що є складниками їх лексичного значення або можуть виникати внаслідок впливу словотвірних формантів. Контекст співвідносить слово з певною особою, а форми слів, у синтаксичні сполучення з якими вступають іменники СР, стають показником роду.

Мета цієї наукової розвідки – проаналізувати специфіку вираження оцінних значень іменниками спільного роду, їх актуальність у сучасній комунікації. Матеріал дослідження – художні тексти XVIII–XXI ст. (В. Винниченко, Ю. Збанацький, І. Карпенко-Карий, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, Ю. Яновський), а також дані лінгвістичного експерименту (512 респондентів), який проведено для виявлення індивідуальних поглядів анкетованих на наявність оцінних відтінків у конкретних контекстах та актуальності аналізованих засобів у сучасному мовленні українців.

Хоча в іменниках СР, що зазвичай є негативними характеристиками людей, пейоративність закладена в їхніх лексичних значеннях, модифікується численними суфіксами суб'єктивної оцінки, проте це зумовлено і їхніми граматичними особливостями. Саме зняття родової диференціації номінованих осіб (можливість функційно виступати словами і чоловічого, й жіночого родів) дає змогу зосередитися на їх характеристичі, наповнити такі іменники оцінними смислами. Вони, як показує аналіз словникових дефініцій, характеризують людей за відповідними якостями (*нахаба*), способом життя (*нероба*, *невдаха*), поведінкою (*капризуля*), родом діяльності (*слуга*, *колега*), фізичним (*каліка*) та соціальним станом (*сирота*) і т. ін. Яскраво виражений ознаковий компонент утруднює їх сполучуваність з атрибутивними елементами, які б характеризували номіновану особу, оскільки ознака вже є складником значення іменника. Вона стає підґрунтям для формування оцінки, що властива аналізованим словам. Поєднання слів з ОЗ зі словами *добре* / *погано* викликає труднощі через певну тавтологію аксіологічних смислів, що можна яскраво продемонструвати на прикладі іменників спільного роду: не є функційно виправданими словосполучення типу *хороший / поганий волоцюга*, *хороший / поганий ледацюга*, *хороший / поганий молодчина*, *хороший / поганий трудяга*, *хороший / поганий хапуга*, *хороший / поганий ябеда* і т. ін. Можливі поодинокі випадки таких поєднань, коли слово називає особу за родом діяльності, не характеризуючи її як позитивну чи негативну, порівн.: *хороший / поганий слуга*, *колега* і т. ін.

У словнику української мови [18] зафіксовано 490 іменників спільного роду. Значна кількість таких іменників, справді, виражає негативну оцінку, що підтверджується відповідними контекстами їх уживання, наприклад, словник подає таке значення слова *нероба*: «людина, яка веде бездіяльне, ледаче життя; ледар, гультай» [18, т. 5, 378], що сприймається як негативна характеристика. У контексті зустрічаємо: *Дарина прожила вже в сестриній родині, як у материній, – пещеною, коханою, неробою* (Ю. Яновський) [27, с. 95]. У ході експерименту більшість респондентів підтвердили наявність негативної оцінки особи у запропонованому контексті (71,88 %). Під час бесіди опитані для пояснення своїх відповідей наводили негативнооцінні атрибути-асоціації до іменника *нероба*: *ледачий, невдячний, п'яний, бездарний, безсовісний*.

Контексти підтверджують наявність пейоративних відтінків численних іменників спільного роду, порівн.: *волоцюга* («бездомна людина, яка не працює, а живе з крадіжок, жебрацтва і т. ін., постійно змінюючи місце перебування; бродяга, проїдисвіт» [18, т. 1, 733]): *Хто за його добре слово скаже? П'яниця, волоцюга, проїдисвіт – от тобі і все!* (Панас Мирний) [12, с. 86]; *єхида* («лиха, зла, хитра, лукава, в'їдлива людина» [18, т. 2., с. 499]): *В тій он хаті – мій сусіда... Кар'єрист він і єхида. Дуже вредний чоловік!* (С. Олійник) [15, с. 274]; *недотепа* («людина, яка не вміє зробити, виконати, здійснити і т. ін. що-небудь з належним умінням, як слід; невміла людина» [18, т. 5, с. 301]): *– Що ти таки, старий, думаєш з ним [сином], що він до зросту дійшов, а така недотепа – нічого робити не вміє?* [20, с. 101]; *Виросте ж людям на сором така недотепа, що й тарілки помити як слід незуга-*

рна (Ю. Збанацький) [8, с. 265]; *пройда* («хитра, пролазлива, спритна у своїх вчинках людина; пройдисвіт» [18, т. 8, с. 190]): [Михайло:] *Єй-богу, жениться* [Данило:] [К а л є н и к:] *На кому?* [Михайло:] *На Мар'яні Гайдабурівні... Там така пройда...* (І. Карпенко-Карий) [9, с. 152] і т. ін.

Аналогічно контексти підтверджують позитивнооцінне значення, що виражається значно меншою кількістю іменників, порівн.: *молодчина* («уживається для висловлення похвали людині за відмінну роботу або за її позитивні якості» [18, т. 4, с. 785]): *Глухо згори з його вікна чути ще раз дзвінок. Молодчина старенька, – умліває від страху, а не пускає, як сказано* (В. Винниченко) [4, с. 363]. Наявність позитивної оцінки підтвердили результати експерименту: такий варіант обрали 65,63 % опитаних.

У деяких пунктах анкети жоден із варіантів відповідей не отримав переважної більшості, напр.: *Бідолоха розпістерся на підлозі, вдарившись обличчям об плінтус...* (25 % – позитивна оцінка; 38,28 % – негативна; 36,71 % – нейтральна); *Якийсь бідолоха, відчувши себе за межею реального, в царстві божевілля, дико й тоскно закричав* (14,06 % – позитивна оцінка, 43,75 % – негативна оцінка, 42,19 % – нейтральна оцінка). Бесіда із респондентами дала змогу пояснити причину виникнення у них таких відповідей з'явою під час анкетування розмаїття аксіологічних асоціацій. Позитивна характеристика особи, номінованої аналізованим іменником, мотивована виникненням емпатії, бажанням виразити жалість, співчуття (порівн.: *бідолоха* – «бідна, нещасна людина; бідняга» [18, т. 1, с. 178]). Опитані, що обрали варіант «негативна оцінка», керувалися розумінням негативних емоцій, переживань, стану особи, про яку йдеться. Частина респондентів не вважає наведені вище асоціації причиною ні для позитивної, ні для негативної оцінки. Усе ж конкретні контексти можуть посилювати певну оцінку, порівн.: – *Бідолоха! – прошепотіла Люба Присяжнюк. – Бачите, який він тонкий і вразливий* (наявність позитивної оцінки відзначила 59,38 % опитаних).

Аналогічну відсутність переважної більшості відповідей у зв'язку з такими ж аксіологічними асоціаціями спостерігаємо при вживанні іменника *сирота*, порівн.: *Бувала коло заповітного каменю й Меланочка, підліток, сирота безрідна, занедбана й занехаяна по наймах* (39,06 % – позитивна оцінка; 39,06 % – негативна оцінка; 21,88 % – нейтральна оцінка). Поза контекстом, як зауважили респонденти, іменник *сирота* не є оцінним, оскільки може номінувати особу як з позитивними, так і з негативними якостями, тому у вузькому малоінформативному контексті сприймається як нейтральнооцінний, напр.: *Але не тому Марія плаче, що сирота* (57,03 % анкетованих). Проте в іншому контексті простежуємо посилення негативної оцінки, зокрема мовець використовує аналізований іменник для негативної самохарактеристики, порівн.: *Не нагадуйте мені, що я знов сирота і бездомник* (64,06 % опитаних відзначили наявність негативної оцінки в запропонованому висловлюванні).

Можна навести низку прикладів, коли контекст модифікує значення аналізованих слів: у мовленні, вживаючись у переносному значенні, слова можуть змінювати наявне первинне ОЗ на протилежне. Це частково відображено у словниках, наприклад, зафіксовано, що іменник спільного роду *розумака* вживається у двох значеннях: *розумна людина* та (з позначкою ірон.) *той, хто вважає себе розумнішим за інших*. У висловлюванні – *Збився? А розтолкуй мені, як ти такий розумака, чого ходив по цій дорозі тисячу раз і ніколи не збивався, а в цю ніч збився?* 71,09 % респондентів відзначили наявність негативної оцінки, що й засвідчує контекстуальну зміну аксіологічного смислу.

Проте не всі можливі зміни такого характеру фіксують словники, наприклад, як вже було зазначено, словник подає лише пряме значення іменника спільного роду *молодчина* («уживається для висловлення похвали людині за відмінну роботу або за її позитивні якості» [18, т. 4, с. 785]), не враховуючи можливі контекстуальні оцінні переосмислення, порівн.: *Ну ти молодчина! Важко було допомогти?* (з розм. мовл.); *Молодчина! Про себе тільки подумав!* (з розм. мовл.).

Досліджуючи іменники спільного роду, А. Загнітко серед зібраного фактичного матеріалу зафіксував значну перевагу у використанні слів типу *нахаба, забудько, зайда* до осіб чоловічої статі (87,7 % загальної кількості вжитку) [7, с. 155]. Аналіз прикладів, наведених поряд з дефініціями іменників спільного роду у «Словнику української мови» [18], відносно підтвердив наведену тезу: 79 % іменників спільного роду, що вжиті у формі однини, номінують осіб чоловічої статі. Видається правомірним стверджувати, що мовці інтуїтивно частіше послуговуються цими словами саме в такий спосіб, зважаючи на їх «жіночий» зовнішній вигляд (закінчення *-а*) подібно до використання слів жіночого роду стосовно чоловіка для негативної характеристики. Виникає питання: чи зберігається така відсоткова співвіднесеність при вживанні позитивнооцінних іменників спільного роду? У ході лінгвістичного експерименту респондентам було запропоновано скласти речення зі словами *ледацюга* (негативна оцінка) та *молодчина* (позитивна оцінка), використовуючи їх у прямому значенні. Результати експерименту демонструють: 81,25 % мовців використали іменник спільного роду з пейоративним відтінком (*ледацюга*) у сполученні з атрибутами та дієслівними формами чоловічого роду (з них 62,5 % номінують осіб чоловічої статі, 18,75 % – тварин, порівн.: *Величезний рудий кіт-ледацюга лежав на припічку і мляво перевертався з боку на бік у пошуку зручного положення і, бажано, чогось їстівного...; «Ледацюга ти, Петре! Не можеш навіть посуд за собою помити», – сказала мати своємулюбому синочку*). При аналізі матеріалів анкетування було виокремлено речення: *Дмитро був справжньою ледациюгою*. Привертає увагу вживання означення у формі жіночого роду, незважаючи на чоловічу стать названої особи. Як пояснили респонденти під час співбесіди, таке вживання сприятиме більшому ступеню негативної оцінки, ніж відповідна форма прикметника чоловічого роду. Опитування показало, що вживання позитивнооцінного іменника (*молодчина*) не характеризується перевагою стосовно певної статі (48,83 % номінацій стосувалися осіб чоловічої статі, 51,71 % – жіночої, порівн.: *«Молодчина!» – сказала вчителька учню за гарно написаний твір; «От молодчина!» – подумав кіт, подивившись на свою господиню, що несла йому молока і таку ж величезну, як і його нахабність, сосиску; От дівчина-помічниця у мамі росте, молодчина*). Отже, використовуючи іменники спільного роду як засоби негативної оцінки, пересічний мовець послуговується не лише їхнім ЛЗ, а й особливостями граматичної форми (закінчення *-а*), які все ж у мовній свідомості співвідносяться з іменниками жіночого роду, що й сприяє частішому вибору аналізованих негативнооцінних іменників для характеристики осіб чоловічої статі.

Серед запропонованих іменників спільного роду мовці відзначили незначну кількість слів, що їх вони активно використовують у повсякденному мовленні, низький відсоток засвідчує застосування аналізованих іменників у мовленні незначної кількості опитаних (*балаболка* – 25,78 % від загальної кількості анкетованих; *бідняга* – 18,75 %; *бідолаха* – 16,41 %; *вискочка* – 17,19 %; *гуляка* – 21,88 %; *зануда* – 34,38 %; *каліка* – 13,28 %; *ледацюга* – 13,28 %; *молодчага* – 14,84 %; *молодчина* – 39,06 %; *невдаха* – 14,84 %; *падлюка* – 12,5 %; *підлиза* – 17,19 %; *п'яниця* – 16,41 %; *роботяга* – 17,97 %; *симпотяга* – 28,13 %; *трудога* – 29,69 %; *хитрюга* – 13,28 %).

Деякі іменники спільного роду обрали менше 2% респондентів, певні – не обрав жоден (*вереда* – 1,56 %; *вихваляка* – 0,78 %; *гольтіпака* – 0 %; *задирака* – 1,56 %; *замурза* – 0,78 %; *комиза* – 0 %; *крадюга* – 0 %; *мотюга* – 0,78 %; *неборака* – 0 %; *причепка* – 0 %; *пройда* – 0 %; *пустомеля* – 0,78 %; *скнарюга* – 0 %; *шибайголова* – 0,78 %).

До спільного роду належать також іменники на *-о* (*базікало, брехло, вайло, забудько, ледащо, сонько, тріпло, чванько, хамло* і т. ін.) – предметно-ознакові слова, що характеризують об'єкт-особу з огляду на наявність у неї певної ознаки, переважно негативної, можуть номінувати осіб і чоловічої, і жіночої статей. Такі іменники, маючи закінчення *-о*, що може бути показником чоловічого та середнього родів, можуть узгоджуватися відповідно з атрибутивними та дієслівними елементами чоловічого чи середнього родів. Це пояснює те, що при застосуванні аналізованих слів стосовно осіб жіночої статі використовуються співвідносні форми лише середнього роду (порівн.: – *Через твою жінку, через **оте ледащо** та я буду на старість таке лихо терпіти!* (І. Нечуй-Левицький) [13, с. 299]), чоловічої – і чоловічого, і середнього (напр.: *Завзято погейкує хлопець: – Мели ногами, **старий ледащо**, пересувайся!* (М. Чабанівський) [23, с. 87]; *Таке ледащо той **одичик**, що господи! Ні за що – і за холодну воду не возьметься, а все тільки на печі сидить* [20, с. 101]). Використання форм середнього роду А. Загнітко пояснює як «перенесення змістових елементів однієї граматичної форми на іншу з метою вираження певних стилістичних відтінків» [7, с. 155]. Варіативність у виборі форми збільшує можливості мовців при використанні аналізованих слів для вираження оцінки: вибір співвідносних форм середнього роду, як уже зазначалося, здійснюється для підвищення ступеня негативу.

Словник оцінних назв [16] теж частково подає іменники спільного роду, проте автори словника фіксують і метафоризовані номінації, внаслідок чого іменник, на думку укладачів словника, починає використовуватися на позначення спільного роду, порівн.: *каланча* – «довга і худа людина»: *Чого ви стовбичите, як **каланча**?* (Є. Дудар) [16, с. 50]; *зіронька* – «пестливе звертання до людини»: ***Зіронько** моя ясняя* (В. Рудик) [16, с. 45]. Такі судження викликають сумніви, оскільки метафоризований іменник, отримуючи здатність стосуватися осіб різної статі, не змінює свої граматичні особливості, зокрема й родову ознаку. Це засвідчують й інші родові форми, співвідносні з іменником (порівн.: *зіронька* – *моя ясняя*, ж. р.). До того ж укладачі словника не дотримуються єдності при кодифікації таких утворень: поряд з наведеними вище іменниками *каланча, зіронька*, що їх вони вважають іменниками спільного роду, такі ж метафоризовані похідні *лопух* («про некмітливую людину; простак, роззява» [16, с. 62]); *мавпа* («про людину, яка сліпо наслідує чужі звички, вчинки тощо», «про дуже негарну людину» [16, с. 64]) внесені до словника як іменники одного роду.

На сьогодні немає підстав стверджувати наявність факту поповнення класу іменників СР, зокрема у словниках інновацій А. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації» (2004; 2007; 2009; 2010) подібні новотвори не зафіксовані. Поодинокі випадки таких індивідуально-авторських дериватів є у творах українських письменників. У словнику новотворів поетів-шістдесятників за ред. Г. Вокальчук (Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський (2010)) зафіксовано два іменники СР, що зустрічаються у поезії Ліни Костенко, порівн.: *напівнездара: **Напівнездари** чи напівталанти, в космічний вік – дрімучий птолемей* (Л. Костенко); *недви́га-каліч: **Недви́гу-каліч** неводом везли* (Л. Костенко).

Отже, іменники спільного роду – предметно-ознакові слова, наявність ознакового компонента в яких стає основою для формування ОЗ, що властиве їх переважній більшості. Проте у сучасному мовленні лише обмежена кількість таких імен характеризується частотністю вживання. Аналіз ілюстративного матеріалу (художні тексти XVIII–XXI ст.), опрацювання словникових дефініцій, результати проведеного лінгвістичного експерименту дають право вказати на наявність потреби фіксувати в словниках можливі вторинні значення іменників спільного роду, що породжуються контекстом, а в аксіологічному аспекті є протиставленням первинному варіанту.

Бібліографічні посилання

1. **Аксаков К. С.** Опыт русской грамматики / К. С. Аксаков // Полн. собр. соч. – М. : Тип. Университ., 1880. – Т. 3 : Соч. филолог. – Ч. 2. – 470 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – 392 с.
3. **Васченко В.** Грамматическая категория общего рода в русском языке / В. Васченко // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 60–68.
4. **Винниченко В.** Твори : в 2 т. / Володимир Винниченко. – К. : Дніпро, 2000. – Т. 2. : Сонячна машина : [роман], 2000. – 620 с.
5. **Виноградов В. В.** Русский язык : Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1972. – 606 с.
6. **Вольтер Э.** Разыскания по вопросу о грамматическом роде / Э. Вольтер. – Санкт-Петербург, 1882. – 156 с.
7. **Загнітко А.** Теоретична граматики української мови : Морфологія : [монографія] / А. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
8. **Збанацький Ю.** Переджнив'я / Юрій Збанацький. – К. : Рад. письменник, 1960. – 445 с.
9. **Карпенко-Карий І. К.** Розумний і дурень / І. К. Карпенко-Карий // Карпенко-Карий І. К. Твори : в 3 т. – К. : Держлітвидав, 1985. – Т. 1. : Драмат. Твори, 1985. – С. 146–187.
10. **Леонова М. В.** Іменники так званого спільного роду / М. В. Леонова // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 76.
11. **Матвіяс І. Г.** Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. шк., 1974. – 184 с.
12. **Мирний Панас.** Лихий попутав : [оповідання] / Панас Мирний // Мирний Панас. Твори : в 5 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954–1955. – Т. 1. – 1954. – С. 71–95.
13. **Нечуй-Левицький І.** Кайдашева сім'я : [повість] / Іван Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Твори : в 4-х т. – К. : Держ. видавн. худ. літ., 1956. – Т. 2. – 1956. – С. 263–380.
14. **Озерова Н. Г.** Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.
15. **Олійник С.** Куплети галушки / С. Олійник // Олійник С. Вибране. – К. : Держлітвидав, 1959. – 378 с.
16. **Попова І. С.** Словник оцінних найменувань осіб української мови / І. С. Попова, В. В. Корольова. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 175 с.
17. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 3. – 287 с.
18. **Словник української мови** : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
19. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с.
20. **Українські народні казки, легенди, анекдоти** / [за ред. П. М. Попова]. – К. : Держлітвидав, 1957. – 543 с.

21. **Халіман О. В.** Категорія оцінки у проекції на іменники спільного роду / О. В. Халіман // Мова і культура : [наук. журн.]. – К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. III (115). – С. 169–176.
22. **Чабаненко В. А.** Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.
23. **Чабанівський М. І.** Балканська весна / М. І. Чабанівський. – К. : Держлітвидав, 1960. – 386 с.
24. **Чередниченко І. Г.** Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 495 с.
25. **Шанская Т. В.** Слова общего рода в русском языке / Т. В. Шанская // Русский язык в школе. – 1959. – № 5. – С. 12–17.
26. **Шинкарук В. Д.** Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки / В. Д. Шинкарук, Л. Б. Шутак. – Чернівці : Рута, 2002. – 128 с.
27. **Яновський Ю. І.** Мир (Жива вода) / Ю. І. Яновський. – К. : Рад. письменник, 1956. – 299 с.

Надійшла до редколегії 06.04.11

УДК 811.161.1'373.43

Н. В. Хруцкая

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова (г. Киев)

НЕОЛОГИЗАЦИЯ В МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Присвячено проблемі кваліфікації неологізма як явища, існуючого на всіх мовних рівнях; на підтвердження своєї точки зору авторка наводить численні приклади морфолого-фонематичних інновацій в сучасній російській мові.

Ключові слова: неологізація, інноваційний процес, варіант формотворення, морфологічна підсистема, мовний рівень.

Посвящена проблеме квалификации неологизма как явления межъязыкового уровня; в качестве подтверждения своей точки зрения автор приводит примеры морфолого-фонематических инноваций в современном русском языке.

Ключевые слова: неологизация, инновационный процесс, вариант формообразования, морфологическая подсистема, языковой уровень.

The article deals with the problem of neologism qualification as interlingua phenomenon that exists on all language levels. This point of view is supported by the author with numeric examples of morphological-phonetic innovations in contemporary Russian language.

Keywords: neologisation, innovation process, form creation variant, morphological subsystem, language level.

Языковые изменения и инновации последних двух десятилетий XX века и первого десятилетия века нынешнего вызвали неологический взрыв, ускоривший формирование российской неологии – недавно возникшей отрасли языкознания (работы С. И. Алаторцевой, А. А. Брагиной, Р. А. Будагова, В. Г. Гака, Е. А. Земской, В. Г. Костомарова, В. В. Лопатина, А. Г. Лыкова, И. Ф. Протченко, Е. В. Розен, Т. С. Пристайко, Н. И. Фельдман и др.), что было обусловлено как динамическими процессами в общественно-политической жизни социума, так и интенсификацией процесса вариативности в современном русском языке.

Язык представляет собой некий упорядоченный и систематизированный объект, дискретные подсистемы которого взаимосвязаны и взаимообусловлены, поэтому процесс неологизации происходит не только на уровне лексической подсистемы русского языка, но и на уровне других подсистем. Языковые инновации в данном случае – одна из подсистем, являющихся продуктом взаимосвязи участвующих в процессе неологизации элементов языковой системы, обеспечивающей развитие как её лексического состава, так и всей языковой системы в целом.

В настоящее время термин *неология* осмысливается в более широком смысле, нежели ранее, а именно – как наука о новых явлениях всех ярусов языковой системы, а не только её лексической подсистемы. Указанный подход способствует формированию нового вектора развития неологической отрасли языкознания – исследование неологизмов в качестве объектов различных уровней языка и межуровневого подхода к языковой системе. Отдельные работы в этом направлении уже написаны (В. Н. Шапошников, 1998; Е. В. Сенько, 2000), где категория неологизма проецируется на все языковые уровни. Такой подход значительно расширяет понятие неологизма, выводя его на качественно новый уровень. С нашей точки зрения, инновация – это явление языка, охватывающее все его уровни: фонетический (появление новых акцентологических и произносительных вариантов), морфологический (развитие новых формообразовательных и словоизменительных форм), синтаксический (вариантность и возникновение новых синтаксисов) и т. п., так как «признание системности в качестве основного онтологического признака языковой системы нуждается в комплексном исследовании инноваций, которое могло бы способствовать выявлению внутренней, органической обусловленности и взаимосвязи разных структурных единиц в процессе неологизации» [1, с. 4]. Исследование процесса неологизации в плане взаимодействия фонетического, лексического, словообразовательного, фразеологического, грамматического уровней углубляет уже существующие представления о неологизмах, способствует формированию и развитию нового направления в науке и ставит проблему значительно шире – *неологизм как феномен языковой системы*.

Цель и задачи статьи. В данной статье остановимся на грамматических (морфологических, в частности) изменениях, являющихся следствием неологизации морфологической подсистемы современного русского языка на основе конкуренции сосуществующих морфолого-фонематических вариантов.

Морфология является наиболее стабильным ярусом языковой системы, в котором заложена его национальная специфика. Изменения в морфологическом строе языка обнаруживаются в увеличении или уменьшении количества вариантов форм и темпах их конкуренции. В процессе конкуренции «старшего» и «младшего» формообразовательного варианта языковой единицы победу одерживает вариант более жизнеспособный, т. е. соответствующий современным процессам эволюции языковой системы, что является источником инновационных изменений морфологической подсистемы языка. При этом необходимо отметить, что «в морфологии вариантность ограничена до определенного предела, который лимитирован самой типологией системы языка, поэтому динамика словоизменения внутри языковых рамок осуществляется путем конкуренции этих форм, вытеснением одной формы другой (но только таких форм, которые предусмотрены самой системой языка)» [2, с. 270]. Свидетельством продуктивности нового образца в словоизменении и формообразовании служит ничем не ограниченная возможность образования по этому образцу форм слов, которые входят в языковую систему в статусе *морфологических неологизмов*. «Критериями продуктивности ин-

новационного морфологического варианта можно считать соответствие его языковой модели, регулярную воспроизводимость в устной и письменной речи, системные отношения и связи с другими однопорядковыми единицами морфологического яруса языковой системы» [2, с. 271].

В подтверждение высказанной точки зрения приведем примеры инновационных процессов в морфологической подсистеме, способствующих появлению морфологических неологизмов.

1. Неологизация наблюдается во многих глаголах 1 непродуктивного класса, а именно у тех, которые могут образовывать формы настоящего времени и с фонемой 3-й степени чередования на конце корня, и с фонемой 1-й ступени чередования перед суффиксом *-aj-* (например, *ма<ш>ут* – *ма<х>ајут*, *вне<мл'>ут* – *вни<м>ајут*). Можно предположить, что стимулом появления параллельных вариантов данных глагольных форм (*брызжет* – *брызгает*, *движет* – *двигает*, *дремлет* – *дремает*, *каplet* – *капает*, *машет* – *махает*, *плещет* – *плескает*, *полещет* – *полоскает*, *рыщет* – *рыскает*, *сыпет* – *сыплет*, *хнычет* – *хныкает*, *циplet* – *ципает*) является действие закона языковой аналогии, проявляющееся во внутреннем преодолении языковых аномалий, которое осуществляется в результате уподобления одной формы языкового выражения другой. Результатом оказывается определенная унификация форм, их так называемое «выравнивание». Непродуктивные группы глаголов с чередованием согласных при формообразовании могут утрачивать свое исконное качество, принимая формы, свойственные продуктивным классам. И хотя инновационные варианты сравнительно молоды, они в последние десятилетия вытесняют кодифицированные варианты типа *мяучит*, *мурлычет* разговорными неологизмами *мяукает*, *мурлыкает*. В частности, БТС форму *плескает* фиксирует с пометой *разговорное* (с. 841), а при фиксации формы *брызгает* данная помета уже отсутствует (с. 81).

2. К морфологическим неологизмам можно отнести глаголы совершенного вида с неподвижным ударением на корне: *подытаживать*, *заготавливать*, *обусливливать*, *заболачивать*, *уполномачивать*, *удостаивать*, *заготавливать*, *одалживать*, *присваивать*, *оспаривать*, *присваивать*, *приспасабливать*, *удваивать*, *усваивать*, *успокаивать*, *утраивать*, *устраивать*. Тенденция к замене *-о-* на ударное *-а-* у данных глаголов активизировалась в XX веке, когда многие формы с корневым *-о-* не только перешли в разряд устаревших (*присвоивать*, *устроивать*, *сдвоивать*, *усвоивать*), но и полностью исчезли из современного языка (*разработывать*, *дотрогиваться*).

3. При образовании параллельных вариантов форм действительных деепричастий совершенного вида на *-ии* и *-в/-виши* от невозвратных непродуктивных приставочных глаголов на *-нуть* в историческом процессе конкуренции данных вариантов формообразования деепричастий формы на *-ии* и *-виши* постепенно вытесняются короткими формами на *-в* (*разбужнув*, *ослепнув*, *размокнув*, *зачахнув*, *замерзнув*, *увянув* и т. п.). В настоящее время нормой современного языка следует считать формы на *-ну-* с регулярным окончанием деепричастий совершенного вида на *-в*, т. е. формы инновационные. Решающим в данном случае оказался фактор перехода в разряд архаических практически всех деепричастных форм на *-виши*, *-ии*, которые, как правило, фиксируются с пометой *устаревшее*.

4. Инновационными с точки зрения диахронии являются имена существительные, которые в современном языке фиксируются как существительные среднего рода: *безе*, *боа*, *кашине*, *какао*, *кофе*, *портмоне* и мн. др., но употреблявшиеся исключительно в форме мужского рода вплоть до начала XX века. В настоящее

время наименования неодушевленных предметов квалифицируются в современном языке, в основном, как существительные среднего рода, так как любое заимствование в языке-реципиенте, помимо графической и фонетической адаптации, подвергается и адаптации грамматической, а неодушевленные имена существительные на *-о*, *-е* соответствуют русским существительным 1-го склонения среднего рода. К морфологическим неологизмам с диахронической точки зрения также можно отнести имена существительные, в современном языке зафиксированные как слова, относящиеся к мужскому роду: *фильм, канделябр, зал, аполог, жиранф, бланк, арьергард, фарс, артишок, ботинок* и многие другие, фиксировавшиеся как слова женского рода в начале XX века. Как существительные женского рода в настоящее время в языке закрепились слова *авантюра, амальгама, мансарда, фреска, эстафета, мозаика, арабеска, подмена, суспензия* и т. д., фиксировавшиеся в 30-е г.г. XX века (по данным ТСУ) как слова мужского рода.

5. В настоящее время формы множественного числа стали появляться у имен существительных, ранее фиксировавшихся исключительно как *singularia tantum*: *водки, бизнесы, риски*. Также усилилась в последнее время тенденция к образованию форм множественного числа у вещественных имен существительных в качестве наименований неких совокупностей: *бензины, мраморы, олифы, ржи* и т. п. Формирование категории множественного числа у имен существительных, традиционно употреблявшихся ранее только в форме единственного числа (абстрактные и вещественные имена существительные) является активным процессом в современном русском языке, усиливающим связи морфологии и семантики, так как слова в форме множественного числа, как правило, трансформируются по выражаемому ими значению (например, *бег – бега, соль – соли, вода – воды*). Имена существительные, образующие форму множественного числа, которая отличается лексическим значением от формы единственного числа (типа *вино – вина, уголь – угли, красота – красоты, шум – шумы, боль – боли*), выпадают из корреляции «единственное – множественное» и представляют собой уже самостоятельный лексикографический объект [3; 4], что также способствует появлению семантических неологизмов исходя из возможностей морфологической подсистемы языка.

6. У существительных среднего рода на *-је* к концу XX века произошла значительная стабилизация образований форм родительного падежа множественного числа. Уменьшение количества вариантных окончаний шло путем сокращения употребительности вариантов формообразования на *-ев* и победы нулевой флексии *-ий*: *ущелий, ожерелий, объятий*. Если еще в начале XX века, по свидетельству А. А. Шахматова, формообразования на *-ев* были нормативными (*кушаньев, вареньев, поместьев*) [5, с.163], то в настоящее время данные варианты унифицированы и сведены к единообразному варианту окончания на *-ий*: *нагорий, несчастий, желаний, лезвий* и т. п. У существительных среднего рода на *-це* также значительно сузилась вариантность форм родительного падежа множественного числа. Нулевая флексия окончательно вытеснила флексию *-ев* в этом типе имен существительных: *полотенец, сердец, зеркалец, солнц* и т. п. В связи с этим данные формы словоизменения имен существительных в русском языке можно считать инновационными при сопоставлении с аналогичными формами середины XX века.

7. Инновационным процессом в области формообразования имен прилагательных можно считать современное употребление кратких форм прилагательных на *-ен* вместо форм на *-енен*, которые в настоящее время квалифицируются, в основном, как устаревающие, а в отдельных случаях – даже как устаревшие и ненормативные. Например, в таких парах, как: *безукоризнен – безукоризненен, бес-*

смыслен – бессмысленен, двусмыслен – двусмысленен, болезнен – болезненен, легкомыслен – легкомысленен – вторые варианты перешли в пассивный запас языковой системы и являются ненормативными. Морфологическими неологизмами являются такие формы, как *бездействен, бесчислен, блажен, вдохновен, ветрен, жизнен, многочислен* и подобные.

Выводы. 1. Список экземплификаторов морфолого-фонематических неологизмов может быть продолжен, но даже краткий обзор инновационных процессов в морфологии дает возможность утверждать, что основным стимулом данного процесса является конкуренция коэкзистенциальных вариантов формообразования языковых единиц. 2. Межуровневый подход к процессу неологизации в будущем позволит разработать единые принципы описания новых явлений на разных ярусах языковой системы, в частности, в сфере частей речи, лексико-грамматических разрядов и грамматических категорий, показать семантико-словообразовательные связи лексического и морфологического уровня языков, что откроет новые перспективы развития неологии.

Библіографічні посилання

1. **Сенько Е. В.** Неологизация в современном русском языке конца XX века: Межуровневый аспект : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Сенько. – Волгоград, 2000. – 430 с.
2. **Хруцкая Н. В.** Конкуренция сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции литературной нормы (лингвопрогностический аспект) : монография / Н. В. Хруцкая. – К. : Освіта України, 2008. – 372 с.
3. **Чельцова Л. К.** Форма множественного числа имен существительных как исходная форма в лексикографии / Л. К. Чельцова // Грамматика и норма. – М. : Наука, 1977. – С. 34–67.
4. **Чельцова Л. К.** Лексикографические варианты форм числа / Л. К. Чельцова // Литературная норма и вариантность. – М. : Наука, 1981. – С. 56–64.
5. **Шахматов А. А.** Очерк современного русского литературного языка / А. А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 465 с.

Надійшла до редколегії 08.04.11

УДК [811.11 + 811.13 + 811.16]’37

І. В. Яненко

Донецький національний університет

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ФЛОРОНІМІВ ІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЦІЛЬОВИМИ ОЗНАКАМИ В ГЕРМАНСЬКИХ, РОМАНСЬКИХ І СЛОВ’ЯНСЬКИХ МОВАХ

Присвячено зіставному аналізу назв квітів (флоронімів) у різноструктурних мовах. Функціонально-цільовими флоронімами визначено найменування, які мають ознаку попередження про наслідки контакту з квіткою або безпосередньо акцентують увагу користувача на небезпечних / корисних властивостях квітки, вживання або використання якої є корисним або, навпаки, загрожує здоров’ю та життю людини або тварини. Семантичний аналіз досліджуваного прошарку дозволяє виявити спільні та відмінні риси в номінації квітів у зіставляваних мовах.

Ключові слова: функціонально-цільові флороніми, мотиваційна ознака, функціональна ознака, ономазіологічний аналіз.

Посвящена сопоставительному анализу названий цветов (флоронимов) в разноструктурных языках. Функционально-целевые флоронимы представляют собой наименования, в структуре которых содержится признак предупреждения о последствиях контакта с цветком или непосредственно акцентируется внимание пользователя на полезных / опасных свойствах цветка, использование которого может быть полезным или, наоборот, причинить вред здоровью человека или животного. Семантический анализ флоронимов позволяет выявить общие и отличительные свойства в номинации цветов в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: функционально-целевые флоронимы, мотивационный признак, функциональный признак, ономазиологический анализ.

The article deals with the contrastive analysis of flower names (floronyms) in the languages with different structures. Functional floronyms are flower names the structure of which contains a warning indication how the contact with a flower or its usage influences a person or an animal. Semantic analysis of floronyms shows common and distinctive features of flower names in the compared languages.

Keywords: functional floronyms, motivational feature, functional feature, onomasiological analysis.

Зіставне вивчення найменувань об’єктів навколишнього світу у близько-споріднених і різноструктурних мовах завжди знаходилося в центрі уваги лінгвістичних досліджень. Лексика на позначення квітів (флоронімів) відзначається великою інформативністю, оскільки флора споконвіку посідає в житті людини важливе місце [13, с. 8].

Формування лексики на позначення рослин розглядалося здебільшого на матеріалі окремих мов – української [3; 4; 11; 12; 15], французької [6], серболужицької [1], башкирської [13]. Крім того, ботанічна номінація досліджувалася на матеріалі декількох мов [10; 14; 16]. Велика увага приділяється, зокрема, найменуванням лікарських рослин [4; 9; 15]. Найменування ж квітів у зіставному аспекті у різноструктурних мовах досі не були об’єктом лінгвістичного аналізу. Саме цим зумовлена **актуальність** пропонованого дослідження, спрямованого на виявлення особливостей номінації флоронімів у германських (англійській, німецькій), романських (французькій, іспанській) і слов’янських (українській, російській) мовах.

Матеріал дослідження складають найменування квітів англійської, німецької, французької, іспанської, української та російської мов, відібрані шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників зазначених мов. Для дослідження залучено також дані перекладних, етимологічних та ботанічних словників, довідкова література і спеціальні дослідження, присвячені найменуванню рослин [1; 2; 4; 6; 9; 10]. Загальна кількість відібраного матеріалу складає по 557 одиниць у кожній із зіставляваних мов.

Для встановлення номінативно-мотивуючих ознак флоронімів у роботі використано низку лінгвістичних методів, зокрема метод аналізу словникового тлумачення.

Так, за даними тлумачного словника англійської мови найменування квітки *birthwort* 'кірказон' визначається як < any of several herbs or woody vines with aromatic roots used in folk medicine to aid childbirth > (букв.) < одна з декількох трав або деревних ліан із запашним корінням, що використовувалась у народній медицині для надання допомоги під час пологів > [22, с. 126]. Таким чином, в основу назви англійського флороніма *birthwort* покладено ознаку функціонально-цільового використання квітки, а саме – надання допомоги жінці під час пологів.

Українське найменування *дурман* тлумачиться таким чином: < Однорічна отруйна трав'яниста рослина родини пасльонових із білими квітками, які мають неприємний, запаморочливий запах; використовується в медицині > [20, с. 252]. Отже, в основу даної назви покладено ознаку отруйних властивостей квітки – запаморочливий запах, який одурманює, п'янить.

Формування лексики на позначення квітів відбувається у порівнюваних мовах за певними номінативно-мотивуючими ознаками, що встановлюються шляхом ономасіологічного аналізу. Ономасіологічний аналіз флоронімів дозволяє виявити, як поєднуються ті чи інші поняття, що представлені в семантиці цих мовних одиниць, і, таким чином, охарактеризувати дану лексичну групу [4].

Ономасіологічний підхід передбачає також вивчення номінативних функцій досліджуваних одиниць, тобто їх безпосередньої ролі в процесі номінації [5, с. 5].

Проведений семантичний аналіз флоронімів у зіставляваних мовах дозволив встановити, що формування лексики на позначення квітів відбувається у досліджуваних мовах за такими основними ознаками: 1) локативними; 2) атрибутивними; 3) функціонально-цільовими; 4) темпоральними; 5) посесивними.

Іноді флороніми у досліджуваних мовах є запозиченнями або калькою, переважно з латинської та грецької мов. У таких найменуваннях номінативно-мотивуючі ознаки приховуються у семантичній структурі флороніма, виявленню яких допомагає етимологічний аналіз даних лексем.

Так, французька назва *hysope* 'гісоп' походить від лат. *hyssop*. Латинський термін, у свою чергу, етимологічно пов'язаний з єврейським *esoo* 'священна трава', що зумовлюється використанням рослини під час очисних обрядів, жертвоприношень, тобто в основу назви покладено ознаку функціонально-цільового призначення – використання квітки під час проведення релігійних обрядів.

Розглянемо сучасне українське найменування *нарцис*. Ця назва походить від гр. *νάρκισσος* 'нарцис', пов'язаного з *νάρκω* 'ціпенію, залякаю' та *νάρκη* 'параліч' [19, с. 45]. Отже, в основу даного флороніма покладено функціонально-цільову ознаку.

Серед досліджуваної семантичної групи флоронімів не завжди спостерігається набір чітких диференційних ознак для опису даного прошарку лексики. Під час ономасіологічного аналізу флоронімів зі структурою словосполучення та

композитів використовується також трансформаційний метод, за допомогою якого будуємо парафрази.

Так, до російського флороніма *аконит аптечный* можна побудувати таку парафразу: *аконит, который продается в аптеках ввиду своих целебных свойств*; отже, в основу назви *аконит аптечный* покладено ознаку – корисні / цілющі властивості квітки.

Аналогічним чином можна побудувати парафразу для німецького флороніма *Arzneilungenkraut: Kraut, das als Arznei gegen Lungenkrankheit eingenommen wird*.

У даній статті представлено результати семантичного аналізу функціонально-цілових флоронімів.

Функціонально-ціловими флоронімами визначаються найменування, які мають ознаку попередження про наслідки контакту з квіткою або безпосередньо акцентують увагу користувача (називають) на небезпечних / корисних властивостях квітки, вживання або використання якої є корисним або, навпаки, загрожує здоров'ю та життю людини або тварини.

Функціонально-цілові флороніми у зіставлюваних мовах складають 487 одиниць (англ. – 91 од., нім. – 84 од., фр. – 68 од., ісп. – 65 од., укр. – 89 од., рос. – 90 од.).

Серед функціонально-цілових флоронімів у досліджуваних мовах домінують лексеми, яким притаманна ознака «отруйна квітка». Обсяг таких флоронімів складає в англійській мові 38,5 % (35 од.), у німецькій – 45,2 % (38 од.), у французькій – 41,2 % (28 од.), в іспанській – 47,7 % (31 од.), в українській – 37 % (33 од.), у російській – 47,8% (43 од.).

Зіставна характеристика функціонально-цілових флоронімів у порівнюваних мовах засвідчила, що попередження про небезпечні / отруйні властивості квітки передаються декількома способами:

а) через оцінку небезпечних властивостей квітки, пор.: англ. *poison parsley* (букв.) 'отруйна петрушка'; 'болиголов плямистий'; нім. *Gift-Eisenhut* (букв.) 'отруйний аконіт'; 'аконіт лікарський'; фр. *aconit féroce* (букв.) 'аконіт хижий'; 'аконіт лютий'; ісп. *berrera mala* (букв.) 'кресс шкідливий'; укр. *мак опійний*, *дурман*; рос. *аконит свирепый*;

б) шляхом опису наслідків або стану людини / тварини, які спостерігаються після їх контакту з рослиною, пор.: англ. *sneezewort* (букв.) 'чихальна трава'; 'деревій птармика'; нім. *Fieberkraut* (букв.) 'гарячкова трава'; 'ромашка'; ісп. *hierba de las calenturas* (букв.) 'гарячкова трава'; 'авран лікарський'; укр. *ломиніс*, *свербіжниця*; рос. *чесоточная трава*, *чихотная трава*.

За даними ономазіологічного аналізу ознаки корисних властивостей, а саме цілющі та лікувальні якості квітки, втілюються у структурі флоронімів у порівнюваних мовах переважно шляхом назви хвороби або хворої частини тіла людини / тварини, для лікування якої її використовують. Пор.: англ. *toothwort* (букв.) 'зубна трава'; 'жеруха'; *scrofula plant* (букв.) 'золотушна рослина'; 'ранник'; нім. *Gift-Eisenhut* (букв.) 'отруйний аконіт'; 'аконіт лікарський'; фр. *herbe aux poumons* (букв.) 'легенева трава'; 'медунка'; ісп. *hierba pulguera* (букв.) 'блошина трава'; 'подорожник блошиний'; укр. *цинготна трава*, *грудна трава*; рос. *пустырник сердечный*, *лёгочная трава*.

Аналіз мовного матеріалу свідчить про те, що серед флоронімів з ознаками функціонального призначення у досліджуваних германських, романських і

слов'янських мовах можна виділити також найменування квітів з ознаками, які вказують:

а) на використання рослини для побутових і промислових потреб, пор.: нім. *Färberkrapp* 'марена красильна'; фр. *pavot ornamental* 'мак декоративний' (букв.) 'мак, призначений для прикраси'; укр. *сафлор красильний*; рос. *анхуза* (від лат. *anchusa* 'грим', 'косметика') у корінні даної рослини міститься червона речовина, яку використовують в косметичці;

б) на наділення квітки надприродними силами, пов'язаними з її лікувальними властивостями, пор.: англ. *sacred Lotus* (букв.) 'святий лотос', 'лотос'; нім. *Heilsalbei* (букв.) 'святий шавлія', 'шавлія лікарська'; фр. *herbe sacrée* (букв.) 'трава священна', 'гісоп звичайний'; ісп. *loto sagrado* (букв.) 'святий лотос', 'лотос'; укр. *чистець*; рос. *девясил*.

Висновки. Зіставне вивчення флоронімів в англійській, німецькій, французькій, іспанській, українській і російській мовах дозволяє зробити такі висновки.

1. Квітова номінація у зіставлюваних мовах здійснюється за певними номінативно-мотивуючими ознаками: 1) атрибутивними; 2) локативними; 3) темпоральними; 4) функціонально-цільовими; 5) посесивними.

2. Встановлення номінативно-мотивуючих ознак флоронімів здійснюється шляхом аналізу словникових дефініцій, етимологічного аналізу, побудови парфраз та буквального перекладу.

3. Функціонально-цільові флороніми містять у своїй структурі вказівку на наслідки контакту людини або тварини з отруйною квіткою або вказують безпосередньо на корисні та цілющі властивості рослини.

4. Найменування функціонально-цільових флоронімів у досліджуваних германських, романських і слов'янських мовах здійснюється передусім за ознаками, що позначають небезпечні (отруйні) властивості квітки. Дані флороніми посідають за продуктивністю у всіх досліджуваних мовах перше місце (див. табл.1, підгрупа 1).

5. Найменш продуктивною у більшості порівнюваних мов (крім іспанської ті російської) виявилася семантична підгрупа функціонально-цільових флоронімів, що вказують на використання квітки за її призначенням (третє місце).

Таблиця 1

**Семантичні підгрупи функціональних флоронімів (ФФ)
у германських, романських і слов'янських мовах**

Семантичні підгрупи ФФ	англ.	нім.	фр.	ісп.	укр.	рос.
1. ФФ, що вказують на небезпечні / отруйні властивості	I* 38,5% (35 од.)	I 45,2% (38 од.)	I 41,2% (28 од.)	I 47,7% (31 од.)	I 37% (33 од.)	I 47,8% (43 од.)
2. ФФ, що вказують на корисні властивості	II 35,2% (32 од.)	II 35,7% (30 од.)	II 38,2% (26 од.)	III 23,1% (15 од.)	II 34,8% (31 од.)	III 24,4% (22 од.)
3. ФФ, що вказують на використання за призначенням	III 25,3% (23 од.)	III 19% (16 од.)	III 20,6% (14 од.)	II 29,2% (19 од.)	III 28,1% (25 од.)	II 27,8% (25 од.)
Всього	100% (91 од.)	100% (84 од.)	100% (68 од.)	100% (65 од.)	100% (89 од.)	100% (90 од.)

* Римськими цифрами позначається продуктивність семантичних груп функціональних флоронімів.

6. За ступенем продуктивності германські мови виявляють між собою більшу схожість, ніж романські і, особливо, слов'янські. Питома вага флоронімів в англійській і німецькій мовах збігається за всіма ознаками семантичної групи функціонально-цілових флоронімів.

Перспективу подальшого вивчення флоронімів становить дослідження у зіставному аспекті інших семантичних груп флоронімів (атрибутивних, посесивних та ін.).

Бібліографічні посилання

1. **Адаменко С. Л.** Серболужицька ботанічна номенклатура : її формування та специфіка : (на матеріалі назв лікарських рослин) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / С. Л. Адаменко. – К., 1999. – 20 с.
2. **Булах Е. А.** Обыденные названия растений и их синонимы в английском, немецком и французском языках / Булах Е. А. – Ставрополь : СГУ, 2006. – 136 с.
3. **Галайчук В. В.** Лексичні одиниці мікросистеми «рослини» в українських фольклорних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Галайчук. – Л., 2004. – 19 с.
4. **Калько В. В.** Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.
5. **Кубрякова Е. С.** Части речи в ономасиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
6. **Лазарева М. Н.** Семантические отношения терминосистем: народные, ботанические и фармацевтические названия растений во французском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / М. Н. Лазарева. – М., 1982. – 23 с.
7. **Марченко Т. Я.** Походження назв рослин у сербській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / Т. Я. Марченко. – К., 1995. – 22 с.
8. **Меркулова В. А.** Очерки по русской народной номенклатуре растений / В. А. Меркулова. – М. : Наука, 1967. – 258 с.
9. **Панасенко Н. И.** Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономасиологического и когнитивного анализа) / Н. И. Панасенко. – Черкассы : Брами-Украина, 2010. – 452 с.
10. **Подольнян І. Е.** Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах : Контрастивний етнопсихолінгвістичний аналіз : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І. Е. Подольнян – К., 2002. – 20 с.
11. **Рогальська І. І.** Флористичні концепти української мовно-художньої картини світу : (на матеріалі поет. мовлення ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Рогальська. – Одеса, 2008. – 18 с.
12. **Сабадош І. В.** Формування української ботанічної номенклатури / [відп. ред. В. В. Німчук] / І. В. Сабадош. – Ужгород : Патент, 1996. – 192 с.
13. **Сафарова Р. З.** К вопросу об изучении ботанической терминологии башкирского языка (на материале названий растений) / Р. З. Сафарова // Вопросы лексикологии и лексикографии башкирского языка. – Уфа, 1983. – С. 121–124.
14. **Сердюк А. М.** Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі : на матеріалі української, російської, німецької та французької мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. М. Сердюк. – К., 2002. – 20 с.
15. **Фещенко М. М.** Назви лікарських рослин в українській мові : дис. ... канд. філол. наук / М. М. Фещенко. – К., 1974. – 235 с.
16. **Ягумова Н. Ш.** Фитонимическое пространство в языковой картине мира: словообразовательный и мотивационный аспекты (на материале английского и адыгейского

языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н. Ш. Ягумова. – 2008. – 26 с.

17. **Deutsche Wortbildung** : Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. – Berlin ; New-York : de Gruyter. – Hauptteil 4. Substantivkomposita I : (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen, Hanspeter Ortner, Hans Wellman, Maria Pümpel-Mader, Hildegard Gärtner. – 1991. – 863 S.

Список використаних лексикографічних джерел

18. **Великий тлумачний словник сучасної української мови** / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2004. – 1440 с.
19. **Етимологічний словник української мови** : у 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983.
20. Т. 4: Н – П / уклад. : Р. В. Болдирев та ін. / ред. В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. – 2003. – 656 с.
21. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. проф. Л. И. Скворцова. – 26-е изд., перераб и доп. – М., 2008. – 736 с.
22. **Kluge F.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – 22. Aufl. – Berlin; New York : de Gruyter, 1989. – 824 S.
23. **Merriam-Webster's Collegiate Dictionary**, 11th Edition. – Springfield ; Massachusetts, 2003. – 1624 p.
24. **Partridge E.** Origins a short etymological dictionary of modern English. – London, New York, 1997, 2000. – 973 p.

Надійшла до редколегії 07.04.11

ЗМІСТ

Абашина В. Н. Рекламные слоганы как прецедентные знаки: современная речевая практика	3
Бондарчук М. Н., Колчанова А. В. Отражение национальной картины мира в авиационной терминологии	8
Ворова Т. П. Язык художественного текста как основа смысловой интерпретации произведения	12
Гайдар В. П. Особливості та шляхи створення алюзії в поетичному тексті	18
Горлачева В. В. Об изучении русскоязычной рекламы в современной лингвистике	24
Деменчук О. В. Актантна структура експерієнтів суб'єкта емоційного стану (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)	31
Ермоленко Ю. А. К вопросу о статусе аббревиатур современного русского языка	36
Козіна Ю. В. Категорія істоти як історична інновація у граматичній системі української мови	41
Кошман И. Н. О своеобразии картины мира (на материале медиатекстов)	47
Кравцова Ю. В. Семантико-когнитивный анализ метафорики языка: от метафорической картины мира к метафорической концептосфере	53
Крайняк О. М. Структурні та семантичні особливості еліптичних іменників	60
Курмакаева Н. П. Поле безличности: модель и направления развития	67
Куцкир Э. Ш. Толкование слова в философском и лингвистическом измерениях	73
Кушнір І. Ю. Семантичні групи предикатів у структурі складних речень із взаємозалежними частинами	82
Лисенко Н. О. Граматичні засоби досягнення експресивності стислих текстів	89
Мельник Д. С. Фреймовий аналіз концепту «Євратом»: особливості його вербалізації (на матеріалі англомовних звітів ЄС)	94
Мерінов В. В. До питання про граматичну синонімію числових форм істот-осіб	99
Мізіна О. І. Тенденції розвитку системи індивідуально-авторських комполітів (на матеріалі ад'єктивних складнонужсуфіксальних дериватів з першим колірним компонентом)	105
Москаленко Л. С. Русско-украинская интерференция и проблемы языкового варьирования	114
Нікішина Т. І. Варіативність денотативних і конотативних значень мовних знаків у політичному дискурсі	121

Онанченко А. В. Способы образования переводческих терминов в русском языке.....	128
Панченко Е. И. Отзыв туриста как новый вид текста	133
Панченко С. А. Сравнение как лексическая инновация.....	138
Проскурина Л. Н. Структурные параметры и тенденции терминообразования многословных лексикализованных понятий в концептосфере «ремонт летательных аппаратов».....	143
Рубанова Е. С. Холодное оружие: номинаты русских жаргонов	149
Рязанцева Д. В. Ступені порівняння прикметників як ефективний засіб створення граматичного значення оцінки (на матеріалі сучасної української публіцистики)	155
Тютюнник В. Ю. Некоторые особенности синонимических отношений в русской терминологии градостроительной акустики	162
Устенко Н. В. Особливості вираження засобами фразеології емоційних взаємин та соціальних стосунків чоловіка та жінки у мові художніх творів В. Винниченка	167
Халіман О. В. Оцінні значення іменників спільного роду як проблема лексикографування (на матеріалі аналізу відповідей респондентів)	172
Хруцкая Н. В. Неологизация в морфологической подсистеме современного русского языка.....	179
Яненко І. В. Зіставний аналіз флоронімів із функціонально-цільовими ознаками в германських, романських і слов'янських мовах	184

Наукове видання

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
МОВОЗНАВСТВО

Заснований у 1993 р.

Випуск 17, том 2

Українською, російською, англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор Л. В. Омельченко
Технічний редактор В. А. Усенко
Коректор Л. В. Омельченко

Підписано до друку 20.08.2011. Формат 70х1081/16. Папір офсетний.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 16,8. Ум. фарбовідб. 16,8. Обл.-вид. арк. 17.
Тираж 100 прим. Вид. № 1547. Зам. № .

Свідоцтво про держреєстрацію ДК-289 від 21.12.2000 р.

Видавництво Дніпропетровського національного університету,
49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72.
Друкарня ДНУ, 49050, м. Дніпропетровськ, вул. Наукова, 5.